ಕನ್ನಡ

ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯಚಂದ್ರಿಕೆ

(ಲಿಂ॥ ಉಮಚಿಗಿ ಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರಿಕೃತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮೂಲಸಹಿತ)

ಗ್ರಂಥಕರ್ತ
ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್
ಎಂ. ಜಿ. ನಂಜುಂಡಾರಾಧ್ಯ

ಪ್ರಕಾಶಕರು:
ಪ್ರಬೋಧ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆ
ಬಸವೇಶ್ವರ ರಸ್ತೆ, ಮೈಸೂರು.

ಕ ನ್ನ ಡ

ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯ ಚಂದ್ರಿಕೆ

(ಲಿಂ|| ಉಮಚಗಿ ಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರಿಕೃತ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮೂಲಸಹಿತ)

ಗ್ರಂಥಕರ್ತ
ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್
ಎಂ. ಜಿ. ನಂಜುಂಡಾರಾಧ್ಯ

ಪ್ರಕಾಶಕರು:
ಪ್ರಬೋಧ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆ
ಬಸವೇಶ್ವರ ರಸ್ತೆ, ಮೈಸೂರು.

1961

ಬೆಲೆ ರೂ. 3-50

ಮುದ್ರಕರು :

ಕನ್ನಡ
ಪ್ರಬೋಧ ವಿದ್ಯುನ್ಮುದ್ರಣ ಮತ್ತು
ಪ್ರಕಟನ ಮಂದಿರ.
ಮೈಸೂರು.

ಸಂಸ್ಕೃತ
ಕಾರೋನೇಷನ್ ಪ್ರೆಸ್
ಮೈಸೂರು.

SRI MUNDAKOPANISHAT

OF

ATHARVAVEDA SAUNAKA SHAKHA

WITH

SAKTI VISISHTADVAITA COMMENTARY

BY

LATE SRI SANKARA SASTRY
Asthana Vidwan, Dharma Ratna,
Umachigi Vrishti Mathaadhyaksha.

EDITED BY

Asthana Vidwan, Sivadvaita Vidyabhushana
Sahitya Ratnam
M. G. NANJUNDARADHYA

Along with Kannada Translation.

PUBLISHED BY
PRABODHA PUSTAKA MALA
BASAVESWARA ROAD
MYSORE 4.

H. H. Sri Jayachamaraja Wodiyar Bahadur

G. C. B., G. C. S. I., LL.D.,

GOVERNOR OF MYSORE.

DEDICATED

by

Gracious Permission

to

Sriman Maharaja

H. H. Sri Jayachamaraja Wadiyar
Bahadur G.C.B., G.C.S.I. LL.D.,
Governor of Mysore.

With Grateful Respects

by the Author.

11.2.7

FOREWORD

Mundakopanishad

This is a commentary in Sanskrit on Mundakopanishad. The Mundakopanishad is one of the most important of the classical Upanisads. The present edition of the Upanisad is a commentary according to the Shakti Visistadvaita originally written by the late Umachigi Sankara Sastry. The commentary in Sanskrit is now edited by Asthana Vidwan *Sri M. G. Nanjundaradhya* along with a Kannada translation of the Sanskrit text. The Kannada translation of the Sanskrit commentary makes the book very useful to a large number of readers who may not be knowing Sanskrit. *Sri Nanjundaradhya* renders the Sanskrit commentary into very lucid and readable Kannada. His scholarship in Sanskrit and Kannada is profound.

The Mundakopanishad refers to two Vidyas–*para* and *apara*,'higher knowledge and lower knowledge. While the lower knowledge is the practice of the *karma* *kanda* of the Veda, the higher knowledge is ther ralization of *Brahman*. The commentary in this book interprets the para vidya or higher knowledge as the *Panchaksari vidya*, through which the realization of the *Paramasiva*

Brahman is possible. It is also interpreted that the para vidya or higher knowledge is the *karana vidya* or knowledge of the First Principle or the First Cause.

The commentary says that the *Ista Iinga* leads the individual to salvation or *moksa*. It is not through the mere recitation of the veda that salvation is possible, but through the inward possession of the *Ista Iinga*

The commentary on the Mundakopanishad in accordance with the system of Shakti Visistadvaita accepts the principle of non-dualism but it interprets the ultimate reality as the auspicious and gracious Lord Siva and the world as the manifestation of his grace and power. The commentary is an attempt to reconcile the principles of *saguna* and *nirguna* in their interpretation of the highest reality expounded in the Upanisads.

The Upanisads have stated the eternal principles of knowledge and reality. These principles are to be interpreted by successive generations and become the inspiring ideals of life through man's inner experience. As long as man grows richer and richer in his inward experience of the Divine, the

Upanisads will continue to have a guiding influence on his thought and action.

Sri Nanjundaradhya deserves the appreciation of all students of the Hindu Darsanas for his lucid translation and exposition of the original Sanskrit commentary.

21 April 1961.
University of Mysore.

N. A. NIKAM
Vice-Chancellor.

ಅಭಿವಂದನೆ

ಮೈಸೂರು ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯದ ಉಪಸ್ಥಾನಪತಿಗಳೂ ವಿಶ್ವವಿಖ್ಯಾತ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಆದ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಪ್ರೊ॥ ಎನ್., ಎ. ನಿಕ್ಕಂ ಎಂ. ಎ. (Cantab) ಅವರು ಸಹೃದಯತೆಯಿಂದ ಈ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ವಿಚಾರ ಪರಿಪ್ಲುತವಾದ ಮುನ್ನುಡಿಯನ್ನು ಬರೆದು ಕೊಟ್ಟು ಉಪಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಅಭಿವಂದನೆಗಳನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಈ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಮೈಸೂರು ಸಂಸ್ಥಾನದ ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ವಿದ್ವತ್ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆ ಪಠ್ಯ ಪುಸ್ತಕವಾಗಿ ನೇಮಿಸಿರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿದ್ಯಾ ಇಲಾಖೆಯ ಡೈರೆಕ್ಟರ್ ಅವರಿಗೂ ಪರೀಕ್ಷಾ ಸಮಿತಿ ಸದಸ್ಯರಿಗೂ ಕೃತಜ್ಞತಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಅಭಿವಂದನೆಗಳು.

ಸಂಪಾದಕ.

ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ

ಭಾರತೀಯರ ಆಧ್ಯಾತ್ಮ ವೈಭವಕ್ಕೆ ಉಪನಿಷತ್ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನ ಚರಮ ಸೀಮೆ. ಉಪನಿಷತ್ತು ಭಗವದ್ಗೀತೆ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳು ಪ್ರಸ್ಥಾನತ್ರಯ ವೆನಿಸಿ ಈ ಸೀಮೆಯ ತ್ರಿಕೂಟವೆನಿಸಿವೆ.

ಪ್ರಸ್ಥಾನ ತ್ರಯಕ್ಕೆ ಮತತ್ರಯದ ಶಂಕರ, ರಾಮಾನುಜ ಮತ್ತು ಮಧ್ವ ಆಚಾರ್ಯರು ಅದ್ವೈತ, ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಮತ್ತು ದ್ವೈತ ಮತಗಳ ಪರವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಮತಾಚಾರ್ಯರೆನಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವೀರಶೈವ ಮತಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಸ್ಥಾನತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಉಪನಿಷತ್ತು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ, ಶಿವಾದ್ವೈತ ಅಥವಾ ವಿಶೇಷಾದ್ವೈತವೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ವೀರಶೈವ ಮತಸ್ಥಾಪಕರೆನಿಸಿರುವ ಭಗವತ್ಪಾದ ರೇಣುಕಾಚಾರ್ಯರು ಅಗಸ್ತ್ಯಮಹರ್ಷಿಗೆ ಬೋಧಿಸಿರುವ ಏಕೋತ್ತರ ಶತಸ್ಥಲಾತ್ಮಕವಾದ ರೇಣುಕಗೀತೆ ಅಥವಾ ಸಿದ್ಧಾಂತಶಿಖಾಮಣಿಯು ಪ್ರಸ್ಥಾನತ್ರಯದಲ್ಲೊಂದಾದ ಭಗವದ್ಗೀತೆಯ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಅಲಂಕರಿದೆ.

ಶ್ರೀಪತಿಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಬರೆದಿರುವ ಭಾಷ್ಯವು ವಿಶೇಷಾದ್ವೈತ ಅಥವಾ ದ್ವೈತಾದ್ವೈತ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕ್ರಿಯಾಸಾರ ಕರ್ತೃಗಳಾದ ನೀಲಕಂಠಶಿವಾಚಾರ್ಯರು (ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೪೦೦) ತಮ್ಮ ಕೃತಿಯು ಪೂರ್ವಾಚಾರ್ಯರಾಗಿದ್ದ ನೀಲಕಂಠಶಿವಾಚಾರ್ಯರ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಭಾಷ್ಯದ ಕಾರಿಕಾ ರೂಪವೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅವರು

"ತಸ್ಮಾತ್ ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಸ್ಯ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಕೃತಾ" ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯಕಾರಿಕೆಯು ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಪರವೆಂದು ಸೂಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮೇಲಾಗಿ ಮಂಚಣಪಂಡಿತ, ಮಾಯಿದೇವ, ಉದ್ಭಟಾರಾಧ್ಯ, ವೇಮನಾರಾಧ್ಯ, ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯರು ವೇದೋಪನಿಷನ್ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶಿವಾದ್ವೈತ ಪರವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದ್ದ ಅಂಶವು ಲಿಂಗಧಾರಣಚಂದ್ರಿಕಾ, ವೀರಶೈವ ಸದಾಚಾರ ಸಂಗ್ರಹ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲಿಖಿತ

ವಾಗಿದೆ. ಮಹಾಪಂಡಿತರಾದ ವೃಷಭಪಂಡಿತಾರಾಧ್ಯರು ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತು, ಪುರುಷಸೂಕ್ತ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೂ ಸೋಸಲೆ ರೇವಣಾರಾಧ್ಯ ಮುಂತಾದವರು ಶತರುದ್ರೀಯ, ಶ್ರುತಿಸಾರಭಾಷ್ಯ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಗೂ ಬರೆದಿರುವ ಭಾಷ್ಯಗಳು ಇಂದಿಗೂ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತಿವೆ.

ಪ್ರಾಚೀನಾಚಾರ್ಯರು ಮಾತ್ರವಲ್ಲದೆ ಇದೇ ಶತಮಾನದ ಆದಿ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದ ಲಿ॥ ಉಮಚಿಗಿ ಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು ಈಶ, ಕೇನ, ಸಿದ್ಧಾಂತಶಿಖಾ, ಮುಂಡಕ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಗೆ ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪರವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆದಿರುತ್ತಾರೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲ ಮೂರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ೧೯೩೦, ೧೯೩೩, ೧೯೩೭ ನೇ ಇಸವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಗಿವೆ. ಮುಂಡಕ ಭಾಷ್ಯವು ಇದೀಗ ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿದೆ. ಇವರು ರಚಿಸಿರುವ "ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವೃತ್ತಿ" ಎಂಬ ಅಪೂರ್ಣ ಗ್ರಂಥವೊಂದು ಪ್ರಕಟವಾಗಲಿದೆ. ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಕಡೆಯಲ್ಲಿರುವ

ವಿಯದ್ವೃತುವಸುಬ್ರಹಮಿತೇಽಬ್ದೇ ಶಾಲಿವಾಹನೇ।
ಚತುರ್ಥ್ಯಾಂ ಚೈತ್ರಶುಕ್ಲಸ್ಯ ಭಾಷ್ಯಮೇತತ್ಸಮಾಪಿತಮ್॥

ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಇದು ಕ್ರಿ. ಶ. ೧೯೩೮ ರಲ್ಲಿಯೇ ಪೂರ್ಣವಾಗಿತ್ತೆಂದು ತಿಳಿದು ಬರುತ್ತದೆ.

ಮುಂಡಕ ಭಾಷ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ

ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ ಭಾಷ್ಯವು ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಪಾಂಡಿತ್ಯಾನುಭವಗಳು ಪರಿಪಕ್ವವಾದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದದ್ದೆಂದು ಗ್ರಂಥಶೈಲಿ ಹಾಗೂ ವಿಷಯ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಳಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ವಾಮ್ಯ, ವೇದವೇದಾಂತಾಗಮ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಮೀಮಾಂಸಾದಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ವೈದಗ್ಧ್ಯ, ವಿಷಯನಿರೂಪಣವಿನ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಚಾತುರ್ಯ, ಮೇಲಾಗಿ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಸ್ವಮತಾನುಗುಣವಾಗಿ ನಯನಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅವರಿಗಿದ್ದ ಪ್ರತ್ಯುತ್ಪನ್ನಮತಿ ಹಾಗೂ ಪ್ರತಿಭೆಗಳಿಗೆ ಮುಂಡಕಭಾಷ್ಯ ಒರೆಗಲ್ಲಿನಂತಿದೆ.

ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿರುವ ಶಿರೋವ್ರತವೂ (ಮುಂ ೩, ೨-೧೦) ಅಥರ್ವಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪಾಶುಪತಾಭಿಧ

ಶಿರೋವ್ರತವೂ ಒಂದೇ.

ವ್ರತಂ ಪಾಶುಪತಂ ಚೀರ್ಣಂ ಯೈರ್ದ್ವಿಜೈರಾದರೇಣ ತು ।
ತೇಷಾಮೇವೋಪದೇಷ್ಟವ್ಯಮಿತಿ ವೇದಾನುಶಾಸನಮ್ ॥

–ಸೂತಸಂಹಿತಾ.

ಅಥವಾಥರ್ವಣೈರ್ಮಂತ್ರೈರ್ಗೃಹೀತ್ವಾ ಭಸ್ಮಪಾಂಡುರಮ್ ।
ಸರ್ವಾಂಗೋದ್ಧೂಲನಂ ಯತ್ತತ್ ವ್ರತಂ ಪ್ರೋಕ್ತಂ ಮನೀಷಿಭಿಃ ॥
ಏತದ್ವೇದಶಿರೋನಿಷ್ಠಾಃ ಪ್ರಾಹುಃ ಪಾಶುಪತಂ ಮುನೇ ।
ಕೇಚಿತ್ ಶಿರೋವ್ರತಂ ಪ್ರಾಹುಃ ಕೇಚಿದತ್ಯಾಶ್ರಮಂ ಬುಧಾಃ ॥

ಕ್ರಿಯಾಸಾರ 3, 27, ಪು. 183.

ಮುಂತಾದ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಮುಂಡಕೋಕ್ತವಾದ ಶಿರೋವ್ರತವು ಲಿಂಗಧಾರಣಾತ್ಮಕ ಪಾಶುಪತ ವೆಂದು ಸಾಧಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲಾಗಿ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬರುವ "ಪರಾಪರವಿದ್ಯೆ" ಗಳ ವಿಚಾರವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ ಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ವಿದ್ಯೆಯೇ ಮಂತ್ರಮಾತೃವೆನಿಸಿರುವ ಪರಾವಿದ್ಯೆ. ಉಳಿದ ಋಗಾದಿವೇದಗಳು ಅಪರವಿದ್ಯೆಯೆಂದು ಮಾಡಿರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಸಹೃದಯರನ್ನು ತಲೆದೂಗಿಸುವಂತಹುದು. ಮುಂದೆ "ನಾಯಮಾತ್ಮಾಬಲಹೀನೇನ ಲಭ್ಯಃ" "ನ ಚ ಪ್ರಮಾದಾತ್ ತಪಸೋ ವಾಪ್ಯಲಿಂಗಾತ್" (ಮುಂ. 3. 2. 4.) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಧಾರಣಾತ್ಮಕ ಶಿವ ದೀಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಭಗವತ್ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಲಭ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ವೆಂಬುದನ್ನು ಯುಕ್ತಿಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಾಂತಪಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಇತಂಹ ಅಪೂರ್ವಪ್ರತಿಭಾನುಭವ ವೈಭವೋಪೇತವಾದ ಈ ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರತಿಮಂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ತನ್ನದೇ ಆದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಂದ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೇವೆ ಪಡೆಯುವ ಭಾಗ್ಯಸಮಾಜಕ್ಕಾಗಲಿಲ್ಲ ವೆಂಬ ಕೊರಗು ಮಾತ್ರ ಸಹೃದಯರನ್ನು ಬಾಧಿಸದೆ ಇರಲಾರದು.

ಇಂತಹ ಭಾಷ್ಯದ ಸಂಪೂರ್ಣ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನು ಸರಲ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಸಮಾಜದಿಂದ ಸಹಕಾರವು ದೊರೆಯದಿದ್ದುದಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷಾದಿಸಿ ಅದರ ಸಂಗ್ರಹವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ. ಇದಿಷ್ಟನ್ನಾದರೂ ತತ್ತ್ವಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳು ಅವಲೋಕಿಸಿ ಕೃತಕೃತ್ಯರಾಗುವರೆಂದು ಆಶಿಸುತ್ತೇನೆ.

೧೦-೬-೧೯೬೧ }
ಮೈಸೂರು }

ಎಂ. ಜಿ. ನಂಜುಂಡಾರಾಧ್ಯ

उपोद्घातः

विश्वस्य तत्त्वशास्त्राणां साहित्यक्षेत्रे उपनिषद्भिः प्रधानं स्थानमाक्रान्तम् । पाश्चात्यतत्त्वशास्त्रपारीणाः साहित्यसंशोधकाश्च उपनिषदां प्राधान्यं मुक्तकण्ठं शंसन्ति । तेषु अत्याधुनिक विश्वैकदेवतावादी आर्थर् षोपन्होर् (Arthur Schopenhuer) एवमवादीत्— 'उपनिषदध्ययनं ममात्यन्तफलप्रदं उत्कर्षाधायकं च । ताश्च मम जीवने मरणकालेऽपि च शान्तिप्रदा इति मन्ये' इति । तद्रचिततत्त्वशास्त्रे उपनिषत्सिद्धान्ताः ओतप्रोततया विमिश्रिताः[1] ।

शर्मण्यदेशीय कील् (Keil) विश्वविद्यानिलयस्य प्रो. डाय्सन् (Deussen) महाशयः 'उपनिषत्सु पार्मिनैडिस् (Parmenides), प्लेटो (Plato), क्यांट् (Kant) प्रभृतीनां सिद्धान्ताः संदृश्यन्ते' इत्युक्त्वा स्वदेशनिर्गमनावसरे एवमवदत्— 'वेदान्तस्य निसर्गोपदेशाः निष्कलङ्क नीतिशास्त्रस्याधारभूताः जीवनस्य मरणस्य च क्लेशोपशमने महासाधनीभूताः । अत एव भारतीयाः, तान् दृढं अनुतिष्ठत ।'[2] इति ।

प्रो. जे. एस्. मेकिंज़ी (Prof. J. S. Mackenzie) महाशयः – 'सुव्यवस्थितविश्वरचनामधिकृत्य प्रवृत्ते वादे

---

[1] Thirteen Principal Upanishads by Hume, Pp. 3-4. 1934.

[2] Thirteen Principal Upanishads, P. 4.

प्रथमं प्रवर्तितः स्वरसः असाधारणश्च वादः उपनिषत्सु उल्लेखितः ' इत्युद्घोषयामास [3] ।

न्यूयार्क् नगरस्य मतेतिहासप्रधानाध्यापकः डा॥ ह्यूम् (Dr. Hume) महाशयः ' उपनिषत्सु प्रतिपादितः एकतत्त्ववादः पाश्चात्यैकतत्त्ववादस्योपरि न केवलं प्रभावमुन्मेषयामास, किन्तु उत्तरत्रापि प्रकाशं प्रसारयिष्यति ; यतः आध्यात्मिकानुभवजिज्ञासुभिः सर्वैरपि गृह्यमाणानि सत्यांशानां मूलतत्त्वानि उपनिषत्सु प्रगाढं निरूढानि ' इति जगाद [4] ।

भारते तावदुपनिषदां स्थानमसदृशम् । ताः वेदान्तशब्देनाभिधीयन्ते । वेदानामन्ताः ताः वेदसारमेवोपदिशन्तीति विज्ञायते । उपदेशनार्थकः ' सद् ' धातुः उप+नि उपसर्गद्वयसंयोगात् समीपोपवेशनं सूचयति । अर्थात् श्रद्धासक्तिभक्तिभिस्सद्गुरुमभिगम्य ब्रह्मजिज्ञासुनाऽधिकारिणा स्वीक्रियमाणोपदेशसङ्ग्रहः उपनिषदित्यवधार्यते । सा चेयमुपनिषत् मानवीयान्तरंगिकानुभावसहकारेण सिद्धं सत्यमुन्मेषयति । उपनिषद्युगीयानां अनुभाविनां धर्मस्फूर्तेः श्रुतिर्मूलम् । ' वैदिकार्याः अत्युच्चतत्त्ववेदिनो आसन् । न

[3] Ind. Philosophy by Dr. S. Radhakrishnan, vol. I, p. 139, 1941.

[4] Thirteen Principal Upanishads, Pp. 4-5, 1934.

केवलं ते निसर्गतत्त्वोपदेशकाः, किन्तु एकमेवाद्वितीयस्य परवस्तुनः परिपूर्णानुभवोऽपि तेषामासीदित्यवगम्यते । अन्यच्च स्लेगल्, रे. ब्राइस्, रे. वार्ड, चार्लस् कोलमन्, कोल्ब्रूक्, कौंट् जास् जर्ना प्रभृतयः पूर्वोक्ता विद्वद्वरेण्याश्च वेदाभ्यासिनः एकदेवताकल्पनामूलं वेदमेवेति स्वकीयग्रन्थेषु लिलिखुः। किंच तत्त्वज्ञानविषये ऋग्वेदीय नासदीयसूक्तोदाहरणमेवालम् । यतस्तत्र मन्त्रद्रष्टॄणां महर्षीणां तत्त्वजिज्ञासा विचारशक्त्याः सीमानमुल्लङ्घ्य कथं प्रास्फुरदित्यवगम्यते [5] ।

वेदधर्मेण स्फूर्तिमतां उपनिषत्कालिकानां योगस्थानुभाविनां उपदेशरूपाः मन्त्राः उपनिषत्सु विलसन्ति । अत एवोपनिषद्धर्मः वैदिकसंस्कृतेः स्वर्णकलशो भूत्वा तत्त्वज्ञाननभोमण्डलस्य ध्रुवतारेव विराजते ।

योगस्थितौ शुद्धचैतन्यप्रतिभाप्रकाशेनोन्मिषितं सत्यं ललितसुभगया शैल्या महर्षय उपादिशन् । अनन्तशक्तेः परमात्मनः दिव्यसन्दर्शनानन्दतुन्दिला मुनयः आत्मानन्दतन्मयास्सन्तः शब्दसृष्टेः सार्वभौमा ज्ञानशिल्पिन इव दरीदृश्यन्ते । तेषामन्तर्वाण्यैवोपनिषत् ।

उपनिषद्वाणी तावदियं दिव्यध्वनिरिव तत्तत्संस्कार-

---

[5] R. R. ದಿವಾಕರರ ಉಪನಿಷತ್ಪ್ರಕಾಶದ ಪ್ರಸ್ತಾವನೆ, ಪುಟ ೩೧-೩೨.

संस्कृतिवतां अधिकारिणां विभिन्नरूपेणानुभूयते । कश्चन विज्ञानी एकैकं पत्रशकलं (peace of paper) एकैकस्य दत्वा आस्वादयितुमाशास्ते । तदेकस्मै मधुरं, अन्यस्मै तिक्तं, अपरस्मै लवणमित्यादि रूपेणानुभवास्पदं परिणमति ।

तद्रुचिवैविध्यं न पत्रशकलनिष्ठं किन्तु व्यक्त्याश्रितमिति सर्वानुभूतमेव । अत एवोक्तं महाकविना 'भिन्नरुचिर्हि लोकः' इति । यथा चैक एव शिवगङ्गाद्रिः (Sivaganga in Bangalore District) पूर्वादिक्रमेण वृषभः, गणपतिः, नागेन्द्रः, शिवलिङ्गं. इत्याकारेण प्रतिदिशि विभिन्नेनैव रूपेण प्रतिभाति। एवं तत्त्वान्वेषकाणां सर्वेषां जिज्ञासूनां लक्ष्यमेकमेव । तथाचोक्तं पुष्पदन्तेन महात्मना महिम्नस्तवे, 'रुचीनां वैचित्र्यात् ऋजुकुटिलनाना पथजुषां, नृणामेको गम्यस्त्वमसि पयसामर्णव इव' इति । मृग्याभेदेऽपि मार्गभेदस्य संभवः' इत्युक्तत्वाच्च ।

दिव्यध्वनिस्वरूपायाः भगवद्वाण्याः विभिन्नभाषात्मकत्वं इत्थं प्रतिपादितं पण्डितप्रकाण्डेन भट्टाकळङ्केन—

'ननु एकस्या एव भगवद्वाण्याः नानाभाषात्मकत्वं कथमुपपद्यत इति चेत्– दिव्यध्वनेरयमचिन्त्यमहिमा स्वभावः; यथा प्रावृट्काले नभस्थलात् पतितमान्तरिक्षं जलं एकमव्यक्तरसमपि लवणकृष्णोषरादिक्षेत्रगतं सत् तदेव लवणमधुरकषायरसभेदभिन्नं नानात्मकमनुभूयते ; यथा च स्फट-

त्काले स्वातीस्थे दिवाकरे शुभ्रादभ्रमेघात् प्रभ्रष्टमाभ्रं जलमेकमेव ताम्रपर्णी शुक्ति सप्तच्छदाद्यधिकरणगतं सत् मौक्तिककर्पूराद्यनेकाकारपरिणतमखिलधरणीप्रसिद्धमनुभूयते । यथा वा वृक्षवाटिकायां कुल्याजलमेकरसमेकमेव नानातरुवीरुद्गुल्मादि मूलदेशकृतालवालं प्राप्य, तत्तदंघ्रिपीतं सत् तत्तत्फलमासाद्य मधुराम्लकटुकादि नानारसात्मना परिणतं सत् अनेकविधमखिलजनानुभवसाक्षिकमास्वाद्यते । तथा भगवद्भाषापि स्वोत्पत्तिसमये समुद्रघोषवत् अव्यक्तैकभाषारूपापि तत्तच्छ्रोत्रदेशं प्राप्ता सती तत्तद्भाषात्मना परिणमति विचित्रशक्तित्वात् '। [6]

अत्र दिव्यध्वन्यात्मकः शब्दः यथा नानाभाषात्मना परिणमति तथा तादृशशब्दे अविनाभावसंबन्धेन विद्यमानार्थोऽपि अधिकारिभेदेन नानातत्त्वात्मकतया प्रतिभातीत्यत्र न कापि विप्रतिपत्तिः प्रतिभाति । उद्रिक्तसत्वावस्थायां योगस्थानां मुनिपुङ्गवानां अन्तर्वाणीस्वरूपोपनिषदनुष्ठानवतां शङ्कराद्याचार्याणां एकमेव सत्यं द्वैताद्वैतविशिष्टाद्वैतशक्तिविशिष्टाद्वैताद्यात्मना भाने किमप्याश्चर्यमसंगतं वा संदृश्यते। अस्मिन् विषये अत्याधुनिकतत्त्वशास्त्रवेत्ता आर्. डि. रानडे (R. D. Ranade) महोदयस्याशयोऽयम्— 'प्रतिदिशं प्रवहन्तीनां नदीनां पर्वत इव उपनिषद एव तत्त्वशास्त्राणां

---

[6] भट्टाकलङ्ककृत कर्णाटकशब्दानुशासनम्, p. 9-10.

मूलम् । ताभिः नानाविधाः आलोचनात्मकाः उपनद्यः उद्भूय जीवनसागरं प्रति प्रवहन्ति । स्वस्वबुद्धिवैचित्र्यात् संजातानां उपशाखास्वरूपाणां उपनदीनां सङ्गमेन परिपुष्टाभिस्ताभिः जीवनसागरसंगमक्षेत्रे तत्त्वशास्त्रस्य सुविशालं जलपात्रं विनिर्मितम् । एवं जैन बौद्ध सांख्य योग-शैवमीमांसादीनां द्वैताद्वैतविशिष्टाद्वैतपथानां च मूलानि उपनिषत्सु संदृश्यन्ते । अत एव उपनिषदः एकमेव सिद्धान्तं प्रतिपादयन्तीति न केनापि वक्तुं शक्यते । ' [7]

एतेन मन्त्रद्रष्टारो महर्षयः अन्तरात्मप्रेरणयोन्मिषितानां भावनानां स्वरूपं हृदयङ्गमया सरलसुभगया भाषया प्रकाशयामासुः । तेषां च आलोचनान्तरङ्गेषु स्वयंप्रेरितभावजनितनिरूपणानि उपनिषत्सु संदृश्यन्ते ।

श्रुतित्वेन प्रसिद्धाः उपनिषदः अपौरुषेया इति ताः प्रमाणभूताः पवित्राश्चेति अङ्गीकृताः । संप्रदायसम्मताः सर्वे पन्थानोऽपि स्वाभिमतार्थसमर्थनाय उपनिषदः उदाहरन्ति । उपनिषत्सु अभिप्रायस्वातन्त्र्यस्य, अर्थवैशाल्यस्य चावकाशतया तत्त्वजिज्ञासायाः विविधछायाभिमतं प्रामाण्यान्वेषणं सुकरमेव । अत एव उत्तरोत्तरकालेषु स्वस्वमता-

---

[7] E. H. I P., Vol. 2. A Constructive Survey of Upanishadic Philosophy, 1926, P. 179.

भिव्यञ्जकाः विविधाः पन्थानः समभवन् । स्वमताशयसमर्थनाय प्राचीनोपनिषद्भिः प्रामाण्यप्रदर्शने अवकाशाभावे प्राचीनोपनिषदनुकरणरूपेण अन्योपनिषद अपि आविर्भूताः । अत एवेदानीं उपनिषदां संख्या २३९ (एकोनचत्वारिंशदुत्तरशतद्वयपरिमिता दृश्यते । [8]

एताः सर्वाः प्राचीनोपनिषद इति नाङ्गीकर्तुं शक्यते । तासु प्राचीनत्वार्वाचीनत्वनिर्णयाय विमर्शकैः कानिचित् कारणानि निर्दिष्टानि । उपनिषदां भाषा, शैली, शब्दकोशः, व्याकरणवैशिष्ट्यं, विषयनिर्देशः, यज्ञस्योपरि ब्राह्मणस्य प्रभावः, मन्त्रः (ऐन्द्रजालिकः), व्रतं, फलश्रुतिः, तत्त्वाभिप्रायाणां ऐतिहासिकी प्रगतिश्च इत्यादीनां पर्यालोचनया उपनिषदां पौर्वापर्यं निर्णीयते ।

प्राचीनोपनिषदस्तु क्रिस्तात् पूर्वं माकीं ६०० वर्षाणां प्राक्बुद्धजन्मकालिकाः इति ज्ञायन्ते । केषांचिदाशयानुसारेण तासां संख्या दश इति । अन्येषामाशयानुरोधेन त्रयोदश इति परिगण्यते ।

तत्र प्राचीनोपनिषदां क्रम इत्थं सूच्यते — बृहदारण्यकं, छान्दोग्यं, तैत्तिरीयं, ऐतरेयं, कौषीतकी, केन, कठ, ईश, मुण्डक, प्रश्न, माण्डूक्य, श्वेताश्वेतर, मैत्रेयी इति । उपर्यु-

---

[8] Upanishadvakya Mahakosa by Sattiavelkar Sastri. 1940–41.

कपङ्क्तिकायां प्राथमिकाष्षट् अत्यन्तप्राचीना इति परि-गणिताः । एतत्त्रयोदशातिगाः सर्वा अर्वाचीना इति निर्णीताः ।

उपनिषदां ध्येयम्.

उपनिषद्द्रष्टारः अमोघतपःप्रभावेण दुःखमूलं समीचीन-मजानन् । तेषां ध्येयन्तु जीवात्मानं कर्मबन्धात् मोचयित्वा आत्मज्ञानद्वारा अमृतत्वाभिमुखीकरणमेव । उपनिषदां प्रयो-जनं तु प्रेयो (प्रापञ्चिकविषये) मग्नस्य जीवात्मनः नश्वरत्वेन तत्र जिहासामुत्पाद्य श्रेयोजीवनाभिमुखीकरणम् । किञ्च न केवलमतीन्द्रिय पारलौकिकज्ञानं उपनिषद्बोधयति । किन्तु समाजभद्रतायाः आधारनैतिकभित्तिं दृढीकृत्य अभ्युदया-त्मकं लौकिकजीवनं अनासक्तिनौकाद्वारा संसारसागरं संतार्य, अपुनर्भवरूप निरतिशयानन्दप्राप्तिरेव तासां तात्प-र्यमित्यवगन्तव्यम् । न केवलं तत्र तार्किकवादविवादाना-मवकाशोऽस्ति । 'न हि तर्केणानुसन्धत्ते' इति बौद्धिक-वादमाटीकितं तत्र ; युक्तेरप्रतिष्ठानात् ।

साकल्येन आदर्शजीवन सात्त्विकाहार मनोनैर्मल्य इन्द्रि-यनिग्रह अनासक्ति सदाचारात्मार्पण सर्वत्रेश्वरतादात्म्यादि-प्रकटनमेव उपनिषदां हृदयम् ।

'तमसो मा ज्योतिर्गमय ।
असतो मा सद्गमय ।
मृत्योर्मामृतं गमय ॥'

इति मन्त्रार्थरूप अमरसन्देशः मानवसामान्यस्य प्रतिहृदयमुन्मिषन् प्रतिदिक्षु व्याप्नुवन् भारतसंस्कृतेः ओजोऽभिवर्धयति ।

मुण्डकभाष्यवैशिष्ट्यम्.

प्राचीनत्वेन परिगणितासु उपनिषत्सु द्वितीयं स्थानं अलंकुर्वतः मुण्डकस्य कालनिर्णयः अप्रस्तुत एव । प्रस्थानत्रये समाविष्टा उपनिषदः प्रायः दश एव । तत्र मुण्डकस्य स्थानं सुस्पष्टम् । सर्वे मताचार्या अस्य व्याख्यां स्वस्वमतानुरोधेन रचयामासुः ।

इयं चोपनिषत् अथर्वशाखीयेति निर्दिष्टा । अत एव अस्याः अथर्वशाखायाः अथर्वशिर आद्युपनिषत्संबन्धो दृश्यते । अथर्वशिरसि प्रतिपादितस्य पाशुपताभिधस्य शिरोव्रतस्य अत्र निर्दिष्टत्वात् । तथा चोक्तं सूतसंहितायां—'व्रतं पाशुपतं चीर्णं यैर्द्विजैरादरेण तु । तेषामेवोपदिष्टव्यमिति वेदानुशासनम् ॥' इति । पाशुपतमतस्वरूपं तु क्रियासारे । तदुक्तं सूतसंहितायां—

'अथवाथर्वणैर्मन्त्रैर्गृहीत्वा भस्मपाण्डुरम् ।
सर्वाङ्गोद्धूलनं यत्तद्व्रतं प्रोक्तं मनीषिभिः ॥
एतद्वेदशिरोनिष्ठाः प्राहुः पाशुपतं मुने ।
केचित् 'शिरोव्रतं' प्राहुः केचिदत्याश्रमं बुधाः ॥
(क्रियासारे ३. २७. पृ. १८३.)
लिङ्गाङ्गसङ्गिनां वत्स पुनर्जन्म न विद्यते ।
एष पाशुपताचारः पशुपाशनिवृत्तये ॥
सर्ववेदान्तसारोऽयमत्याश्रम इति श्रुतिः ।
परब्रह्माभिधं लिङ्गं पशुपाशविमोचकम् ॥
यो धारयति सद्भक्त्या स पाशुपत उच्यते ।
शरीरत्रितये भक्त्या लिङ्गं पराशिवात्मकम् ॥
यो धृत्वा विचरेद्भूमौ स पाशुपत उच्यते ।
लिंगं शिवो भवेत्क्षेत्रमंगं संयोग आश्रयः ॥
तस्माल्लिङ्गांगसंयुक्तो योऽपि सोऽत्याश्रमी भवेत् ।
ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थो यतिस्तु वा ॥
यस्तु लिंगांगसंयुक्तः स एवात्याश्रमी भवेत् ॥

इत्यादिस्थलिंगस्कान्दपुराणादिवाक्येषु पाशुपतात्याश्रमव्रतयोः लिंगधारणपर्यायत्वेन निर्देशात् । पूर्वोक्तसूतसंहितावाक्येन शिरोव्रतस्य पाशुपतव्रतपर्यायत्वेन निर्दिष्टत्वाच्च । 'यावज्जीवंनियमेनानुष्ठेय लिंगधारणमहाव्रतमेव शिरोव्रतमिति बाढं जानीम' इति भाष्यकारैः (P. 180–186) सम्यक् प्रतिपाद्य पराभिमतं शिरस्यग्निधारणाग्निपात्रधार-

ऽङ्गारपात्रधारणरूपं शिरोव्रतं पूर्वोक्तानेकोपबृंहणवाक्यविरोधात् उपबृंहणानुसारेणैव श्रुत्यर्थस्य वक्तव्यत्वात्।' इत्यादिना निराकृतं सहृदयैराकलनीयम्।

किं च 'नायमात्मा बलहीनेन लभ्यो न च प्रमादात् तपसो वाप्यलिंगात्' इत्यत्रापि 'बलहीनेने' त्यस्य बलशब्दस्य शिवशक्तिपर्यायत्वेन व्याख्याय, तद्रहितेन चिच्छक्तिसंकोचचित्तशक्तिविशिष्टेन पुरुषेणेत्युक्त्वा, 'अलिंगाद्वा' इत्यस्य अविद्यमानं लिंगं यस्य सोऽलिङ्गस्तस्मादलिङ्गिनोऽवीरशैवात् न लभ्यः; किन्तु लिंगिनो वीरशैवाल्लभ्यः' इत्यादिना भाष्यस्य हृदयं अर्थस्वारस्यं च सप्रमाणं स्थापितं भाष्यकारैः। समर्थितं चैवमेव नीलकण्ठशिवाचार्यैरपि 'जगतः कारणं ब्रह्म चोपास्यं हि मुमुक्षुभिः। नायमात्मेति वाक्येन शिवस्य वरणं तनोः॥ वरणं नाम तद्रूपधारणं विधिमार्गतः॥' (क्रियासारः, १. १. १७९) भाष्यप्रारम्भे च, 'शौनको ह वै महाशालोऽङ्गिरसं विधिवदुपपन्नः पप्रच्छ' इत्यत्र अङ्गिराः शिरोव्रती वीरशैव एवासीदिति सप्रमाणं निरूपितम्। उदाहृतं च— 'अगस्त्यो जैमिनिश्चैव विश्वामित्रोऽथ काश्यपः। भरद्वाजोऽङ्गिरा अत्रिर्वसिष्ठो रोमहर्षणः॥ एते सर्वे महाभागा अतिवर्णाश्रमे रताः। वीरशैवा समाख्याता जीवन्मुक्ता न संशयः॥' नीलकण्ठशिवाचार्योक्तिवशेन (क्रियासारे)। अन्यच्च अस्यां चोपनिषदि 'तद्विज्ञानार्थं

स गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम्' इति मन्त्रव्याख्यानावसरेऽपि इतरेषां भाष्यकाराणां आशयानुसारेण विरक्तानां (सन्यासिनां) तत्रापि ब्राह्मणानामेव विशेषतः ब्रह्मविद्याधिकारः इत्यादिकं सयुक्तिकं निराकृत्य गृहस्थानामपि अनासक्तियोगिनां न केवलं जात्या ब्राह्मणानां किं तु अत्याश्रमव्रतस्थानां सर्वेषां अधिकारिणां अपि च स्त्रीणामपि ब्रह्मविद्याधिकारः वर्तत इति सप्रमाणं प्रतिपादितं अस्मिन् भाष्ये ।

परापरविद्याविभागः

भाष्येऽस्मिन् परापरविद्यास्वरूपं इतरभाष्यकारविलक्षणत्वेन स्वरसतया च प्रतिपादितम् । तदुक्तमागमे 'पञ्चाक्षरी परा विद्या शिवज्योतिरवाप्तये' इति । अनुभवसूत्रेऽपि 'पञ्चाक्षरीमिमां विद्यां प्रणवेन षडक्षरीम् । जपेत्समाहितो भूत्वा शिवपूजापरायणः ॥ पञ्चाक्षरीं परां विद्यां' इति । उक्तं च रेणुकभगवत्पादाचार्यैरपि 'मूलं विद्या शिवः शैवं सूत्रं पञ्चाक्षरस्तथा । एतानि नामधेयानि कीर्तितानि महामनोः ॥' इत्यादिभिः मूलप्रणवसहित महामनोः परविद्यात्वं साधयित्वा सिद्धान्तशिखोपनिषत्प्रमाणसम्मत्या 'पञ्चाक्षरमयं शम्भुं परब्रह्मस्वरूपिणम् । नकारादि यकारान्तं ज्ञात्वा पञ्चाक्षरीं जपे' दित्यादिप्रमाणप्रदर्शनेन

वाच्यवाचकस्वरूपस्य मन्त्रमयस्य शिवस्य चाभेदं निरूप्य सिद्धान्तितम् । सिद्धान्तशिखोपनिषद्यपि,— 'योऽयं नकारः सोऽयमकारः सद्योजातोऽभूद् ऋग्वेदः सम्पुट-मुच्यते ।' इत्यादिना मूलप्रणवघटकानां नकारादीनां तद्वाच्यानां सद्योजातादीनां तज्जन्यानां ऋग्वेदादीनां कामिकाद्यागमान्तानां च भेदः श्रूयते । तथा च सूक्ष्मस्थूलात्मक-प्रणवसहित पञ्चाक्षरीविद्यायाः कारणत्वावगमात् । षडङ्ग-सहित ऋग्वेदादि चतुष्टयस्य कार्यत्वावगमात् । सद्योजाता-द्यपरपर्यायाचारादिलिङ्गानां तदभिन्न-तद्वाचक-नकारादि-यकारान्त पञ्चाक्षरी विद्या कारणरूपा परा । तज्जन्यषडंग-ऋग्वेदाद्यात्मिका विद्या कार्यरूपा अपरा' चेति शङ्का-समाधानपूर्वकं प्रतिपाद्य, इतर भाष्यकाराभिमतं च सोपपत्तिकं निराकृतं च । (पृ. २७-३४) प्रतिपादितं चैवं शिवतत्त्वरत्नाकरे पञ्चमतरङ्गेऽपि—

'ओंकार एव लिंगं स्यात्सर्वकारणकारणम् ।
ओमिति ब्रह्मपरमं लिंगाकारं महेश्वरम् ॥

सृष्ट्यर्थं सर्वतत्त्वानां लोकस्योत्पत्तिकारणम् ।
शक्तिसंयोगसद्भावं स्वेच्छयाऽचिन्तयच्छिवः ॥

परापरविभागेन प्रणवस्तु द्विधा मतः ।
परः परतरं ब्रह्म प्रज्ञाऽऽनन्दादिलक्षणम् ॥

प्रकर्षेण नवं यस्मात् परं ब्रह्म स्वभावतः ।
अपरः प्रणवस्साक्षात् शब्दरूपस्तु निर्मलः ॥ '

इत्यारभ्य,

ओंकारप्रभवं सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ।
प्रणवो हि परं ब्रह्म प्रणवः परमं पदम् ॥

इति परमेश्वरस्य प्रणवांगकत्वं प्रतिपाद्य,

पंचब्रह्माणि पंचैव कृत्यानि सह कारणैः ।
बोध्यानि पंचभिर्वर्णैः पंचाक्षरमहामनोः ॥
पञ्चधा पंच धामानि प्रसिद्धानि विशेषतः ।
तानि सर्वाणि वस्तूनि पञ्चाक्षरमयानि हि ॥
इति पंचाक्षरीमन्त्रहेतुता प्रणवस्य तु ॥ '

इत्यादिना प्रणवसहितपञ्चाक्षरीमहामनोः परविद्यास्वरूपत्वं तज्जन्य ऋग्वेदादीनां अपरविद्यात्वं च सविस्तरं निरूपितम् । इत्यादि विशेषैश्च भाष्यमिदं सरलसुंदरभाषावैभवेन शास्त्र-प्रक्रियापरिमळितं राराजते । सहृदयाः सावधानमवलोक्य मोदेरन्नित्याशास्महे ।

भाष्यकर्तॄणां परिचयः

सुगृहीतनामधेयाः कै ॥ शङ्करशास्त्रिमहोदयाः कर्णाटा-न्तर्भूत धारवाड जिल्हा उमचिगी ग्रामे क्रि. श. एकोनविंशतिशतकान्त्यभागे समभवन् । एते च महाभागाः साहित्य व्याकरण न्याय पूर्वोत्तरमीमांसादिशास्त्रेषु पारंगता भूत्वा प्रथमतः प्रातःस्मरणीयानां शिवयोगमहामन्दिरसंस्थापकानां लिं ॥ श्रीमन्निरञ्जनप्रणवस्वरूपिणां श्री श्री कुमारमहास्वामिनां आश्रयमुपलभ्य तत्र ग्रन्थसंशोधका आसन्निस्यनुश्रूयते । हैदराबाद् प्रान्ते परळीपवित्रतीर्थक्षेत्रे लोकप्रसिद्धस्य ज्योतिर्लिङ्गस्वरूपस्य वैद्यनाथेश्वरस्य पूजाधिकारविषये (१९१८-२०) समुपजात ब्राह्मण-वीरशैव विवाद-प्रसङ्गे आहूतेषु पण्डितप्रवरेषु प्रधानस्थानभाजः अभूवन्निति विज्ञायते ।

तत इमे पण्डितप्रकाण्डाः श्रीमदुज्जयिनी धर्मसिंहासनाध्यक्षाणां श्रीमज्जगद्गुरु श्री १००८ सिद्धलिङ्ग शिवाचार्यभगवत्पादानां आस्थानमलंकृत्य धर्मरत्नपदवीमलंकृत्य अनेकान् ग्रन्थान् व्यरचयन् । एतेषां 'ईशावास्योपनिषत् शांकरीव्याख्या' तावत् १९२० तमे वर्षे प्रकाशिता ।

'केनोपनिषत्' शांकरीव्याख्या तु १९२३ तमे च संवत्सरे प्रकटिता । ततश्च 'सिद्धान्तसुधाकरो' नाम वादग्रन्थः प्रकाशितः । 'सिद्धान्तशिखोपनिषत् वीरशैवभाष्यं' पुनः १९२७ तमे क्रिस्ताब्दे संमुद्रितम् । बहुग्रन्थरचना निश्चित-विदग्धमतीनां कृतहस्तानामेतेषामिदं 'मुण्डकोपनिषत् शक्तिविशिष्टाद्वैतभाष्य' मिदानीं प्रकटितं सत् विद्वद्वर्याणां सहृदयानां संस्कृतिप्रियाणां हस्तमलंकुर्यादित्यस्माकमतीव मोदावहमित्यावेद्यते । एतेषां महोदयानां अन्तिमदिनेष्वा-रब्धा 'श्रीकरभाष्यवृत्तिः' समाजदौर्भाग्यादसमाप्ताप्यनुप-लब्धा चेत्यावेदयितुमस्माकं खिद्यते मनः । इदं च मुण्डक-भाष्यं मैसूरुराज्यमध्यवर्तिन्याः देवनगर्याः (Davanagere) वास्तव्यानां वणिग्वर्याणां श्रीमतां एम्. चन्द्रशेखरप्प महो-दयानामन्तिके वरीवर्तीति उदन्तमुपलभ्य वारंवारं तत्र गत्वा प्रकटनाय त्वरमाणे मय्येव तद्दारं न्यस्तवतामेतेषां संस्मरणमस्माकमनिवार्यम् । किञ्चास्य ग्रन्थस्य संशोधने प्रकटने सम्मुद्रणे च उपकृतवतां सर्वेषां पण्डितानां उदार-चरितानां, ग्रन्थरत्नमिदं कर्णाटावनिजनावनरत्नप्रायाणां संस्कृतिसंरक्षकाणां वेदशास्त्रपुराणादि महाग्रन्थप्रकटनकाम-

द्वहां महीशूरमहासंस्थानराज्यपालानां श्रीमज्जयचामराज ओडेयर् बहादुर् महाप्रभुवर्याणां सन्निधौ समर्पणाय कृपया-अनुमतिं वितीर्णानां च कृतज्ञतापूर्वकाननन्तान् सप्रश्रय धन्यवादान् विनिवेद्य विरम्यत इति शम्.

सहृदयविधेयः,

म. गम्. नञ्जुण्डाराध्यः,

श्रीमन्महाराज संस्कृतमहापाठशाला

वीरशैवागम प्राध्यापकः.

शार्वरी शारदी

उत्थानद्वादशी.

सोमवासरे, मैसूर्.

३१-१०-१९६०.

ಕೃತಜ್ಞತೆ.

ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಧರ್ಮರತ್ನ ವೇ|| ಲಿಂ|| ಉಮಚಿಗಿ ಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರಿ ವಿರಚಿತ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ (ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತಪರ) ಭಾಷ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನಕ್ಕಾಗಿ ಕೊಪ್ಪಳ ಗವಿಮಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ ಶ್ರೀ|| ನಿ|| ಪ್ರ|| ಗವಿ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಮಹಾಸ್ವಾಮಿಗಳವರು ಒಂದು ನೂರು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನಿತ್ತು ಆಶೀರ್ವದಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ವೀರಶೈವ ಧರ್ಮಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಹಿರಿಯರೂ ಆದ ದಿವಾನ್‌ಬಹದ್ದೂರ್ ರಾಜಧರ್ಮಪ್ರವೀಣ ಶ್ರೀಮಾನ್ ಪಿ. ಮಹದೇವಯ್ಯ, ರಿಟೈರ್ಡ್ ಚೀಫ್ ಜಸ್ಟೀಸ್ ಇವರು ಧರ್ಮಪ್ರವರ್ತ ರಾ|| ಬ|| ಲಿಂ|| ಗುಬ್ಬಿ ತೋಟದಪ್ಪನವರ ಧರ್ಮನಿಧಿಯಿಂದ ಇನ್ನೂರೈವತ್ತು ರೂಪಾಯಿಗಳನ್ನು ನೀಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಮಠಾಧಿಪತಿಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಸಾಮಾಜಿಕರಿಗೆ ಮಾದರಿಯಾದ ಗ್ರಂಥ ಪ್ರಕಾಶನ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕರಾದ ಈರ್ವರು ಮಹನೀಯರಿಗೆ ಕೃತಜ್ಞತಾ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಅನಂತ ವಂದನೆಗಳು.

ಪ್ರಕಾಶಕ.

संज्ञावर्णसूची

अ. शि.	अथर्वशिखा.	प्र. सू.	प्रत्यभिज्ञा सूत्रम्.
अ. शिरः.	अथर्वशिरः.	पु. सू.	पुरुषसूक्तम्.
ऋ.	ऋग्वेदः.	बृ.	बृहदारण्यकम्.
ऐत.	ऐतरेयम्.	ब्र. सू.	ब्रह्मसूत्रम्.
क.	कठः.	बृ. जा.	बृहज्जाबालम्.
कै.	कैवल्यम्.	म.	महोपनिषत्.
चं	चन्द्रालोकः	म. ना.	महानारायणी.
छां	छान्दोग्यं.	मां	माण्डूक्यम्.
त्रि.	त्रिपुरतापिनी.	मुं.	मुण्डकम्.
तै. आ.	तैत्तिरीय आनन्दवल्ली.	यो.	योगशिखा.
तै. भृ.	,, भृगुवल्ली.	यो. सू.	योगसूत्रोपनिषत्.
तै. शि.	,, शिक्षावल्ली.	रा. ता.	रामोत्तरतापिनी.
ना.	नारायणोपनिषत्.	ल. सू.	लघुसूत्रवृत्तिः.
नि.	निरुक्तम्.	श. सू.	शक्तिसूत्रम्.
नृ.पू.ता.	नृसिंहपूर्वतापिनी.	शि. सू.	शिवसूत्रम्.
पं.	पंचब्रह्मोपनिषत्.	श्वे.	श्वेताश्वतरः.
पा. सू.	पाणिनिसूत्रम्.	सा.रु.सू.	सामरुद्रसूक्तम्.
पं. जा.	पंचाक्षर जाबालम् ।		

विषयानुक्रमणिका

प्राणलिङ्गिस्थलम्

तृतीयमुण्डके प्रथमः खण्डः

शरणस्थलम्

द्वितीयः खण्डः

ऐक्यस्थलम्

ಅಥರ್ವಣಶಾಖೀಯ

ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್

(ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತ ಪರಭಾಷ್ಯಮ್)

ಅಥರ್ವಣವೇದ ಶೌನಕ ಶಾಖೆಗೆ ಸೇರಿದ

ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ ವೀರಶೈವ ಭಾಷ್ಯದ

ಭಾ ವ ದ ರ್ಪ ಣ

ಪರತತ್ತ್ವಾಂಬುಧಿಚಂದ್ರಂ
ಪರತರ ಶ್ರೀಪಂಡಿತಾರ್ಯ ಕರಸಂಜಾತಂ ।
ವಿರುಪಾಕ್ಷಾಭಿಧ ದೇಶಿಕ
ಗುರುವರನೆಮಗೀಯಲಿಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯನನಿಶಂ ॥

ಶ್ರುತಿಶಿರಮುಂಡಕಭಾಷ್ಯಕೆ
ಕೃತಿಸಿದಪಂ ಭಾವದರ್ಪಣವ ಕನ್ನಡವೊಳ್ ।
ಮತಿಯುತ ನಂಜುಂಡಾರ್ಯಂ
ಸುತಶ್ರೀಜಯಚಾಮರಾಜನಾಸ್ಥಾನಬುಧಂ ॥

ಅಂಭೋಜಾಸನಕೇಶವಾದಿವಿನುತಂ ಕುಂಭೋದ್ಭವಾದಿಸ್ತುತಮ್
ಸಾಂಬಂ ಭಕ್ತಜನೌಘಭೀಷಣಮಲಸ್ತಂಬೇರಮೋದ್ಯದ್ಧರಿಮ್ ।
ಅಂಭೋರೂಪಮಘಾಗ್ನಿದಾಹಶಮನೇ ಸಂಬೋಧಸಂಪತ್ಪ್ರದಮ್
ಶಂಭುಂ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲರೂಪಿಣಂ ಭವಗಿರೇರ್ದಂಭೋಲಿಕಲ್ಪಂ ಭಜೇ ॥ ೧ ॥

ಶಿಷ್ಟಾಚಾರವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಗ್ರಂಥಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟ ದೈವಸ್ತುತಿ ಗುರುವಂದನೆ ಮತ್ತು ಪಿತೃಪ್ರಣಾಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ; ತಮ್ಮ ಭಾಷ್ಯರಚನೆಯ ಸತ್ಸಂಕಲ್ಪವನ್ನು ನಿವೇದಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ.

ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಗುಣ-ನಿರ್ಗುಣೋಪಾಸನೆಯ ರೂಪವಾದ ಸ್ತುತಿಯಿದು. ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೂ, ಅಗಸ್ತ್ಯಾದಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳೂ ಯಾರನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಭಜಿಸುತ್ತಿರುವರೊ ಅಂಥ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ ಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು, ಭಕ್ತರಲ್ಲಿ ಬೇರೂರಿರುವ ಆಣವ-ಕಾರ್ಮಿಕ-ಮಾಯಾಮಲವೆಂಬ ಮದ್ದಾನೆಗೆ

ಸಿಂಹದಂತೆಯೂ, ಪಾಪವೆಂಬ ಕಾಡ್ಗಿಚ್ಚನ್ನು ಅಡಗಿಸುವ ಜಲದಂತೆಯೂ, ಸಂಸಾರಪರ್ವತಕ್ಕೆ ವಜ್ರಾಯುಧವೂ ಆಗಿ ಸುಜ್ಞಾನ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ನೀಡುವವನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮಂಗಲಕರನೂ ಉಮಾಧವನೂ ಆದ ಆ ಪರಮೇಶ್ವರನನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಭಜಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಪಾಲಾದ್ಯಮರರ್ಷಿಸನ್ನುತಪದಂ ಪಾಪಾಟವೀಪಾವಕಮ್
ಭೂಪಾಲೋತ್ತಮಪೂಜಿತಾಂಘ್ರಿಕಮಲಂ ತಾಪಾದ್ರಿವಜ್ರಾಯುಧಮ್ ।
ಶಾಪಾನುಗ್ರಹಶಕ್ತಿಯುಕ್ತವಿಭವಂ ಶ್ರೀಪಾರ್ವತೀಶಪ್ರಿಯಮ್
ಮಾಂ ಪಾಯಾದ್ಗುರುಪಂಚಕಂ ಶಿವಕರಂ ಸಾಂಬಾಸ್ಯಪದ್ಮೋದ್ಭವಮ್ ॥ ೨ ॥

ಶಿವಾಗಮೋಕ್ತರಾದ ಜಗದ್ಗುರು ಪಂಚಾಚಾರ್ಯರ ಸ್ವರೂಪ ವರ್ಣನೆ ಯಿದು. ಪರಮೇಶ್ವರನ ಸದ್ಯೋಜಾತ–ವಾಮದೇವ–ಅಘೋರ–ತತ್ಪುರುಷ-ಈಶಾನ್ಯ ಎಂಬ ಐದು ಮುಖಕಮಲಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ರೇಣುಕ–ದಾರುಕ–ಘಂಟಾಕರ್ಣ- ಧೇನುಕರ್ಣ–ವಿಶ್ವಕರ್ಣ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಅವತರಿಸಿರುವ ಮಂಗಲಪ್ರದರಾದ ಪಂಚ ಆಚಾರ್ಯರು ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ, ಅಗಸ್ತ್ಯಾದಿ ಮಹರ್ಷಿಗಳಿಂದಲೂ ವಿಭೀಷಣ ವಿಕ್ರಮಾದಿತ್ಯಾದಿ ಸಾರ್ವಭೌಮರಿಂದಲೂ ಪೂಜಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾದವುಳ್ಳವರು. ಪಾಪಾರಣ್ಯಕ್ಕೆ ಅಗ್ನಿಯಂತೆಯೂ, ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕಾದಿ ತಾಪತ್ರಯವೆಂಬ ಪರ್ವತಕ್ಕೆ ವಜ್ರಾಯುಧದಂತೆಯೂ ಇದ್ದು ಗೋರಕ್ಷ, ಖರ್ಪರಾದಿಗಳನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ ವೈಭವವುಳ್ಳವರೂ ಉಮಾರಮಣನ ಪ್ರೇಮ ಪಾತ್ರರೂ ಆಗಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಥ ಪಂಚಾಚಾರ್ಯರು ನನ್ನನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ಶ್ರೀ ಸದ್ಧರ್ಮಪರಂ ಕೃತಂ ಜಗದಿದಂ ಯೇನೋಜ್ಜಯಿನ್ಯಾಂ ಪರಮ್
ಶ್ರೀ ಸದ್ಧರ್ಮ ಮೃಗೇಂದ್ರಪೀಠಮತುಲಂ ಸಂಸ್ಥಾಪಿತಂ ಪಾವನಮ್ ।
ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಲಿಂಗಗರ್ಭಜನುಷಂ ಸದ್ಭಕ್ತಸಂಪಜ್ಜುಷಮ್
ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧೇಂದ್ರ ವಿನುತ್ಯಪಾದಕಮಲಂ ತಂ ದಾರುಕಾರ್ಯಂ ಭಜೇ ॥ ೩ ॥

"ಆಚಾರ್ಯದೇವೋಭವ" ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ ಗ್ರಂಥಕಾರರು ಮೂರು ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ತಮ್ಮ ಶಾಖಾ ಗುರುಪರಂಪರೆಯನ್ನು ಭಜಿಸುತ್ತಾರೆ. ಯಾವ ಆಚಾರ್ಯರು ಪಶುಧರ್ಮಮಯವಾದ ಈ

ಜಗತ್ತನ್ನು ಶಿವಾರ್ಚನಾದಿ ಪತಿಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ತೊಡಗುವಂತೆಮಾಡಿ, ಧರ್ಮ ಸಂಸ್ಥಾಪನೆಗಾಗಿ ಉಜ್ಜಯನೀ ಪುಣ್ಯಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸದ್ಧರ್ಮ ಸಿಂಹಾಸನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದರೊ, ಅಂಥ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಲಿಂಗದಿಂದ ಅವತರಿಸಿದವರೂ, ಸದ್ಭಕ್ತಸಂಪತ್ ಶಾಲಿಗಳೂ, ಯೋಗಸಿದ್ಧರಿಂದ ಪೂಜಿತರೂ ಆದ ಜಗದ್ಗುರು ದಾರುಕಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಭಜಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರೀಮದ್ದಾರುಕ ಪೀಠೇಶಂ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಂ ಜಗದ್ಗುರುಮ್ ।
ಶ್ರೀ ದಾರುಕಮಿತಿಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಂದೇಽಹಂ ಕರುಣಾರ್ಣವಮ್ ॥ ೪ ॥

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ದಾರುಕ ಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳೂ, ಕರುಣಾಸಮುದ್ರರೂ, ಮಹಾಮಹಿಮರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ಸಿದ್ಧಲಿಂಗ ಶಿವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶ್ರೀ ದಾರುಕಾಚಾಯರೇ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ವಂದಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಶಿವಾಚಾರ್ಯ ಕರಕಂಜಸಮುದ್ಭವಮ್ ।
ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರಶಿವಾಚಾರ್ಯಂ ವಂದೇಽಹಂ ತಂ ಜಗದ್ಗುರುಮ್ ॥ ೫ ॥

ಪರಮ ಪೂಜ್ಯರಾದ ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಶಿವಾಚಾರ್ಯರ ಕರ ಕಮಲೋದ್ಭವರಾದ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧೇಶ್ವರ ಶಿವಾಚಾರ್ಯರನ್ನು ವಂದಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಶ್ರದ್ಧಾಮೌರ್ವ್ಯಾನತಹೃದಯಕೋದಂಡಯುಕ್ತೇಶಯಜ್ಞ-
ಬಾಣಾಘಾತಾಹತ ಕಲುಷ ಹಿಂಸ್ರೋಚ್ಛ್ರಯಂ ತಾತಪಾದಮ್ ।
ಮಾಂ ಯಸ್ಯಾಶೀರ್ವಚನಮಕರೋಚ್ಛಂಕರಂ ಪ್ರಾಪ್ತವಿದ್ಯಮ್
ಅಯ್ಯಪ್ಪಾರ್ಯಂ ಶಿವನುತಿಪರಂ ಸಾದರಂ ತಂ ನಮಾಮಿ ॥ ೬ ॥

"ಪಿತೃದೇವೋಭವ" ಎಂಬ ವಚನವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ತಂದೆಯನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾರೆ. "ಅಯ್ಯಪ್ಪಾರ್ಯ" ಎಂಬುದು ತಂದೆಯ ಹೆಸರು. ಅವರು ತುಂಬಾ ಆಸ್ತಿಕರು. ತಪಸ್ಸು-ಕರ್ಮ-ಜಪ-ಧ್ಯಾನ-ಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಪಂಚಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಅವರ ಹೃದಯವು ವಿನಮ್ರವಾಗಿತ್ತು. ಆದುದರಿಂದ ಕಾಮ-ಕ್ರೋಧ-ಲೋಭ-ಮೋಹ-ಮದ-ಮಾತ್ಸರ್ಯ ಎಂಬ ಆರು ಶತ್ರುಗಳು ಅವರಲ್ಲಿ ಸುಳಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು—" ಅವರ ಶ್ರದ್ಧೆಯೆಂಬ ಶಿಂಜನಿಯಿಂದ ಹೃದಯ

ವೆಂಬ ಧನುಸ್ಸುಬಾಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅದರಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪಾಚಯಜ್ಞಗಳೆಂಬ ಬಾಣಗಳನ್ನು ಹೂಡಿ ಪಾಪವೆಂಬ ಕ್ರೂರಮೃಗಗಳನ್ನು ಕೊಲ್ಲಲಾಗಿತ್ತು" ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಇಂಥ ತಂದೆಯವರ 'ವಿದ್ವಾನ್ ಭವ' ಎಂಬ ಯಾವ ಆಶೀರ್ವಾದವು ಸಾಹಿತ್ಯ-ತರ್ಕ-ಯೋಗ-ಸಾಂಖ್ಯ-ಮೀಮಾಂಸಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಪಾರಂಗತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿತೋ ಅಂಥ ಪವಿತ್ರಾತ್ಮರಾದ ತಂದೆಯುವರನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಮಸ್ಕರಿಸುತ್ತೇನೆ.

ವಿದ್ಯುದ್ದೀಪ್ತ ವಿಶಾಲಸೌಧವಿಲಸನ್ಮೈಸೂರುಸಂವಾಸಿನೋ
ಶ್ರೀಮದ್ರಾಮಕಥಾಭಿರಾಮಚರಿತಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪೃಥ್ವೀಪತೇಃ ।
ಆಸ್ಥಾನಂ ಸಮಲಂಕೃತೇನ ವಿದುಷಾ ವೇದಾಂತವಿದ್ಯಾಬ್ಧಿನಾ
ಶ್ರೀಮಚ್ಛಂಕರಶಾಸ್ತ್ರಿಣಾ ಶಿವಮುದೇ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯತೇ ಮುಂಡಕಮ್ ॥ ೭ ॥

ವಿದ್ಯುದ್ದೀಪಗಳಿಂದ ಸಮಲಂಕೃತವಾದ ವಿಶಾಲ ಸೌಧಗಳಿಂದ ವಿರಾಜಿಸುವ ಮೈಸೂರು ರಾಜಧಾನಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡುವವರೂ, ಶ್ರೀರಾಮ ಚಂದ್ರನಂತೆ ನಿರ್ಮಲ ಚಾರಿತ್ರ್ಯವುಳ್ಳವರಾಗಿರುವ ಶ್ರೀಮನ್ನಾಲ್ವಡಿ ಕೃಷ್ಣರಾಜ ಒಡೆಯರವರ ಆಸ್ಥಾನವಿದ್ವಾಂಸರೂ ವೇದಾಂತ ವಿದ್ಯಾಸಾಗರರೂ ಆದ ಶ್ರೀ ಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರಿ ಎಂಬ ಈ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಶಿವಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ತಿಗೆ ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತಪರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆಯುತ್ತಾ ತಮ್ಮ ಹೆಸರು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಚಂದ್ರಾರ್ಕವಾಗಿ ಶೋಭಿಸಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ನಾಮನಿರ್ದೇಶ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ.

ಶಾಂತಿ ಮಂತ್ರ

ಭದ್ರಂ ಕರ್ಣೇಭಿಶ್ಶೃಣುಯಾಮದೇವಾಃ । ಭದ್ರಂ ಪಶ್ಯೇಮಾಕ್ಷಭಿರ್ಯಜತ್ರಾಃ । ಸ್ಥಿರೈರಂಗೈಸ್ತುಷ್ಟುವಾಂ ಸಸ್ತನೂಭಿಃ । ವ್ಯಶೇಮ ದೇವಹಿತಂ ಯದಾಯುಃ ॥

ಸ್ವಸ್ತಿ ನ ಇಂದ್ರೋ ವೃದ್ಧಶ್ರವಾಃ । ಸ್ವಸ್ತಿ ನಃ ಪೂಷಾ ವಿಶ್ವೆ ದೇವಾಃ । ಸ್ವಸ್ತಿ ನ ಸ್ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯೋಽರಿಷ್ಟನೇಮಿಃ । ಸ್ವಸ್ತಿ ನೋ ಬೃಹಸ್ಪತಿರ್ದಧಾತು ॥ ಓಮ್ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಂತಿಃ.

ವೀರಶೈವಭಾಷ್ಯದ ಭಾವದರ್ಪಣ

ದೇವಾಃ–ಕಣ್ಣು ಕಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಎಲ್ಲ ಸರ್ವದೇವತೆಗಳಿರಾ! ಕರ್ಣೇಭಿಃ–ನಮ್ಮ ಕಿವಿಗಳಿಂದ, ಭದ್ರಂ–ಸರ್ವಮಂಗಲಕ್ಕೂ ಆಸ್ಪದನಾದ ಪರಶಿವನ ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಮಹಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಶೃಣುಯಾಮ–ಕೇಳಲು ಸಮರ್ಥರಾಗೋಣ. ಅಕ್ಷಭಿಃ–ನೇತ್ರಗಳಿಂದ. ಭದ್ರಂ–ಇಷ್ಟಲಿಂಗರೂಪನಾದ ಸದಾಶಿವನನ್ನು, ಪಶ್ಯೇಮ–ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗೋಣ, ಸ್ಥಿರೈಃ–ನಿತ್ಯವಾದ, ಅಂಗೈಃ–ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ಷಡಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವ, ಭದ್ರಂ–ಇಷ್ಟಲಿಂಗರೂಪನಾದ ಪರಶಿವನನ್ನು, ಯಜತ್ರಾಃ–ಧಾರಣಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವವರಾದ್ದರಿಂದ, ತುಷ್ಟುವಾಂಸಃ, ಶಿವಲಿಂಗ ಧಾರಣ, ಅರ್ಚನ, ಅರ್ಪಣರೂಪವಾದ ಅನುಭವದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಪರಿಪುಷ್ಟರಾದ ನಾವು, ದೇವಹಿತಂ–ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಹಿತಕರನಾದ ಪರಶಿವನನ್ನು, ಯಾವದಾಯುಃ–ಆಯುಸ್ಸು ಇರುವವರೆಗೂ, ತನೂಭಿಃ–ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕಾರಣರೂಪವಾದ ತ್ಯಾಗಾಂಗ, ಭೋಗಾಂಗ, ಯೋಗಾಂಗಗಳಿಂದ, ಇಷ್ಟಪ್ರಾಣಭಾವಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಮರಸ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ವ್ಯಶೇಮ–ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದೋಣ.

ಕಣ್ಣು ಕಿವಿ ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವ ನೆಪದಿಂದ ಭಗವತೀ ಶ್ರುತಿಯು ಸಮಸ್ತ ಸದ್ಭಕ್ತ ವೃಂದವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೀಗೆ ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡುತ್ತದೆ–ಕಿವಿಗಳಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ

ಮಂಗಲಮಯವಾದ 'ಶಿವ' ಎಂದರೆ ಶಿವನಾಮ ಪರ್ಯಾಯವಾದ ಶಿವ ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಮಹಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಕೇಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ನಮಗೆ ಉಂಟಾಗಲಿ. ಅರ್ಥಾತ್ ಶಿವಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ಮಹಾಮಂತ್ರ ಶ್ರವಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದ ಕಿವುಡುತನವು ನಮಗೆಂದಿಗೂ ಉಂಟಾಗದಿರಲೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಸಿದ್ಧಾಂತ ಶಿಖಾಮಣಿಯಲ್ಲಿ ಶಿವಪಂಚಾಕ್ಷರ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ "ಮೂಲ, ವಿದ್ಯಾ, ಶಿವ, ಶೈವ ಸೂತ್ರ, ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯ ನಾಮಗಳಿವೆ"ಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. (ಪರಿ, ೮-೨೩). ಅದರಂತೆ ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಭದ್ರಪದವಾಚ್ಯನೂ ಇಷ್ಟ ಲಿಂಗರೂಪನೂ ಆದ ಸದಾಶಿವನನ್ನು ನೋಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ನಮಗೆ ಉಂಟಾಗಲಿ. ಅಂದರೆ ಪರಶಿವನನ್ನು ನೋಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಮಗೆಂದಿಗೂ ಅಂಧತ್ವವುಂಟಾಗದಿರಲಿ. ನಿರಂತರವೂ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಶಿವಮಯವಾದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡುವ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ದಯಪಾಲಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸ ಲಾಗಿದೆ. "ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ, ನಿತ್ಯತೃಪ್ತತ್ವ, ಅನಾದಿಬೋಧತ್ವ, ಅಲುಪ್ತ ಶಕ್ತಿತ್ವ, ಅನಂತಶಕ್ತಿತ್ವ ಎಂಬ ಆರು ಅಂಗಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗಿವೆ" ಎಂದು ಆಗಮವು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಈ ಅಂಗಗಳು ಸ್ಥಿರವಾದವುಗಳು. ಅನಿತ್ಯವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪರಮಾತ್ಮನು "ಸ್ಥಿರೈಃ ಅಂಗೈಃ" ಸ್ಥಿರವಾದ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವನೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ "ಸ್ಥಿರೇಭಿರಂಗೈಃ ಪುರು ರೂಪ ಉಗ್ರಃ"ಎಂದು ಇದನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸಿದೆ. ಇಂಥ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರತೀಕ ವಾದ ಇಷ್ಟಲಿಂಗವು 'ಭದ್ರ'ವೆಂಬ ಪದದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಂಥ ಇಷ್ಟಲಿಂಗವನ್ನು ಧಾರಣಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಎಂಬುದು 'ಯಜತ್ರಾಃ'ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. 'ಯಜ–ದೇವಪೂಜಾಸಂಗತಿಕರಣದಾನೇಷು' ಎಂಬ ಧಾತುಪಾಠದಿಂದ ಯಜುಧಾತುವಿಗೆ 'ಸಂಗತಿಕರಣ' ಎಂದರೆ 'ಧಾರಣ ಮಾಡುವುದು' ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಅನ್ವಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟಲಿಂಗಧಾರಣ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಭಕ್ತರು ಶಿವಲಿಂಗ ಧ್ಯಾನಧಾರಣ, ಅರ್ಚನ, ಅರ್ಪಣಾನುಭವ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟ ರಾಗಿ ಆನಂದತುಂದಿಲರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬುದನ್ನು 'ತುಷ್ಟುವಾಂಸಃ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವ ಭಕ್ತರು ತಮ್ಮ ಆಯುಸ್ಸು ಇರುವವರೆಗೂ ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮಕಾರಣ ಶರೀರಗಳೆನಿಸಿದ ತ್ರ್ಯಂಗಾಂಗ

ಭೋಗಾಂಗ ಯೋಗಾಂಗಗಳೊಡನೆ ದೇವಹಿತನೆನಿಸಿದ ಇಷ್ಟ-ಪ್ರಾಣ-ಭಾವಲಿಂಗರೂಪವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಷ್ಟಾವರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಾಮರಸ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಪ್ರವೇಶಿಸಬೇಕು. ಅರ್ಥಾತ್ ನದಿಗಳು ನಾಮ ರೂಪಗಳಳಿದು ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಡಗುವಂತೆ ಐಕ್ಯವಾಗಬೇಕು. 'ಶರೀರ ವೃತ್ತಿರ್ವ್ರತಂ' (ಶಿ. ಸೂ. ೩-೨೬) ಎಂಬ ಶಿವಸೂತ್ರವೂ ಸಹಶಿವಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದ ಯೋಗಿಯು 'ಶಿವೋऽಹಂಭಾವ'ದಿಂದ ಶರೀರವಿರುವವರೆಗೆ ಐಕ್ಯಾನು ಸಂಧಾನ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ಕುರ್ವನ್ನೇವೇಹ ಕರ್ಮಾಣಿ' (ಈಶ. ೨) ಎಂಬ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ವಚನವೂ ಇದನ್ನೇ ಸಮರ್ಥಿಸಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಾಮರಸ್ಯಾಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಗುರು, ಲಿಂಗ, ಜಂಗಮ, ವಿಭೂತಿ, ರುದ್ರಾಕ್ಷ, ಮಂತ್ರ, ತೀರ್ಥ ಮತ್ತು ಪ್ರಸಾದ ಎಂಬ ಎಂಟು ಆವರಣಗಳು ಸಾಧನಗಳೆನಿಸಿವೆ. ಈ ಸಾಧನಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಸ್ಥೂಲತನುವಾದ ತ್ಯಾಗಾಂಗವು ಇಷ್ಟಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ, ಸೂಕ್ಷ್ಮತನುವಾದ ಭೋಗಾಂಗವು ಪ್ರಾಣಲಿಂಗ ದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾರಣತನುವೆನಿಸಿದ ಯೋಗಾಂಗವು ಭಾವಲಿಂಗದಲ್ಲಿಯೂ ಲಯವಾಗಿ ಅಂಗಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಜೀವನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ನೀರು, ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿ ಬೆರೆಯುವಂತೆ ಪರಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಲೀನನಾಗಿ ಐಕ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ ಎಂಬುದನ್ನು 'ವ್ಯಶೇಮ' ಎಂಬ ಪದವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ.

ಇನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಾಂತಿಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್ಥಿರೈಃ ಅಂಗೈಃ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕೆಲವರು 'ಉಪಾಸಕನ ಕರಚರಣಾದಿ ಅವಯವಗಳು' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ನಿರಾಕರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಏಕೆಂದರೆ 'ನಿತ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ 'ಸ್ಥಿರ' ಶಬ್ದವು ಉಪಾಸಕನ ಅನಿತ್ಯವಾದ ಕರಚರಣಾದಿ ಅವಯವಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಹೇಗೆ? ಆದುದರಿಂದ ಈ 'ಸ್ಥಿರೈಃ ಅಂಗೈಃ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಷಡಂಗವಿಶಿಷ್ಟನೂ ಉಪಾಸ್ಯನೂ ಆದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸ್ಥಿರವಾದ ಅಂಗಪರವಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವುದು ಬಹುಸಮಂಜಸ ವಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಸ್ಥಿರೇಭಿರಂಗೈಃ' ಎಂಬ ಋಗ್ವೇದೋಕ್ತಿಯು ಸಮರ್ಥನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವರು. ಎರಡನೆಯದಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ

'ತನೂಭಿಃ' ಎಂಬ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಮೂರ್ತಿ ಸ್ತ್ರನುಸ್ತನೂಃ" ಎಂಬ ಕೋಶಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿ ಸ್ಥೂಲ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮತ್ತು ಕಾರಣ ತನುಗಳು ಎಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅರ್ಥವೇ ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಅನ್ವಯ ವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಶ್ರುತಿ" ಎಂಬ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಕೆಲವರ ವಾದವನ್ನು ಸಯುಕ್ತಿಕವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸುತ್ತಾರೆ.

"ಸ್ವಸ್ತಿನ ಇಂದ್ರೋ" ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಶಾಂತಿ ಮಂತ್ರವು ಮಂದಾಧಿಕಾರಿಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಲಿಂಗಧಾರಣದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೊಳಿಸಲು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಿದೆ. ವೃದ್ಧಶ್ರವಾಃ-ಅಧಿಕ ಕೀರ್ತಿಶಾಲಿಯಾದ, ಇಂದ್ರಃ-ದೇವೇಂದ್ರನು, ನಃ-ನಮ್ಮ ವೇದ ಪುರುಷರಂತೆ, ಸ್ವಸ್ತಿ-ಶಾಂಭವ ಇಷ್ಟಲಿಂಗವನ್ನು, ದಧಾತು-ಧರಿಸಿರುವನು. ಹಾಗೆಯೇ ಪೂಷಾ-ಸೂರ್ಯನು ಮತ್ತು ವಿಶ್ವೇದೇವಾಃ-ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳೂ ಇಷ್ಟಲಿಂಗವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವರು. ತಾರ್ಕ್ಷ್ಯಃ-ಗರುಡನೂ, ಅರಿಷ್ಟನೇಮಿಃ-ಶುಭಪ್ರದನಾದ ವಿಷ್ಣುವೂ, ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ-ದೇವಗುರುವಾದ ಬೃಹಸ್ಪತಿಯೂ ಸ್ವಸ್ತಿದಧಾತು-ಇಷ್ಟಲಿಂಗವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವರು. ಅಂದಮೇಲೆ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳಾದ ಮಾನವರು ಇಷ್ಟಲಿಂಗ ಧಾರಣವನ್ನು ಅವಶ್ಯಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲೇಬೇಕೆಂಬುದು ಅರ್ಥಾತ್ ಸಿದ್ಧ ವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೇದಪುರುಷರಿಗೆ ಇಷ್ಟಲಿಂಗಧಾರಣೆಯುಂಟೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯ ಕಾರರು—

ಅಯಂ ಮೇ ಹಸ್ತೋ ಭಗವಾನಯಂ ಮೇ ಭಗವತ್ತರಃ ।
ಅಯಂ ಮೇ ವಿಶ್ವಭೇಷಜೋಽಯಂ ಶಿವಾಭಿಮರ್ಶನಃ ॥
ಅಯಂ ಮಾತಾ ಅಯಂ ಪಿತಾ ಅಯಂ ಜೀವಾತುರಾಗಮತ್ ।
ಇದಂ ತವ ಪ್ರಸರ್ಪಣಂ ಸುಬಂಧವೇಹಿ ನಿರೀಹಿ (ಋ. ೮-೧.೨೫)

ಅಯಂ ಭಗವಾನ್-ಲಿಂಗರೂಪನಾದ ಈ ಸದಾಶಿವನು, ಮೇ ಹಸ್ತಃ-ನನ್ನ ಹಸ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವನು. ಅಯಂ-ಈ ಶಿವಲಿಂಗಮೂರ್ತಿಯೇ, ಮೇ-ನನಗೆ, ಭಗವತ್ತರಃ-ಅತಿಶಯವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕೊಡುವನು.

ಅಯಂ-ನನ್ನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಶಿವಲಿಂಗಮೂರ್ತಿಯು, ಮೇ-ನನಗೆ, ವಿಶ್ವಭೇಷಜಃ-ಸಮಸ್ತ ಭವರೋಗಗಳಿಗೆ ಮಹಾವೈದ್ಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಅಯಂ-ಈ ಶಿವಲಿಂಗಮೂರ್ತಿಯು, ಶಿವಾಭಿಮರ್ಶನಃ-ಕಲ್ಯಾಣವನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವನು. ಅಯಂ-ಈ ಲಿಂಗಮೂರ್ತಿಯು, ಮಾತಾ-ತಾಯಿಯಂ ತೆಯೂ, ಪಿತಾ-ತಂದೆಯಂತೆಯೂ ರಕ್ಷಣಮಾಡುವನು. ಅಯಂ-ಈ ದೇವನು, ಜೀವಾತುಃ-ಸಂಜೀವಿನಿಯಂತೆ ಪ್ರಾಣರಕ್ಷಣಮಾಡುವನು. ಆಗಮಾತ್-ಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರಮಾಣದಿಂದ, ಹೇ ಸುಬಂಧೋ-ಎಲೈ ಸಿರ್ವಾಜ್ಯ ಬಂಧುವೆ! ಏಹಿ-ಇಲ್ಲಿಗೆ ಆಗಮಿಸು. ಇದಂ-ನನ್ನ ಹಸ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಶಿವ ಲಿಂಗವು ತವ-ನಿನಗೆ, ಪ್ರಸರ್ಪಣಂ-ವಿಹಾರಸ್ಥಾನವಾಗಿರುವುದು. ನಿರೀಹಿ-ಅತ್ತಿತ್ತ ಚಲಿಸದಂತೆ ಈ ಇಷ್ಟಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ನೆಲೆಸಿರು.

ಯಾ ತೇ ರುದ್ರ ಶಿವಾ ತನೂರಘೋರಾಽಪಾಪಕಾಶಿನೀ ।
ತಯಾ ನಸ್ತನುವಾ ಶಂತಮಯಾ ಗಿರಿಶಂತಾಽಭಿಚಾಕಶೀಹಿ ॥

(ಶ್ರೀರುದ್ರ ಅನು. ೧)

ಹೇರುದ್ರ-ದುಃಖನಾಶಕನಾದ ಎಲೈ ಶಿವನೇ ತೇ-ನಿನ್ನ ಅಘೋರಾ-ಶಾಂತಾಕಾರವಾದ, ಶಿವಾ-ಮಂಗಲಸ್ವರೂಪವಾದ, ಯಾ ತನೂಃ-ಯಾವ ಲಿಂಗಶರೀರವು, ಅಪಾಪಕಾಶಿನೀ-ಅಪಾಪ-ಪಾಪರಹಿತರಾದ ಭಕ್ತರ ಶರೀರ ಗಳಲ್ಲಿ, ಕಾಶಿನೀ-ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ, ಶಂತಮಯಾ-ಸುಖಪ್ರದವಾದ, ತನು_ನಮ್ಮ ದೇಹದಲ್ಲಿ, ಅಭಿಚಾಕಶೀಹಿ-ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನಾಗು ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಉದಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಮತ್ತು "ಭದ್ರ" "ಸ್ವಸ್ತಿ" ಎಂಬ ಪದಗಳಿಗೆ "ಪರಶಿವಲಿಂಗ" ಎಂದು ತಾವು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವ ಅಂಶವನ್ನು ಲಿಂಗಪುರಾಣದ ಅದೇ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವುಳ್ಳ ಉಪಬೃಂಹಣ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವುದು ಮಹತ್ವವಾದ ಅಂಶವಾಗಿದೆ. "ಎಲೈ ಸುರಶ್ರೇಷ್ಠರೆ! 'ಭದ್ರಂ ಪರಶಿವಂ' ಭದ್ರಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಶಿವ ನನ್ನು ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೇಳೋಣ. 'ಭದ್ರಂ ನೇತ್ರೈಃ ಪ್ರಪಶ್ಯಾಮೋಲಿಗ ರೂಪಂ ಸದಾಶಿವಂ' ಭದ್ರಪದವಾಚ್ಯನೆನಿಸಿದ ಲಿಂಗರೂಪ ಸದಾಶಿವನನ್ನು ಕಣ್ಣುಗಳಿಂದ ಚನ್ನಾಗಿ ನೋಡೋಣ. 'ಭದ್ರಂ ಯಜಾಮಃ' ಎಂದರೆ ಶಿವಲಿಂಗಧಾರಣಮಾಡಿಕೊಂಡು 'ತುಷ್ಟುವಾಮೋ ಯಥಾವಿಧಿ' ವಿಧ್ಯುಕ್ತ

ವಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡೋಣ. 'ದೇವಹಿತಂ ಶಿವಂ' ದೇವಹಿತ ಕಾರಿಯಾದ ಪರಶಿವನನ್ನು ಆಯುಸ್ಸಿರುವವರೆಗೂ ತನುಗಳಿಂದ ಯಾವಾಗಲೂ 'ಭಕ್ತ್ಯಾಸ್ಥಾಪಯಾಮೋ ಯಥಾವಿಧಿ' ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಧಾರಣ ಅರ್ಚನಾದಿಗಳನ್ನುಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ. "ಸ್ವಸ್ತ್ಯಾಖ್ಯಂ ಶಾಂಭವಂ ಲಿಂಗಂ" 'ಸ್ವಸ್ತಿ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ವೃದ್ಧಶ್ರವನಾದ ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದವರೆಲ್ಲರೂ ಧರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ" ಎಂಬ ಅರ್ಥದ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿವೆ || ೧ ||

ಅನುಬಂಧಚತುಷ್ಟಯ--ಪ್ರಯೋಜನ, ವಿಷಯ, ಅಧಿಕಾರಿ ಮತ್ತು ಸಂಬಂಧ ಎಂಬವುಗಳು ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವವರಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ತೋರಿಸದಿದ್ದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡುವವರಿಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥಾಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಉಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ "ಯಥಾನದ್ಯಃ" (೩-೨-೮) "ಬ್ರಹ್ಮವೇದ ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭವತಿ, ಗುಹಾಗ್ರಂಥಿಭ್ಯೋ ವಿಮುಕ್ತೋ ಭವತಿ" (೩-೨-೯) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಪ್ರಯೋಜನವು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. "ಯತ್ತದದ್ರೇಶ್ಯಂ" (೧-೧-೬) ಮುಂತಾದ ಮಂತ್ರಗಳಿಂದ ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತರೂಪವಾದ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮವೇ ವಿಷಯವೆನಿಸಿದೆ. ಶಿರೋವ್ರತರೂಪಲಿಂಗಧಾರಣ ಮಹಾವ್ರತಾತ್ಮಕವಾದ ಶಿವದೀಕ್ಷಾಸಂಪನ್ನನೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗೆ ಅಧಿಕಾರಿಯೆಂಬುದನ್ನು 'ತೇಷಾಮೇವೈತಾಂ' (೩-೨-೧೦) ಎಂಬ ಮಂತ್ರವು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದೆ. ಶಾಸ್ತ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯಪ್ರತಿಪಾದಕ ಭಾವವೇ ಸಂಬಂಧ.

ಇದಲ್ಲದೆ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಅಥರ್ವ, ಅಂಗಿರ, ಭಾರದ್ವಾಜನಾದ ಸತ್ಯವಾಹ, ಅಂಗಿರಸ್ ಮತ್ತು ಶೌನಕ ಇವರು ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಉಪದೇಶಮಾಡಿಕೊಂಡು ಬಂದರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು "ಶಿರೋವ್ರತ" ಎಂದರೆ ಲಿಂಗಧಾರಣರೂಪವಾದ ಮಹಾವ್ರತವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ "ತೇಷಾಮೇವೈತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ ವದೇತ

ಶಿರೋವ್ರತಂ ವಿಧಿವದ್ಯೈಸ್ತು ಚೀರ್ಣಂ" (೩-೨-೧೦) 'ಲಿಂಗಧಾರಣರೂಪ ವಾದ ಶಿರೋವ್ರತವನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವವರೇ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಅರ್ಹರು' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಪರಂಪರೆಯು ಲಿಂಗಧಾರಣರೂಪವಾದ ಶಿರೋವ್ರತಿಯಾದ್ದರಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯ ಅಧ್ಯಯನ, ಅಧ್ಯಾಪನ ಮತ್ತು ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಅರ್ಹವಾಯಿತು. ಅಂದಮೇಲೆ ಮನುಷ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಸುತರಾಂ ಲಿಂಗಧಾರಣಾತ್ಮಕವಾದ ಶಿವದೀಕ್ಷೆ ಯನ್ನು ಪಡೆಯಲೇಬೇಕೆಂಬುದು ಕೈಮುತಿಕನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದೇ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಭಗವತೀ ಶ್ರುತಿಯು ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ರುತ್ತದೆ. ಮೇಲಾಗಿ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಲ್ಲದ ಪತಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟ ಲಿಂಗಧಾರಣವೂ ಒಂದಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಇಂಥ ಪತಿಕರ್ಮವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ 'ನಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪ್ರವಚನೇ ನ ಲಭ್ಯಃ (೩-೨-೩) 'ನೈತದಚೀರ್ಣವ್ರತೋಽಧೀತೇ' (೩-೨-೧೧) ಮುಂತಾದ ಶ್ರುತಿಗ ಳಿಂದ ಲಿಂಗಧಾರಣವಿಲ್ಲದಮೇಲೆ ಮೋಕ್ಷವಿಲ್ಲವೆಂದೂ 'ಬ್ರಹ್ಮವೇದ ಬ್ರಹ್ಮೈ ವ ಭವತಿ' (೩-೨-೯) ಲಿಂಗಧಾರಣವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷವುಂಟೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವುದ ರಿಂದ ಮೋಕ್ಷಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಧಾರಣವು ಕಾರಣವೆಂದು ಘಂಟಾ ಘೋಷವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು 'ಏತಚ್ಛ್ರೇಯೋಽಭಿನಂದಂತಿ ಮೂಢಾಃ' (೧-೨-೭) ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುಕರ್ಮಗಳು ತಿರಸ್ಕೃತವಾಗಿವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನ-ಕರ್ಮ ಸಮುಚ್ಚಯವು ಅವಶ್ಯಕ. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವೆಂದರೆ ಪಶುಕರ್ಮಗಳು ಸೇರದಿರುವುದರಿಂದ ಲಿಂಗಧಾರಣರೂಪವಾದ ಪತಿಕರ್ಮವು ಅವಶ್ಯ ಸೇರಲೇಬೇಕಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಉಪನಿಷತ್ತಿನ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಸಂಪ್ರದಾಯವು ಲಿಂಗಧಾರಣರೂಪ ಶಿರೋವ್ರತದ ಉತ್ಕರ್ಷಗಾಗಿಯೇ ಎಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ಕೆಲವರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರು "ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಸಂಪ್ರದಾಯ ವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು ಅಭ್ಯಾಸಮಾಡುವವರಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗು ವುದಕ್ಕಾಗಿ" ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಸಮಂಜಸವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಏಕೆಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅನುಬಂಧಚತುಷ್ಟಯದಿಂದಲೇ ಅಧ್ಯೇತೃಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ ಮತ್ತು ಅದೇ ಉದ್ದೇಶಸಾಧನೆಗಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾ ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆಯೆಂಬುದು ಪಿಷ್ಟಪೇಷಣದಂತೆ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಸ್ತುತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಪ್ರದರ್ಶನವೆಂದೂ' ಅವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಇದೂ ಸಹ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇದೂ ಅನುಬಂಧಚತುಷ್ಟಯದಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲು ಶೌನಕನವರೆಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಋಷಿಗಳೆಲ್ಲರು ಲಿಂಗಧಾರಣಮಹಾವ್ರತವೆಂಬ ಶಿರೋವ್ರತಿಗಳೇ ಆಗಿದ್ದವರೆಂಬ ಅಂಶವು 'ತೇಷಾಮೇವೈತಾಂ' ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆಯೆಂಬುದನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು 'ವಕ್ಷ್ಯಾಮಃ" ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೂಚಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಸಂಪ್ರದಾಯಕರ್ತೃಗಳ ಪರಂಪರೆ

ಲಿಂಗಧಾರಣದೀಕ್ಷಾಸಂಪನ್ನರೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಸಂಪ್ರದಾಯಕರ್ತೃಗಳೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯು 'ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ—

ಮೂಲ--ಬ್ರಹ್ಮಾದೇವಾನಾಂ ಪ್ರಥಮಃ ಸಂಬಭೂವ
ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಕರ್ತಾ ಭುವನಸ್ಯ ಗೋಪ್ತಾ ।
ಸ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ ಸರ್ವವಿದ್ಯಾಪ್ರತಿಷ್ಠಾ.
ಮಥರ್ವಾಯ ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರಾಯ ಪ್ರಾಹ ॥ ೧ ॥

ಭಾವಾನುವಾದ—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯವನೂ, ವಿಶ್ವಕರ್ತನೂ, ಭುವನರಕ್ಷಕನೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಂಭವಿಸಿದನು. ಅವನು ಅಥರ್ವನೆಂಬ ಹಿರಿಯಮಗನಿಗೆ ಎಲ್ಲ ವಿದ್ಯೆಗಳ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯಾಗಿರುವ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದನು ॥ ೧ ॥

ಅರ್ಥ— ದೇವಾದೀನಾಂ-ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಾದವರಿಗೆ, ಪ್ರಥಮಃ-ಮೊದಲನೆಯವನಾದ, ಬ್ರಹ್ಮಾ-ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು, ಸಂಬಭೂವ-ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ವಿಶ್ವಸ್ಯ-ಸ್ಥಾವರಜಂಗಮಾತ್ಮಕವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ, ಕರ್ತಾ-ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತನೂ, ಭುವನಸ್ಯ-ಲೋಕಕ್ಕೆ, ಗೋಪ್ತಾ-ಪಾಲಕನೂ ಆದ, ಸಃ-ಆ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು, ಸರ್ವವಿದ್ಯಾಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ-ಎಲ್ಲ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೂ ಅಧಿಷ್ಠಾನಭೂತವಾದ, ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ-ವೇದವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಜ್ಯೇಷ್ಠಪುತ್ರಾಯ-ಚೊಚ್ಚಿಲಮಗನಾದ, ಅಥರ್ವಾಯ_ ಅಥರ್ವನಿಗೆ, ಪ್ರಾಹ_ಉಪದೇಶಿಸಿದನು.

ಜಗತ್ಪಿತೃವಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಾದವರಿಗಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದವನು. ಇಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ 'ಸ್ವಯಂಭೂಃ' ಎಂದರೆ 'ತನಗೆ ತಾನೆ ಹುಟ್ಟಿದವನು' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಥ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪರಶಿವನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದುದು ಹೇಗೆ? ಎಂಬ ಶಂಕೆಯುದಿಸುವುದು. ಆದರೆ 'ಚೈತ್ರಮೈತ್ರರಲ್ಲಿ ಚೈತ್ರನು ಮೊದಲು ಹುಟ್ಟಿದನು' ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಚೈತ್ರಃ ಪ್ರಥಮಃ ಸಂಬಭೂವ' ಎಂದ ಮಾತ್ರದಿಂದ 'ಚೈತ್ರನು ತನಗೆ ತಾನೆ ಹುಟ್ಟಿದನು' ಎಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವೆ? ಮತ್ತು ಈ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು 'ಸ್ವಯಂಭೂಃ' ಎಂದು ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿಪ್ರಮಾಣವೂ ಸಹ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲಾಗಿ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧವುಂಟಾದಾಗ ಶ್ರುತಿಯೇ ಪ್ರಬಲವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ "ಯೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ವಿದಧಾತಿ ಪೂರ್ವಂ। ಯೋ ವೈ ವೇದಾಂಶ್ಚ ಪ್ರಹಿಣೋತಿ ತಸ್ಮೈ" (ಶ್ವೇ. ೬-೧೮) 'ಯಾರು ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಅವನಿಗೆ ವೇದೋಪದೇಶಮಾಡಿದನೋ ಅಂಥ ಪರಶಿವನಿಗೆ ಮುಮುಕ್ಷುವಾದ ನಾನು ಶರಣಾಗುತ್ತೇನೆ'. "ವಿಶ್ವಾಧಿಕೋ ರುದ್ರೋ ಮಹರ್ಷಿಃ। ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಂ ಜನಯಾಮಾಸ ಪೂರ್ವಂ" (ಮ.ನಾ.ಅನು ೧೦) 'ಲೋಕಾಧಿಕನೂ ಮಹರ್ಷಿಪದವಾಚ್ಯನೂ ಆದ ಮಹಾರುದ್ರನು ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಮೊದಲು ಸೃಜಿಸಿದನು' ಮುಂತಾದ ಶ್ರುತಿಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನು ಪರಶಿವನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದನೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಮಹಾಶಿವಭಕ್ತನಾದ ಹರದತ್ತಾಚಾರ್ಯನು 'ಏಷಾ ಮಹೋಪನಿಷದಾಹ, ಹಿರಣ್ಯಗರ್ಭಂ ಜಾತಂ ತದೇವ

ಭಗವನ್ ಪ್ರಥಮಂ ಸುರಾಣಾಂ" ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು ಪರಶಿವನಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟನೆಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಈ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ವಿಶ್ವದ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃವು ಮತ್ತು ಸ್ಥಿತಿಕರ್ತನು ಎಂದರೆ ಪಾಲಕನು ಎಂದು ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೀಗೆ ವಿಮರ್ಶೆಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿಕರ್ತೃತ್ವವು ಉಚಿತವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ನಿಯಮಿತವಾದ ಪಾಲನ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು ಕೇವಲ ಸ್ತುತಿಪರವಾದುದೆಂದೇ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾಸಾರದಲ್ಲಿ "ಯದಾ ತಮಸ್ತದಾ ದೇವಃ ಅಧ್ಯಾಸ್ತೇ ಪರಮೇಶ್ವರಃ । ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣ್ವಾದಿಕಾನ್ ಸರ್ವಾನ್ ಸೃಷ್ಟ್ವಾದೌ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ॥ ಚಕಾರ ದೀಕ್ಷಾಂ ತೇಷಾಂ ಚ ವೀರಶೈವಾಗಮಾಖ್ಯವಃ । ತದಾ ಪ್ರಭೃತಿ ವಿಷ್ಣ್ವಾದ್ಯಾಃ ಶಿವಸ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನಃ ॥ ಆಜ್ಞಯಾ ಶಕ್ತಿಮಂತಶ್ಚ ಲೋಕೇಷು ಖ್ಯಾತಿಮಾಪ್ನುಯುಃ । ಯಸ್ಯಾಜ್ಞಯಾ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ವಾ ವಿರಿಂಚಿಃ ಪಾಲಕೋ ಹರಿಃ ॥ ಸಂಹರ್ತಾ ಕಾಲರುದ್ರಾಖ್ಯಃ ಶಿವಃ ಸಾಂಬಸ್ಸನಾತನಃ । ಘೃತರೀತಿಘನೀಭೂತಸ್ಸಚ್ಚಿದಾನಂದಲಕ್ಷಣಃ ॥ " "ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಮೊದಲು ಪರಮೇಶ್ವರನೊಬ್ಬನೇ ಇದ್ದನು. ಅವನು ಮೊದಲು ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಾದವರನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ ಅವರಿಗೆ ವೀರಶೈವದೀಕ್ಷೆಯಿತ್ತನು. ಮುಂದೆ ಅವರು ಶಕ್ತಿವಂತರಾದರು. ಶಿವಾಜ್ಞೆಯಪ್ರಕಾರ ಬ್ರಹ್ಮನು ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟಿ, ವಿಷ್ಣುವು ಪಾಲನೆ, ಕಾಲರುದ್ರನು ಸಂಹಾರರೂಪವಾದ ಕೆಲಸಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯಮಿತರಾದರು. ಘೃತಕಾಠಿನ್ಯನ್ಯಾಯ (ಕರಗಿದ ತುಪ್ಪವು ಹೆಪ್ಪುಗೊಳ್ಳುವುದು) ದಂತೆ ಈ ಮೂರು ಮೂರ್ತಿಗಳ ಮೂಲಕಾರಣನು ಆ ಪರಶಿವನೆ ಆಗಿರುತ್ತಾನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಸಿದ್ಧಾಂತಶಿಖಾಮಣಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ—

'ಜಗತ್ಸಿಸೃಕ್ಷುಃ ಪ್ರಥಮಂ ಬಹ್ಮಾಣಂ ಸರ್ವದೇಹಿನಾಂ । ಕರ್ತಾರಂ ಸರ್ವಲೋಕಾನಾಂ ವಿದಧೇ ವಿಶ್ವನಾಯಕಃ ॥ ತಸ್ಮೈ ಪ್ರಥಮಪುತ್ರಾಯ ಶಂಕರಃ ಶಕ್ತಿಮಾನ್ ವಿಭುಃ । ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸಕಲಾ ವಿದ್ಯಾಸ್ಸಾನುಗ್ರಹಮುಪಾದಿಶತ್ ॥ " (ಪರಿ ೨-೧೫) 'ವಿಶ್ವಪ್ರಭುವಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನು ಎಲ್ಲ ದೇಹಿಗಳಿಗಿಂತ ಮೊದಲು ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಸೃಜಿಸಿ, ಅವನಿಗೆ ಸಕಲ ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು.' ಎಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಶಂಕೆ—'ನಾರಾಯಣಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಜಾಯತೇ, ನಾರಾಯಣಾತ್ ರುದ್ರೋ ಜಾಯತೇ' (ಮ.ನಾ. ೧-೧,ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಚನದಂತೆ ನಾರಾಯಣನಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ರುದ್ರರು ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವೇನು?

ಸಮಾಧಾನ—ಹಾಗಲ್ಲ. "ಧ್ಯಾಯೀತೇಶಾನಂ ಪ್ರಧ್ಯಾಯಿತವ್ಯಂ। ಸರ್ವಮಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿಷ್ಣುರುದ್ರೇಂದ್ರಾಸ್ತೇ ಸಂಪ್ರಸೂಯಂತೇ (ಅಥರ್ವಶಿಖಾ ೧)" ಈಶಾನಪದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಶಿವನನ್ನೇ ಚನ್ನಾಗಿ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು. ಅವನಿಂದಲೇ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಾದವರೆಲ್ಲರೂ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಶಿವನೇ ಸರ್ವಕ್ಕೂ ಕಾರಣನೆಂದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಕುರಿತು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ "ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಥಾ ಪರಮಸ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್ ಜಾತಃ" (ಋ. ೭-೫-೨೯) ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಪರಮ ವಿಷ್ಣುವು ಪರಶಿವನಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವನು? 'ಸೋಮಃ ಪವತೇ ಜನಿತಾ ಮತೀನಾಂ ಜನಿತಾ ದಿವೋ ಜನಿತಾಗ್ನೇರ್ಜನಿತಾ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಜನಿತೇಂದ್ರಸ್ಯ ಜನಿತೋತ ವಿಷ್ಣೋಃ"(ಋ. ೭-೪-೭) ಈ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವು ಕಾಶೀಖಂಡದಲ್ಲಿ ಉಪಬೃಂಹಿತವಾಗಿದೆ. "ಮತೀನಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರ್ವನ್ಹೇಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ವಜ್ರಿಣಃ। ಸಾಕ್ಷಾದಪಿ ಚ ವಿಷ್ಣೋರ್ವೈ ಸೋಮೋ ಜನಯಿತೇಶ್ವರಃ॥" ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ಮತಿ, ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ, ಅಗ್ನಿ, ಸೂರ್ಯ, ಇಂದ್ರ ಪರಮ ವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದವನು.' ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಂದಮೇಲೆ ಅಜಾತನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೇ ಹೊರತು ಜಾತನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಿಂದ ಶಿವನು ಹುಟ್ಟಿದನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾದುದಲ್ಲ.

ಶಂಕೆ—ಹಾಗಾದರೆ 'ನಾರಾಯಣಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮಾ ಜಾಯತೆ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯ ಗತಿಯೇನು?

ಸಮಾಧಾನ—ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಅವಾಂತರ ಸೃಷ್ಟಿ ವಿಷಯಕವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಈ ಅಂಶವು ಶೈವಪುರಾಣದ ವಾಯುವೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ–"ತ್ರಯಸ್ತೇ ಕಾರಣಾತ್ಮಾನೋ ಜಾತಾಃ ಸಾಕ್ಷಾ

ನ್ಮಹೇಶ್ವರಾತ್ । ಚರಾಚರಸ್ಯ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಸರ್ಗಸ್ಥಿತ್ಯಂತಹೇತವಃ ॥ ಪಿತ್ರಾ ನಿಯಮಿತಾಃ ಪೂರ್ವಂ ತ್ರಯೋಽಪಿ ತ್ರಿಷು ಕರ್ಮಸು । ಬ್ರಹ್ಮಾ ಸರ್ಗೇ ಹರಿಸ್ತ್ರಾಣೇ ರುದ್ರಃ ಸಂಹರಣೇ ಪುನಃ ॥ ತಥಾಪ್ಯನ್ಯೋನ್ಯಮಾತ್ಸರ್ಯಾದ ನ್ಯೋನ್ಯಾತಿಶಯಾರ್ಥಿನಃ । ತಪಸಾ ತೋಷಯಿತ್ವಾ ಸ್ವಂ ಪಿತರಂ ಚಂದ್ರ ಶೇಖರಂ ॥ ಲಬ್ಧಾ ಸರ್ವಾತ್ಮತಾ ತಸ್ಯ ಪ್ರಸಾದಾತ್ಪರಮೇಷ್ಠಿನಃ । ಬ್ರಹ್ಮ ನಾರಾಯಣೌ ಪೂರ್ವಂ ರುದ್ರಃ ಕಲ್ಪಾಂತರೇಽಸೃಜತ್ ॥ ಕಲ್ಪಾಂತರೇ ಪುನರ್ಬ್ರಹ್ಮಾ ರುದ್ರವಿಷ್ಣೂ ಜಗನ್ಮಯಃ । ವಿಷ್ಣುಶ್ಚ ಭಗವಾನ್ ರುದ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಮಸೃಜತ್ಪುನಃ । ನಾರಾಯಣಂ ಪುನರ್ಬ್ರಹ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಚ ಪುನರ್ಭವಃ" ॥ (ಶೈ.ವಾ.ಸಂ.ಪೂ.ಭಾ. ೧೧. ಅ.) 'ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪರಮೇಶ್ವರನಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಕಾಲರುದ್ರರು ಹುಟ್ಟಿದರು. ಇವರು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿ ಸ್ಥಿತಿ ಮತ್ತು ಸಂಹಾರ ಕೃತ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಿಯುಕ್ತರಾದರು. ಆದರೂ ಮುಂದೆ ಅವರಲ್ಲಿ ಸ್ಪರ್ಧೆಹುಟ್ಟಿ ಶಿವನನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಪಡೆದರು. ತರುವಾಯ ಅವರಲ್ಲಿ ಕಾಲರುದ್ರನು ಕಲ್ಪಾಂತರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ಮತ್ತೊಂದು ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ರುದ್ರ ವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಸೃಜಿಸಿದನು. ಇನ್ನೊಂದು ಕಲ್ಪದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ರುದ್ರ ಬ್ರಹ್ಮರನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದನು. ಮತ್ತೆ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನೂ: ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಭವನು ಸೃಜಿಸಿದನು' ಇದಲ್ಲದೆ ನಾರಾಯಣಾದಿ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನು ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದವನೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಿವನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ "ಪ್ರಪಂಚೋಪಶಮಂ ಶಾಂತಂ ಶಿವಮದ್ವೈತಂ ಚತುರ್ಥಂ ಮನ್ಯಂತೇ ಸ ಆತ್ಮಾ ಸ ವಿಜ್ಞೇಯಃ । ಶಿವೋಽದ್ವೈತಮ್" (ಮಾಂಡೂಕ್ಯ ೧-೭) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಆತನು ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿರಿಕ್ತನೂ ಶಾಂತನೂ ಅದ್ವಿತೀಯನೂ ನಾಲ್ಕನೆಯವನೂ ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ನಿರ್ಧಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದರಂತೆ 'ನಾರಾಯಣಾತ್ ರುದ್ರೋ ಜಾಯತೇ 'ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯೂ ಸಹ ಕಾಲರುದ್ರಪರವಾದುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕೇ ಹೊರತು ಮಹಾರುದ್ರನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದುದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ "ಅಜಾತ ಇತ್ಯೇವ ಕಶ್ಚಿದ್ಭೀರುಃ

ಪ್ರಪದ್ಯತೇ (ಶ್ವೇ.೪.೨೧) ಸಂಸಾರಭೀರುವಾದ ಮುಮುಕ್ಷುವು ಜನನ ಮರಣ ರಹಿತನಾದ ಪರಶಿವನನ್ನು 'ಅಜಾತ' ನೆಂದು ಶರಣುಹೋಗುತ್ತಾನೆ.' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಮಹಾರುದ್ರನು 'ಅಜಾತ'ನೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಕನ್ನಡ ಭಾವದರ್ಪಣ ಸಂಗ್ರಹ*

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ವೇದಸ್ತತ್ತ್ವಂ ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮಾ' ಎಂಬ ಕೋಶಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಉಪದೇಶಾರ್ಹವಾದ ಶಬ್ದಾತ್ಮಕ 'ವೇದವಿದ್ಯೆ' ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಪದಕ್ಕೆ 'ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನ' ನೆಂದು ಇತರರು ಮಾಡಿರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆಂತರೀಯ ಜ್ಞಾನವು ಮತ್ತೊಬ್ಬರಿಗೆ ಉಪದೇಶಮಾಡಲು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಥರ್ವಣೇ ಯಾಂ ಪ್ರವದೇತ ಬ್ರಹ್ಮಾ-
  ಥರ್ವಾ ತಾಂ ಪುರೋವಾಚಾಂಗಿರೇ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಮ್ ।
ಸ ಭರದ್ವಾಜಾಯ ಸತ್ಯವಾಹಾಯ ಪ್ರಾಹ
  ಭಾರದ್ವಾಜೋಽಂಗಿರಸೇ ಪರಾವರಾಮ್ ॥ ೨ ॥

(ಬ್ರಹ್ಮಾ) ಚತುರ್ಮುಖಬ್ರಹ್ಮನು (ಯಾಂ) ಯಾವುದನ್ನು ಪೂರ್ವ ಗುರುವಾದ ಪರಶಿವನಿಂದ ಪಡೆದುಕೊಂಡನೊ ಆ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು (ಅಥ

---

* ಸೂಚನೆ:— ಆತ್ಮಮೂಲ್ಯ ವಿಷಯಗರ್ಭಿತವಾದ ಈ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಸರಲ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಂತರವು 'ಭಾವದರ್ಪಣ'ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದು ಅದರ ೧೬ ಪುಟಗಳು ಮಾತ್ರ ಇಲ್ಲಿ ಅಚ್ಚಾಗಿವೆ- ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ಗ್ರಂಥವಿಸ್ತರ ಭಯದಿಂದ "ಭಾವದರ್ಪಣಸಂಗ್ರಹ" ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗುತ್ತದೆ. ಸಹಾಯ ಸಂಪತ್ತಿ ಯೊದಗಿದಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಭಾಷಾಂತರವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಲಾಗುವುದು. ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯೋಕ್ತ ವಿಚಾರಗಳ ಸೂಚನೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ.

—ಸಂಪಾದಕ

ರ್ಣೇ) ಅಥರ್ವಣನೆಂಬ ಪುತ್ರ (ಶಿಷ್ಯ) ನಿಗೆ (ಪ್ರವದೇತ) ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. (ಅಥರ್ವಾ) ಆ ಅಥರ್ವನು (ತಾಂ) ಅದನ್ನು (ಪುರಾ) ಮೊದಲು (ಅಂಗಿರೇ) ಅಂಗಿರನೆಂಬ ಋಷಿಗೆ (ಉವಾಚ) ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. (ಸಃ) ಆ ಅಂಗಿರನು (ಭಾರದ್ವಾಜಾಯ) ಭರದ್ವಾಜನ ಮಗನಾದ (ಸತ್ಯವಾಹಾಯ) ಸತ್ಯವಾಹನಿಗೆ (ಪ್ರಾಹ) ಹೇಳಿದನು. (ಸ ಚ) ಆ ಭಾರದ್ವಾಜನು (ಅಂಗಿರಸೇ) ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬ ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ (ಪರಾವರಾಂ) ಕಾರ್ಯಕಾರಣರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದನು.

ಈ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ 'ಪರಾವರಾಂ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ "ಪರಾ ಚ ಅವರಾ ಚ ಪರಾವರಾ" ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣೋಭಯ ಕರ್ಮಧಾರಯವನ್ನು ತೋರಿಸಿ ವೇದವಿದ್ಯೆಯು ಕಾರಣ (ಪರಾ) ರೂಪವೆಂತಲೂ ಕಾರ್ಯ (ಅವರಾ] ರೂಪವೆಂತಲೂ ಎರಡು ವಿಧವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೆಲವರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಪರಸ್ಮಾತ್ ಅವರೇಣ ಪ್ರಾಪ್ತಾಂ ಪರಾವರಾಂ' ಎಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠನ ದೆಸೆಯಿಂದ ಕನಿಷ್ಠನು ಪಡೆದುಕೊಂಡ ವಿದ್ಯೆ ಎಂದು ಕ್ಲಿಷ್ಟಗತಿಯಿಂದ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಇದು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ 'ದ್ವೇವಿದ್ಯೇ ವೇದಿತವ್ಯೆ' ಎರಡು ವಿದ್ಯೆಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಂಬ ಸಂದರ್ಭಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ಸಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಭಕ್ತಸ್ಥಳ

ಶೌನಕನ ಪ್ರಶ್ನೆ-

ಶೌನಕೋ ಹ ವೈ ಮಹಾಶಾಲೋಽಂ
ಗಿರಸಂ ವಿಧಿವದುಪಪನ್ನಃ ಪಪ್ರಚ್ಛ ।
ಕಸ್ಮಿನ್ನು ಭಗವೋ ವಿಜ್ಞಾತೇ
ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತೀತಿ ॥ ೩ ॥

(ಮಹಾಶಾಲಃ) ಶಿವಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಯಾದ (ಶೌನಕಃ) ಶುನಕ ಋಷಿಪುತ್ರನಾದ ಶೌನಕನು ಘೋರಾಪಾರನಿಸ್ಸಾರಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟಿಸುವ

ತಾಪತ್ರಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಬೆಂದು ಬಳಲಿ ಶಾಂತಿಯನ್ನು ಬಯಸಿ (ವಿಧಿವತ್) ವಿಧಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಸಮಿತ್ತು ಕುಶ ಕುಸುಮ ಫಲಾದಿ ಗುರೂಪಯುಕ್ತದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು (ಉಪಪನ್ನಃ) ಆಂಗಿರಸನ ಸಮೀಪವನ್ನೈದಿ (ಪ್ರಪಚ್ಛ) ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿದನು. (ಭಗವ) ಎಲೈ ಶಿವಜ್ಞಾನಮಹೋದಧಿಯೆ, (ಕಸ್ಮಿನ್ನು) ಕಾರ್ಯಕಾರಣಾತ್ಮಕವಾದ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು (ವಿಜ್ಞಾತೇ) ತಿಳಿಯಲು (ಸರ್ವಮಿದಂ) ಕಾರಣಾಭಿನ್ನವಾದ ಜಗದ್ರೂಪ ಈ ಕಾರ್ಯವೆಲ್ಲವೂ (ವಿಜ್ಞಾತಂ ಭವತಿ) ತಿಳಿಯುವುದೊ ಅಂಥ ವಸ್ತು ವಾವುದು ?" ಎಂದು ಕೇಳಿದನು.

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಹ ವೈ ಎಂಬವು ನಿಪಾತಗಳು

ವಿ.— ಈ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೌನಕನು ಶಿವಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಯೆಂಬುದನ್ನು ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾ "ಅಗಸ್ತ್ಯೋ ಜೈಮಿನಿಶ್ಚೈವ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋಽಥ ಕಾಶ್ಯಪಃ । ಭರದ್ವಾಜೋಂಗಿರಾ ಅತ್ರಿರ್ವಶಿಷ್ಠೋ ರೋಮಹರ್ಷಣಃ ॥ ಏತೇ ಸರ್ವೇ ಮಹಾಭಾಗಾ ಅತಿವರ್ಣಾಶ್ರಮೇ ರತಾಃ । ವೀರಶೈವಾಸ್ಸಮಾಖ್ಯಾತಾ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತಾ ನ ಸಂಶಯಃ" (ಕ್ರಿಯಾಸಾರ ಉ.೧) ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಆಂಗಿರಸನು ಲಿಂಗಧಾರಣಾತ್ಮಕ ಶಿರೋವ್ರತಿಯೆಂದು ಸಿದ್ಧ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲಾಗಿ ವೀರಶೈವರು ಅತ್ಯಾಶ್ರಮಿಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಅತ್ಯಾಶ್ರಮಿ ಶಬ್ದವು ಲಿಂಗಧಾರಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾದಿ ಸಕಲಾಶ್ರಮ ಸಾಧಾರಣವಾದುದಲ್ಲದೆ ಆಶ್ರಮಗಳನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿದವರೆಂಬ ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಇಂಥ ವೀರಶೈವ ಅತ್ಯಾಶ್ರಮಧರ್ಮದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಪಡೆದ ಸರ್ವರೂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರಿಗಳೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿ "ಯಾವುದನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಎಲ್ಲವೂ ತಿಳಿಯುವುದೊ" ಎಂಬ ಶೌನಕನ ಪ್ರಶ್ನೆಯನ್ನು ವಿಮರ್ಶಿಸುತ್ತಾ 'ಜಗತ್ತು ಮಿಥ್ಯೆ' ಎಂಬ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ವಾದವನ್ನು ಸಯುಕ್ತಿಕವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಸಮ್ಮತವಾದ "ಭೇದಾಭೇದವಾದ" ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆಂಗಿರಸನ ಉತ್ತರ—

ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯು ಎರಡು ವಿಧ.

ತಸ್ಮೈ ಸ ಹೋವಾಚ ದ್ವೇ ವಿದ್ಯೇ ವೇದಿತವ್ಯೇ ಇತಿ ಹಸ್ಮ ಯದ್ಬ್ರಹ್ಮವಿದೋ ವದನ್ತಿ ಪರಾ ಚಾವರಾ ಚ ॥ ೪ ॥

(ಸಃ) ಆ ಅಂಗಿರಸ ಋಷಿಯು (ತಸ್ಮೈ) ಶರಣಾಗತನಾದ ಶೌನಕನಿಗೆ (ಉವಾಚ ಹ) ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದನು—ಎಲೈ ಶೌನಕನೆ, (ಯತ್) ಯಾವ ಪರಶಿವ ಲಿಂಗರೂಪವಾದ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ (ದ್ವೇ ವಿದ್ಯೇ) ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣರೂಪವಾದ ಎರಡು ವಿದ್ಯೆಗಳಿವೆಯೊ ಅವನ್ನು (ವೇದಿತವ್ಯೇ) ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದು (ಬ್ರಹ್ಮವಿದಃ) ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ಬಲ್ಲ ಶಿವಾಚಾರ್ಯರು (ವದಂತಿಸ್ಮ ಹ) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಆ ಎರಡು ವಿದ್ಯೆಗಳು ಯಾವುವೆಂದರೆ—ಒಂದು (ಪರಾ) ಪರಾ ವಿದ್ಯೆ. ಇನ್ನೊಂದು (ಅವರಾಚ) ಅವರಾವಿದ್ಯೆ. ಪರಾ—ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಮಹಾ ಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಕಾರಣವಿದ್ಯೆ. ಅವರಾ—ಋಗ್ವೇದಾದಿ ರೂಪವಾದ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಕಾರ್ಯವಿದ್ಯೆ.

ಈ ಎರಡು ವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರಣವಿದ್ಯೆ ಅತಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದು. ಅದನ್ನು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥೂಲಾರುಂಧತೀನ್ಯಾಯ* ದಿಂದ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ 'ಅಪರಾ' ಎಂಬ ಸ್ಥೂಲವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಮೊದಲು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅಪರವಿದ್ಯೆ ಪರವಿದ್ಯೆ

ತತ್ರಾಪರಾ ಋಗ್ವೇದೋ ಯಜುರ್ವೇದಃ
ಸಾಮವೇದೋಽಥರ್ವವೇದಃ ।
ಶಿಕ್ಷಾ ಕಲ್ಪೋ ವ್ಯಾಕರಣಂ ನಿರುಕ್ತಂ ಛಂದೋ ಜ್ಯೋತಿಷಮಿತಿ
ಅಥಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿಗಮ್ಯತೇ ॥ ೫ ॥

(ತತ್ರ) ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯೆನಿಸುವ ವೇದವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ [ಅಪರಾ] ಷಡಂಗಸಹಿತಗಳಾದ ಋಗ್ವೇದಾದಿಗಳು ನಿಷ್ಕಾಮದಿಂದ ಅನುಷ್ಠಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಮೋಕ್ಷಸಾಧನವಾದ ಧರ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಅಪರವಿದ್ಯೆಯೆನಿಸುವುವು. ವೇದ

---

* ಅರುಂಧತೀನಕ್ಷತ್ರ ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮ. ಸಪ್ತರ್ಷಿಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಕಾಣುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದರ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿರುವ ವಶಿಷ್ಠನಕ್ಷತ್ರವನ್ನು ಗುರ್ತಿಸಿ ಅರುಂಧತಿಯನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಕಾಣುವುದು ಸರ್ವ ವಿದಿತ.

ಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಪರತ್ವ' ವೆಂದರೆ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ಮುಕ್ತಿಸಾಧನ 'ಎಂದು ಅರ್ಥ. (ಶಿಕ್ಷಾ) ವರ್ಣಸ್ವರಾದಿಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣ ರೀತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ. (ಕಲ್ಪ) ಅನುಷ್ಠಾನಯೋಗ್ಯವಾದ ಕ್ರಮವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಆಪಸ್ತಂಭಾದಿ ಧರ್ಮಗ್ರಂಥ, ವ್ಯಾಕರಣ, (ನಿರುಕ್ತ) ಪದವಿಭಾಗ ಮಂತ್ರಾರ್ಥದೇವತೆಗಳ ನಿರೂಪಣ ಪ್ರಯೋಜಕಶಾಸ್ತ್ರ. ಛಂದಸ್ಸು, (ಜ್ಯೋತಿಷ) ಕರ್ಮಕಾಂಡೋಕ್ತವಾದ ಕರ್ಮಗಳ ಕಾಲವನ್ನು ವಿಧಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರ. ವೇದಗಳು ನಾಲ್ಕು. ಅಂಗಗಳು ಆರು. ಇನಿಷ್ಟೂ 'ಅಪರವಿದ್ಯೆ'

(ಅಥ ಪರಾ) ಇನ್ನು ಪರವಿದ್ಯೆ ಯಾವುದೆಂದರೆ–(ಯಯಾ) ಯಾವ ಮಹಾಮಂತ್ರರೂಪವಾದ ಕಾರಣವಿದ್ಯೆಯಿಂದ (ತತ್ ಅಕ್ಷರಂ) ಆ ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮವು (ಅಧಿಗಮ್ಯತೆ) ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ವಿದ್ಯೆಯೇ (ಪರಾ) "ಪರವಿದ್ಯೆ."

ವಿ–'ಮೂಲಂ ವಿದ್ಯಾ ಶಿವಃ ಶೈವಸೂತ್ರಂ ಪಂಚಾಕ್ಷರಸ್ತಥಾ [ಸಿ.ಶಿ.ಪ. ೮-೩೩) 'ಪಂಚಾಕ್ಷರೀಂ ಪರಾವಿದ್ಯಾಂ' (ಶಿ.ಸೂತ್ರ.) ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ಮಹಾಮಂತ್ರವೇ ಪರಾವಿದ್ಯೆ ಮತ್ತು ಅದು ಕಾರಣ ವಿದ್ಯೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಈ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ. ಮೇಲಾಗಿ ಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ವಿದ್ಯೆಯು ವೈದಿಕವೆಂದೂ 'ಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ಪರಾವಿದ್ಯಾ ಶಿವಜ್ಯೋತಿರವಾಪ್ತಯೇ' ಎಂಬ ಶಿವಾಗಮ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಈ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಮಾಡಿರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಸಯುಕ್ತಿಕವಾಗಿ ಖಂಡಿಸಿ ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕಡೆಯದಾಗಿ ವೇದನಿತ್ಯತ್ವವಿಚಾರ ವಾಕ್ಕಿನ ಪರಾ, ಪಶ್ಯಂತೀ ಮಧ್ಯಮಾ ವೈಖರೀ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗಳು, ನಿಷ್ಕಾಮಕರ್ಮಗಳ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ. ಕರ್ಮ ಜ್ಞಾನಗಳ ಸಮತೆ ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ಮಹತ್ವ ವಿಚಾರಗಳು ಈ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯ ದಲ್ಲಿವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

ಪರಶಿವಲಿಂಗಸ್ವರೂಪ

ಲಿಂಗರೂಪಿಯಾದ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸನೆಗೆ ಲಿಂಗ ಅಂಗ ಮತ್ತು ಸಾಮರಸ್ಯಜ್ಞಾನಗಳು ಅವಶ್ಯಕವಾದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಪರಶಿವಲಿಂಗಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರ.

ಯತ್ತದದ್ರೇಶ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಮಗೋತ್ರಮವರ್ಣ-
ಮಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ತದಪಾಣಿಪಾದಮ್ ।
ನಿತ್ಯಂ ವಿಭುಂ ಸರ್ವಗತಂ ಸುಸೂಕ್ಷ್ಮಂ
ತದವ್ಯಯಂ ಯದ್ಭೂತಯೋನಿಂ ಪರಿಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾಃ॥೬॥

(ಯತ್) ಪರವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ತಿಳಿಯಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ (ತತ್) ಯಾವ ಪರಶಿವ ಲಿಂಗವು (ಅದ್ರೇಶ್ಯಂ) ಅಶುದ್ಧಾಂತಃಕರಣವುಳ್ಳವನಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾದದ್ದೊ (ಅಗ್ರಾಹ್ಯಂ) ಬಹಿರಿಂದ್ರಿಯ ಅಂತರಿಂದ್ರಿಯ ಗಳಿಂದ ಗ್ರಹಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದುದೊ (ಅಗೋತ್ರಂ) ಮನುಷ್ಯರಿಗಿರುವಂತೆ ಗೋತ್ರ (ವಂಶಕ್ರಮ) ವಿಲ್ಲದುದೊ (ಅವರ್ಣಂ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ವರ್ಣಗಳು, ನೀಲಪೀತಾದಿ ಬಣ್ಣಗಳಿಲ್ಲದುದೊ (ಅಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ) ಕಣ್ಣು ಕಿವಿ ಮುಂ ತಾದ ಜಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಲ್ಲದುದೊ (ತತ್-ಅಪಾಣಿಪಾದಮ್) ಅದು-ವಾಕ್ಕು ಮುಂತಾದ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಲ್ಲದುದೊ (ನಿತ್ಯಂ) ಕಾಲದಳತೆಯಿಲ್ಲದುದೊ (ವಿಭುಂ) ದೇಶಭೇದ ಕಾಲಭೇದ ವಸ್ತುವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದುದೊ (ಸರ್ವಗತಂ) ಸರ್ವಾಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದುದೊ (ಸುಸೂಕ್ಷ್ಮಂ) ಅಣುವಿಗಿಂತ ಅಣು (ತತ್ ಅವ್ಯಯಂ) ಅದು-ತ್ರಿಕಾಲಾಬಾಧ್ಯವಾಗಿ (ಯತ್) ಯಾವುದು (ಭೂತ ಯೋನಿಂ) ಶಬ್ದಪ್ರಪಂಚ ಅರ್ಥಪ್ರಪಂಚರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಉಪದಾನ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದೊ ಅಂಥ ಪರಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು (ಧೀರಾಃ) ಪರವಿದ್ಯಾಕೋವಿ ದರಾದ ಶಿವಯೋಗಿಗಳು (ಪರಿಪಶ್ಯಂತಿ) ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವರು.

ಅಕ್ಷರಸೃಷ್ಟಿ.

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಘಟವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಮೃಣ್ಮಯಾದಿ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣಗಳು, ಕುಲಾಲಾ [ಕುಂಬಾರ) ದಿ ನಿಮಿತ್ತ ಕಾರಣಗಳಿರಬೇಕು. ಆದರೆ ಉಪಾದಾನವಾದ ಮೃತ್‌ಕಪಾಲವಿರುವಾಗ ನಿಮಿತ್ತವೆನಿಸಿದ ಕುಲಾಲಾ ದಿಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಕುಲಾಲನಿರುವಾಗ ಕಾರ್ಯವಾದ ಘಟವಿರು ವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಒಂದು ವಸ್ತುವನ್ನು ತಿಳಿದರೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿಯು ವುದು ಹೇಗೆ ? ಎಂದರೆ—

ಯಥೋರ್ಣನಾಭಿಃ ಸೃಜತೇ ಗೃಹ್ಣತೇ ಚ
ಯಥಾ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮೋಷಧಯಃ ಸಂಭವಂತಿ ;
ಯಥಾ ಸತಃ ಪುರುಷಾತ್ ಕೇಶಲೋಮಾನಿ
ತಥಾಕ್ಷರಾತ್ ಸಂಭವತೀಹ ವಿಶ್ವಮ್ ‖ ೭ ‖

(ಯಥಾ) ಹೇಗೆ (ಊರ್ಣನಾಭಿಃ) ಜೇಡಹುಳುವು (ಸೃಜತೇ) ಬೇರೊಂದರ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆ ಹೊಟ್ಟೆಯೊಳಗೆ ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿರುವ ತಂತುಜಾಲ ಮತ್ತು ತನ್ನ ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಜಾಲಾಕಾರವಾಗಿರಚಿಸಿ (ಗೃಹ್ಣತೇ) ತನ್ನಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೊ, (ಯಥಾ) ಗ್ರೀಷ್ಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಕವಾಗಿರುವ ತೃಣ ಬೀಜಗಳು ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ [ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ] ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ (ಸಂಭವಂತಿ) ಹುಟ್ಟಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತವೆಯೊ, (ಯಥಾ) ಹೇಗೆ (ಸತಃ) ಬದುಕಿರುವ (ಪುರುಷಾತ್) ಪುರುಷನಿಂದ (ಕೇಶಲೋಮಾನಿ) ಕೂದಲು ಮತ್ತು ಉಗುರುಗಳು ಹುಟ್ಟುವವೊ, (ತಥಾ) ಅದರಂತೆ (ಅಕ್ಷರಾತ್) ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದ ದೆಶೆಯಿಂದ (ಇಹ) ಇಲ್ಲಿ (ವಿಶ್ವಂ) ತನ್ನೊಳಗೆ ಅವ್ಯಕ್ತವಾಗಿರುವ ಚರಾಚರ ಪ್ರಪಂಚವು (ಸಂಭವತಿ) ಸೂಕ್ಷ್ಮರೂಪದಿಂದ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ.

ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮ

ಜೇಡಹುಳುವಿನಿಂದ ಬಲೆ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಅಕ್ಷರವೆಂಬ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಜಗತ್ತು ಹುಟ್ಟಿತು ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಶ್ರುತಿಗಳು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತವೆ. "ತದಕ್ಷರಂ ತತ್ಸವಿತುರ್ವರೇಣ್ಯಂ ಪ್ರಜ್ಞಾಚ ತಸ್ಮಾತ್ ಪ್ರಸೃತಾ ಪುರಾಣೀ" (ಶ್ವೇ. ೪-೧೮) ಸೂರ್ಯನು ಉಪಾಸಿಸುವ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಅಕ್ಷರವೆಂದು ಹೆಸರು. ತನ್ನೊಳಗೆ ಲೀನವಾಗಿರುವ ಅಖಿಲಪ್ರಪಂಚವುಳ್ಳ ಈ ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಪುರಾತನಪ್ರಜ್ಞಾ (ಇಚ್ಛಾ) ಶಕ್ತಿಯು ಹೊರಟಿತು. "ಅನಾದಿನಿಧನಾತ್ ಶಾಂತಾತ್ ಶಿವಾತ್ ಪರಮ ಕಾರಣಾತ್ । ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿರ್ವಿನಿಷ್ಕ್ರಾಂತಾ" ಜನನ ಮರಣಗಳಿಲ್ಲದ ಸಿಸೃಕ್ಷುವಾದ ಆ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿಯು ಆವಿರ್ಭವಿಸಿತು. "ಬಹುಸ್ಯಾಂ ಪ್ರಜಾಯೇಯ" (ತೈ.ಉ.) ನಾನು ಬಹುರೂಪನಾಗುವೆನು. ಎಂಬ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದ

ಇಚ್ಛಾ (ವಿಮರ್ಶ) ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೆನೆದ ಕಡಲೆಯಂತೆ ಆ ಬ್ರಹ್ಮವು ಸೃಷ್ಟಿಗೆ ಉನ್ಮುಖವಾಯಿತು. ಅನಂತರ ಅದು ಈಶಾನಾದಿ ಪಂಚಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಲಿಂಗಸ್ಥಲವಾಯಿತು. ಆಗ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿದಂತೆ ಪುರುಷನಿಂದ ಕೇಶನಖಾದಿಗಳು ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ತನ್ನ ವಿಮರ್ಶಶಕ್ತಿಯ ಅಂಶವಾದ ಜಡಮಾಯೆಯುಂಟಾಯಿತು. ಅದು ತನ್ನ ಶಕ್ತ್ಯಂಶದಲ್ಲಿ ಉನ್ಮೇಷ ಹೊಂದಿ ಅಜ್ಞಾನ. ಬಂಧವೆನಿಸಿತು. ಈ ಮಾಯೆಯಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿ ಪ್ರತಿಸ್ಫುರಿಸಿತು. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ, ಚಿತ್ತ, ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳುಂಟು. ಪ್ರಕೃತಿತತ್ತ್ವದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡ ಮೊದಲಾದ ವಿಚಿತ್ರ ತನು ಕರಣ ಭುವನ ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಗ್ಯರೂಪ ವಿಶ್ವಾಕಾರವಾಗಿ ಆ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮವೇ ಪರಿಣಮಿಸಿತು ಎಂಬ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ತಪಸಾ ಚೀಯತೇ ಬ್ರಹ್ಮ ತತೋಽನ್ನಮಭಿಜಾಯತೇ ।
ಅನ್ನಾತ್ಪ್ರಾಣೋ ಮನಃ ಸತ್ಯಂ ಲೋಕಾಃ ಕರ್ಮಸು ಚಾಮೃತಮ್ ॥
॥ ೮ ॥

(ತಪಸಾ) ಸಂಕಲ್ಪರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ (ಬ್ರಹ್ಮ) ಅಕ್ಷರವೆಂಬ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮವು (ಚೀಯತೆ) ಪಂಚಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾಗಿ ನೆನೆದ ಕಡಲೆಯಂತೆ ಉಬ್ಬುತ್ತದೆ. (ತತಃ) ಜೇಡರಹುಳುವಿನಿಂದ ತಂತುಜಾಲವು ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಸ್ವಾಂಶದಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದ ಅಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಸ್ಫುರಿಸಿ ಅದರಿಂದ ತ್ರಿಗುಣಾತ್ಮಕವಾದ (ಅನ್ನಂ) ಪ್ರಕೃತಿಯು (ಅಭಿಜಾಯತೆ) ಆವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ. (ಅನ್ನಾತ್) ಆ ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ (ಪ್ರಾಣಃ) ಪ್ರಾಣವೂ (ಮನಃ) ಅಂತಃಕರಣವೂ (ಸತ್ಯಂ) ಭೋಕ್ತೃವರ್ಗವೂ (ಲೋಕಾಃ) ಸಪ್ತಲೋಕಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. (ಚ) ಮತ್ತು (ಕರ್ಮಸು) ಪತಿಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಚಿತ್ತ (ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷ)ವು ಪರಿಶುದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ [ಅಮೃತಂ] ಶಿವತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ಮೋಕ್ಷವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಮಂತ್ರೋಕ್ತವಾದ 'ಅಮೃತ' ಪದಕ್ಕೆ ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಬರೆದಿರುವ ಸ್ವರ್ಗ ಮುಂತಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಯುಕ್ತಿಕವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪರಾವಿದ್ಯೆಯ ಉಪಸಂಹಾರ

ಜೇಡರಹುಳುವಿನ ದೃಷ್ಟಾಂತದಿಂದ ಅಕ್ಷರ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮವು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವೆಂದು ಹೇಳಿಯಾಯಿತು. ಆದರೆ ಜೇಡಹುಳುವಿಗೆ ಅಂಗವುಂಟು. ಅದರಿಂದ ಅದು ಬಲೆಗೆ ಕಾರಣವಾಯಿತು. ಅದರಂತೆ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಅಂಗವಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಅದು ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ಷಡಂಗಗಳುಂಟು. ಎಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಃ ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿತ್ ಯಸ್ಯ ಜ್ಞಾನಮಯಂ ತಪಃ ।
ತಸ್ಮಾದೇತತ್ ಬ್ರಹ್ಮನಾಮ ರೂಪಮನ್ನಂ ಚ ಜಾಯತೇ ॥ ೯ ॥

ಇತಿ ಪ್ರಥಮಮುಂಡಕೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

(ಸರ್ವವಿತ್) ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ಆರು* ಅಂಗಗಳುಳ್ಳ (ಯಃ) ಯಾವ (ಸರ್ವಜ್ಞಃ) ಪರಶಿವನಿರುವನೋ (ಯಸ್ಯ) ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ಅಂಗಗಳುಳ್ಳ ಯಾವ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ (ಜ್ಞಾನಮಯಂ) ಮುಂದೆ ಹುಟ್ಟುವ ಸರ್ವಪದಾರ್ಥ ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂಗವೇ (ತಪಃ) ತಪಸ್ಸೋ (ತಸ್ಮಾತ್) ಅಂಥ ಮಹೇಶ್ವರನ ದೆಸೆಯಿಂದ (ಬ್ರಹ್ಮ) ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿ ಎಂಬ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಲಿಂಗವು (ಜಾಯತೆ) ಆವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ. (ಚ) ಮತ್ತು ಆ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ (ಏತತ್) ಕಾಣುತ್ತಿರುವ (ನಾಮರೂಪಂ) ನಾಮರೂಪುಗಳುಳ್ಳ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಮತ್ತು ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ (ಅನ್ನಂ) ಭೇದಬುದ್ಧಿರೂಪವೂ ಮಲರೂಪವೂ ಆದ ಅಜ್ಞಾನವು (ಜಾಯತೆ) ಆವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ.

ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿ ಅಂಗಳುಳ್ಳ ಅಕ್ಷರ ಪದವಾಚ್ಯವಾದ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಚಿದಂಬರ ಶಕ್ತಿರೂಪವುಳ್ಳ ಲಿಂಗವು ಆವಿರ್ಭವಿಸಿತು. ತಾನೇ ತನ್ನ

---

* ಸರ್ವಜ್ಞತಾ ತೃಪ್ತಿರನಾದಿಬೋಧಃ ಸ್ವತಂತ್ರತಾ ನಿತ್ಯಮಲುಪ್ತ ಶಕ್ತಿಃ ।
ಅನಂತಶಕ್ತಿಶ್ಚ ವಿಭೋರ್ವಿಧಿಜ್ಞಾಃ ಷಡಾಹುರಂಗಾನಿ ಮಹೇಶ್ವರಸ್ಯ ॥
(ಪಾ. ತಂತ್ರ)

ಲೀಲಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ 'ಸ್ವರ್ಣಕುಂಡಲನ್ಯಾಯ'ದಂತೆ* ಜಗದಾಕಾರವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸಿತು.

ಈ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನಿತ್ತು ಪ್ರಪಂಚವು ಮಿಥ್ಯೆಯಲ್ಲ; ಕಿಂತು ಸತ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿ ಭೇದಾಭೇದಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದೆ.

ಮೊದಲನೆಯ ಮುಂಡಕದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಖಂಡವು ಮುಗಿದುದು

ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡ

ಮೋಕ್ಷೋಪಯುಕ್ತ ಪತಿಕರ್ಮಗಳು

ಪರಾವಿದ್ಯೆಯು ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯ ಮುಕ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದಕವೆಂಬುದು 'ಕರ್ಮಸು ಚಾಮೃತಂ' ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಮೋಕ್ಷೋಪಯುಕ್ತವಾದ ಆ ಕರ್ಮವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಖಂಡವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ತದೇತತ್ಸತ್ಯಮ್; ಮಂತ್ರೇಷು ಕರ್ಮಾಣಿ ಕವಯೋ ಯಾನ್ಯಪಶ್ಯನ್ ।
ತಾನಿ ತ್ರೇತಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ಸಂತತಾನಿ ॥
ತಾನ್ಯಾಚರಥ ನಿಯತಂ ಸತ್ಯಕಾಮಾ
ಏಷ ವಃ ಪಂಥಾಃ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ ॥ ೧ ॥

(ಮಂತ್ರೇಷು) ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ (ಯಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ) ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಯಾವ ಪತಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ಕವಯಃ) ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದ್ದ ಏಕವಕ್ತ್ರ ಮೊದಲಾದವರೂ ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದ ರೇಣು

---

* ಸುವರ್ಣವು ಕರ್ಣಕುಂಡಲ ಮೊದಲಾದ ಆಭರಣಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಾಮ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಅದು ಸುವರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದೆ ಬೇರೆ ನಾಮರೂಪಗಳನ್ನು ತಳೆಯುವುದು.

ಕಾಚಾರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಾದಮುಕ್ತರೂ (ಅಪಶ್ಯನ್) ಶಿವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪಡೆದರೋ; ಅಂಥ (ತಾನಿ) ಪತಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ತ್ರೇತಾಯಾಂ) ತ್ರೇತಾಯುಗದಲ್ಲಿ (ಬಹುಧಾ) ಅನೇಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಕಶ್ಯಪಾದಿ ಋಷಿಗಳು, ದೇವದಾನವ ಮಾನವಾದಿಗಳು (ಸಂತತಾಸಿ) ನಿತ್ಯವೂ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. (ತದೇತತ್) ಹೀಗೆ ಉಪಾಸನಾಸಕ್ತರಾಗಿದ್ದರೆಂಬುದು (ಸತ್ಯಂ) ಯಥಾರ್ಥವೇ ಆಗಿದೆ. (ತಾನಿ) ವೇದವೇದಾಂತಾಗಮ ವಿಹಿತಗಳಾದ ಪತಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು (ನಿಯತಂ) ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ (ಆಚರಥ) ನೀವು ಆಚರಿಸಿರಿ. (ಸತ್ಯಕಾಮಾಃ) ಮುಮುಕ್ಷುಗಳಾದ ಎಲೈ ಶಿಷ್ಯರೆ, (ಸುಕೃತಸ್ಯ) ಜ್ಞಾನಸಹಿತ ಪತಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಫಲರೂಪವಾದ (ಲೋಕೇ) 'ಲೋಕ್ಯತೇ ಅನುಭೂಯತೆ ಇತಿ ಲೋಕಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತರಿಂದ ಅನುಭವಿಸಲ್ಪಡುವ ಶಿವತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿರೂಪವಾದ ಸಾಧನೆಯಲ್ಲಿ (ಏಷಃ) ಹೀಗೆ ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾದ ಪಂಚಾಚಾರ ಅಷ್ಟಾವರಣರೂಪವಾದ ಈ ಶಿವಲಿಂಗೋಪಾಸನೆಯು ನಿಮಗೆ (ಪಂಥಾಃ) ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಉಪಾಯವು.

ಪಶುಕರ್ಮ ನಿರಾಸ

ಹೀಗೆ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಪತಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿದಮೇಲೆ "ದ್ವೇವಿದ್ಯೇ ವೇದಿತವ್ಯೇ" ಎಂಬ ವಿಧಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಋಗ್ವೇದಾದಿ ಅಪರವಿದ್ಯೆಯೂಕೂಡ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು ಆದರೆ ವೇದೋಕ್ತವಾದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಎಲ್ಲ ಕರ್ಮಗಳೂ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ಆವಶ್ಯಕವೆ ? ಎಂಬ ಸಂದೇಹವನ್ನು ಕಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ 'ಮಂತ್ರೇಷು ಕರ್ಮಾಣಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ಮಪದಕ್ಕೆ ಕೇವಲ 'ಪತಿಕರ್ಮ' ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿರುವ ಕರ್ಮಪದಕ್ಕೆ ಹಾಗೆ ಅರ್ಥಸಂಕೋಚ ಮಾಡುವುದು ಅನುಚಿತವಲ್ಲವೆ ? ಎಂದು ಸಂದೇಹಿಸಿ ಶ್ರುತಿಯು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಪಶುಕರ್ಮಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಅಸ್ಥಿರಫಲಗಳನ್ನು ತಿರಸ್ಕರಿಸುತ್ತಾ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳು ಇಂಥ ಜೀವಭಾವವಳಿಯದ ಪಶುಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಯದಾಲೇಲಾಯತೇಹ್ಯರ್ಚಿಃ

ಸಮಿದ್ಧೇ ಹವ್ಯವಾಹನೇ ।

ತದಾಜ್ಯಭಾಗಾವಂತರೇಣಾಹುತೀಃ

ಪ್ರತಿಪಾದಯೇತ್ ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಹುತಮ್ ॥ ೨ ॥

(ಯದಾ) ಯಾವಾಗ (ಹವ್ಯವಾಹನೇ) ಅಗ್ನಿಯು (ಸಮಿದ್ಧೇ ಸತಿ) ಸಮಿತ್ತು ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರಲು (ಅರ್ಚಿಃ) ಅಗ್ನಿಶಿಖೆಯು (ಲೇಲಾಯತೆ) ಚಲಿಸುತ್ತಿರುವುದೊ (ತದಾ ಹಿ) ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಆಜ್ಯಭಾಗೌ ಅಂತರೇಣ) ಆಜ್ಯಭಾಗಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ಆಹುತೀಃ) ಆಹುತಿಗಳನ್ನು (ಪ್ರತಿಪಾದಯೇತ್) ಹಾಕಿದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಆಗ (ತದೇತತ್) ಅಂಥ ಹೋಮಕರ್ಮವು (ಶ್ರದ್ಧಯಾ ಹುತಂ) ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಮಾಡಿದಂತಾಗುವುದು.

ಪಶುಕರ್ಮದ ಫಲ

ಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಹೋತ್ರಮದರ್ಶಮಪೌರ್ಣಮಾಸ-

ಮಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಮನಾಗ್ರಯಣಮತಿಥಿವರ್ಜಿತಂ ಚ ।

ಅಹುತಮವೈಶ್ವದೇವಮವಿಧಿನಾ ಹುತ-

ಮಾಸಪ್ತಮಾಂಸ್ತಸ್ಯ ಲೋಕಾನ್ ಹಿನಸ್ತಿ ॥ ೩ ॥

(ಯಸ್ಯ) ಯಾವ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಿಯ (ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಂ) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರವೆಂಬ ಕರ್ಮವಿದೆಯೋ ಅದು (ಅದರ್ಶಂ) ಅಮಾವಾಸ್ಯೆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಯಾಗಕರ್ಮವಲ್ಲದುದೂ (ಅಪೌರ್ಣಮಾಸಂ) ಪೂರ್ಣಿಮಾ ದಿವಸ ಮಾಡಬೇಕಾದ ದೇವತೋದ್ದೇಶದಿಂದ ದ್ರವ್ಯತ್ಯಾಗರೂಪವಾದ ಯಾಗವಿಲ್ಲದುದೂ,(ಅಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯಂ) ಆಷಾಢ,ಶ್ರಾವಣ,ಭಾದ್ರಪದ, ಮತ್ತು ಆಶ್ವಯುಜಮಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಡಬೇಕಾದ ವ್ರತವಲ್ಲದುದೂ, (ಅನಾಗ್ರಯಣಂ) ಶರತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಆಗ್ರಯಣ ಕರ್ಮವಲ್ಲದುದೂ, (ಅತಿಥಿವರ್ಜಿತಂ) ಅತಿಥಿಸತ್ಕಾರವಿಲ್ಲದುದೂ, (ಅಹುತಂ) ಹೋಮವಲ್ಲದುದೂ,(ಅವೈಶ್ವದೇವಂ) ವೈಶ್ವದೇವಪೂಜಾ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನವಲ್ಲದುದೂ (ಅವಿಧಿನಾ ಹುತಂ) ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ

ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ದ್ರವ್ಯತ್ಯಾಗರೂಪವಾದ ಹೋಮಮಾಡದುದೂ ಆದರೆ (ತಸ್ಯ) ಆ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಿಗೆ ಫಲರೂಪಗಳಾದ (ಆಸಪ್ತಮಾನ್ ಲೋಕಾನ್) ಭೂಃಭುವಃ ಸುವಃ ಮಹಃ ಜನಃ ತಪಃ ಸತ್ಯವೆಂಬ ಏಳುಲೋಕಗಳನ್ನು(ಹಿನಸ್ತಿ) ನಾಶಗೊಳಿಸುವುದು.

ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಯಾಗಕರ್ಮಗಳನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಿದರೆ ಆಯಾಯ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಾನುಗುಣವಾಗಿ ಭೂ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಲೋಕಗಳೂ ದೊರೆಯುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆ ಮಾಡದಿದ್ದರೆ ಕರ್ತನಿಗೆ ಅವು ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಕಾಳೀ ಕರಾಳೀ ಚ ಮನೋಜವಾ ಚ
ಸುಲೋಹಿತಾ ಯಾ ಚ ಸುಧೂಮ್ರ ವರ್ಣಾ ।
ಸ್ಫುಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವರೂಪೀ (ರುಚೀ) ಚ ದೇವೀ
ಲೇಲಾಯಮಾನಾ ಇತಿ ಸಪ್ತಜಿಹ್ವಾಃ ॥ ೪ ॥

ಅಗ್ನಿಗೆ 'ಸಪ್ತಜಿಹ್ವಾ' ಎಂಬ ಹೆಸರಿದೆ. ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಗಿರುವ ಏಳು ಜಿಹ್ವೆಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಅವು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕಾಳೀ, ಕರಾಳೀ ಮನೋಜವಾ, ಸುಲೋಹಿತಾ, ಸುಧೂಮ್ರವರ್ಣಾ, ಸ್ಫುಲಿಂಗಿನೀ ವಿಶ್ವರೂಪೀ ಎಂಬವು. ಇಲ್ಲಿರುವ 'ದೇವಿ' ಎಂಬ ಪದವು 'ವಿಶ್ವರೂಪೀ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ.

ಏತೇಷು ಯಶ್ಚರತೇ ಭ್ರಾಜಮಾನೇಷು
ಯಥಾಕಾಲಂ ಚಾಹುತಯೋ ಹ್ಯಾದದಾಯನ್ ।
ತಂ ನಯಂತ್ಯೇತಾಃ ಸೂರ್ಯಸ್ಯರಶ್ಮಯೋ
ಯತ್ರ ದೇವಾನಾಂ ಪತಿರೇಕೋಽಧಿವಾಸಃ ॥ ೫ ॥

(ಏತೇಷು) ಈ ಏಳು ಜಿಹ್ವೆಗಳು (ಭ್ರಾಜಮಾನೇಷುಸತ್ಸು) ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಿರಲು (ಯಥಾಕಾಲಂ) ಯಾವ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಯಾವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡಬೇಕೋ ಅಂಥ ವಿಹಿತಕಾಲವನ್ನು ಮೀರದೆ (ಆದದಾಯನ್) ಹೋಮದ್ರವ್ಯವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು (ಯಃ) ಯಾವನು (ಚರತಿ) ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮ

ವನ್ನು ಆಚರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ ಅಂತಹ (ತಂ) ಯಜಮಾನನನ್ನು (ಆಹುತಯಃ) ಆಜ್ಯಾದಿ ಆಹುತಿದ್ರವ್ಯಗಳು (ಸೂರ್ಯಸ್ಯರಶ್ಮಯಃ ಭೂತ್ವಾ) ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಾಗಿ (ಯತ್ರ) ಯಾವ ಸತ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಅಧಿವಾಸಃ) ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ (ಏಕಃ) ಮುಖ್ಯವಾದ (ದೇವಾನಾಂ ಪತಿಃ) ದೇವತಾಧಿಪತಿಯಾದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನಿರುವನೋ ಆ ಲೋಕವನ್ನು (ನಯಂತಿ) ಹೊಂದಿಸುತ್ತವೆ.

ಏಹ್ಯೇಹೀತಿ ತಮಾಹುತಯಸ್ಸುವರ್ಚಸಃ
ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ರಶ್ಮಿಭಿರ್ಯಜಮಾನಂ ವಹನ್ತಿ ।
ಪ್ರಿಯಾಂ ವಾಚಮಭಿವದನ್ತ್ಯೋಽರ್ಚಯನ್ತ್ಯ
ಏಷ ವಃ ಪುಣ್ಯಃ ಸುಕೃತೋ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ ॥ ೬ ॥

(ಆಯತಯಃ) ಹೂಯಮಾನಗಳಾದ ಆ ಆಹುತಿಗಳು (ಏಹಿ ಏಹಿ ಇತಿ) ಎಲೈ ಪುಣ್ಯಶೀಲನೆ, ಬಾ ಬಾ ಎಂದು (ಆಹ್ವಯಂತ್ಯಃ) ಕರೆಯುತ್ತಾ (ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಭಿಃ) ಸೂರ್ಯಕಿರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ (ಸುವರ್ಚಸಃ) ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುತ್ತಾ (ತಂ) ಆ ಯಜಮಾನನನ್ನು (ಅರ್ಚಯಂತ್ಯಃ) ಸನ್ಮಾನಿಸುತ್ತಾ (ಏಷ) ಇದಿಗೊ (ವಃ) ನಿನ್ನ (ಪುಣ್ಯಃ) ಪವಿತ್ರವಾದ (ಸುಕೃತಃ) ಸುಕೃತದಿಂದ ದೊರೆತ (ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಃ) ಸತ್ಯಲೋಕವು ಎಂದು (ಪ್ರಿಯಾಂ) ಇಷ್ಟವಾದ (ವಾಚಂ) ಮಾತನ್ನು (ವದಂತ್ಯಃ) ಹೇಳುತ್ತಾ ಆ ಕರ್ತನನ್ನು (ವಹಂತಿ) ಆ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕವನ್ನು ಹೊಂದಿಸುತ್ತವೆ.

ಪಶುಕರ್ಮನಿಂದೆ

ಭೂರಾದಯಸ್ತ್ರಯೋ ಲೋಕಾಸ್ಸಪಾತಾಲಸ್ಸಹಾರ್ಣವಾಃ । ಬ್ರಹ್ಮಣೋ ದಿನಪರ್ಯಂತೇ ಸಂಹ್ರಿಯಂತೇ ಪುನಃ ಪುನಃ ॥ ಆಹಾರಾದೌ ಚ ಸೃಜ್ಯಂತೇ ಯಥಾಪೂರ್ವಂ ಮುಹುರ್ಮುಹುಃ । ಜನಲೋಕಾದಯಸ್ಸರ್ವೇ ಲೀಯಂತೇ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ ಕ್ಷಯೇ" (ಶಿವತತ್ತ್ವರತ್ನಾಕರ) ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಂತೆ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕಗಳು ದೊರೆತರೂ ಅವು ನಶ್ವರಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂಥ ಲೋಕಗಳ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರವು ಪಶುಕರ್ಮಗಳೆಂದು ನಿಂದಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ಲವಾ ಹ್ಯೇತೇ ಅದೃಢಾ ಯಜ್ಞರೂಪಾ
ಅಷ್ಟಾದಶೋಕ್ತಮವರಂ ಯೇಷು ಕರ್ಮ ।
ಏತಚ್ಛ್ರೇಯೋ ಯೇಽಭಿನಂದಂತಿ ಮೂಢಾ
ಜರಾ ಮೃತ್ಯುಂ ತೇ ಪುನರೇವಾಪಿ ಯಂತಿ ॥ ೭ ॥

(ಅಷ್ಟಾದಶೋಕ್ತಂ)ಹದಿನಾರು ಮಂದಿ ಋತ್ವಿಜರು ಮತ್ತು ಯಜಮಾನ ದಂಪತಿಗಳು ಸೇರಿ ಒಟ್ಟು ಹದಿನೆಂಟು ಕರ್ತೃಗಳೊಡಗೂಡಿ ಮಾಡುವ (ಅವರಂ) ಪಾಶಾಶ್ರಯವಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠವಲ್ಲದ (ಕರ್ಮ) ಪಶುಕರ್ಮವು (ಯೇಷು) ಯಾವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿರುವುದೊ (ಏತೇಯಜ್ಞರೂಪಾಃ) ಅಂಥ ಈ ಯಜ್ಞ ಕರ್ತರಾದ ಪುರುಷರು (ಅದೃಢಾಃ) ಜೀರ್ಣವಾದ (ಪ್ಲವಾಃ) ಸಣ್ಣ ನೌಕೆ ಗಳಂತೆ ಸಂಸಾರಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟುವುದಕ್ಕೆ ಅಸಮರ್ಥರು. ಆದರೂ (ಯೇ) ಯಾರು (ಏತತ್) ಈ ಪಶುಕರ್ಮವೇ (ಶ್ರೇಯಃ) ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವೆಂದು (ಅಭಿ ನಂದಂತಿ) ಸಂತೋಷಪಡುತ್ತಾರೆಯೊ (ತೇ) ಅಂಥವರು (ಮೂಢಾಃ) ಅವಿವೇ ಕಿಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವರು (ಪುನರೇವ) ದೇಹಾವಸಾನದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಶರೀರ ಸಹಿತ ಅರ್ಚಿರಾದಿ ಮಾರ್ಗದಿಂದ ಗಮಿಸಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಆತಿವಾಹಿಕಪುರುಷರಿಂದ ಸನ್ಮಾನಿತರಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ (ಜರಾಮೃತ್ಯುಂ) ಜನನಮರಣಗಳನ್ನು (ಅಪಿ ಯಾಂತಿ) ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಅಥವಾ

(ಅಷ್ಟಾದಶೋಕ್ತಂ) ನಾಲ್ಕುವೇದಗಳು, ಆರುಶಾಸ್ತ್ರಗಳು, ಮೀಮಾಂಸೆ, ನ್ಯಾಯ, ಪುರಾಣ, ಧರ್ಮಶಾಸ್ತ್ರ, ಆಯುರ್ವೇದ, ಧನುರ್ವೇದ, ಗಾಂಧರ್ವ ವೇದ, ಅರ್ಥಶಾಸ್ತ್ರ ಎಂಬ ಹದಿನೆಂಟು ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ (ಅವರಂಕರ್ಮ) ಪುನರಾವೃತ್ತಿರೂಪ ಕ್ಷಣಿಕ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪಶುಕರ್ಮವು (ಯೇಷು) ಯಾವ ಯಜಮಾನನಲ್ಲಿ ಅನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿರುವುದೊ, (ಏತತ್) ಅಂಥ ಪಶುಕರ್ಮವೇ (ಶ್ರೇಯಃ) ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವೆಂದು (ಯೇ) ಯಾರು (ಅಭಿನಂದಂತಿ) ಸಂತುಷ್ಟರಾಗುವರೋ (ತೇ ಏತೇ ಮೂಢಾಃ) ಅಂಥ ಮೂಢರು (ಯಜ್ಞರೂಪಾಃ) ಯಜ್ಞದಂತೆ (ಅದೃಢಾಃ) ಚಂಚಲವಾದ (ಪ್ಲವಾ) ಕಪಿಗಳಂತೆ ಸ್ಥೈರ್ಯವಿಲ್ಲದವರಾಗಿ ಶಿವಲಿಂಗಧ್ಯಾನಧಾರಣಾದಿಗಳಿಲ್ಲ

ದಿರುವುದರಿಂದ ತುಚ್ಛ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಪಶುಕರ್ಮಿಗಳು (ಪುನರೇವ) ಮತ್ತೆಮತ್ತೆ (ಜರಾಮೃತ್ಯುಂ) ಜನನಮರಣಗಳನ್ನು (ಅಪಿಯಂತಿ) ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಮೂಲದಲ್ಲಿರುವ 'ಪ್ಲವ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಉಡುಪೇ ವಾನರೇ ಭೇಕೇ ಪ್ಲವೇ ಕಾರಂಡವಃ ಪ್ಲವಃ" ಎಂಬ ಕೋಶಾರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಎರಡನೆಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿ ಬರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಮಂತರೇ ವರ್ತಮಾನಾಃ
ಸ್ವಯಂ ಧೀರಾಃ ಪಂಡಿತಂ ಮನ್ಯಮಾನಾಃ ।
ಜಂಘನ್ಯಮಾನಾಃ ಪರಿಯಂತಿ ಮೂಢಾಃ
ಅಂಧೇನೈವ ನೀಯಮಾನಾ ಯಥಾಂಧಾಃ ॥ ೮ ॥

(ಅವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಅಂತರೇ) ಕ್ಲೇಶಕ್ಕೆ ಮೂಲವಾದ ಅವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ (ವರ್ತಮಾನಾಃ) ಇರುವ (ಮೂಢಾಃ) ಅವಿವೇಕಿಗಳು (ಸ್ವಯಂಧೀರಾಃ) ತಮ್ಮಷ್ಟಕ್ಕೆ ತಾವೇ ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳೆಂದೂ (ಪಂಡಿತಂ ಮನ್ಯಮಾನಾಃ) ತಮ್ಮನ್ನು ಪಂಡಿತರೆಂದೂ ತಿಳಿದವರಾಗಿ (ಅಂಧೇನೈವ) ಕುರುಡನಿಂದ (ನೀಯಮಾನಾಃ) ಒಯ್ಯಲ್ಪಡುವ (ಯಥಾಂಧಾಃ) ಕುರುಡರಂತೆ ಕಲ್ಲುಮುಳ್ಳುಗಳಿಂದ (ಜಂಘನ್ಯಮಾನಾಃ) ಅತ್ಯಂತ ತೊಂದರೆಪಡುತ್ತಾ (ಪರಿಯಂತಿ) ಸಂಸಾರಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಸುತ್ತುವರು.

ಅವಿದ್ಯಾಯಾಂ ಬಹುಧಾ ವರ್ತಮಾನಾಃ
ವಯಂ ಕೃತಾರ್ಥಾ ಇತ್ಯಭಿಮನ್ಯಂತಿ ಬಾಲಾಃ ।
ಯತ್ಕರ್ಮಿಣೋ ನಪ್ರವೇದಯಂತಿ ರಾಗಾತ್
ತೇನಾತುರಾಃ ಕ್ಷೀಣಲೋಕಾಶ್ಚ್ಯವಂತೇ ॥ ೯ ॥

(ಅವಿದ್ಯಾಯಾಂ) ಅವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ (ಬಹುಧಾ) ಅನೇಕಪ್ರಕಾರವಾಗಿ (ವರ್ತಮಾನಾಃ) ಇದ್ದರೂ (ವಯಂ ಕೃತಾರ್ಥಾ ಇತಿ) ನಾವೇ ಕೃತಕೃತ್ಯರೆಂದು (ಅಭಿಮನ್ಯಂತಿ) ಅಭಿಮಾನಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. (ಬಾಲಾಃ) ಅಜ್ಞಾನಿಗಳು (ಯತ್) ಯಾವಕಾರಣದಿಂದ (ಕರ್ಮಿಣಃ) ಪಶುಕರ್ಮಫಲದಲ್ಲಿ (ರಾಗಾತ್)

ಅನುರಾಗವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡು [ನ ಪ್ರವೇದಯಂತಿ] ಲಿಂಗಧಾರಣದೀಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಶಾಶ್ವತಫಲಪ್ರದವಾದ ಶಿವತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲವೋ [ತೇನ] ಅದೇ ಕಾರಣದಿಂದ [ಆತುರಾಃ] ವ್ಯಾಕುಲಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರಾಗಿ [ಕ್ಷೀಣಲೋಕಾಃ] ಪಶುಕರ್ಮದಿಂದ ದೊರೆಯುವ ಕ್ಷಣಿಕಫಲಪ್ರದಗಳಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳಿಂದ [ಚ್ಯವಂತೆ] ಕರ್ಮಫಲವು ಮುಗಿದ ಬಳಿಕ ಶೇಷಕರ್ಮಸಹಿತರಾಗಿ ಹೋದ ಮಾರ್ಗದಿಂದಲೇ ಬಂದು ಪುನಃ ಜನ್ಮಗಳನ್ನೆತ್ತುತ್ತಾರೆ.

ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಂ ಮನ್ಯಮಾನಾ ವರಿಷ್ಠಂ
ನಾನ್ಯತ್ ಶ್ರೇಯೋ ವೇದಯನ್ತೇ ಪ್ರಮೂಢಾಃ ।
ನಾಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ ಸುಕೃತೇಽನುಭೂತ್ವಾ
ಇಮಂ ಲೋಕಂ ಹೀನತರಂ ವಾ[ಚ] ವಿಶಂತಿ ॥ ೧೦ ॥

[ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಂ] ಇಷ್ಟ–ಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳು, ಪೂರ್ತ–ಭಾವಿ ಕೆರೆ ಕೊಳ ಮುಂತಾದ ಕರ್ಮಗಳು "ತ್ರಿಷ್ವಥಕ್ರತುಕರ್ಮೇಷ್ಟಂ ಪೂರ್ತಂ ಖಾತಾದಿಕರ್ಮ ಚ–ಅಮರ" ಇವುಗಳೇ [ವರಿಷ್ಠಂ] ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವೆಂದು [ಮನ್ಯಮಾನಾಃ] ತಿಳಿದು [ಅನ್ಯತ್] ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತಗಳಿಗೆ ಬೇರೆಯಾದ [ವರಿಷ್ಠಂ] ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪತಿಕರ್ಮವು [ಶ್ರೇಯಃ] ವಸ್ತುತಃ ಸ್ಥಿರಫಲಪ್ರದವಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೇಯಸ್ಕರವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು [ನ ವೇದಯಂತೇ] ಶ್ರೇಷ್ಠವೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. [ತೇ ಪ್ರಮೂಢಾಃ] ಇಂಥ ಪತಿಕರ್ಮಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಯದಿರುವ ಮೂಢರು [ನಾಕಸ್ಯ ಪೃಷ್ಠೇ] ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ [ಸುಕೃತೇ] ತಮ್ಮ ಪುಣ್ಯಫಲವನ್ನು [ಅನುಭೂತ್ವಾ] ಅನುಭವಿಸಿ, ಪುಣ್ಯವು ಮುಗಿಯಲು [ಇಮಂ ಲೋಕಂ] ಈ ಮರ್ತ್ಯಲೋಕವನ್ನಾಗಲಿ [ವಾ] ಅಥವಾ [ಹೀನತರಂ] ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೀನವಾದ ನರಕಾದಿ ಲೋಕಗಳನ್ನಾಗಲಿ [ವಿಶಂತಿ] ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಪತಿಕರ್ಮ ಮತ್ತು ಉಪಾಸನೆಗಳ ಫಲ

"ಹಿಂಸಾದಿದೋಷಮುಕ್ತತ್ವಾತ್ ವಿಶುದ್ಧಶ್ಚಿತ್ತಸಾಧನಃ" ಧ್ಯಾನಯಜ್ಞಃ ಪರಃ ತಸ್ಮಾತ್ ಅಪವರ್ಗಫಲಪ್ರದಃ "ತಸ್ಮಾದಶುದ್ಧಂ ಸ್ವರ್ಗೀಯ

ಪನಿತ್ಯಂ ಬಾಹ್ಯಸಾಧನಂ। ಯಜ್ಞಾದ್ಯ ಕರ್ಮ ಸಂತ್ಯಜ್ಯ ಯೋಗಂ ಮುಕ್ತ್ಯ ರ್ಥಮಭ್ಯಸೇತ್ ॥ ಧ್ಯಾನಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕಃ ಸೂಕ್ಷ್ಮಃ ಶಿವಯೋಗೋ ಮಹಾ ಮಖಃ। ವಿಶಿಷ್ಟಃ ಸರ್ವಯಜ್ಞಾನಾಮಸಂಖ್ಯಾತೈರ್ಮಹಾಮಖೈಃ ॥

ಶಿವಧರ್ಮೋತ್ತರ.

ಧ್ಯಾನಯಜ್ಞವು ಚಿತ್ತಶುದ್ಧಿಗೆ ಮುಖ್ಯ. ಅದರಲ್ಲಿ ಹಿಂಸಾದಿದೋಷ ಗಳಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅಪವರ್ಗ [ಮೋಕ್ಷ] ಪ್ರದ. ಉಳಿದ ಯಜ್ಞಾದಿ ಪಶುಧರ್ಮಗಳು ಅನಿತ್ಯಫಲಪ್ರದಗಳು. ನಿತ್ಯವಾದ ಮುಕ್ತಿಗಾಗಿ ಶಿವಯೋಗಾ ಭ್ಯಾಸಮಾಡಬೇಕು. ತಪಸ್ಸು ಕರ್ಮ ಜಪ ಧ್ಯಾನ ಜ್ಞಾನ ರೂಪವಾದ ಪಂಚ ವಿಧ ಶಿವಯೋಗವು "ಮಹಾಯಜ್ಞ". ಇದು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಯಜ್ಞಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠ. ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ತಪಃ ಶ್ರದ್ಧೇ ಯೇಹ್ಯುಪವಸಂತ್ಯರಣ್ಯೇ
  ಶಾಂತಾ ವಿದ್ವಾಂಸೋ ಭೈಕ್ಷ್ಯ ಚರ್ಯಾಂ ಚರಂತಃ।
ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ ತೇ ವಿರಜಾಃ ಪ್ರಯಾಂತಿ
  ಯತ್ರಾಮೃತಸ್ಸಪುರುಷೋಹ್ಯವ್ಯಯಾತ್ಮಾ ॥ ೧೧ ॥

[ತಪಃ] ಕೃಚ್ಛ್ರಚಾಂದ್ರಾಯಣಾದಿಗಳನ್ನುಳಿದು ಶಿವಾಶ್ರಮಕ್ಕೆ ಉಚಿತ ವಾದ ಧರ್ಮವು ಮತ್ತು [ಶ್ರದ್ಧಾ] ಶ್ರೀಗುರುವು ಉಪದೇಶಮಾಡಿದ ಪರವಿದ್ಯಾ ರೂಪವಾದ ಮಂತ್ರಾರ್ಥೋಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿ ನಂಬುಗೆಯು; ಇವೆರಡನ್ನೂ [ಯೇ] ಯಾವ [ಶಾಂತಾಃ] ಶಾಂತಿಯುಕ್ತರೂ [ಭೈಕ್ಷ್ಯ ಚರ್ಯಾಂ] ಭಿಕ್ಷಾಶನದಿಂದ ಪ್ರಾಣಧಾರಣವನ್ನು [ಚರಂತಃ] ಮಾಡುವವರು; ಅಂದರೆ ಪರಿಗ್ರಹವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿ ಮೊದಲಾದ ನಾಲ್ಕುವಿಧ ಶಿವಾಶ್ರಮಿಗಳಾದ[ವಿದ್ವಾಂಸಃ]ಶಿವತತ್ತ್ವ ಜ್ಞಾನಿಗಳು [ಅರಣ್ಯೇ] ನಿರ್ಜನಪ್ರದೇಶವಾದ ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಪುರುಷರು [ಉಪವಸಂತಿ] ಸೇವಿಸುವರೂ [ತೇ] ಅಂಥವರು [ವಿರಜಾಃ] ದುಃಖಕರವಾದ ಆತ್ಮನನ್ನಾವರಿಸಿದ ಮಲಗಳಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟವರಾಗಿ [ಸೂರ್ಯದ್ವಾರೇಣ] ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವನ್ನು ಭೇದಿಸಿ [ಯತ್ರ] ಯಾವ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿರೂಪ ದಿವ್ಯ ತೇಜೋಮಂಡಲಮಧ್ಯಲೋಕದಲ್ಲಿ [ಅವ್ಯಯಾತ್ಮಾ] ನಿತ್ಯಜ್ಞಾನಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ [ಅಮೃತಃ] ಅವಿನಾಶಿಯಾದ [ಪುರುಷಃ] ಪುರುಷನಿರುವನೋ ಅಂಥ ವಿಶ್ವಾ

ಕಾರಪರಾಹಂತಾಮಯ ದಿವ್ಯತೇಜೋಮಂಡಲಲೋಕವನ್ನು [ಪ್ರಯಾಂತಿ] ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ಮತ್ತೆ ಬಂಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಈ ಮಂತ್ರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿವಾಶ್ರಮಧರ್ಮಗಳು ವಿಸ್ತರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

ಗುರುಸಮೀಪಾಭಿಗಮನಂ

ಸಂಸಾರಹೇಯಸ್ಥಲವನ್ನು ದಾಂಟಿದ ಭಕ್ತನು ಪರವಿದ್ಯಾರ್ಜನೆಗಾಗಿ ಸದ್ಗುರುಸಾನ್ನಿಧ್ಯವನ್ನು ಸಾರಬೇಕು

ಇದುವರೆಗೆ ಪಶುಕರ್ಮವು ಅನಿತ್ಯಫಲವನ್ನೂ ಪತಿಕರ್ಮವು ನಿತ್ಯಫಲ ವನ್ನೂ ಕೊಡುವುದೆಂದು ಹೇಳಿಯಾಯಿತು. ಅನಿತ್ಯಫಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ಪಶುಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಜುಗುಪ್ಸೆಬಂದಮೇಲೆ ನಿತ್ಯಫಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ಶಿವಾಶ್ರಮೋಚಿತ ಪತಿಕರ್ಮದಲ್ಲಿಯೂ ಆಸಕ್ತಿಹುಟ್ಟು ತ್ತದೆ. ಸಂಸಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಯಬುದ್ಧಿಯುಂಟಾಗಿ ಪರಶಿವಲಿಂಗ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯುಳ್ಳ ಅಧಿಕಾರಿಭಕ್ತನು ಸದ್ಗುರುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರವು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಪರೀಕ್ಷ್ಯಲೋಕಾನ್ ಕರ್ಮಚಿತಾನ್ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋ
ನಿರ್ವೇದಮಾಯಾನ್ನಾಸ್ತ್ಯಕೃತಃ ಕೃತೇನ ।
ತದ್ವಿಜ್ಞಾನಾರ್ಥಂಸ ಗುರುಮೇವಾಭಿಗಚ್ಛೇತ್
ಸಮಿತ್ಪಾಣಿಃ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಮ್ ॥ ೧೨ ॥

ಬ್ರಹ್ಮ ಅಣತೀತಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಷಡಧ್ವಾಶೋಧನ ಪೂರ್ವಕ ದೀಕ್ಷಿತನಾದ ಅಧಿಕಾರಿ ಪುರುಷನು [ಕರ್ಮಚಿತಾನ್] ನಶ್ವರಫಲ ಪ್ರದಗಳಾದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದುಂಟಾದ [ಲೋಕಾನ್] ಸ್ವರ್ಗಸ್ವಾ ರಾಜ್ಯಾದಿಫಲಗಳನ್ನು (ಪರೀಕ್ಷ್ಯ) ಅನುಮಾನಾಗಮಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ನಶ್ವರವಾದವುಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು [ನಿರ್ವೇದಂ] ಜ್ಯೋತಿಷ್ಟೋಮಾದಿಪಶುಕರ್ಮ ಗಳಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು [ಆಯಾತ್] ಪಡೆಯಬೇಕು. ಅಂದರೆ,ಅನಿತ್ಯಲೋಕ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸಾಧನವಾದ ಪಶುಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಜಿಹಾಸೆಪಡೆ

ಯಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ [ಅಕೃತಃ] ನಿತ್ಯವಾದ ಶಿವಲೋಕವುಎಂದರೆ ಪರಾಹಂತಾಮಯಚಿಚ್ಛಕ್ತಿವಿಕಾಸರೂಪ ಮೋಕ್ಷವು [ಕೃತೇನ] ಪಶುಕರ್ಮದಿಂದ [ನಾಸ್ತಿ] ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನವಿಶಿಷ್ಟಪತಿಕರ್ಮದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಅಂಥ ಮೋಕ್ಷವು ದೊರೆಯತ್ತದೆ. ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಆದ್ದರಿಂದ [ತದ್ವಿಜ್ಞಾನಾರ್ಥಂ] ಅಂಥ ಮೋಕ್ಷವಿಚಾರವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ [ಸಃ] ಆ ಅಧಿಕಾರಿಯು [ಸಮಿತ್ಪಾಣಿಃ] ಲಿಂಗಧಾರಣರೂಪ ಶಿವದೀಕ್ಷಾಂಗವಾದ ಹೋಮದ ಸಮಿತ್ತುಗಳನ್ನೂಗುರುಗಳಿಗೆ ಉಪಯುಕ್ತಗಳಾದ ಹಣ್ಣು ಹಂಪಲು ಮೊದಲಾದುವನ್ನೂ ಕೈಯಲ್ಲಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು [ಶ್ರೋತ್ರಿಯಂ] ವೇದವೇದಾಂಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಣಾತನೂ [ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಂ] ದೃಢೀಕೃತಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯಾನುಸಂಧಾನವುಳ್ಳವನೂ ಆದ [ಗುರುಮೇವ] ಗುರುವಂಶೋದ್ಭವನೆನಿಸಿದ ಆಚಾರ್ಯನನ್ನೇ [ಅಭಿಗಚ್ಛೇತ್] ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕು.

ಈ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಜ್ಞಾನಗಳ ಸಮಸಮುಚ್ಚಯ, ಗುರುಶಿಷ್ಯರ ಸ್ವರೂಪ ಮುಂತಾದ ವಿಷಯಗಳು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿವೆ.

ಪರವಿದ್ಯೋಪದೇಶವಿಧಿ

ತಸ್ಮೈ ಸ ವಿದ್ವಾನುಪಪನ್ನಾಯ ಸಮ್ಯಕ್
ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತಾಯ ಶಮಾನ್ವಿತಾಯ ।
ಯೇನಾಕ್ಷರಂ ಪುರುಷಂ ವೇದ ಸತ್ಯಂ
ಪ್ರೋವಾಚ ತಾಂ ತತ್ತ್ವತೋ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಮ್ ॥ ೧೩ ॥

ಪ್ರಥಮ ಮುಂಡಕೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಖಂಡಃ

[ಸಃ] ಜಗತ್ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ರೇಣುಕಾದಿ ಆಚಾರ್ಯರ ವೀರಾದಿ ಗೋತ್ರೋದ್ಭವನೂ [ವಿದ್ವಾನ್] ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಿಯುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಗುರುಮೂರ್ತಿಯು [ಉಪಪನ್ನಾಯ] “ ಎಲೈ ಶಿವಜ್ಞಾನಮಹೋದಧಿಯೆ,

ಭವರೋಗದಿಂದ ಬಳಲುತ್ತಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸು" ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಸಮಿತ್ಪಾಣಿಯಾಗಿ ಮರೆಹೊಕ್ಕಿರುವ [ಸಮ್ಯಕ್ ಪ್ರಶಾಂತಚಿತ್ತಾಯ] ಸಂಪೂರ್ಣ ಪರಿಶುದ್ಧಚಿತ್ತವುಳ್ಳ ಎಂದರೆ ದೀಕ್ಷಾವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾದ ಭೂತಶುದ್ಧಿ ಮೊದಲಾಗಿ ಸ್ವಸ್ತಿಕಾರೋಹಣಮುಂತಾದ ಶಿವದೀಕ್ಷಾಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಶುದ್ಧಾಂತರಂಗವುಳ್ಳ [ಶಮಾನ್ವಿತಾಯ] ಶುದ್ಧಾತ್ಮನಾದ ಎಂದರೆ ಗುರುವಿನಿಂದ ವೇಧಾದಿದೀಕ್ಷಾತ್ರಯದಿಂದ ಮಾಯಾದಿಮಲತ್ರಯವು ನಷ್ಟವಾಗಿ ಇಷ್ಟಾದಿ ಲಿಂಗತ್ರಯವು ಸ್ಥೂಲಾದಿತನುತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಧಾರಣವಾದ ಮೇಲೆ ಆವನು ಶುದ್ಧನೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂಥ ಶುದ್ಧಾತ್ಮನಾದ [ತಸ್ಮೈ] ಆ ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ [ಯಯಾ] ಶಿವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಯಾವ ಪಂಚಾಕ್ಷರಮಹಾಮನುರೂಪವಾದ ಪರವಿದ್ಯೆಯಿಂದ ಅವನು [ಅಕ್ಷರಂ] ನಾಶರಹಿತನಾದ [ಪುರುಷಂ] ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪ ಪರಶಿವ ಲಿಂಗವನ್ನು [ವೇದ] ತಿಳಿಯುವನೋ ಅಂಥ [ತಾಂ] ಆ ಪರವಿದ್ಯೆಯನ್ನು [ತತ್ತ್ವತಃ] ವಾಸ್ತವಿಕವಾಗಿ [ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ] ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯ ಬೋಧಕವಾದ ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಯನ್ನು [ಪ್ರೋವಾಚ] ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕು.

ಪಂಚಾಕ್ಷರಿಯ ಮಹತ್ವ, ಗುರುಶಿಷ್ಯರ ಸಂಬಂಧ, ಸಗುಣನಿರ್ಗುಣೋಪಾಸನೆಗಳ ರಹಸ್ಯ, ಅಷ್ಟಾವರಣದ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಮುಂತಾದ ವಿಚಾರಗಳು ಸಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ಈ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

ಭಕ್ತಸ್ಥಲವು ಮುಗಿಯಿತು

ಇದು ಪ್ರಥಮ ಮುಂಡಕ

ದ್ವಿತೀಯಮುಂಡಕ ಪ್ರಥಮಖಂಡ

ಮಾಹೇಶಸ್ಥಲ

ಲಿಂಗಾಂಗಗಳಸ್ವರೂಪ

ಪ್ರಥಮಮುಂಡಕದಲ್ಲಿ ಪಶುಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅನಿತ್ಯಲೋಕಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಫಲವೆಂದೂ, ಪತಿಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅಪವರ್ಗ [ಮುಕ್ತಿ] ಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಫಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿಯಾಯಿತು. ಪ್ರಕೃತ ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯಬೋಧಕ ಪರವಿದ್ಯೋಪ ದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ದ್ವಿತೀಯಮುಂಡಕವು ಆರಂಭವಾಗಿದೆ. ಲಿಂಗಾಂಗಗಳ ಪರಿಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯಜ್ಞಾನವಾಗಲಾರದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಪೂರ್ವಕ ಲಿಂಗಸ್ವರೂವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ.

ತದೇತತ್ ಸತ್ಯಂ
ಯಥಾಸುದೀಪ್ತಾತ್ ಪಾವಕಾತ್ ಸ್ಫುಲಿಂಗಾಃ
ಸಹಸ್ರಶಃ ಪ್ರಭವಂತೇ ಸರೂಪಾಃ ।
ತಥಾಕ್ಷರಾದ್ವಿವಿಧಾಃ ಸೌಮ್ಯಭಾವಾಃ
ಪ್ರಜಾಯಂತೇ ತತ್ರಚೈವಾಪಿಯಂತಿ ॥ ೧ ॥

[ಯಥಾ] ಹೇಗೆ [ಸುದೀಪ್ತಾತ್] ಸೌದೆಗಳನ್ನು ಹಾಕುವುದರಿಂದ ಪ್ರಜ್ವಲಿಸುವ [ಪಾವಕಾತ್] ಬೆಂಕಿಯಿಂದ [ಸಹಸ್ರಶಃ] ಅನೇಕ [ಸರೂಪಾಃ] ಸಮಾನರೂಪವುಳ್ಳ ವಿಸ್ಫುಲಿಂಗಾಃ] ಸಾಧಾರಣ ಅಸಾಧಾರಣಧರ್ಮವುಳ್ಳ ಕಿಡಿಗಳು [ಪ್ರಭವಂತೇ] ಹೊರಡುತ್ತವೆಯೋ [ತಥಾ] ಹಾಗೆ [ಸೌಮ್ಯ] ಎಲೈ ಸೌಮ್ಯನಾದ ಶಿಷ್ಯನೇ [ಅಕ್ಷರಾತ್] ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮದ ದೆಶೆಯಿಂದ [ವಿವಿಧಾಃ] ನಾನಾವಿಧವಾದ [ಭಾವಾಃ] ಶಿವಾಂಶರಾದ ಅಂದರೆ ಅನಾದ್ಯವಿದ್ಯಾಸಂಬಂಧದಿಂದ ಜೀವರೆನಿಸಿದವರು [ಪ್ರಜಾಯಂತೇ] ಆಮೆಯಿಂದ ಕೈಕಾಲುಗಳು ಹೊರಕ್ಕೆ ಬರುವಂತೆ ಉದ್ಭವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತೆ ಪರವಿದ್ಯಾರೂಪ ಸಾಮರಸ್ಯಾಭ್ಯಾಸದಿಂದ ಜೀವಭಾವವಳಿದು ಶುದ್ಧರಾಗಿ

[ತತ್ರಚೈವ] ಅದೇ ಅಕ್ಷರ ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ನದಿಗಳು ಅಡಗುವಂತೆ [ಅಪಿಯಂತಿ] ವಿಲೀನರಾಗುತ್ತಾರೆ. [ತದೇತತ್] ಎಂಬ ಈ ವಿಷಯವು [ಸತ್ಯಂ] ನಿಜವಾದುದು.

ಈ ಮಂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಭೇದಾಭೇದಸಿದ್ಧಾಂತರಹಸ್ಯವನ್ನು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರಲ್ಲದೆ ಅದ್ವೈತಿಗಳ ಜೀವ ಮಿಥ್ಯಾತ್ವ ವಾದವನ್ನು ಶಂಕಾಸಮಾಧಾನಗಳ ಮೂಲಕ ನಿರಾಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಕ್ಷರ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪ

ಹಿಂದೆ ಅಕ್ಷರ ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದಿವ್ಯೋಹ್ಯಮೂರ್ತಃ ಪುರುಷಃ ಸಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರೋಹ್ಯಜಃ
ಅಪ್ರಾಣೋಹ್ಯಮನಾಃ ಶುಭ್ರೋ ಹ್ಯಕ್ಷರಾತ್ಪರತಃ ಪರಃ ||೨||

(ದಿವ್ಯಃ) ಸ್ವತಂತ್ರ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟನಾದ (ಅಮೂರ್ತಃ) ಅಪರಿಚ್ಛಿನ್ನಪರಿಮಾಣವುಳ್ಳ (ಪುರುಷಃ) ಪುರುಷನೆನಿಸುವ (ಸಬಾಹ್ಯಾಭ್ಯಂತರಃ) ಭಕ್ತರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಘೃತಕಾಠಿನ್ಯನ್ಯಾಯದಿಂದ ಯೋಗ ಭೋಗ ತ್ಯಾಗಗಳೆಂಬ ತ್ರಿವಿಧ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವ ಪ್ರಾಣ ಇಷ್ಟಲಿಂಗರೂಪದಿಂದ ಇರುವವನೂ, (ಅಜಃ) ಜನ್ಮವಿಲ್ಲದವನು ಅಂದರೆ ಹುಟ್ಟುವುದು, ಇರುವುದು ಬೆಳೆವುದು, ಪರಿಣಾಮಹೊಂದುವುದು, ಕ್ಷಯಿಸುವುದು ಮತ್ತು ನಾಶಹೊಂದುವುದು (ಜನ್ಮಸ್ಥಿತಿ ವೃದ್ಧಿ ಪರಿಣಾಮ ಅಪಕ್ಷಯ ವಿನಾಶ) ಎಂಬ ಷಡ್ಭಾವವಿಕಾರಗಳಿಲ್ಲದವನು ಷಡೂರ್ಮಿಗಳಿಲ್ಲದವನೆಂದು ಅರ್ಥ. (ಅಪ್ರಾಣೋ ಹಿ) ಪ್ರಾಣವಿಲ್ಲದವನಾದ್ದರಿಂದಲೇ (ಅಮನಾಃ) ಸಂಕಲ್ಪವಿಕಲ್ಪರೂಪ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದವನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ (ಶುಭ್ರಃ) ಸದಾ ನಿರ್ಮಲನು. ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಅಂಶವಾದ ಜೀವನಿಗೆ ಒಮ್ಮೆ ಮಲಾವರಣವಾಗುವಂತೆ ಇವನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಮಲಾವರಣವಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವ. (ಪರತಃ) ತನಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಜಡಪ್ರಕೃತಿಗಿಂತ ಪರವೆನಿಸಿರುವ (ಅಕ್ಷರಾತ್) ಅಕ್ಷರಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಗಿಂತಲೂ ಪರಃ) ಆ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪರಶ್ರೇಷ್ಠನೆನಿಸಿದವನೇ

ಆ ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮನು. ಅವನಿಗಿಂತಲೂ ಮತ್ತಾರೂ ಪರವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಲಿಂಗ ಅಂಗ ಮತ್ತು ಉಪಾಂಗಗಳು ಮತ್ತು ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಜಗತ್‌ಸೃಷ್ಟಿ

ಶುದ್ಧಾತ್ಮನಿಗೆ ಅಭಿನ್ನವಾದ ಮಹಾಲಿಂಗವು ಪ್ರಣವಮಯ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟ 'ಊರ್ಧ್ವಾಯ ನಮಃ, ಊರ್ಧ್ವಲಿಂಗಾಯ ನಮಃ' ಮುಂತಾದ ಶ್ರುತಿ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವೂ ಆಗಿರುತ್ತದೆಯೆಂದು ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸ ಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಈ ಮಂತ್ರವು ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಲಿಂಗಾಂಗೋಪಾಂಗ ಸ್ಥಲಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಪಂಚಾಕ್ಷರಮಯವಾದ ಶಾಂತ್ಯ ತೀತಾದಿ ಕಲೆಗಳೆಂಬ ಹೆಸರುಗಳುಳ್ಳ ಪರಾದಿ ಪಂಚಶಕ್ತಿಗಳೂ ಅಂಥ ಶಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಪಂಚಲಿಂಗಸ್ಥಲ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯತೇ ಪ್ರಾಣೋ ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ ।
ಖಂ ವಾಯುರ್ಜ್ಯೋತಿರಾಪಶ್ಚ ಪೃಥಿವೀ ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಧಾರಿಣೀ ॥೩॥

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಪಾಠಕ್ರಮವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ "ಗತಾಃ ಕಲಾಃ ಪಂಚದಶ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ" (೩-೨-೭) ಎಂಬ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಮೊದಲಾದವುಗಳು ಭೌತಿಕಗಳೆಂದು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪಂಚಭೂತಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾಣ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲೇ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ 'ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿ' ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಕ್ಷರ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗವು 'ಪರಾಶಕ್ತಿ' ವಿಶಿಷ್ಟವಾದಾಗ ಈಶಾನಬ್ರಹ್ಮವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದರಂತೆ ಆ ಮಹಾ ಲಿಂಗವು ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಆದಿಶಕ್ತಿ, ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿ, ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ ಮತ್ತು ಕ್ರಿಯಾ ಶಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ತತ್ಪುರುಷ, ಅಘೋರ, ವಾಮದೇವ ಮತ್ತು ಸದ್ಯೋಜಾತ ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಿಗೆ ಯ ವಾ ಶಿ ಮ ಮತ್ತು ನಕಾರಸ್ವರೂಪವಿದ್ದು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪ್ರಸಾದಲಿಂಗ ಚರಲಿಂಗ

ಶಿವಲಿಂಗ ಗುರುಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಆಚಾರಲಿಂಗ' ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಂಥ ಆಯಾ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸದಾಶಿವ, ಈಶ್ವರ, ರುದ್ರ, ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಚಿದ್ವ್ಯಾಪನ ಮತ್ತು ಚಿತ್‌ಧೃತಿಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟ ಶರಣ, ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಿ, ಪ್ರಸಾದಿ, ಮಹೇಶ ಮತ್ತು ಭಕ್ತ ಎಂಬ ಅಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದೈಕ ಗುಣವುಳ್ಳ ಆಕಾಶ, ಶಬ್ದಸ್ಪರ್ಶ ಗುಣವುಳ್ಳ ವಾಯು, ಶಬ್ದಸ್ಪರ್ಶರೂಪ ಗುಣವುಳ್ಳ ತೇಜಸ್ಸು, ಶಬ್ದಸ್ಪರ್ಶರಸ ಗುಣಕ ಜಲ ಮತ್ತು ಶಬ್ದಸ್ಪರ್ಶರೂಪರಸ ಗಂಧಗುಣವುಳ್ಳ ಪೃಥಿವಿಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವೆಂದು ಈ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಈಶಾನಾದಾಕಾಶಂ, ತತ್ಪುರುಷಾತ್ ವಾಯುಃ, ಅಘೋರಾದ್ವಹ್ನಿಃ, ವಾಮದೇವಾದುದಕಂ, ಸದ್ಯೋಜಾತಾತ್ ಪೃಥಿವೀ' (ಬೃ. ಜಾ. ೧.) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಪ್ರಮಾಣ.

(ಏತಸ್ಮಾತ್) ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗವು ಆಯಾ ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿ ಆಯಾ ಪ್ರಣವಮಯ ಪ್ರಸಾದಾದಿಲಿಂಗ ರೂಪವಾದ ಈಶಾನಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಆಕಾಶಾದಿ ಪಂಚಭೂತ ಸೃಷ್ಟಿಯಾದಮೇಲೆ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಪ್ರಧಾನವಾದ ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮದ ದೆಶೆಯಿಂದ (ಪ್ರಾಣಃ) ಶರೀರದೊಳಗೆ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಾಣಾಪಾನ ಮೊದಲಾದ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿರೂಪ ಪ್ರಾಣವಾಯುವೂ, (ಏತಸ್ಮಾತ್) ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿಪ್ರಧಾನ ಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಸಂಕಲ್ಪವಿಕಲ್ಪಾತ್ಮಕ ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿಪ್ರಧಾನ ಅಂತಃಕರಣವೂ (ಏತಸ್ಮಾತ್) ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ ಪ್ರಧಾನ ಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ (ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ) ಜ್ಞಾನಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿ ಪ್ರಧಾನ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ (ಜಾಯಂತೇ, ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. ಅಂದರೆ 'ಅಕ್ಷರ' ಎಂಬ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗವೊಂದೇ ಉಪಾಸ್ಯ–ಉಪಾಸಕ ರೂಪವಾಗಿ ಐದು ಲಿಂಗರೂಪವಾಗಿಯೂ ಐದು ಅಂಗರೂಪರೂಪವಾಗಿಯೂ ಆವಿರ್ಭವಿಸುವುದು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

(ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿವರವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಪುಟದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ)

ಶಿವಜಗನ್ಮಯತ್ವನಿರೂಪಣ

ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಬ್ರಹ್ಮವು ಚರಾಚರವಿಶ್ವಾತ್ಮಕವೆಂದೂ ವಿಶ್ವಕ್ಕೆ ಅಧಿಕವೆಂದೂ ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು. ತಂತುಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ. ಪಟವು ತಂತುಮಯವಾಗಿರು

ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟ ಅಕ್ಷರ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗವು ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ಉನ್ಮುಖವಾದಾಗ ಶಿವನ ಪರಿಣಾಮದಿಂದ ಜಗತ್ ಸೃಷ್ಟಿ.*

ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟ	ಪ್ರಣವಮಯ	ಲಿಂಗರೂಪ	ಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ	ತತ್ತ್ವಮಯ	ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟ	ಅಂಗನ	ಮುಖ್ಯಗುಣವುಳ್ಳ	ಭೂತವು	ಹುಟ್ಟುವುದು.
೧ ಪರಾ	ಯಕಾರ	ಪ್ರಸಾದ	ಈಶಾನ	ಸದಾಶಿವ	ಚಿದ್ವ್ಯಾಪನ	ಶರಣ	ಶಬ್ದ	ಆಕಾಶ	”
೨ ಆದಿ	ವಾಕಾರ	ಚರ	ತತ್ಪುರುಷ	ಈಶ್ವರ	ಚಿತ್‌ಸ್ಪಂದನ	ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಿ	ಸ್ಪರ್ಶ	ವಾಯು	”
೩ ಇಚ್ಛಾ	ಶಿಕಾರ	ಶಿವ	ಅಘೋರ	ರುದ್ರ	ಚಿದುಜ್ವಲನ	ಪ್ರಸಾದಿ	ರೂಪ	ಅಗ್ನಿ	”
೪ ಜ್ಞಾನ	ಮಕಾರ	ಗುರು	ವಾಮದೇವ	ವಿಷ್ಣು	ಚಿದ್ವ್ಯಾಪನ	ಮಹೇಶ	ರಸ	ಜಲ	”
೫ ಕ್ರಿಯಾ	ನಕಾರ	ಆಚಾರ	ಸದ್ಯೋಜಾತ	ಬ್ರಹ್ಮ	ಚಿತ್‌ಧೃತಿ	ಭಕ್ತ	ಗಂಧ	ಭೂಮಿ	”

೬ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟ ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ದೆಶೆಯಿಂದ ಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಪ್ರಧಾನ ಪ್ರಾಣಾಪಾನವ್ಯಾನೋದಾನ ಸಮಾನವೆಂಬ ಪ್ರಾಣವಾಯುವೂ

೭ ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿ ” ” ಇಚ್ಛಾಶಕ್ತಿಪ್ರಧಾನ ಅಂತಃಕರಣ (ಮನಸ್ಸು ಚಿತ್ತ ಬುದ್ಧಿ ಅಂಕಾರ) ವೂ

೮ ಜ್ಞಾನಶಕ್ತಿ ” ” ಜ್ಞಾನಕ್ರಿಯಾಶಕ್ತಿಪ್ರಧಾನ ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ೧) ತ್ವಕ್ ಚಕ್ಷುಶ್ಶ್ರೋತ್ರ ಜಿಹ್ವಾಘ್ರಾಣ
೨) ವಾಕ್‌ಪಾಣಿಪಾದ ವಾಯು ಉಪಸ್ಥ

ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ.

* ಇದನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ 'ಪರಾಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟ ಯಕಾರಪ್ರಣವಮಯ' ಮುಂತಾಗಿ ಓದಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಂತೆಯೂ, ಸಮುದ್ರದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ನೊರೆ ತೆರೆ ಬುದ್ಬುದಾದಿಗಳು ಸಮುದ್ರಮಯವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ, ಆಕಾಶಾಂತರ್ಭೂತಗಳಾದ ವಾಯ್ವಾದಿಗಳಿಗೆ ಆಕಾಶವೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಪರಶಿವಾಂತರ್ಗತವಾದೀ ಚರಾಚರ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ ಪರಶಿವಾತ್ಮಕತ್ವವನ್ನೂ, ತತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನೂ, ಈ ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಅಗ್ನಿರ್ಮೂರ್ಧಾ ಚಕ್ಷುಷೀ ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯೌ
ದಿಶಃ ಶ್ರೋತ್ರೇ ವಾಗ್ವಿವೃತಾಶ್ಚ ವೇದಾಃ ।
ವಾಯುಃ ಪ್ರಾಣೋ ಹೃದಯಂ ವಿಶ್ವಮಸ್ಯ
ಪದ್ಭ್ಯಾಂ ಪೃಥಿವೀಹ್ಯೇಷ ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾ ॥ ೪ ॥

(ಅಗ್ನಿಃ) ಅಗ್ನಿಯೆಂದು ರೂಪಕವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವ ದ್ಯುಲೋಕವು (ಅಸ್ಯ) ಈ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದ (ಮೂರ್ಧಾ) ಶಿರಸ್ಸು (ಚಂದ್ರಸೂರ್ಯೌ) ಚಂದ್ರ ಮತ್ತು ಸೂರ್ಯರು (ಚಕ್ಷುಷೀ) ಕಣ್ಣುಗಳು, (ದಿಶಃ) ಪೂರ್ವ ಮೊದಲಾದ ದಿಕ್ಕುಗಳು (ಶ್ರೋತ್ರೇ) ಕಿವಿಗಳು (ವಿವೃತಾಃ) ವರ್ಣಾಧ್ವಾದಿ ಸ್ಥೂಲರೂಪದಿಂದ ವಿವೃತಿ ಅರ್ಥಾತ್ ವಿಕೃತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ (ವೇದಾಃ) ಋಗ್ವೇದಾದಿಗಳು (ವಾಕ್) ವೈಖರೀವಾಕ್ಕಾಗಿವೆ. (ವಾಯುಃ) ಮಹಾವಾಯುವೇ (ಪ್ರಾಣಃ) ವಿಶ್ವಮಯ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸುವ ಪ್ರಾಣವಾಯುವೂ (ಅಸ್ಯ) ಇವನಿಗೆ (ವಿಶ್ವಂ) ಚರಾಚರಾತ್ಮಕವಾದ ಸರ್ವ ವಿಶ್ವವೂ (ಹೃದಯಂ) ಪ್ರಣವಮಯ ಚಿಚ್ಛಕ್ತ್ಯಾತ್ಮಕವಾದುದು. (ಪೃಥಿವೀ) ಭೂಮಿಯು (ಪದ್ಭ್ಯಾಂ) ಪಾದಗಳು, (ಏಷ) ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪರಶಿವನೇ (ಸರ್ವಭೂತಾಂತರಾತ್ಮಾಹಿ) ಸರ್ವಭೂತಗಳ ಅಂತರಾತ್ಮನಾಗಿದ್ದುಕೊಂಡಿರುವ ಈಶ್ವರನೇ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ

ವಿಶ್ವಾಧಿಕವೂ ವಿಶ್ವಮಯವೂ ಆಗಿರುವ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಸ್ಥೂಲ ಪ್ರಪಂಚ ನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಿ ವಿನೋದಿಸಬೇಕೆಂಬ ಲೀಲೆಯುಂಟಾಗಿ ತನ್ನೊಳಿರುವ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಯ ನೆನಹುಮಾತ್ರದಿಂದ ದ್ಯುಲೋಕವೇ ಮುಂತಾದ ಪಂಚಾಗ್ನಿ

ಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು. ತರುವಾಯ ಪ್ರಜೆಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ತಸ್ಮಾದಗ್ನಿಃ ಸಮಿಧೋ ಯಸ್ಯ ಸೂರ್ಯೋ
ಸೋಮಾತ್ಪರ್ಜನ್ಯ ಓಷಧಯಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್ ।
ಪುಮಾನ್ ರೇತಃ ಸಿಂಚತಿ ಯೋಷಿತಾಂ
ಬಹ್ವೀಃ ಪ್ರಜಾಃ ಪುರುಷಾತ್ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ ॥ ೫ ॥

(ಯಸ್ಯ) ಯಾವ ದ್ಯುಲೋಕವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಗೆ (ಸೂರ್ಯಃ) ಸೂರ್ಯನು (ಸಮಿಧಃ) ಕಾಷ್ಠವಾಗಿರುವನೋ (ಅಗ್ನಿಃ) ಅಂಥ ಅಗ್ನಿರೂಪ ದ್ಯುಲೋಕವು (ತಸ್ಮಾತ್) ಆ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತು. ಅಂಥ ದ್ಯುಲೋಕರೂಪವಾದ ಆ ಅಗ್ನಿಯಿಂದ (ಸೋಮಃ) ಚಂದ್ರನೂ, (ಸೋಮಾತ್) ದ್ಯುಲೋಕಾಗ್ನಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಚಂದ್ರನಿಂದ (ಪರ್ಜನ್ಯಃ) ಮೇಘವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯೂ, ಆ ಪರ್ಜನ್ಯನಿಂದ ಭೂಮಿಯೂ, (ಭೂಮ್ಯಾಂ) ಭೂಮಿ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಗ್ನಿಯಿಂದ (ಓಷಧಯಃ) ಮಳೆಯಿಂದ ವನಸ್ಪತಿಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಂಥ ಓಷಧಿಗಳಿಂದ ಅನ್ನವೆಂಬ ಚತುರ್ಥಾಗ್ನಿಯು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. (ಪುಮಾನ್) ಚತುರ್ಥಾಗ್ನಿರೂಪನಾದ ಪುರುಷನು ಅನ್ನದಿಂದ ಉದಿಸಿದ (ರೇತಃ) ಶುಕ್ರವನ್ನು (ಯೋಷಿತಾಂ) ಪಂಚಮಾಗ್ನಿರೂಪವಾದ ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಶ್ರದ್ಧಾ ಸೋಮ ವರ್ಷ ಅನ್ನ ರೇತಸ್ಸು ಎಂಬ ಪಂಚಾಹುತಿಗಳನ್ನು ದ್ಯುಃ ಪರ್ಜನ್ಯ ಪೃಥಿವೀ ಪುರುಷ ಯೋಷಿತ್‌ಗಳೆಂಬ ಪಂಚಾಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ (ಸಿಂಚತಿ) ಸೇಚಿಸಲು ಆದರಿಂದ (ಬಹ್ವೀಃ) ಅನೇಕ (ಪ್ರಜಾಃ) ಮಾನವಾದಿ ಪ್ರಾಣಿವರ್ಗವು (ಪುರುಷಾತ್) ಪುರುಷನೆಂಬ ಅಕ್ಷರಬ್ರಹ್ಮದ ದೆಶೆಯಿಂದ (ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ) ಆವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಕರ್ಮಸಾಧನಗಳು ಮತ್ತು ಫಲಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ

ತಸ್ಮಾತ್ ಋಚಃ ಸಾಮ ಯಜೂಂಷಿ ದೀಕ್ಷಾ
ಯಜ್ಞಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಕ್ರತವೋ ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ಚ ।

ಸಂವತ್ಸರಾಶ್ಚ ಯಜಮಾನಶ್ಚ ಲೋಕಾಃ
ಸೋಮೋ ಯತ್ರ ಪವತೇ ಯತ್ರ ಸೂರ್ಯಃ ॥ ೬ ॥

(ತಸ್ಮಾತ್) ಶಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದ ದೆಶೆಯಿಂದ (ಋಚಃ) ಋಗ್ವೇದ (ಸಾಮ) ಸಾಮವೇದ (ಯಜೂಂಷಿ) ಯಜುರ್ವೇದ (ದೀಕ್ಷಾ) ಜ್ಞಾನಕ್ರಿಯಾರೂಪ ಅಪ್ರಾಕೃತ ದೀಕ್ಷೆಗಳೂ ಮೌಂಜ್ಯಾದಿ ಪ್ರಾಕೃತ ದೀಕ್ಷೆಗಳೂ (ಯಜ್ಞಾಶ್ಚ) ಯೂಪರಹಿತವಾದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಗಳೂ (ಸರ್ವೇ ಕ್ರತವಃ) ಯೂಪಸಹಿತ ವಿಶ್ವಜಿದ್ಯಾಗಾದಿಗಳು ಮತ್ತು ಪ್ರಾಕೃತಾಪ್ರಾಕೃತ ಶಿವಾರ್ಚನೆ ಹಾಗೂ ಶಿವಯಜ್ಞಾದಿಗಳೂ (ದಕ್ಷಿಣಾಶ್ಚ) ದಕ್ಷಿಣೆಗಳೂ (ಸಂವತ್ಸರಾಶ್ಚ) ಸಂವತ್ಸರಾದಿ ಕಾಲಗಳೂ (ಯಜಮಾನಶ್ಚ) ಯಜಮಾನನೂ (ಲೋಕಾಃ) ಎರಡುವಿಧವಾದ ಆಯಾಕರ್ಮ ಫಲಭೂತವಾದ ಲೋಕಗಳೂ ಎಂದರೆ (ಯತ್ರ) ಯಾವ ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ (ಸೋಮಃ) ಸಾಂಬನೂ ಮತ್ತು (ಸೂರ್ಯಃ) ಸೂರ್ಯನೂ (ಪವತೇ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುವರೋ ಅಂಥ ಲೋಕಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತವೆ.

ತಸ್ಮಾಚ್ಚ ದೇವಾ ಬಹುಧಾ ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ
ಸಾಧ್ಯಾ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಪಶವೋ ವಯಾಂಸಿ ।
ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ ವ್ರೀಹಿಯವೌ ತಪಶ್ಚ
ಶ್ರದ್ಧಾ ಸತ್ಯಂ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ ವಿಧಿಶ್ಚ ॥ ೭ ॥

(ತಸ್ಮಾತ್) ಅಕ್ಷರ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದ ದೆಶೆಯಿಂದ (ದೇವಾಃ) ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳೂ ಅಂಗವಾಚ್ಯರೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೂ (ಬಹುಧಾ) ನಾನಾವಿಧವಾದವರು (ಸಂಪ್ರಸೂತಾಃ) ಹುಟ್ಟಿದರು. (ಸಾಧ್ಯಾಃ) ಸಾಧ್ಯರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳು (ಮನುಷ್ಯಾಃ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿ ಮಾನವರೂ (ಪಶವಃ) ಗೋ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ (ವಯಾಂಸಿ) ಹಕ್ಕಿಗಳೂ (ಪ್ರಾಣಾಪಾನೌ) ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಜೀವನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವಾದ ಪಂಚಪ್ರಾಣಗಳೂ (ವ್ರೀಹಿಯವೌ) ಭತ್ತ ಗೋಧಿ ಮುಂತಾದ ಧಾನ್ಯಗಳೂ (ತಪಃ) ಶಿವಪೂಜಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಾಮಗ್ರಿ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಶರೀರ

(ಕಾಯಕ) ಸಂಶೋಷಣರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸು ಅಥವಾ ಕೃಚ್ಛ್ರ ಚಾಂದ್ರಾಯಣಾದಿ ತಪಸ್ಸು (ಶ್ರದ್ಧಾ) ಆಸ್ತಿಕ್ಯ ಬುದ್ಧಿಯೂ (ಸತ್ಯಂ) ಸತ್ಯವಾದ ಮಾತು (ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಂ) ಎಂಟುವಿಧವಾದ ಮೈಥುನತ್ಯಾಗ (ವಿಧಿಃ) ನಿತ್ಯನೈಮಿತ್ತಿಕ ಕರ್ಮಗಳ ವಿಧಿಯೂ, ಚಕಾರದಿಂದ ಇನ್ನುಳಿದ ಉಚಿತವಾದುದೆಲ್ಲವೂ ಆ ಪರ ಶಿವಬ್ರಹ್ಮದಿಂದಲೇ ಉತ್ಪನ್ನವಾಯಿತು.

ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಪ್ರಾಣಗಳ ಸೃಷ್ಟಿ

ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಭವಂತಿ ತಸ್ಮಾತ್
ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷಃ ಸಪ್ತಸಮಿಧಃ ಸಪ್ತಹೋಮಾಃ ।
ಸಪ್ತ ಇಮೇ ಲೋಕಾ ಯೇಷು ಚರಂತಿ ಪ್ರಾಣಾಃ
ಗುಹಾಶಯಾ ನಿಹಿತಾಃ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ॥ ೮ ॥

(ತಸ್ಮಾತ್) ಆ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ (ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಾಃ) ಎರಡು ಕಿವಿ, ಎರಡು ಕಣ್ಣು, ಎರಡು ನಾಸಿಕರಂಧ್ರಗಳು ಒಂದು ವಾಕ್ಕು ಅಂತು ತಲೆಯಲ್ಲಿರುವ ಏಳು ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ (ಪ್ರಭವಂತಿ) ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. (ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷಃ) ಸಪ್ತ ಇಂದ್ರಿಯವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ (ಸಪ್ತಸಮಿಧಃ) ಸಪ್ತವಿಷಯಗಳೂ (ಸಪ್ತ ಹೋಮಾಃ) ಸಪ್ತ ಉಪಾಸನೆಗಳು (ಸಪ್ತ ಇಮೇ ಲೋಕಾಃ) ಸಪ್ತ ಇಂದ್ರಿಯ ಗೋಲಕಗಳೂ (ಯೇಷು ಚರಂತಿ ಪ್ರಾಣಾಃ) ಈ ಸಪ್ತಲೋಕವೆಂಬ ಗೋಲಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಗಳು ಸಂಚರಿಸುವುವು. ಹೀಗೆ (ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ) ಏಳೇಳು ಸಂಖ್ಯೆಯ ಈ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೂ (ಗುಹಾಶಯಾ) ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಪ್ರಾಣಿಯ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ (ನಿಹಿತಾಃ) ಸರ್ವೇಶ್ವರನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

ಅಥವಾ

(ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಾಃ) ಐದು ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸು ಬುದ್ಧಿ ಎಂಬ ಏಳು ಪ್ರಾಣಗಳೂ (ತಸ್ಮಾತ್) ಆ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. (ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಷಃ) ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾದಿ ಸಪ್ತಾರ್ಚಿಗಳು ಅಂದರೆ ಕಾಲೀಕರಾಲ್ಯಾದಿ ಏಳು ಜಿಹ್ವೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಗ್ನಿಗಳು (ಸಪ್ತಸಮಿಧಃ) ಸಪ್ತಸಮಿತ್ತುಗಳಿಗೆ

ಉಪಕರಣಗಳಾದ ಕಾಲೀಕರಾಲ್ಯಾದಿ ಏಳು ಜಿಹ್ವೆಗಳು (ಇಮೇ) ಕಾಣುತ್ತಿರುವ (ಸಪ್ತಲೋಕಾಃ) ಸಪ್ತಪದದಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳೂ (ಪ್ರಭವಂತಿ) ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. (ಯೇಷು) ಯಾವ ಈ ಚತುರ್ವಿಧ ಭುವನಗಳಲ್ಲಿ (ಪ್ರಾಣಾಃ ಗುಹಾಶಯಾಃ) ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಪ್ತಪ್ರಾಣಗಳೂ ಕೂಡ ಈಶ್ವರನಿಂದ (ನಿಹಿತಾಃ) ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಪ್ತ ಸಪ್ತ ಎಂದು ಎರಡು ಸಲ ಹೇಳಿರುವುದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪುರುಷರಲ್ಲಿ ಎಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ

ಅಕ್ಷರದಿಂದ ಬಾಹ್ಯವಸ್ತು ಸೃಷ್ಟಿ

ಅತಃ ಸಮುದ್ರಾ ಗಿರಿಯಶ್ಚ ಸರ್ವೇ
ಅಸ್ಮಾತ್ ಸ್ಯಂದಂತೇ ಸಿಂಧವಃ ಸರ್ವರೂಪಾಃ ।
ಅತಶ್ಚ ಸರ್ವಾ ಓಷಧಯೋ ರಸಾಶ್ಚ
ಯೇನೈಷ ಭೂತಸ್ತಿಷ್ಠತೇ ಹ್ಯಂತರಾತ್ಮಾ ॥ ೯ ॥

(ಅತಃ) ಆ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದ ದೆಶೆಯಿಂದ (ಸಮುದ್ರಾಃ) ಲವಣ, ಇಕ್ಷು ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತ ಸಮುದ್ರಗಳೂ (ಸರ್ವೇ ಗಿರಯಶ್ಚ) ಸಮಸ್ತ ಪರ್ವತಗಳೂ (ಪ್ರಭವಂತಿ) ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. (ಸರ್ವರೂಪಾಃ ಸಿಂಧವಃ) ಅನೇಕರೂಪವಾದ ನದಿಗಳೂ (ಅಸ್ಮಾತ್) ಆ ಬ್ರಹ್ಮದಿಂದಲೇ (ಸ್ಯಂದಂತೆ) ಹರಿಯುತ್ತವೆ. (ಅತಶ್ಚ) ಈ ಅಕ್ಷರಬ್ರಹ್ಮದಿಂದಲೇ (ಸರ್ವಾ ಓಷಧಯಃ) ಎಲ್ಲ ವಿಧವಾದ ವನಸ್ಪತಿಗಳೂ (ರಸಾಶ್ಚ) ಮಧುರಾದಿ ಷಡ್ರಸಗಳೂ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆ. (ಹಿ) ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ (ಯೇನ ಅರ್ಥಾತ್ ಯೈಃ ಭೂತೈಃ) ಇಲ್ಲಿ ವಚನ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ ಆಧಾರಾದಿ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಉಪಾಸ್ಯನಾಗಿ (ಅಂತರಾತ್ಮಾ) ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾಗಿ (ಏಷ) ಈ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮನು (ತಿಷ್ಠತೇ) ಇರುತ್ತಾನೆ.

ಶಿವಾಭೇದೋಪಾಸನೆಯ ಉಪಸಂಹಾರ

ಮೃತ್ತು (ಮಣ್ಣು) ಸಮುದ್ರ ಮತ್ತು ತಂತುಗಳೆಂಬ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣಗಳಿಂದ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಕಾರ್ಯಭೂತಗಳಾದ ಘಟ ತರಂಗ ಮತ್ತು

ಪಟಗಳು ಕಾರಣಗಳಾದ ಆ ಮೃದಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿರುವಂತೆ ಶಿವತತ್ತ್ವದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತು ಶಿವತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶಿವಾತ್ಮಕ ಭಾವನೆಯಿಂದಲೇ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಪಶುಪತಿ ಶಕ್ತಿಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಹೀಗೆಯೇ ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ.

ಪುರುಷ ಏವೇದಂ ವಿಶ್ವಂ ಕರ್ಮ ತಪೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಪರಾಮೃತಂ ।
ಏತದ್ಯೋ ವೇದ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ ಸೋಽವಿದ್ಯಾಗ್ರಂಥಿಂ ವಿಕಿರತೀಹ ಸೌಮ್ಯ ॥ ೧೦ ॥

ದ್ವಿತೀಯ ಮುಂಡಕೇ ಪ್ರಥಮಃ ಖಂಡಃ

(ಇದಂ ವಿಶ್ವಂ) ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕಾರಣರೂಪವಾದ ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲು ಮಾಯೆಯವರೆಗಿನ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚವೂ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು (ಪುರುಷ ಏವ) ಪರಮಕಾರಣವಾದ ಪರಮಾತ್ಮ ರೂಪ ಲಿಂಗವೇ ಆಗಿದೆ. (ಕರ್ಮ) ಕರ್ಮವೆಂಬ ಶರೀರವುಳ್ಳ ಇಷ್ಟಲಿಂಗವು (ತಪಃ) ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗವು (ಬ್ರಹ್ಮ) ಭಾವಲಿಂಗವು; (ಏತತ್) ಸರ್ವಾತ್ಮಕ ಪರಶಿವ ರೂಪವಾದ ಊರ್ಧ್ವಲಿಂಗವು (ಗುಹಾಯಾಂ) ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಿಗಳ ಆಧಾರ ಹೃದಯ ಮತ್ತು ಭ್ರೂಮಧ್ಯಗಳಲ್ಲಿ (ನಿಹಿತಂ) ಲಿಂಗರೂಪದಿಂದ ಇರುವುದೆಂಬುದನ್ನು (ಯಃ) ಯಾವ ಅಧಿಕಾರಿಯಾದ ಶುದ್ಧಾತ್ಮನು (ವೇದ) ಸ್ವಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ ತಿಳಿಯುವನೋ (ಸಃ) ಅಂಥ ಸಾಧಕನು (ಇಹ) ಇದೇ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ (ಅವಿದ್ಯಾಗ್ರಂಥಿಂ) 'ನಾನು ಶಿವನಲ್ಲ' ಎಂಬ ಭೇದರೂಪ ಅವಿದ್ಯೆ(ಅಜ್ಞಾನ)ಯನ್ನು (ಸೌಮ್ಯ) ಎಲೈ ಪ್ರಿಯಶಿಷ್ಯನೆ. (ವಿಕಿರತಿ) ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುತ್ತಾನೆ,

ದ್ವಿತೀಯ ಮುಂಡಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಖಂಡವು ಮುಗಿದುದು

ದ್ವಿತೀಯ ಮುಂಡಕ ದ್ವಿತೀಯ ಖಂಡ

ಪ್ರಸಾದಿಸ್ಥಲ

ಪ್ರಸಾದೋಪಭೋಗದ ಹಿರಿಮೆ

ಹಿಂದೆ ಶಿವಜಗನ್ಮಯಸ್ಥಲದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ಆ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಾಭೇದಾನುಸಂಧಾನರೂಪವಾದ ಉಪಾಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮುಂದೆ ಆ ಪರಶಿವಲಿಂಗದಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಇಷ್ಟಪ್ರಾಣಭಾವ ರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥಿಸಿ ತರುವಾಯ ಹಾಗೆ ಅರ್ಪಿತವಾದ ವಿಶ್ವವನ್ನು ಶಿವಪ್ರಸಾದವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅನುಭವಿಸಬೇಕಲ್ಲದೆ ಪದಾರ್ಥರೂಪದಿಂದ ಅನುಭವಿಸಬಾರದೆಂದು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಆವಿಃ ಸನ್ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಚರಂ ನಾಮ
ಮಹತ್ಪದಮತ್ರೈತತ್ಸಮರ್ಪಿತಮ್ ।
ಏಜತ್ಪ್ರಾಣನ್ನಿಮಿಷಚ್ಚ ಯದೇತಜ್ಜಾನಥ
ಸದಸದ್ವರೇಣ್ಯಂ ಪರಂ ವಿಜ್ಞಾನಾತ್ ವರಿಷ್ಠಂ ಪ್ರಜಾ
ನಾಮ್ ॥ ೧ ॥

[ಗುಹಾಚರಂ] ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಗಳ ಹೃದಯಗಳೆಂಬ ಗುಹೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುವ [ನಾಮ] ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಕ್ಷರಬ್ರಹ್ಮವೇ [ಮಹತ್] ಮಹಾಲಿಂಗರೂಪವಾದ [ಪದಂ] ಸ್ಥಲವೆನಿಸುವುದು. ಈ ಮಹಾಲಿಂಗವು [ಆವಿಃ] ಗುರುಚರ ಇಷ್ಟರೂಪದಿಂದ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿತು. ಹೀಗೆ ಪ್ರಕಟವಾದ ಮಹಾಲಿಂಗವು [ಸನ್ನಿಹಿತಂ] ಭಕ್ತರ ಅರ್ಚನೆಗಾಗಿ ಅವರವರ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇದೆ. [ಅತ್ರ] ಈ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗದಲ್ಲಿ [ಏತತ್] ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕಾರಣ ರೂಪವೂ ಮಲರೂಪವೂ ತನಗೆ ಭೋಗ್ಯವೂ ಆದ ಮೂರು ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು [ಸಮರ್ಪಿತಂ]

ವಿಶ್ವಾದಿ ಜೀವಾತ್ಮರು ತಮ್ಮ ಶುದ್ಧಿಗಾಗಿ ಪ್ರವಿಲಾಪನಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಅರ್ಪಣಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ದ್ರವ್ಯಗಳಾವುವೆಂದರೆ [ಏಜತ್] ಪೃಥಿವಿಯಿಂದ ಪುರುಷತತ್ತ್ವದ ವರೆಗಿನ ಜಾಗ್ರತ್ ಪ್ರಪಂಚವು ಕಂಪಮಾನವೂ ಬಹಿರಂತಃಕರಣಗ್ರಾಹ್ಯವೂ ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸ್ಥೂಲಪ್ರಪಂಚವು [ಪ್ರಾಣತ್] ಕೇವಲ ಮನೋಮಾತ್ರಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಸ್ವಪ್ನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಪ್ರವಿವಿಕ್ತವೆನಿಸುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮಪ್ರಪಂಚವೂ [ನಿಮಿಷಚ್ಚ] ಅಂತರ್ಬಹಿಃಕರಣವ್ಯಾಪಾರವಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಆನಂದರೂಪವಾದ ಸುಷುಪ್ತಿ ಎನಿಸುವ ಮಾಯಾಮಯ ಪ್ರಪಂಚವು ಅರ್ಥಾತ್ ರೂಪ [ಸ್ಥೂಲ] ರುಚಿ [ಸೂಕ್ಷ್ಮ] ತೃಪ್ತಿ [ಆನಂದ] ವೆಂಬ ಜಾಗ್ರತ್‌ಸ್ವಪ್ನ ಸುಷುಪ್ತಿಗಳು ಅರ್ಪಣಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಾಗಿರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಚಕಾರವು ಸಮುಚ್ಚಯಾರ್ಥಕ [ಯದೇತತ್] ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮಕಾರಣರೂಪವಾದ ಈ ಮಲಗಳು ಪೃಥಿವಿ ಮೊದಲು ಮಾಯಾತತ್ವದವರೆಗೆ ಅಕ್ಕಿಯಮೇಲೆ ತುಷ, ಕಂಬುಕ. ಕಿಂಶಾರುಕ ಎಂಬ ಹೊಟ್ಟು ತವುಡುಗಳಿರುವಂತೆ ಪುರುಷನಿಗೆ ಆವರಣಗಳಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಮಲಗಳಿಗೆ ಸ್ಥೂಲಾದಿ ದೇಹಗಳೆಂದೂ ಕೋಶತ್ರಯವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ದೀಕ್ಷಾತ್ರಯದಿಂದ ಮೂರು ಮಲಗಳೂ ನಾಶವಾಗಿ ಇಷ್ಟಾದಿ ಲಿಂಗತ್ರಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಪಿತವಾಗಬೇಕು. ಈ ಮೂರು ಲಿಂಗಗಳೂ ಕಡೆಗೆ ಮಹಾಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವಾಗುವುದರಿಂದ ಅಂಥ ಮಹಾಲಿಂಗವೊಂದನ್ನೇ [ಜಾನಥ] ಭೋಕ್ತೃ ಭೋಗ್ಯ ಭೋಗರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಿರಿ. ಅಂದರೆ ಇದೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೆಂದು ಭಾವಿಸಿರಿ. ಆ ಮಹಾಲಿಂಗವು [ಸದಸತ್] ಸ್ಥೂಲಸೂಕ್ಷ್ಮಕಾರಣಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ವಿಶ್ವ ತೈಜಸ ಪ್ರಾಜ್ಞರೆಂಬ ಜೀವರಿಂದ [ವರೇಣ್ಯಂ] ಉಪಾಸ್ಯವಾದುದು. [ವಿಜ್ಞಾನಾತ್] ಜೀವನ ದೆಶೆಯಿಂದ [ಪರಂ] ಬೇರೆಯಾದುದು. ಮತ್ತು ಆ ವಸ್ತುವು [ಪ್ರಜಾನಾಂ] ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಜೀವರಿಗೆ [ವರಿಷ್ಠಂ] ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠದಾದುದು.

ಯದರ್ಚಿಮತ್ ಯದಣುಭ್ಯೋಽಣು ಚ
ಯಸ್ಮಿಂ ಲೋಕಾ ನಿಹಿತಾ ಲೋಕಿನಶ್ಚ ।
ತದೇತದಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಸ ಪ್ರಾಣಸ್ತದುವಾಙ್ಮನಃ
ತದೇತತ್ಸತ್ಯಂ ತದಮೃತಂ ತದ್ವೇದ್ಧವ್ಯಂ ಸೌಮ್ಯ ವಿದ್ಧಿ ।೨।

[ಸೌಮ್ಯ] ಎಲೈ ಪ್ರಿಯ ಶಿಷ್ಯನೆ, [ಯತ್] ಯಾವ ಪರಶಿವಮಹಾಲಿಂಗವು(ಅರ್ಚಿಮತ್)ಸರ್ವಶ್ರೇಷ್ಠಪ್ರಕಾಶವುಳ್ಳುದೊ(ಯತ್)ಯಾವುದು[ಅಣುಭ್ಯಃ]ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದವುಗಳಿಗಿಂತಲೂ[ಅಣು]ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿದೆಯೊ, ಚಕಾರದಿಂದ ಯಾವುದು ಸ್ಥೂಲವಾದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿದೆಯೋ [ಯಸ್ಮಿನ್] ಯಾವ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗದಲ್ಲಿ [ಲೋಕಾಃ] ಭುವರಾದಿ ಲೋಕಗಳೂ [ಲೋಕಿನಶ್ಚ] ಲೋಕವಾಸಿಗಳಾದ ದೇವ ಮಾನವ ದಾನವಾದಿಗಳು [ನಿಹಿತಾಃ] ಇರುವರೋ [ತದೇತದಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ] ಆ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗವೇ ಅಕ್ಷರ ಬ್ರಹ್ಮವೆನಿಸುವುದು. [ಸಃ] ಆ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗವೇ [ಪ್ರಾಣಃ] ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗವೆನಿಸುವುದು. [ತದು] ಅದೇ [ವಾಕ್] ವಾಕ್‌ಪ್ರೇರಕವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಸಾದಲಿಂಗ [ತದು] ಅದೇ [ಮನಃ] ಮನಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವುದರಿಂದ ಮಹಾಲಿಂಗ. [ತದೇತತ್] ಅಂತಃಕರಣ ಬಾಹ್ಯಕರಣ ಪ್ರೇರಕ ಮಹಾಲಿಂಗವೇ [ಸತ್ಯಂ] ಸದ್‌ರೂಪ ಭಾವಲಿಂಗವು [ತದೇತತ್] ಅದೇ [ಅಮೃತಂ] ಆನಂದರೂಪ ಇಷ್ಟಲಿಂಗವೂ ಆಗಿದೆ. [ತತ್] ಆ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗವನ್ನೇ [ವೇದ್ಧವ್ಯಂ] ದೃಕ್ ಮನಸ್ಸು ಮತ್ತು ಭಾವಗಳಿಂದ ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಬಾಹ್ಯವಾದ ಇಷ್ಟದಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಸ್ಥಿರಗೊಳಿಸಿ. ಅಂತರ್ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗ ಭಾವಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಮನೋಭಾವಗಳನ್ನು ಸ್ಥಿರಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಈ ಮಾರ್ಗದಿಂದ [ವಿದ್ಧಿ] ಉಪಾಸನೆಮಾಡಬೇಕೆಂದು. ತಿಳಿ.

ಪ್ರಣವೋಪಾಸನೆ ಅಥವಾ ಅಂತರ್ಲಕ್ಷ್ಯ ವೇಧನಕ್ರಮ.

ಧನುರ್ಗೃಹೀತ್ವೌಪನಿಷದಂ ಮಹಾಸ್ತ್ರಂ
ಶರಂ ಹ್ಯುಪಾಸಾನಿಶಿತಂ ಸಂದಧೀತ ।
ಆಯಮ್ಯ ತದ್ಭಾವಗತೇನ ಚೇತಸಾ
ಲಕ್ಷ್ಯಂ ತದೇವಾಕ್ಷರಂ ಸೋಮ್ಯ ವಿದ್ಧಿ ॥ ೩ ॥

[ಮಹಾಸ್ತ್ರಂ] ಮಹಾಯುಧರೂಪವಾದ [ಔಪನಿಷದಂ] ಉಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಕಲ್ಪವೃಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬೀಜರೂಪವೂ ಆದ ಪ್ರಣವವೆಂಬ [ಧನುಃ] ಮಹಾಧನಸ್ಸನ್ನು [ಗೃಹೀತ್ವಾ] ಗುರುಮುಖದಿಂದ ಉಪದೇಶದ

ಮೂಲಕ ಪಡೆದು ಆದರಲ್ಲಿ [ಉಪಾಸಾ] ಇಷ್ಟಪ್ರಾಣ ಭಾವಲಿಂಗಾನುಸಂಧಾನ ರೂಪವಾದ 'ತ್ರಿಪುಟ್ಯನುಸಂಧಾನ' ವೆಂಬ [ನಿಶಿತಂ] ಶುದ್ಧವಾದ [ಶರಂ] ಆತ್ಮವೆಂಬ ಬಾಣವನ್ನು [ಸಂದಧೀತ] ಯೋಜಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ [ತದ್ಭಾವಗತೇನ] ಅಹಂಭಾವಸಂಕೋಚವಳಿದು ಆ ಪರಶಿವನೇ ನಾನೆಂಬ ವಿಶ್ವಾಕಾರ ಪರಾಹಂತಾಮಯವಾದ ಸ್ವಸ್ವರೂಪಾನುಭವವನ್ನು ಹೊಂದಿದ [ಚೇತಸಾ] ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಎಂದರೆ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿರೂಪವಾಧ ಭಾವಹಸ್ತದಿಂದ [ಆಯಮ್ಯ] ಆಕರ್ಷಿಸಿ ಎಂದರೆ ಆಯಾ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿಸಿ [ತದೇವ] ಅದೇ [ಅಕ್ಷರಂ] ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗವೇ [ಲಕ್ಷ್ಯಂ] ಗುರಿಯೆಂದು [ವಿದ್ಧಿ] ಹೊಡೆ ಎಂದರೆ ತಿಳಿದುಕೋ.

ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರಾರ್ಥವನ್ನೇ ಈ ಮಂತ್ರವೂ ವಿವರಿಸುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಣವೋ ಧನುಃ ಶರೋ ಹ್ಯಾತ್ಮಾ ಬ್ರಹ್ಮ ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯಮುಚ್ಯತೇ ।
ಅಪ್ರಮತ್ತೇನ ವೇದ್ಧವ್ಯಂ ಶರವತ್ತನ್ಮಯೋ ಭವೇತ್ ॥ ೪ ॥

[ಪ್ರಣವಃ] ಓಂಕಾರವೇ [ಧನುಃ] ಧನುಸ್ಸು [ಶರೋ ಹಿ] ಬಾಣವೇ [ಆತ್ಮಾ] ಶುದ್ಧಾತ್ಮನು. [ಬ್ರಹ್ಮ] ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗವು [ತಲ್ಲಕ್ಷ್ಯಂ] ಆ ಜೀವನೆಂಬ ಶರಕ್ಕೆ ಗುರಿ. ಇಂಥ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು [ಅಪ್ರಮತ್ತೇನ] ಪ್ರಮಾದ ರಹಿತವಾದ ಎಂದರೆ ಬಾಹ್ಯ ನಶ್ವರ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರದ್ಧಾದಿಗಳಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಅಂತರಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಆಧಾರಾದಿ ಷಟ್ಚಕ್ರದಲ್ಲಿ ಆಚಾರಾದಿ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರದ್ಧಾದಿ ಭಕ್ತಿಯಿಟ್ಟು [ವೇದ್ಧವ್ಯಂ] ಆ ಮಹಾಲಿಂಗವೆಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ವೇಧಿಸಬೇಕು. ಲಕ್ಷ್ಯವೇಧನವಾದ ತರುವಾಯ [ಶರವತ್] ಗುರಿಯನ್ನು ತಗಲಿದ ಬಾಣದಂತೆ ಎಂದರೆ ಬಾಣವು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ತೂರಿ ಐಕ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಶುದ್ಧಾತ್ಮನಾದ ಜೀವನೂ ಸಹ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಪರಶಿವಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ [ತನ್ಮಯೋ ಭವೇತ್] ಮಹಾಲಿಂಗವಾಗಿ ಆಗಬೇಕು.

ಅಕ್ಷರ ಸಮಾವೇಶ ವಿಧಾನ

ಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀಚಾಂತರಿಕ್ಷ
ಮೋತಂ ಮನಃ ಸಹ ಪ್ರಾಣೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ ।

ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಥ ಆತ್ಮಾನ-
ಮನ್ಯಾ ವಾಚೋ ವಿಮುಂಚಥಾಮೃತಸ್ಯೈಷ ಸೇತುಃ||೫||

[ಯಸ್ಮಿನ್] ಯಾವ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗದಲ್ಲಿ [ದ್ಯೌಃ] ಸ್ವಪ್ರಕಾಶ ರೂಪವಾದ ಶಕ್ತಿಯೂ (ಪೃಥಿವೀ) ಭೂಮಿಯೂ (ಅಂತರಿಕ್ಷಂ) ಗಗನವೂ (ಓತಂ) ಸಮರ್ಪಿತವಾದವೊ, ಚಕಾರದಿಂದ ಜಲ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ಭೂತ ಗಳೂ ಸಮರ್ಪಿತವಾದುವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. (ಸಹ ಪ್ರಾಣೈಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ) ಹೊರಗಿನ ಮತ್ತು ಒಳಗಿನ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೊಡನೆ (ಮನಃ) ಮನಸ್ಸು (ಯಸ್ಮಿನ್) ಯಾವ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗದಲ್ಲಿ (ಓತಂ) ಸಮರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೋ ಅಂಥ (ತಮೇವ) ಎಲ್ಲ ಭೂತ ಮತ್ತು ಭೌತಿಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿರುವ ಹಾಗೂ (ಏಕಂ) ಅದ್ವಿತೀಯವಾಗಿರುವ (ಆತ್ಮಾನಂ) ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗವನ್ನು (ಜಾನಥ) ನಿಮಗೆ ಅಭಿನ್ನರೂಪದಿಂದ ತಿಳಿಯಿರಿ. (ಅನ್ಯಾಃ) ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ ಬ್ರಹ್ಮಕ್ಕೆ ಭಿನ್ನವಾದ (ವಾಚಃ) ಪಶುಧರ್ಮಪರವಾದ ಪೂರ್ವಕಾಂಡವೇದ ಭಾಗವನ್ನು (ವಿಮುಂಚಥ) ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಿರಿ. ಏಕೆಂದರೆ (ಏಷಃ) ಈ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ ಬ್ರಹ್ಮಬೋಧಕವಾದ ಪರವಿದ್ಯೆಯೆನಿಸುವ ಪ್ರಣವಸಹಿತ ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಮಂತ್ರವು ತನ್ನ ಶ್ರವಣ ಮನನ ನಿಧಿಧ್ಯಾಸಗಳ ಮೂಲಕ (ಅಮೃತಸ್ಯ) ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ (ಸೇತುಃ) ಸೇತುವೆಯಂತೆ ಸಂಸಾರ ಸಾಗರವನ್ನು ದಾಟಿಸುವ ಮೋಕ್ಷಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಉಪಾಯವಾಗಿದೆ.

ಏನೆಂದು ಧ್ಯಾನಿಸಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಅರಾ ಇವ ರಥನಾಭೌ ಸಂಹತಾ ಯತ್ರ ನಾಡ್ಯಃ
ಸ ಏಷೋಽಂತಶ್ಚರತೇ ಬಹುಧಾ ಜಾಯಮಾನಃ ।
ಓಮಿತ್ಯೇವಂ ಧ್ಯಾಯಥ ಆತ್ಮಾನಂ
ಸ್ವಸ್ತಿ ವಃ ಪಾರಾಯ ತಮಸಃ ಪರಸ್ತಾತ್ ॥ ೬ ॥

[ರಥನಾಭೌ] ಬಂಡಿಯ ಚಕ್ರಗುಂಭದಲ್ಲಿ [ಅರಾ ಇವ] ಅರೆ ಕಾಲುಗ ಳಂತೆ [ಯತ್ರ] ಯಾವ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ (ನಾಡ್ಯಃ) ನರಗಳು (ಸಂಹತಾಃ) ಕೂಡಿರುವುವೊ ಅಂಥ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ [ಸ ಏಷಃ]ಹಿಂದೆ ಉಕ್ತನಾದ ಪರಶಿವನು

[ಚರತೇ] ಸಂಚರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂದರೆ ಭಕ್ತರ ಧ್ಯಾನಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗ ರೂಪದಿಂದ ಇರುತ್ತಾನೆ. [ಸಃ] ಅವನು (ಬಹುಧಾ ಜಾಯಮಾನಃ) ಭಕ್ತರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಸೋಮಶೇಖರ ಮೊದಲಾದ ಲೀಲೆಗಳಿಂದ ಆವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತಾನೆ. (ತಂ ಆತ್ಮಾನಂ) ಅಂಥ ಪರಶಿವನನ್ನು (ಓಮಿತ್ಯೇವ) ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಉಪಾದಾನವಾದ ಪ್ರಣವಮಯಚಿಚ್ಛಕ್ತಿ ವಿಶಿಷ್ಟನನ್ನಾಗಿಯೇ (ಧ್ಯಾಯಥ) ಧ್ಯಾನಿಸಿರಿ. ಎಂದರೆ ಎಲೈ ಶಿಷ್ಯರೆ, ನೀವು ಸ್ವಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ ಭಾವಿಸಿರಿ. ಏಕೆಂದರೆ (ತಮಸಃ ಪರಸ್ತಾತ್) ತಮೋಮಯವಾದ ಮಾಯಾತತ್ತ್ವಕ್ಕಿಂತ (ಪರಸ್ತಾತ್) ಶುದ್ಧ ಸತ್ವದಲ್ಲಿರುವ (ಪಾರಾಯ) ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೆಂಬ ಮೋಕ್ಷವು ಲಭಿಸುತ್ತದೆ. (ಏವಂ) ಹೀಗೆ ಧ್ಯಾನಾಭ್ಯಾಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾದ (ವಃ) ನಿಮಗೆ (ಸ್ವಸ್ತಿ) ಮಂಗಳವಾಗಲಿ.

'ತನುತ್ರಯಗತನಾದಿಮಲತ್ರಯಮಸೌ ಗುರುಃ' ಎಂಬ ಶಿವಾಗಮ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಇಷ್ಟಾದಿ ಲಿಂಗತ್ರಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಸ್ಸರ್ವಜ್ಞಸ್ಸರ್ವವಿದ್ಯಸ್ಯೈಷ ಮಹಿಮಾ ಭುವಿ
ದಿವ್ಯೇ ಬ್ರಹ್ಮಪುರೇ ಹ್ಯೇಷವ್ಯೋಮನ್ಯಾತ್ಮಾ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ ।

ಮನೋಮಯಃ ಪ್ರಾಣಶರೀರನೇತಾ
ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತೋಽನ್ನೇ ಹೃದಯಂ ಸನ್ನಿಧಾಯ ।
ತದ್ವಿಜ್ಞಾನೇನ ಪರಿಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾ
ಆನಂದರೂಪಮಮೃತಂ ಯದ್ವಿಭಾತಿ ॥ ೭ ॥

(ಯಸ್ಸರ್ವಜ್ಞಃ ಸರ್ವವಿತ್) ಸರ್ವಜ್ಞಾತ್ವಾದಿ ಆರು ಅಂಗಗಳುಳ್ಳ ಸರ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿದಿರುವ ಯಾವ ಪರಶಿವನಿರುವನೋ (ಯಸ್ಯ) ಯಾವ ಪರಶಿವಮಹಾಲಿಂಗಕ್ಕೆ (ಭುವಿ) ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಏಷ ಮಹಿಮಾ) ಭಕ್ತಾನುಗ್ರಹಕ್ಕಾಗಿ ಗುರು ಲಿಂಗ ಜಂಗಮರೂಪವಾದ ವಿಭೂತಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೋ (ಸಃ) ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ (ಏಷ ಆತ್ಮಾ) ಈ ಪರಶಿವನು (ದಿವ್ಯೇ) ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ (ಬ್ರಹ್ಮ ಪುರೇ) ಬ್ರಹ್ಮನ ಆವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಯೋಗಾಂಗವೆಂಬ

ಹೆಸರಿನ ಕಾರಣಾಂಗದಲ್ಲಿನ (ವ್ಯೋಮ್ನಿ) ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಆಚಾರ್ಯನಿಂದ (ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ) ವೇಧಾದೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು. ಆದ್ದರಿಂದ ಎಲೈ ಶಿಷ್ಯನೇ, ನೀನು ಕಾರಣಶರೀರಾಜ್ಞಾನಿಯಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾದ ಭಾವಲಿಂಗವೇ ಆಗಿರುವೆ. (ಯಃ) ಯಾವ ಆ ಪರಶಿವನೇ (ಮನೋಮಯಃ) ಸೂಕ್ಷ್ಮಶರೀರದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧಮನೋಗ್ರಾಹ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಮನೋಮಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಪ್ರಾಣಶರೀರನೇತಾ) ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಶರೀರ ಗಳಿಗೆ ಪ್ರಭುವಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ತಂ) ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾಣರೂಪದಿಂದ (ಹೃದಯಂ) ಹೃದಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ (ಸನ್ನಿಧಾಯ) ಮನುದೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿಸಿ (ತತಃ) ಅನಂತರ (ಅನ್ನೇ) ಅನ್ನಪರಿಣಾಮರೂಪವಾದ ಸ್ಥೂಲ ಶರೀರದಲ್ಲಿ (ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಃ) ಕ್ರಿಯಾದೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಇಷ್ಟಲಿಂಗರೂಪವಾಗಿ ನನ್ನಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟನು. (ಯತ್) ಯಾವ ಆಚಾರ್ಯನಾದ ನನ್ನಿಂದ ಕಾರಣ ಸೂಕ್ಷ್ಮಸ್ಥೂಲ ಶರೀರಗಳಲ್ಲಿ ಭಾವ ಪ್ರಾಣ ಇಷ್ಟಲಿಂಗ ರೂಪದಿಂದ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿ (ವಿಭಾತಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವನೋ (ತತ್ ಆನಂದ ರೂಪಂ) ಸಚ್ಚಿದಾನಂದರೂಪನಾದ (ಅಮೃತಂ) ನಶ್ವರನಲ್ಲದ ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮ ವನ್ನು (ಧೀರಾಃ) ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ರಮಿಸುವ ವೀರಶೈವರು (ಪರಿಪಶ್ಯಂತಿ) ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರು. ನೀವು ಅದರಂತೆ ಲಿಂಗ ಧಾರಣ ಧ್ಯಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಿರಿ.

ಪರಮಾತ್ಮ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದ ಫಲ

ಭಿದ್ಯತೇ ಹೃದಯಗ್ರಂಥಿಶ್ಛಿದ್ಯಂತೇ ಸರ್ವ ಸಂಶಯಾಃ ।
ಕ್ಷೀಯಂತೇಚಾಸ್ಯ ಕರ್ಮಾಣಿ ತಸ್ಮಿನ್ ದೃಷ್ಟೇ ಪರಾವರೇ॥ ೮ ॥

(ಪರಾವರೇ) ಪರ–ನಿಷ್ಕಲ, ಅವರ–ಸಕಲ ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಆ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ಥಾನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸ್ಥಾನಗಳು ಅವುಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಆಚಾರಾದಿ ಲಿಂಗ ಸ್ಥಲಗಳುಳ್ಳ (ತಸ್ಮಿನ್) ಆ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮವು (ದೃಷ್ಟೇ) ಸ್ವಾತ್ಮಾಭೇದದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾಗಲು (ಅಸ್ಯ) ಈ ಜೀವನ (ಹೃದಯಗ್ರಂಥಿಃ) ಅಜ್ಞಾನಾತ್ಮಕ

ಆಣವಮಲವೂ (ಭಿದ್ಯತೆ) ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. (ಸರ್ವಸಂಶಯಾಃ) ಮಾಯಾ ಮಲರೂಪವಾದುವೆಲ್ಲವೂ (ಛಿದ್ಯಂತೆ) ನಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ. (ಕರ್ಮಾಣಿ) ಕಾರ್ಮಿಕಮಲಮಯವಾದ ಪ್ರಾರಬ್ಧಕ್ಕೆ ಬೇರೆಯಾದವುಗಳು (ಕ್ಷೀಯಂತೇ) ಕ್ಷಯವಾಗುತ್ತವೆ.

ಪರಶಿವಮಹಾಲಿಂಗ ತತ್ತ್ವಸ್ವರೂಪ

ಹಿರಣ್ಮಯೇ ಪರೇ ಕೋಶೇ ವಿರಜಂ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಕಲಮ್ ।
ತಚ್ಛುಭ್ರಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ಜ್ಯೋತಿ ಸ್ತದ್ಯದಾತ್ಮವಿದೋ ವಿದುಃ ॥ ೯ ॥

(ಹಿರಣ್ಮಯೇ) ಪುಟಹಾಕಿದ ಚಿನ್ನದಂತೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತಿರುವ (ಪರೇ) ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಒಳಗೆ ಮಾಯೀಯ ಕಾರ್ಮಿಕ ಮಲಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವಾದ (ಕೋಶೇ, ಕೋಶದಂತೆ ಆವರಕವಾದ ಕಾರಣಾಂಗದಲ್ಲಿ (ವಿರಜಂ) ಅಜ್ಞಾನಾದಿ ಮಲ ರಹಿತವಾದ (ನಿಷ್ಕಲಂ) ಅವಯವವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೇ (ತತ್‌ಬ್ರಹ್ಮ) ಈ ಭಾವ ಲಿಂಗವು (ಶುಭ್ರಂ) ಯಾವಾಗಲೂ ಮಲರಹಿತವಾಗಿದೆ. (ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ) ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾಶಗಳಿಗೂ (ಜ್ಯೋತಿಃ) ಪ್ರಕಾಶಕವಾಗಿದೆ. (ಯತ್) ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಬೆಳಗುವ ಆ ಭಾವಲಿಂಗವನ್ನು (ಆತ್ಮವಿದಃ) ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳು (ವಿದುಃ) ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ.

ಭಾವಲಿಂಗವು ಜ್ಯೋತಿಗಳಿಗೆ ಜ್ಯೋತಿ

ನ ತತ್ರ ಸೂರ್ಯೋ ಭಾತಿ ನ ಚಂದ್ರತಾರಕಂ
ನೇಮಾ ವಿದ್ಯುತೋ ಭಾಂತಿ ಕುತೋಯಮಗ್ನಿಃ ।
ತಮೇವ ಭಾಂತಮನುಭಾತಿ ಸರ್ವಂ
ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಭಾತಿ ॥ ೧೦ ॥

(ತತ್ರ) ಕಾರಣಾಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಆ ಭಾವಲಿಂಗದಲ್ಲಿ (ಸೂರ್ಯಃ) ಸರ್ವ ಪ್ರಕಾಶಕನಾದ ಸೂರ್ಯನೂ (ನ ಭಾತಿ) ಭಾವಲಿಂಗವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸುವುದಿಲ್ಲ. (ಚಂದ್ರತಾರಕಂ) ಚಂದ್ರನೂ ಮತ್ತು ನಕ್ಷತ್ರಗಳೂ (ನ ಭಾಂತಿ) ಆ ಭಾವ ಲಿಂಗವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸಲಾರವು. (ಇಮಾಃ) ಬಹಳ ಬೆಳಕಾದವುಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿ

ದ್ಧವಾದ (ವಿದ್ಯುತಃ) ಮಿಂಚುಗಳು (ನ ಭಾಂತಿ) ಆ ಭಾವಲಿಂಗವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸಲಾರವು. ಎಂದಮೇಲೆ (ಅಯಂ)ನಮ್ಮೆದುರಿಗಿರುವ (ಅಗ್ನಿಃ)ಈ ಭೌತಿಕ ಅಗ್ನಿಯು (ಕುತಃ) ಹೇಗೆತಾನೆ ಆ ಪರಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು ಬೆಳಗಿಸೀತು! (ಭಾಂತಂ) ಸ್ವಯಂಪ್ರಕಾಶನಾಗಿರುವ (ತಮೇವ) ಆ ಪರಶಿವನ ಆಧಾರದಲ್ಲಿ (ಸರ್ವಂ) ಸೂರ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಪಂಚವೂ (ಅನುಭಾತಿ) ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮದ ಆಶ್ರಯ ಪಡೆದು ಬೆಳಗುತ್ತದೆ. (ತಸ್ಯ) ಆ ಪರಶಿವನ (ಭಾಸಾ) ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೇ (ಸರ್ವಂ) ಶಿವಮಯವಾದ ಈ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ (ವಿಭಾತಿ) ಬೆಳಗುತ್ತದೆ.

ಉಪಸಂಹಾರ

ಚೇತನಾಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ವಿಶ್ವವೆಲ್ಲವೂ ಶಿವಮಯ

ಬ್ರಹ್ಮೈವೇದಮಮೃತಂ ಪುರಸ್ತಾತ್
ಬ್ರಹ್ಮ ಪಶ್ಚಾತ್ ಬ್ರಹ್ಮ ದಕ್ಷಿಣತಶ್ಚೋತ್ತರೇಣ ।
ಅಧಶ್ಚೋರ್ಧ್ವಂ ಚ ಪ್ರಸೃತಂ
ಬ್ರಹ್ಮೈವೇದಂ ವಿಶ್ವಮಿದಂ ವರಿಷ್ಠಮ್ ॥ ೧೧ ॥

(ಪುರಸ್ತಾತ್) ಕಾಣುತ್ತಿರುವ (ಇದಂ) ಈ ವಿಶ್ವವು (ಅಮೃತಂ) ನಾಶವಿಲ್ಲದ (ಬ್ರಹ್ಮೈವ) ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ ಆಗಿದೆ. (ಪಶ್ಚಾತ್) ಹಿಂದೆ ಇರುವ ವಿಶ್ವವೂ ಸಹ (ಬ್ರಹ್ಮ) ಬ್ರಹ್ಮಮಯ. (ದಕ್ಷಿಣತಶ್ಚ) ಬಲಕ್ಕಿರುವುದೂ ಸಹ (ಬ್ರಹ್ಮ) ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ. (ಉತ್ತರೇಣ) ಎಡಗಡೆಗೆ ಅಥವಾ ಉತ್ತರದಿಕ್ಕಿಗಿರುವ ವಿಶ್ವವೂ (ಬ್ರಹ್ಮ) ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆಗಿದೆ. (ಅಧಶ್ಚ) ಕೆಳಗಡೆ (ಚ) ಮತ್ತು (ಊರ್ಧ್ವಂ) ಮೇಲೆ (ಪ್ರಸೃತಂ) ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದೂ ಸಹ (ಬ್ರಹ್ಮೈವ) ಬ್ರಹ್ಮವೇ ಆಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲವೂ ಶಿವಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.

ತೃತೀಯಮುಂಡಕ ಪ್ರಥಮಖಂಡ

ಪ್ರಾಣಲಿಂಗಿಸ್ಥಲ

ಶಿವಜೀವರಿಗೆ ಭೇದಾಭೇದಸ್ವರೂಪನಿರೂಪಣ

ಇದುವರೆಗೆ ಶಿವ ಮತ್ತು ಜೀವರಿಗೆ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಿದೆವು. ಆ ಅಭೇದವು ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಬಗೆ ಹೇಗೆ ಗುರು ಉಪದೇಶಿಸಿದ ಪ್ರಣವಸಹಿತ ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಮಹಾಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡುತ್ತ ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಮಹಾಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅಭೇದಭಾವನೆಯು ದೃಢವಾಗಿ ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಆಗ ಶಿವಜೀವರಿಗೆ ವಾಸ್ತವಿಕ ಅಭೇದ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಈ ರೀತಿಯಾದ ಸಾಮರಸ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸದೆ ಹೋದರೆ ಲಿಂಗ–ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕಭೇದವೂ ಇರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ದ್ವಾಸುಪರ್ಣಾಸಯುಜಾಸಖಾಯಾ ಸಮಾನಂ ವೃಕ್ಷಂ ಪರಿಷಸ್ವಜಾತೇ।
ತಯೋರನ್ಯಃ ಪಿಪ್ಪಲಂ ಸ್ವಾದ್ವತ್ತ್ಯನಶ್ನನ್ನನ್ಯೋಽಭಿಚಾಕಶೀತಿ ॥೧॥

"ದ್ವಾಸುಪರ್ಣಾ" ಎಂಬಲ್ಲಿ "ದ್ವೌ ಸುಪರ್ಣೌ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ದ್ವಿವಚನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ಆ'ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ಛಾಂದಸಪ್ರಯೋಗ. (ಸಯುಜೌ) ಯಾವಾಗಲೂ ಕೂಡಿರುವ (ಸಖಾಯೌ) ಪರಸ್ಪರ ಮೈತ್ರಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ (ದ್ವೌ ಸುಪರ್ಣೌ) ಎರಡು ಪಕ್ಷಿಗಳು ಎಂದರೆ ಶಿವ ಮತ್ತು ಜೀವರು (ಸಮಾನಂ ವೃಕ್ಷಂ) ಅಭಿನ್ನವಾದ ಶರೀರವೆಂಬ ತಲೆಕೆಳಕಾದ ವೃಕ್ಷವನ್ನೇ(ಪರಿಷಸ್ವಜಾತೇ) ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. (ತಯೋಃ)ಆ ಎರಡು ಹಕ್ಕಿಗಳಲ್ಲಿ (ಅನ್ಯಃ) ಜೀವನೆಂಬ ಪಕ್ಷಿಯು (ಪಿಪ್ಪಲಂ) ಸುಖದುಃಖರೂಪವಾದ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು (ಸ್ವಾದು) ರುಚಿರುಚಿಯಾಗಿ (ಅತ್ತಿ) ಅನುಭವಿಸುತ್ತದೆ. (ಅನ್ಯಃ) ಮತ್ತೊಂದು ಪಕ್ಷಿಯು (ಶಿವನು) (ಅನಶ್ನನ್) ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಭೋಗಿಸದೆ (ಅಭಿಚಾಕಶೀತಿ) ಸಾಕ್ಷಿರೂಪವಾಗಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವದು.

" ಚಿದ್ವತ್‌ತಚ್ಛಕ್ತಿಸಂಕೋಚಾನ್ಮಲಾವೃತಃ ಸಂಸಾರೀ " ಎಂಬ ಶಕ್ತಿ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಶಿವಾಂಶವಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ಶಿವನಲ್ಲಿರುವ ತ್ರಿವಿಧ ಶಕ್ತಿಗಳು ಸಂಕುಚಿತವಾಗಿ ಮಲಗಳೆನಿಸಿದವು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ "ಮಲಾವೃತಃ ಸಂಸಾರೀ " ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಂತೆ ಆ ತ್ರಿವಿಧಮಲಗಳು ಆತ್ಮನನ್ನು ಆಚ್ಛಾದಿಸಿದವು. ಇದರಿಂದ ಆತ್ಮನು ತುದಿಮೊದಲಿಲ್ಲದ ಸಂಸಾರವೆಂಬ ಕಾಳ್ಗಿಚ್ಚಿನಲ್ಲಿ ಬೆಂದುಬೆಂಡಾಗಿ ಗುರುವಿಗೆ ಮರೆಹೋಗುವನು. ಗುರುಕೃಪೆಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದ ಮೇಲೆ ನಿರತಿಶಯ ಸುಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಮಾನೇ ವೃಕ್ಷೇ ಪುರುಷೋ ನಿಮಗ್ನೋಽ
ನೀಶಯಾ ಶೋಚತಿ ಮುಹ್ಯಮಾನಃ ।
ಜುಷ್ಟಂ ಯದಾ ಪಶ್ಯತ್ಯನ್ಯಮೀಶಮಸ್ಯ
ಮಹಿಮಾನಮಿತಿ ವೀತಶೋಕಃ ॥ ೨ ॥

(ಅನೀಶಯಾ) ಮಾಯಾವಶನಾಗಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ (ಮುಹ್ಯಮಾನಃ) ಅಣವಮಲರೂಪ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಆಕ್ರಮಿತನಾಗಿ ತನ್ನ ಪರಮೈಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡು ಶಿವಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮರೆತು ಮೂಢನಾಗಿರುವ (ಪುರುಷಃ) ಪುರುಷತತ್ತ್ವವೆನಿಸಿದ ಜೀವನು (ಸಮಾನೇ ವೃಕ್ಷೇ) ಅಭಿನ್ನವಾದ ಶರೀರವೃಕ್ಷದಲ್ಲಿ 'ಅನಾತ್ಮವಾದ ಶರೀರವೇ ನಾನೆಂಬ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ (ನಿಮಗ್ನಃ) ಸಂಸಾರಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿ (ಶೋಚತಿ) ಮಲತ್ರಯಾವೃತನಾಗಿ ದುಃಖಿಸುತ್ತಿರುವನು. (ಯದಾ) ಯಾವಾಗ (ಜುಷ್ಟಂ) ತನ್ನ ಪ್ರೀತಿಗೆ ವಿಷಯನಾದ ಶಿವನ ಅರ್ಚನ ಅರ್ಪಣ ಅರ್ಪಿತ ಗ್ರಹಣಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಳಿಸಿ, (ಅನ್ಯಂ) ಪೂಜಕನಾದ ತನಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ (ಈಶಂ) ಶಿವನನ್ನು (ಪಶ್ಯತಿ) ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವನೊ ಆಗ (ಅಸ್ಯ) ಈ ಪರಶಿವನ (ಮಹಿಮಾನಂ) ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವಾದಿಷಡಂಗ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳ ಹರಗುರುಚರರೂಪ ವೈಭವವನ್ನು (ಇತಿ) ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. (ಇತಿ—ಏತೀತ್ಯರ್ಥಃ) (ತದಾ) ಆಗ (ವೀತಶೋಕಃ) ಮಲಗಳಿಂದ ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟು ಸದಾ ಸುಖಾನುಭವರಸವನ್ನೀಂಟಿ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತನೆನಿಸುವನು.

ಹಿಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಭಂಗ್ಯಂತರದಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಯದಾ ಪಶ್ಯಃ ಪಶ್ಯತೇ ರುಕ್ಮವರ್ಣಂ
ಕರ್ತಾರಮೀಶಂ ಪುರುಷಂ ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಮ್ ।
ತದಾ ವಿದ್ವಾನ್ ಪುಣ್ಯಪಾಪೇ ವಿಧೂಯ
ನಿರಂಜನಃ ಪರಮಂ ಸಾಮ್ಯಮುಪೈತಿ ॥ ೩ ॥

(ಯದಾ) ಯಾವಾಗ (ಪಶ್ಯಃ)ಪಶ್ಯತೀತಿ ಪಶ್ಯಃ ಎಂದು ಅರ್ಥ; ಎಂದರೆ ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಮಹಾಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನರಿಯಲು ಸಮರ್ಥನಾದ ಅಧಿಕಾರಿಯು (ರುಕ್ಮವರ್ಣಂ) ಹೊಂಬಣ್ಣದಂತಿರುವ (ಕರ್ತಾರಂ) ಪರಮಕರ್ತೃವೂ (ಈಶಂ) ಚರಾಚರಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕನೂ ಆದ(ಪುರುಷಂ)ಹೃದಯದ ಗುಹೆಯಲ್ಲಿರುವ(ಬ್ರಹ್ಮಯೋನಿಂ) ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣನಾದ ಮಹಾಲಿಂಗವನ್ನು (ಪಶ್ಯತಿ) ನಾನೇ ಶಿವನಾಗಿರುವೆನೆಂಬ ಅಭಿನ್ನಭಾವನೆಯಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವನೊ (ತದಾ) ಆಗ (ಪರಮಂ) ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ (ಸಾಮ್ಯಂ) ಸಾರೂಪ್ಯವೆನಿಸುವ ಸಾಯುಜ್ಯ ಅಥವಾ ಸಾಮರಸ್ಯವನ್ನು (ಉಪೈತಿ) ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ಇಲ್ಲಿರುವ "ಸಾಮ್ಯ" ಪದವು ಸಾದೃಶ್ಯ ಎಂದರೆ ಹೋಲಿಕೆಯ ಅರ್ಥದ್ದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ "ನ ತತ್ಸಮಶ್ಚಾಭ್ಯಧಿಕಶ್ಚದೃಶ್ಯತೆ" (ಶ್ವೇತಾಶ್ವ) ಮುಂತಾದ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೇದ ಅಥವಾ ಅನನ್ಯೋಪಮೇಯ 'ಸಾಮ್ಯ' ವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಸತೀಚಾಹಂ ಪತಿರ್ಲಿಂಗಂ ಹೃದಿ ಯುಕ್ತಃ ಸ್ವಯಂ ಪ್ರಭುಃ।
ಪ್ರಾಪಂಚಿಕಸುಖಂ ನಾಸ್ತಿ ಶರಣಸ್ಥಲ ಮುತ್ತಮಂ॥
(ಅನು. ಸೂತ್ರ)

ಎಂಬ ಭಾವವುಳ್ಳ ಶರಣಸ್ಥಳವು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಶರಣಸ್ಥಲ

ಪ್ರಾಣೋ ಹ್ಯೇಷ ಯಃ ಸರ್ವಭೂತೈರ್ವಿಭಾತಿ
ವಿಜಾನನ್ ವಿದ್ವಾನ್ ಭವತೇ ನಾತಿವಾದೀ ।
ಆತ್ಮಕ್ರೀಡಃ ಆತ್ಮರತಿಃ ಕ್ರಿಯಾವಾನ್
ಏಷ ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಂ ವರಿಷ್ಠಃ ॥ ೪ ॥

(ಪ್ರಾಣಃ) ಪ್ರಾಣಲಿಂಗರೂಪನಾದ ಶಿವನು (ಏಷ ಹಿ) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದವನೇ (ಯಃ) ಯಾವ ಪರಶಿವನು (ಸರ್ವಭೂತೈಃ) ಎಲ್ಲ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಭೂತಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಆಯಾ ಭೂತಾಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ಮೊದಲಾದವರೊಡನೆ ಆಧಾರಾದಿಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆಚಾರಾದಿ ಲಿಂಗರೂಪದಿಂದ ಅಧಿಷ್ಠಾನವಾಗಿ (ವಿಭಾತಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಂಥ ಪರಶಿವನನ್ನು (ವಿಜಾನನ್) ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಮಹಾಮಂತ್ರಾರ್ಥದ ಶ್ರವಣಮನನನಿಧಿಧ್ಯಾಸಗಳನ್ನು ಗುರುಮುಖದಿಂದ ಅರಿತು (ವಿದ್ವಾನ್) ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡ ಶಿವಶರಣನು (ಅತಿವಾದೀ) ಆತ್ಮಸ್ವರೂಪನಾದ ಶಿವನನ್ನು ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾವುದನ್ನೂ ನೋಡುವವನಾಗಿ(ನ ಭವತಿ) ಆಗುವದಿಲ್ಲ. ಅಂಥವನು (ಆತ್ಮಕ್ರೀಡಃ) ಸ್ವಸ್ವರೂಪನಾದ ಶಿವನೆಂಬ ಪತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ವಿಹರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೊರಗಿನ ಉದ್ಯಾನಾದಿ ಕ್ರೀಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಆಸಕ್ತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. (ಆತ್ಮರತಿಃ) ಸ್ವಸ್ವರೂಪಪತಿಯೆನಿಸಿದ ಶಿವನಲ್ಲಿ ರಮಿಸುವನೇ ಹೊರತು ಪ್ರಾಪಂಚಿಕ ಸತಿ ಅಥವಾ ಪತಿಗಳಲ್ಲಿ ರಮಿಸಲೆಳಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಬಾಹ್ಯ ಸತೀಸಂಗವನ್ನು ತೊರೆದು ತನ್ನ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಸಮ್ಮೇಲನಾನಂದತುಂದಿಲನಾಗಿರುವನೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. (ಏಷ) ಇಂಥ ಶರಣನು (ಕ್ರಿಯಾವಾನ್) ಯಾವಾಗಲೂ ಸಾಮರಸ್ಯಾನುಸಂಧಾನವೆಂಬ ಕ್ರಿಯೆಯುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ (ಬ್ರಹ್ಮವಿದಾಂ) ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್, ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ವರ, ವರೀಯ ಮತ್ತು ವರಿಷ್ಠ ಎಂಬ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ವರಿಷ್ಠಃ) ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠನು.

ಸಾಮರಸ್ಯದ ಸಾಧನಗಳು

ಫಲರೂಪವಾದ ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯವೆಂಬ ಮೋಕ್ಷಪಡೆಯಲು ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಸತ್ಯೇನ ಲಭ್ಯಸ್ತಪಸಾ ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ
ಸಮ್ಯಜ್ಞಾನೇನ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ ನಿತ್ಯಮ್ ।
ಅಂತಃ ಶರೀರೇ ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯೋ ಹಿ ಶುಭ್ರೋ
ಯಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ಯತಯಃ ಕ್ಷೀಣದೋಷಾಃ ॥ ೫ ॥

(ಕ್ಷೀಣದೋಷಾಃ) ಕಾಮಕ್ರೋಧಾದಿ ದೋಷರಹಿತರಾದ (ಯತಯಃ) ಶರಣರು (ಶರೀರೇ) ಶಿವಾಲಯವೆನಿಸಿರುವ ಶರೀರದ (ಅಂತಃ) ಹೃದಯಕಮಲ ಕರ್ಣಿಕಾ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ಯಂ) ಚಿದಾಕಾಶರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿರುವ ಸ್ವಾಂಗುಷ್ಠಾಗ್ರ ಪರಿಮಿತಿಯಾದ ಶಿವನನ್ನು (ಪಶ್ಯಂತಿ) ತಮಗೆ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆಯೋ (ಏಷಃ) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ (ಜ್ಯೋತಿರ್ಮಯಃ) ಪ್ರಕಾಶರೂಪನೂ (ಹಿ) ಪ್ರಸಿದ್ಧನೂ (ಶುಭ್ರಃ) ನಿತ್ಯನಿರ್ಮಲನೂ ಆದ ಪರಶಿವನು (ನಿತ್ಯಂ) ಯಾವಾಗಲೂ (ಸತ್ಯೇನ) ಸಕಲ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಹಿತಕರವಾದ ಸತ್ಯವಚನದಿಂದಲೂ (ತಪಸಾ) ಶಿವಾರ್ಚನೆಗಾಗಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸ ಬೇಕಾದ ಸಾಮಗ್ರಿ ಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಮಾಡುವ ಸತ್ಯ ಶುದ್ಧ ಕಾಯಕರೂಪ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ (ಸಮ್ಯಕ್ ಜ್ಞಾನೇನ) ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ, (ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯೇಣ) ಎಂಟು ವಿಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯದಿಂದಲೂ (ಲಭ್ಯಃ) ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಸತ್ಯದ ವಿಚಾರನಿರೂಪಣ

ಸತ್ಯಮೇವ ಜಯತೇ ನಾನೃತಂ
ಸತ್ಯೇನ ಪಂಥಾ ವಿತತೋ ದೇವಯಾನಃ ।
ಯೇನಾಕ್ರಮಂ ತ್ಯೃಷಯೋ
ಹ್ಯಾಪ್ತಕಾಮಾ ಯತ್ರತತ್ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪರಮಂ ನಿಧಾನಮ್॥೬॥

ಈ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ 'ಸತ್ಯ' 'ಅಸತ್ಯ' ಪದಗಳಿಗೆ 'ಸತ್ಯವಾದಿ' 'ಅನೃತ ವಾದಿ' ಎಂದು ಅರ್ಥ. (ಸತ್ಯಮೇವ) ಸತ್ಯವಾದಿಯೇ (ಜಯತೇ) ಸುಳ್ಳು ಹೇಳುವವನನ್ನು ಗೆಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. [ಅನೃತಂ ನ] ಸುಳ್ಳುಹೇಳುವವನು ಜಯಿಸ ಲಾರನು. [ಸತ್ಯೇನ] ದಿಟವಾದ ನುಡಿಯಿಂದ [ದೇವಯಾನಃ] ದೇವಯಾನ

ವೆಂಬ [ಪಂಥಾಃ] ಮಾರ್ಗವು [ವಿತತಃ] ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. [ಯೇನ] ಯಾವ ಈ ದಾರಿಯಿಂದ [ಋಷಯಃ] ತತ್ತ್ವದರ್ಶಿಗಳಾದ ಯೋಗಿಗಳು [ಆಪ್ತ ಕಾಮಾಃ] ಆಶೆಯಿಲ್ಲದವರಾಗಿ [ಯತ್ರ] ಯಾವ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ [ಸತ್ಯಸ್ಯ] ಆ ಸಾಧನಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ [ಪರಮಂ] ಪರಮ ಪ್ರಯೋಜನವೆನಿಸಿರುವ [ನಿಧಾನಂ] ನೆಲದ ಮರೆಯ ನಿಧಾನದಂತೆ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮವಿರುವುದೋ (ತತ್) ಚಿದಂಬರ ಶಕ್ತಿರೂಪವಾದ ಮಹಾ ಕೈಲಾಸವನ್ನು [ಆಕ್ರಮಂತಿ] ಆಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಸತ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವ ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟ. ಆದಕ್ಕಾಗಿ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಬೃಹಚ್ಚ ತದ್ದಿವ್ಯಮಚಿಂತ್ಯರೂಪಂ
ಸೂಕ್ಷ್ಮಾಚ್ಚ ತತ್ಸೂಕ್ಷ್ಮತರಂ ವಿಭಾತಿ ।
ದೂರಾತ್ಸುದೂರೇ ತದಿಹಾಂತಿಕೇ ಚ
ಪಶ್ಯತ್ಸ್ವಿಹೈವ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಮ್ ॥ ೭ ॥

(ತತ್) ಆ ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮವು (ಬೃಹತ್) ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೂ ಆಧಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಮಹತ್ ಅರ್ಥಾತ್ ಮಹಾಲಿಂಗರೂಪವಾಗಿದೆ. (ದಿವ್ಯಂ) ದಿವಿ ಅರ್ಥಾತ್ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶಮಯವಾದ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅವಿನಾಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಇದೆ. (ಅಚಿಂತ್ಯರೂಪಂ) ಪರಿಮಾಣವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಅಪರಿಮೇಯ. ಆದರೆ ಅದು ವಾಕ್ ಮನಸ್ಸುಗಳಿಗೆ ಅತೀತವಾದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ನಿರ್ವಿಶೇಷ ಬ್ರಹ್ಮವಲ್ಲ. (ತತ್) ಆ ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮವು (ಸೂಕ್ಷ್ಮಾತ್) ಅಣುರೂಪನಾದ ಜೀವನಿಗಿಂತಲೂ (ಸೂಕ್ಷ್ಮತರಂ) ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ (ವಿಭಾತಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. (ದೂರಾತ್) ಬಹುದೂರದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿರಹಿತರಿಗೆ ಬಹುದೂರದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. [ತತ್] ಅದು [ಇಹ] ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿ [ಅಂತಿಕೇಚ] ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿಯುಕ್ತರಿಗೆ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಅಂದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿರುವ ಆಧಾರಾದಿ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಆಚಾರಾದಿಲಿಂಗರೂಪದಿಂದ ಇರು

ತ್ತದೆ. [ಇಹೈವ] ಈ ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೇ [ಗುಹಾಯಾಂ] ದಹರಾಕಾಶದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ಗುರುಮೂರ್ತಿಯಿಂದ [ನಿಹಿತಂ] ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವ ಚಿತ್ಕಲಾಮಯವಾದ ಪರಶಿವ ಲಿಂಗವು [ಪಶ್ಯತ್ಸು] ತನ್ನನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡ ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಸಮೀಪ ಲ್ಲಿಯೇ ಅನುಭೂತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಭಾವಲಿಂಗ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ

ನ ಚಕ್ಷುಷಾ ಗೃಹ್ಯತೇ ನಾಪಿ ವಾಚಾ
ನಾನ್ಯೈರ್ದೇವೈಸ್ತಪಸಾ ಕರ್ಮಣಾ ವಾ ।
ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾದೇನ ವಿಶುದ್ಧಸತ್ವಃ
ತತಸ್ತು ತಂ ಪಶ್ಯತೇ ನಿಷ್ಕಲಂ ಧ್ಯಾಯಮಾನಃ ॥ ೮ ॥

ಹಿಂದೆ ಉಕ್ತವಾದ ಪರಶಿವಲಿಂಗವು[ಚಕ್ಷುಷಾ] ಕಣ್ಣಿನಿಂದ [ನ ಗೃಹ್ಯತೇ] ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. [ನಾ ಪಿ ವಾಚಾ] ಪಶುಕರ್ಮ ಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ವೇದ ಭಾಗದಿಂದಲೂ ಗ್ರಾಹ್ಯವಲ್ಲ. [ಅನ್ಯೈರಪಿ ದೇವೈಃ[1]] ಇತರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಂ ದಲೂ ಕೂಡ [ನ] ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ [ನಿಷ್ಕಲಂ] ಶರೀರತ್ರಯ ರೂಪ ಮಲವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ಮಾಯೆಯವರೆಗಿನ ತತ್ವಗಳಿಗೆ ಅತೀತವಾದ ಭಾವಲಿಂಗವನ್ನು [ಧ್ಯಾಯಮಾನಃ] ಧ್ಯಾನಮಾಡುತ್ತಾ, ಆ ಧ್ಯಾನಬಲದಿಂದ ಅಭಿಮುಖವಾದ ಪರಶಿವನು ಪ್ರಸನ್ನನಾದಾಗ [ಜ್ಞಾನಪ್ರಸಾ ದೇನ] ಜ್ಞಾನಸ್ವರೂಪವಾದ ಪರಶಿವಲಿಂಗದ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಎಂದರೆ ಶುದ್ಧ ಸಿದ್ಧಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂಬ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ [ವಿಶುದ್ಧಸತ್ವಃ] ಚಿತ್ತವು ಪರಿಶುದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. [ತತಸ್ತು] ಆ ಪರಿಶುದ್ಧಚಿತ್ತದಿಂದ [ತಂ] ಶಿವನನ್ನು [ಪಶ್ಯತೇ] ಶಿವತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಸ್ವಸ್ವರೂಪಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳುವನು ಅರ್ಥಾತ್ ಮುಕ್ತನಾಗುವನು.

ಪ್ರಾಣಲಿಂಗ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ

ಏಷೋಽಣುರಾತ್ಮಾ ಚೇತಸಾವೇದಿತವ್ಯಃ
ಯಸ್ಮಿನ್ಪ್ರಾಣಃ ಪಂಚಧಾ ಸಂವಿವೇಶ ।

---

1 ಇಲ್ಲಿ "ದೇವ" ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಂದ್ರಿಯವೆಂದು ಅರ್ಥ.

ಪ್ರಾಣೈಶ್ಚಿತ್ತಂ ಸರ್ವಮೋತಂ ಪ್ರಜಾನಾಂ
ಯಸ್ಮಿನ್ ವಿಶುದ್ಧೇ ವಿಭವತ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ ॥ ೯ ॥

[ಯಸ್ಮಿನ್] ಯಾವ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗದಲ್ಲಿ [ಪಂಚಧಾ] ಪ್ರಾಣ ಅಪಾನ ಸಮಾನ ವ್ಯಾನ ಉದಾನಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಪ್ರಾಣವಾಯುವು [ಸಂವಿವೇಶ] ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುವುದೋ [ಯಸ್ಮಿನ್] ಯಾವ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗದಲ್ಲಿ [ಪ್ರಜಾನಾಂ] ಸಾಧಕರ [ಸರ್ವಂ ಚಿತ್ತಂ] ಚಿತ್ತವು [ಪ್ರಾಣೈಃ] ಕಣ್ಣು ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯಗಳೊಡನೆ [ಓತಂ] ಸಮರ್ಪಿತವಾಗಿ ವಿಲೀನವಾಗುತ್ತದೆಯೋ, ಮತ್ತು ಚಿತ್ತವು ಚಿದ್ರೂಪ ಪ್ರಾಣಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಲೀನವಾಗಲು [ಏಷ] ಅಂಥ [ಅಣುಃ] ಉಪಾಸನೆಗಾಗಿ ಪರಿಚ್ಛಿನ್ನನಾದ [ಆತ್ಮಾ] ಪ್ರಾಣಲಿಂಗರೂಪನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು [ವಿಭವತಿ] ಸ್ಪಷ್ಟರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು. ಅಂಥವನು [ಚೇತಸಾ] ಪರಿಶುದ್ಧವಾದ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿರೂಪದಿಂದ [ವೇದಿತವ್ಯಃ] ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಡುವನು.

ಶಿವಯೋಗಿಯ ಹಿರಿಮೆ

ಶಿವಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಶಿವಯೋಗಿಗಳು ತಮ್ಮ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ತಮಗೆ ಅಭಿಮತವಾದ ಸ್ವಸ್ವರೂಪ ಪರಶಿವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ತಮ್ಮ ಭಕ್ತರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಸಹ ಪ್ರದಾನಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.

ಯಂ ಯಂ ಲೋಕಂ ಮನಸಾ ಸಂವಿಭಾತಿ
ವಿಶುದ್ಧಸತ್ತ್ವಃ ಕಾಮಯತೇ ಯಾಂಶ್ಚ ಕಾಮಾನ್ ।
ತಂ ತಂ ಲೋಕಂ ಜಯತೇ ತಾಂಶ್ಚ ಕಾಮಾಂ
ಸ್ತಸ್ಮಾದಾತ್ಮಜ್ಞಂ ಹ್ಯರ್ಚಯೇತ್ ಭೂತಿಕಾಮಃ॥ ೧೦ ॥

ಶಿವಯೋಗಿಯು [ಯಂ ಯಂ ಲೋಕಂ] ಪಾತಾಲ ಮೊದಲು ಶಿವಲೋಕದವರೆಗಿನ ಲೋಕಗಳನ್ನು [ಮನಸಾ] ಶುದ್ಧಚಿತ್ತದಿಂದ [ಸಂವಿಭಾತಿ] ಸಂಕ

ಲ್ಪಮಾಡುವನೋ ಎಂದರೆ ಶರೀರ ರಾಜ್ಯ ಗ್ರಾಮ ಮನೆ ಪರಿವಾರಗಳನ್ನು ಪಡೆಯಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನೊ ಅಥವಾ ತನ್ನ ಭಕ್ತರು ಪಡೆಯಲೆಂದು ಬಯಸು ವನೊ [ಯಾಂಶ್ಚಕಾಮಾನ್] ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಯಾವ ಭೋಗ್ಯವಿಷಯಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿವನೋ [ವಿಶುದ್ಧ ಸತ್ವಃ] ಪರಿಶುದ್ಧ ಚಿತ್ತನಾದವನು [ತಂ ತಂ ಲೋಕಂ] ಆಯಾ ಲೋಕವನ್ನು ಅಂದರೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮಿಗಿಲಾದ ಶಿವಲೋಕದವರೆಗಿನ ಲೋಕವನ್ನು [ತಾಂಶ್ಚಕಾಮಾನ್] ಅಂಥ ಬಯಕೆಗಳನ್ನು [ಜಯತೇ] ವಶಪಡಿ ಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. [ತಸ್ಮಾತ್] ಆದುದರಿಂದ [ಭೂತಿಕಾಮಃ] ಐಹಿಕಾಮುಷ್ಮಿಕ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಭಕ್ತನು [ಆತ್ಮಜ್ಞಂ ಹಿ] ಶಿವತತ್ತ್ವವನ್ನು ಬಲ್ಲ ಮತ್ತು ಪರವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಲು ಯೋಗ್ಯನಾದ ಹಾಗೂ ತನ್ನ ಅಭೀ ಷ್ಟವನ್ನು ಪ್ರದಾನಮಾಡಬಲ್ಲ ಶಿವಯೋಗಿಯನ್ನು [ಅರ್ಚಯೇತ್] ಇಷ್ಟಲಿಂಗ ವನ್ನು ಹೇಗೆ ಅರ್ಚಿಸುತ್ತೇವೆಯೋ ಅದರಂತೆ ಆ ಶಿವಯೋಗಿಯನ್ನು ಪೂಜಿಸಿ ಅವರ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾಗಬೇಕು.

ಈ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಿವಯೋಗಿಗಳು ತಮ್ಮ ಶರೀರಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವರೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುತ್ತಾ ಅಮೂರ್ತೋಪಾಸಕರಿಗೆ ಮತ್ತು ಮೂರ್ತೋಪಾಸಕರಿಗೆ ದೊರೆಯುವ ಮುಕ್ತಿ ತಾರತಮ್ಯ ವಿಚಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತೃತೀಯ ಮುಂಡಕ ದ್ವಿತೀಯ ಖಂಡ

ಪರವಿದ್ಯೆಯೆನಿಸುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮತ್ತು ಸ್ಥೂಲ ಪಂಚಾಕ್ಷರೀ ಮಹಾ ಮಂತ್ರೋಪದೇಶಕನಾದ ಶಿವಯೋಗಿಯ ಅರ್ಚನೆಯು ಮೋಕ್ಷಪ್ರದವೆಂದು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಸ ವೇದೈತತ್ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮಧಾಮ
ಯತ್ರ ವಿಶ್ವಂ ನಿಹಿತಂ ಭಾತಿ ಶುಭ್ರಮ್ ।
ಉಪಾಸತೇ ಪುರುಷಂ ಯೇಹ್ಯಕಾಮಾ-
ಸ್ತೇ ಶುಕ್ರಮೇತದತಿವರ್ತನ್ತಿ ಧೀರಾಃ ॥ ೧ ॥

[ಯತ್ರ] ಯಾವ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗದಲ್ಲಿ [ವಿಶ್ವಂ] ಸ್ಥೂಲ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪರರೂಪವಾದ ಜಗತ್ತು [ನಿಹಿತಂ] ಅರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟು [ಶುಭ್ರಂ] ಶುದ್ಧ ಸಿದ್ಧ ಪ್ರಸಿದ್ಧರೂಪವಾಗಿ [ಭಾತಿ] ತೋರುತ್ತದೆಯೋ, ಅಥವಾ (ವಿಶ್ವಂ) ಪಂಚ ಭೂತಗಳು ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿಯೆನಿಸಿದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಸಕಲ ಜಗತ್ತು(ನಿಹಿತಂ) ಸಮರ್ಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟು (ಶುಭ್ರಂ) ಪರಿಶುದ್ಧವಾಗಿ (ಭಾತಿ) ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆಯೋ (ತತ್ ಏತತ್) ಅಂಥ ಈ (ಪರಮಂ) ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವೂ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶತಾ ಮಯವೂ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿವಿಶಿಷ್ಟವೂ ಆದ (ಬ್ರಹ್ಮಧಾಮ) ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗ ಸ್ಥಲವನ್ನು (ಸಃ) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಯಾರ ಉಪದೇಶದಿಂದ (ವೇದ) ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವನೊ ಅಂಥ (ಪುರುಷಂ) ಆಚಾರ್ಯನನ್ನು (ಅಕಾಮಾ ಹಿ) ಪರಲೋಕದ ಆಶೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಯಾವ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳು (ಉಪಾಸತೇ) ಪೂಜಿಸುವರೋ (ತೇ ಧೀರಾಃ)ಅಂಥ ವೀರರೆನಿಸಿದ ಮುಮುಕ್ಷು ಗಳು (ಏತತ್) ಸರ್ವಜನಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ(ಶುಕ್ರಂ) ರೇತಸ್ಸನ್ನು(ಅತಿ ವರ್ತಂತಿ) ಅತಿಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂದರೆ ರೇತಸ್ಸಿನ ಮೂಲಕ ಸ್ತ್ರೀಯೋನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿ ಸದೆ ಅರ್ಥಾತ್ ಪುನರ್ಜನ್ಮಪಡೆಯದೆಯೇ ಮುಕ್ತರಾಗುತ್ತಾರೆ

ಶಿವತತ್ತ್ವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಅವರವರ ಕಾಮನೆಗೆ ಅನುಗುಣ ವಾಗಿ ಆಯಾಜನ್ಮ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯಾಗುತ್ತದೆ. ಶಿವತತ್ತ್ವ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರವಾದ ಮಹನೀಯರಿಗೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ಕಾಮನೆ (ಬಯಕೆ)ಯೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷವೇ ಲಭಿಸುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಾಮಾನ್ ಯಃ ಕಾಮಯತೇ ಮನ್ಯಮಾನಃ
ಸ ಕಾಮಭಿರ್ಜಾಯತೇ ತತ್ರ ತತ್ರ ।
ಪರ್ಯಾಪ್ತಕಾಮಸ್ಯ ಕೃತಾತ್ಮನಸ್ತು
ಇಹೈವ ಸರ್ವೇ ಪ್ರವಿಲೀಯನ್ತಿ ಕಾಮಾಃ ॥ ೨ ॥

(ಯಃ) ಯಾವನು (ಕಾಮಾನ್)ಐಹಿಕಾಮುಷ್ಮಿಕ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳನ್ನು (ಕಾಮಯತೇ) ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನೋ (ಸಃ) ಅವನು (ತತ್ರ ತತ್ರ) ತನ್ನ ಇಚ್ಛೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಆಯಾಯ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೇ (ಕಾಮೈಃಸಹ) ಆಯಾಯಕಾಮನಗಳ ಜೊತೆಗೆ (ಜಾಯತೇ) ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನು (ಪರ್ಯಾ

ಪ್ತಕಾಮಸ್ಯ) ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ತನ್ನ ಕಾಮನೆಗಳೆಲ್ಲವನ್ನು ಲಯಗೊಳಿಸಿರುವ (ಕೃತಾತ್ಮನಸ್ತು) ಶಿವತತ್ತ್ವಪ್ರಜ್ಞಾನಿಗೆ ಮಾತ್ರ (ಇಹೈವ) ಈ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ (ಸರ್ವೇ ಕಾಮಾಃ) ಎಲ್ಲ ಮನೋರಥಗಳೂ (ಪ್ರವಿಲೀಯನ್ತಿ) ಲಯವಾಗುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಕೇವಲ ಮೋಕ್ಷವೇ ಲಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಟಲಿಂಗಧಾರಣದ ಆವಶ್ಯಕತೆ

ಇಷ್ಟಲಿಂಗಧಾರಣವು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್‌ಕಾರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ಇತರವಾದ ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮುಂತಾದವುಗಳು ಕಾರಣವಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ನಾಯಮಾತ್ಮಾ ಪ್ರವಚನೇನ ಲಭ್ಯೋ
ನ ಮೇಧಯಾ ನ ಬಹುನಾ ಶ್ರುತೇನ।
ಯಮೇವೈಷ ವೃಣುತೇ ತೇನ ಲಭ್ಯ
ಸ್ತಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾ ವಿವೃಣುತೇ ತನುಂ ಸ್ವಾಮ್ ॥ ೩ ॥

(ಅಯಮಾತ್ಮಾ) ಪರಶಿವನು (ಪ್ರವಚನೇನ) ಕೇವಲ ವೇದಾಧ್ಯಯನದಿಂದ (ನ ಲಭ್ಯಃ) ಹೊಂದಲು ಯೋಗ್ಯನಲ್ಲ. (ನ ಮೇಧಯಾ) ಕೇವಲ ವೇದಾರ್ಥಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡಲಾರನು. (ನ ಬಹುನಾ ಶ್ರುತೇನ) ಗುರೂಪದೇಶವಿಲ್ಲದ ಬಹು ಶ್ರವಣದಿಂದಲೂ ಲಭ್ಯನಲ್ಲ. ಆದರೆ (ಏಷ) ಮುಮುಕ್ಷುವಾದವನು (ಯಂ) ಯಾವ ಪರಶಿವಲಿಂಗವನ್ನು (ವೃಣುತೇ) ಪ್ರಾಣ ಇಷ್ಟಲಿಂಗರೂಪದಿಂದ ಒಳಹೊರಗೆ ಧರಿಸುತ್ತಾನೆಯೋ (ತೇನ) ಅಂಥ ವೀರಶೈವನಿಂದ (ಲಭ್ಯಃ) ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. (ತಸ್ಯ) ಆ ಮುಮುಕ್ಷುವಿಗೆ (ಏಷ ಆತ್ಮಾ) ಈ ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮವು (ಸ್ವಾಂ) ತನ್ನ (ತನುಃ) ಸಾಲೋಕ್ಯಸಾರೂಪ್ಯಸಾಯುಜ್ಯ ರೂಪವಾದ ಯಾವ ಫಲವನ್ನಾದರೂ (ವಿವೃಣುತೇ) ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಇಷ್ಟಲಿಂಗಧಾರಣವು ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್‌ಕಾರಣವೆಂಬುದನ್ನು ವ್ಯತಿರೇಕಮುಖದಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ನಾಯುಮಾತ್ಮಾ ಬಲಹೀನೇನ ಲಭ್ಯೋ
ನ ಚ ಪ್ರಮಾದಾತ್ತಪಸೋ ವಾಪ್ಯಲಿಂಗಾತ್ ।
ಏತ್ತೈರುಪಾಯೈರ್ಯತತೇ ಯಸ್ತು ವಿದ್ವಾನ್
ತಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾ ವಿಶತೇ ಬ್ರಹ್ಮಧಾಮ ॥ ೪ ॥

(ಅಯಮಾತ್ಮಾ) ಪರಶಿವನು (ಬಲಹೀನೇನ) ಬಲಂ–ಶಿವಶಕ್ತಿಃ ಅದಿಲ್ಲದ್ದು ಬಲಹೀನತ್ವ. ಅಂದರೆ ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿ ಸಂಕೋಚಾತ್ಮಕವಾದ ಚಿತ್ತಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳವನಿಂದ [ನ ಲಭ್ಯಃ] ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. [ಪ್ರಮಾದಾತ್] ಶ್ರದ್ಧಾಭಕ್ತಿ ಮುಂತಾದ ಆರು ವಿಧವಾದ ಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವನಿಂದ (ನ) ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. [ತಪಸೋ ವಾ] ಕೃಚ್ಛ್ರಚಾಂದ್ರಾಯಣಾದಿರೂಪವಾದ ತಪಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ [ನ] ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದಿಲ್ಲ. [ಅಲಿಂಗಾದ್ವಾ] ಲಿಂಗಧಾರಣವಿಲ್ಲದ ಎಂದರೆ ಶಿವದೀಕ್ಷಾವ್ರತಿಯಲ್ಲದವನಿಂದಲೂ ಸಹ [ನ ಲಭ್ಯಃ] ಹೊಂದಲು ಸಾಧ್ಯನಲ್ಲ. [ಏತ್ತೈರುಪಾಯೈಃ] ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಬಲ ಮೊದಲಾದ ಸಾಧನಗಳಿಂದ [ಯಃ ವಿದ್ವಾನ್] ಯಾವ ಶಿವತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಯು [ಯತತೇ] ಪ್ರಯತ್ನಶೀಲನಾಗುತ್ತಾನೆಯೋ [ತಸ್ಯ] ಆ ಸಾಧಕನ [ಏಷ ಆತ್ಮಾ] ಶಿವಾಂಶರೂಪವಾದ ಶುದ್ಧಾತ್ಮವು [ಬ್ರಹ್ಮಧಾಮ] ಪರಶಿವ ಜ್ಯೋತಿರ್ಲಿಂಗವನ್ನು [ವಿಶತೇ] ನದೀಸಮುದ್ರ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪರಶಿವನಲ್ಲಿ ಸಮರಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯವು ವೀರಶೈವ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಹೃದಯವನ್ನೇ ಸೆರೆಹಿಡಿದಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಧಾರಣವು ಶ್ರುತಿಸಮ್ಮತವೆಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು "ಅಲಿಂಗಾತ್" ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಉಪಬೃಹ್ಮಣವಾಕ್ಯಗಳನ್ನಿತ್ತು ಸಮರ್ಥಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ. ಇತರ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು 'ಅಲಿಂಗಾತ್' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಮಾಡಿರುವ "ಸಂನ್ಯಾಸ" ಮುಂತಾದ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಸಪ್ರಮಾಣವಾಗಿ ನಿರಾಕರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತು, ಹಂಸೋಪನಿಷತ್ತು, ಗೌತಮ ಸ್ಮೃತಿ, ಪಾರಮೇಶ್ವರಾಗಮ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಾದಿಗಳು ಹಾಗೂ ಶ್ರೀಕರಭಾಷ್ಯಾದಿಗಳ ಆಧಾರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಲಿಂಗಧಾರಣರೂಪ ಶಿವದೀಕ್ಷಾವ್ರತಿಯಲ್ಲದವನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯೂ ಅಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಐಕ್ಯ ಸ್ಥಲ

ಲಿಂಗಾಂಗ ಸಾಮರಸ್ಯ ಸ್ಥಿತಿಯನ್ನೇ ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ವಿಶದಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಂಪ್ರಾಪ್ಯೈನಮೃಷಯೋ ಜ್ಞಾನತೃಪ್ತಾಃ
ಕೃತಾತ್ಮಾನೋ ವೀತರಾಗಾಃ ಪ್ರಶಾನ್ತಾಃ ।
ತೇ ಸರ್ವಗಂ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಾಪ್ಯಧೀರಾ
ಯುಕ್ತಾತ್ಮಾನಃ ಸರ್ವಮೇವಾ ವಿಶಂತಿ ॥ ೫ ॥

(ಯೇ ಋಷಯಃ) ಶಿವತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳು (ಏನಂ) ಪರಶಿವನನ್ನು (ಸಂಪ್ರಾಪ್ಯ) ಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹೊಂದಿ ಅಂದರೆ ಆಧಾರ ಸ್ವಾಧಿಷ್ಠಾನ ಮಣಿಪೂರಕ ಅನಾಹತ ವಿಶುದ್ಧಿ ಆಜ್ಞಾ ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿರುವ ಆಚಾರ ಗುರು ಶಿವ ಜಂಗಮ ಪ್ರಸಾದ ಮತ್ತು ಮಹಾಲಿಂಗಗಳ ಉಪಾಸನೆಯ ಬಲದಿಂದ ಪ್ರಾಣಧಾರಣವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗ ಸಮಾಧಿ ಸುಖಾತ್ಮಕವಾದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ (ಜ್ಞಾನತೃಪ್ತಾಃ) ಸುಖಾನುಭವ ರೂಪವಾದ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರೂ (ಕೃತಾತ್ಮಾನಃ) ಶಿವಾಂಶ ಭಾವದಿಂದಿರುವವರೂ (ವೀತರಾಗಾಃ) ರಾಗಾದಿ ದೋಷವಿಲ್ಲದವರೂ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ (ಪ್ರಶಾಂತಾಃ) ಊರ್ಧ್ವಮಾಯೆಯನ್ನು ವಶಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಶುದ್ಧಸತ್ವರೂ ಆದ (ತೇ ಧೀರಾಃ) ಅಂಥ ಜೀವನ್ಮುಕ್ತರಾದ ವೀರಶೈವರು(ಸರ್ವಗಂ) ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ಪರಶಿವ ಲಿಂಗವನ್ನು (ಸರ್ವತಃ) ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ (ಪ್ರಾಪ್ಯ)ಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ ಹೊಂದಿ (ಯುಕ್ತಾತ್ಮಾನಃ)ತಮ್ಮ ಶುದ್ಧಾತ್ಮಗಳನ್ನು ಯೋಜಿಸಿದವರಾಗಿ (ಸರ್ವಮೇವ) ಸರ್ವಾತ್ಮಕ ಪರಶಿವಲಿಂಗವನ್ನೇ(ವಿಶಂತಿ) ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾರೆ.

ವೇದಾಂತ ವಿಜ್ಞಾನ ಸುನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥಾಃ
ಸಂನ್ಯಾಸಯೋಗಾತ್ ಯತಯಃ ಶುದ್ಧಸತ್ವಾಃ ।
ತೇ ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ ತು ಪರಾಂತಕಾಲೇ
ಪರಾಮೃತಾತ್ ಪರಿಮುಚ್ಯಂತಿ ಸರ್ವೇ ॥ ೬ ॥

(ಯತಯಃ) ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಬಲಾದಿ ಸ್ಥಾನಗಳಿಂದ ಮೋಕ್ಷಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಪ್ರಯತ್ನಶೀಲರಾದವರು (ವೇದಾಂತವಿಜ್ಞಾನ ಸು ನಿಶ್ಚಿತಾರ್ಥಾಃ) ಪ್ರಣವ ಸಹಿತ ಪಂಚಾಕ್ಷರ ಮಹಾಮಂತ್ರದಿಂದುಂಟಾದ ಲಿಂಗಾಂಗಗಳ ಸಾಮರಸ್ಯ ಜ್ಞಾನವುಳ್ಳವರು ಅಥವಾ ಅನೇಕ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಪತಿ ಪಶು ಪಾಶರೂಪ ತ್ರಿಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಿಶೀಲಿಸಿ ವಿಷಯ ನಿರ್ಧಾರ ಮಾಡಿ ಕೊಂಡಿರುವವರು (ಸಂನ್ಯಾಸಯೋಗಾತ್) ಪ್ರಾಣಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನೆಲೆ ಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ (ಶುದ್ಧಸತ್ವಾಃ) ನಿರ್ಮಲಾಂತಃಕರಣವುಳ್ಳ (ತೇ) ಅಂಥ ಭಕ್ತರು(ಬ್ರಹ್ಮಲೋಕೇ ತು) ಶಿವಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ತಮ್ಮ ಬಯಕೆಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಸರ್ವೈಶ್ವರ್ಯ ಭೋಗವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿ (ಪರಾಂತಕಾಲೇ) ಅಂಥ ಶಿವಲೋಕಭೋಗಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾದ ವಾಸನಾಮಯ ಶರೀರಾವಸಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಪರಾಮೃತಾತ್) ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಕೈಲಾಸದ ದೆಶೆಯಿಂದ (ಪರಿಮುಚ್ಯಂತಿ) ಸೂಕ್ಷ್ಮತರ ಶರೀರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪರಿಪೂರ್ಣ ಶಿವಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ.

ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯ ರೂಪವಾದ ಶಿವಸಾಯುಜ್ಯ ಮುಕ್ತಿವಿಧಾನ

ಗತಾಃ ಕಲಾಃ ಪಂಚದಶಪ್ರತಿಷ್ಠಾ
ದೇವಾಶ್ಚ ಸರ್ವೇ ಪ್ರತಿದೇವತಾಸು ।
ಕರ್ಮಾಣಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಮಯಶ್ಚ ಆತ್ಮಾ
ಪರೇಽವ್ಯಯೇ ಸರ್ವ ಏಕೀಭವಂತಿ ॥ ೭ ॥

ಮೋಕ್ಷಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿರಾಗಶಾಲಿಯಾದ ಜ್ಞಾನಿಯ (ಪಂಚದಶ) ಪ್ರಾಣ ಶ್ರದ್ಧೆ ಮೊದಲಾದ ದೇಹದ ಹದಿನೈದು (ಕಲಾಃ) ಅಂಶಗಳು (ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಃ ಗತಾಃ) ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರಣಗಳಾದ ಆಚಾರಾದಿ ಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡುವುವು. (ಸರ್ವೇ ದೇವಾಶ್ಚ) ಪಂಚಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯ ಪಂಚಕರ್ಮೇಂದ್ರಿಯಗಳೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳೂ ಕೂಡ (ಪ್ರತಿದೇವತಾಸು)ತಮಗೆ ಕಾರಣರಾದ ಸದ್ಯೋಜಾತಾದಿ ಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡುತ್ತವೆ. (ಕರ್ಮಾಣಿ) ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಹೊರತು ಉಳಿದ ಕರ್ಮಗಳೂ

(ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಆತ್ಮಾ ಚ) ಮಲತ್ರಯ ಮುಕ್ತನಾದುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಶಿವಾಂಶರೂಪನಾದ ಶುದ್ಧಾತ್ಮನೂ ಸಹ (ಸರ್ವೇ) ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಎಲ್ಲ ಕರ್ಮಗಳೂ (ಸರ್ವೇ ಪರೇ) ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ (ಅವ್ಯಯೇ) ನಿತ್ಯ ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗದಲ್ಲಿ (ಏಕೀ ಭವಂತಿ) ಸಮರಸವಾಗುತ್ತವೆ.

ಸಾಮರಸ್ಯ

ಆರನೆಯ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಸ್ಥಿತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಶುದ್ಧಾತ್ಮನು ಹೊಂದುವ ಸಮರಸ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತದೆ.

ಯಥಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯನ್ದಮಾನಾ ಸಮುದ್ರೇಽ
ಸ್ತಂ ಗಚ್ಛನ್ತಿ ನಾಮರೂಪೇ ವಿಹಾಯ ।
ತಥಾ ವಿದ್ವಾನ್ ನಾಮರೂಪಾದ್ವಿಮುಕ್ತಃ
ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರುಷಮುಪೈತಿ ದಿವ್ಯಮ್ ॥ ೮ ॥

(ನದ್ಯಃ) ಗಂಗಾ ಯಮುನಾ ಸರಸ್ವತಿ ಮುಂತಾದ ನದಿಗಳು (ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ) ಹರಿಯುತ್ತಾ (ನಾಮರೂಪೇ) ಗಂಗೆ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಬಿಳುಪು ಕಪ್ಪು ಮುಂತಾದ ಬಣ್ಣಗಳನ್ನೂ (ವಿಹಾಯ) ಬಿಟ್ಟು (ಯಥಾ) ಹೇಗೆ (ಸಮುದ್ರೇ) ಕಡಲಿನಲ್ಲಿ (ಅಸ್ತಂ) ವಿಭಾಗವಿಲ್ಲದೆ (ಗಚ್ಛಂತಿ) ಸೇರುತ್ತವೆಯೋ (ತಥಾ) ಅದರಂತೆ (ವಿದ್ವಾನ್) ಷಟ್‌ಸ್ಥಲ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು (ನಾಮರೂಪಾತ್) ತನ್ನ ವ್ಯಾವಹಾರಿಕ ನಾಮಗಳು ಅಥವಾ ಚತುರ್ಮುಖ ರೂಪಗಳು, ಸ್ಥೂಲಾದಿ ಶರೀರದ ಸ್ವರೂಪಗಳಿಂದ (ವಿಮುಕ್ತಃ) ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟು ಅಂದರೆ ಆಯಾ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ತೊರೆದು (ಪರಾತ್) ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಗೂ ಮೇಲಿರುವ (ಪರಂ)ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ (ದಿವ್ಯಂ) ಚಿಚ್ಛಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅವಿನಾಭಾವ ಸಂಬಂಧದಿಂದಿರುವ ಸ್ವಪ್ರಕಾಶವಾದ (ಪುರುಷಂ) ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು (ಉಪೈತಿ) ಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷ್ಟು—ಪಾರಮೇಶ್ವರಾಗಮಲ್ಲಿ ಸಂನ್ಯಾಸಿ ಅವಧೂತ ಯೋಗಿ ಪಾಶುಪತ ಶಿವಲಿಂಗೀ ವೀರ ವೀರಶೈವ ಮಹಾಮಾಹೇಶ್ವರ ಯತಿ ಎಂದು ಬೇರೆ

ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳುಳ್ಳ ವೀರಶೈವ ಮತದ ವಿರಕ್ತರು ಉಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಇವರಿಗೆ ಕೈಲಾಸಾದಿಪದವಿಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ವೈರಾಗ್ಯಾಭ್ಯಾಸವು ದೃಢವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವರು ಪರಲೋಕಭೋಗವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಶಿವಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಇತರ ಶಿವಾಶ್ರಮಿಗಳು ಮಾತ್ರ ಶಿವಲೋಕಾದಿ ಭೋಗಾಪೇಕ್ಷೆಯಿದ್ದು ಜ್ಞಾನಿಗಳಾಗಿದ್ದಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವರು ಪರ (ಶಿವ) ಲೋಕಭೋಗಾನುಭವದ ತರುವಾಯ ಶಿವಸಾಯುಜ್ಯ ಹೊಂದುವರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. "ಕೈಲಾಸಾದಿ ಪದಾಕಾಂಕ್ಷಾಂ ತ್ಯಜೇಲ್ಲಿಂಗಾಂಗಯೋಗಭಾಕ್ (ಸೂಕ್ಷ್ಮತಂತ್ರ ೭-೯೫)ಎಂದರೆ ನಿರಾಭಾರಿಯಾದ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗೆ ಕೈಲಾಸಾದಿಪದವಿಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇರಬಾರದು. "ಸ ಏಷೋಽಕಲೋಽಮೃತೋ ಭವತಿ" (ಪ್ರಶ್ನ ೬-೫) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಎಲ್ಲ ಶಿವಾಶ್ರಮಿಗಳೂ ಶಿವಲೋಕಾದಿ ಭೋಗವಿಲ್ಲದೆಯೇ ನಿಷ್ಕಲ ಪರಶಿವ ಸಾಯುಜ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿ ನಿಷ್ಕಲ ಪರಶಿವಸ್ವರೂಪರೇ ಆಗುವರೆಂದು ವಿಧಿಸುತ್ತದೆ.

ಇನ್ನು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿವರ್ತವಾದಿಗಳು ಮಾಡಿರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ ಸಾಮರಸ್ಯ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಭೇದಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಭಾವ, ವೈಧರ್ಮ್ಯ, ವಸ್ತುಸ್ವರೂಪ ಮುಂತಾಗಿ ಎಂಟು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿ ಖಂಡಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಶಿವತ್ವಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಮುಕ್ತಿಸ್ವರೂಪ

ಪರಶಿವ ಮಹಾಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಮರಸನಾದ ಶಿವಯೋಗಿಗೆ "ಶಿವತ್ವಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ" ಎಂಬ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಮಂತ್ರವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ ಯೋ ಹ ವೈತತ್ ಪರಮಂ ಬ್ರಹ್ಮ ವೇದ
ಬ್ರಹ್ಮೈವ ಭವತಿ ನಾಸ್ಯಾ ಬ್ರಹ್ಮವಿತ್ ಕುಲೇಭವತಿ ।
ತರತಿ ಶೋಕಂ ತರತಿ ಪಾಪ್ಮಾನಂ ಗುಹಾ ಗ್ರಂಥಿಭ್ಯೋ
ವಿಮುಕ್ತೋಽಮೃತೋ ಭವತಿ ॥ ೯ ॥

(ಯಃ) ಯಾವ ಷಟ್‌ಸ್ಥಲಬ್ರಹ್ಮಿಯು (ಹ ವೈ) ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ (ತತ್) ಆ (ಪರಮಂ) ಸರ್ವೋತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ (ಬ್ರಹ್ಮ) ಮಹಾಲಿಂಗವನ್ನು (ವೇದ)

ಸಾಮರಸ್ಯದಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸುವನೋ (ಸಃ) ಲಿಂಗಾಂಗಸಾಮರಸ್ಯವಿದನಾದ ಆ ಶಿವಯೋಗಿಯು (ಬ್ರಹ್ಮೈವ) ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮಸ್ವರೂಪವೇ (ಭವತಿ) ಆಗುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು (ಅಸ್ಯ) ಈ ಶಿವತತ್ವ ಜ್ಞಾನಿಯ (ಕುಲೇ) ವಂಶದಲ್ಲಿ (ಅಬ್ರಹ್ಮವಿತ್) ಶಿವತತ್ವ ಜ್ಞಾನರಹಿತನು (ನ ಭವತಿ) ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲಾಗಿ (ಶೋಕಂ) ದುಃಖವನ್ನು (ತರತಿ) ದಾಟುತ್ತಾನೆ. (ಪಾಪ್ಮಾನಂ) ದುಃಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ಅಧರ್ಮವನ್ನು (ತರತಿ) ದಾಟುತ್ತಾನೆ. (ಗುಹಾಗ್ರಂಥಿಭ್ಯಃ) ಗುಹಾ—ಆಧಾರಾದಿಸ್ಥಾನಗಳು. ಅಲ್ಲಿನ ಗ್ರಂಥಯಃ—ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿನ ಅಭಿಮಾನಗಳು ಇವುಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ (ವಿಮುಕ್ತಃ) ರಹಿತನಾಗಿ (ಅಮೃತಃ)ಮುಕ್ತನಾಗಿ (ಭವತಿ) ಆಗುತ್ತಾನೆ.

ಉಪಸಂಹಾರ

ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು ಅಧಿಕಾರಿಯಾದವನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕು. ಲಿಂಗಧಾರಣಾತ್ಮಕ ಶಿರೋವ್ರತಿಯೇ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗೆ ಅಧಿಕಾರಿಯು ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.

ತ ದೇತದೃಚಾಭ್ಯುಕ್ತಮ್—

ಕ್ರಿಯಾವನ್ತಃ ಶ್ರೋತ್ರಿಯಾ ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಾಃ
ಸ್ವಯಂ ಜುಹ್ವತ ಏಕರ್ಷಿಂ ಶ್ರದ್ಧಯಂತಃ ।
ತೇಷಾಮೇವೈತಾಂ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಂ ವದೇತ
ಶಿರೋವ್ರತಂ ವಿಧಿವದ್ಯೈಸ್ತು ಚೀರ್ಣಮ್ ॥ ೧೦ ॥

(ತದೇತತ್)ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾ ಸಂಪ್ರದಾನವಿಧಿಯು(ಋಚಾ)ಈಮಂತ್ರದಿಂದ (ಅಭ್ಯುಕ್ತಂ) ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. (ಕ್ರಿಯಾವಂತಃ) ಪತಿಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಆಚರಿಸುವರೂ (ಶ್ರೋತ್ರಿಯಾಃ) ವೇದಾಗಮಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರವಿದರೂ (ಬ್ರಹ್ಮನಿಷ್ಠಾಃ) ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮರೂಪವಾದ ಇಷ್ಟಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠೆಯುಳ್ಳ ಶಿವಾನುಭಾವಿಗಳೂ (ಶ್ರದ್ಧಯಂತಃ) ಲಿಂಗಧಾರಣವು ಮೋಕ್ಷಜನಕವೆಂಬ ವಿಶ್ವಾಸವುಳ್ಳವರೂ ಆದ ಯಾರು (ಸ್ವಯಂ) ತಾವೇ (ಏಕರ್ಷಿಂ) ಪರಶಿವನೊಬ್ಬನನ್ನೇ (ಜುಹ್ವತೇ) ಉಪಾಸನ ಮಾಡುವರೋ (ಯೈಸ್ತು) ಯಾವ ಇಂಥ ಅಧಿ

ಕಾರಿಗಳಿಂದ (ಶಿರೋವ್ರತಂ) ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಧಾರಣ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಮಹಾ ವ್ರತವು ಅಥವಾ (ಶಿರಸಿ) ಅಥರ್ವ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಪದಿಷ್ಟವಾದ (ವ್ರತಂ) ಲಿಂಗ ಧಾರಣಾತ್ಮಕ ಮಹಾ ಪಾಶುಪತವ್ರತವು (ವಿಧಿವತ್) ವೇದಾಗಮೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ದಿಂದ (ಚೀರ್ಣಂ) ಆಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ (ತೇಷಾಮೇವ) ಅಂಥ ಅಧಿಕಾರಿ ಗಳಿಗೇ (ಏತಾಂ) ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಪರವಿದ್ಯಾರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯನ್ನು (ವದೇತ) ಉಪದೇಶಿಸಬೇಕು.

ಈ ಮಂತ್ರಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಧಾರಣವೇ ಶಿರೋವ್ರತವೆಂದು ಸಪ್ರಮಾಣ ವಾಗಿ ಸ್ಥಾಪಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅಥರ್ವ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ "ತದೇತದು ಪಾಸಿತವ್ಯಂ; ತದ್ವಾಗ್ವದತು, ತದಂತರ್ಗ್ರಹಣಮಯಂ ಪಂಥಾ ವಿತತಃ ಉತ್ತ ರೇಣ, ಯೇನ ದೇವಾ, ಯೇನ ಋಷಯೋ, ಯೇನ ಪಿತರಃ, ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ಪರಮಂ ಪದಂ, ಪರಾಯಣಂ ಚೇತಿ ವಾಲಾಗ್ರಾಮಾತ್ರಂ ಹೃದಯಸ್ಯ ಮಧ್ಯೇ ವಿಶ್ವೇಂದೇವಂ ಜಾತವೇದಂ ವರೇಣ್ಯಂ ತಮಾತ್ಮಸ್ಥಂ ಯೇನ ಪಶ್ಯಂತಿ ಧೀರಾ ಸ್ತೇಷಾಂ ಶಾಂತಿಃ ಶಾಶ್ವತೀರ್ನೇತರೇಷಾಂ" ಎಂಬ ಮಂತ್ರಕ್ಕೆ ಲಿಂಗಧಾರಣಾ ತ್ಮಕವಾದ ಅರ್ಥವು ಹೃದಯಂಗಮವಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿದೆ.

ಲಿಂಗಧಾರಣವು ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗೆ ಅಂಗವೆಂಬುದನ್ನು ವ್ಯತಿರೇಕ ಮುಖ ದಿಂದ ಹೇಳಿ ಪ್ರಕೃತ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರವು ಉಪಸಂಹರಿಸುತ್ತದೆ.

ತದೇತತ್ ಸತ್ಯಮೃಷಿರಙ್ಗಿರಾಃ ಪುರೋವಾಚ
ನೈತದಚೀರ್ಣವ್ರತೋಽಧೀತೇ ।
ನಮಃ ಪರಮಋಷಿಭ್ಯೋ ನಮಃ ಪರಮಋಷಿಭ್ಯಃ ॥೧೧॥

(ತದೇತ್) ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿರುವ ಪರಶಿವಬ್ರಹ್ಮವು (ಸತ್ಯಂ) ತ್ರಿಕಾಲಾ ಬಾಧ್ಯವಾದುದು. (ಪುರಾ) ಪೂರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಅಂಗಿರಾಃ) ಅಂಗಿರಸ್ ಎಂಬ ಋಷಿಯು (ಉವಾಚ) ಶೌನಕನಿಗೆ ಉಪದೇಶಿಸಿದನು. ಏನೆಂದರೆ (ಏತತ್) ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾರೂಪವಾದ ಇದನ್ನು(ಅಚೀರ್ಣವ್ರತಃ) ಲಿಂಗಧಾರಣವೆಂಬ ಶಿರೋ ವ್ರತವಿಲ್ಲದವನು (ನಾಧೀತೇ)ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಬಾರದು. ಪರಶಿವ ಬ್ರಹ್ಮವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿಕೊಂಡಿರುವ (ಪರಮ ಋಷಿಭ್ಯಃ) ಪರಶಿವನ ಶಿಷ್ಯ ಪ್ರಶಿಷ್ಯರೆನಿಸಿ

ರುವ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಶೌನಕನ ವರೆಗಿರುವ ಋಷಿಗಳಿಗೆ (ನಮಃ) ನಮಸ್ಕಾರವು. ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯು ಆದರಾರ್ಥ ಅಥವಾ ಸಮಾಪ್ತಿಸೂಚಕ.

ಧರ್ಮರತ್ನ ಪದವೀ ವಿಭೂಷಿತ ಲಿಂಗೈಕ್ಯ ವೇ॥ಬ್ರಂ॥ ಶ್ರೀ ಉಮಚಗಿ ಶಂಕರಶಾಸ್ತ್ರಿ
ಕೃತ ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್ ವೀರಶೈವ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್
ಶಿವಾದ್ವೈತ ವಿದ್ಯಾಭೂಷಣ ಸಾಹಿತ್ಯರತ್ನಂ ವೇ॥ಬ್ರಂ॥ ಶ್ರೀ
ಮ. ಗಂ. ನಂಜುಂಡಾರಾಧ್ಯ ವಿರಚಿತ "ಭಾವದರ್ಪಣ
ಸಂಗ್ರಹ"ವು ಮುಗಿದುದು

ರತ್ನಾರ್ಣವ ವಸುಬ್ರಹ್ಮಮಿತೇಬ್ದೇ ಶಾಲಿವಾಹನೇ ।
ಹೇವಿಳಂಬಾದಿಮೇಚೇಂದೋರ್ವಾಸರೇ ಪೂರ್ಣತಾಮಗಾತ್ ॥

ಶಾಲಿವಾಹನ ಶಕ ೧೮೭೯—ದಿನಾಂಕ ೧-೪-೧೯೫೭. ಯುಗಾದಿ.

ಸಂಪೂರ್ಣಂ

ಶಿವಂ ಭೂಯಾತ್

अथर्ववेदीय शौनकशाखायां

मुण्डकोपनिषत्

(शक्तिविशिष्टाद्वैतभाष्योपेता)

11.2.7

ॐ

नमः शिवाभ्याम् ।

अथर्वणवेदे शौनकशाखायां

मुण्डकोपनिषत्

(वीरशैवभाष्योपेता)

अम्भोजासनकेशवादिविनुतं कुम्भोद्भवादिस्तुतं
साम्बं भक्तजनौघभीषणमलस्तम्बेरमोद्यद्धरिम् ।
अम्भोरूपमघाग्निदाहशमने सम्बोधसम्पत्प्रदं
शम्भुं षट्स्थलरूपिणं भवगिरेर्दम्भोलिकल्पं भजे ॥ १ ॥

श्रीपालाद्यमरर्षिसन्नुतपदं पापाटवीपावकं
भूपालोत्तमपूजिताङ्घ्रिकमलं तापाद्रिवज्रायुधम् ।
शापानुग्रहशक्तियुक्तविभवं श्रीपार्वतीशप्रियं
मां पायाद्गुरुपञ्चकं शिवकरं साम्बास्यपद्मोद्भवम् ॥ २ ॥

श्रीसद्धर्मपरं कृतं जगदिदं येनोज्जयिन्यां परं
श्रीसद्धर्ममृगेन्द्रपीठमतुलं संस्थापितं पावनम् ।
श्रीसिद्धेश्वरलिङ्गगर्भजनुषं सद्भक्तसंपत्प्रदं
श्रीसिद्धेन्द्रविनुत्यपादकमलं तं दारुकार्यं भजे ॥ ३ ॥

श्रीमद्दारुकपीठेशं सिद्धलिङ्गं जगद्गुरुम् ।
श्री दारुकमिति ज्ञात्वा वन्देऽहं करुणार्णवम् ॥ ४ ॥

सिद्धलिङ्गशिवाचार्यकरकञ्जसमुद्भवम् ।
सिद्धेश्वर शिवाचार्यं वन्देऽहं तं जगद्गुरुम् ॥ ५ ॥

श्रद्धामौर्व्यानतहृदयकोदण्डयुक्तेशयज्ञ-
बाणाघाताहृतकलुषार्हिंस्रोच्चयं तातपादम् ।
मां यस्याशीर्वचनमकरोच्छङ्करं प्राप्तविद्यं
अय्यप्पार्यं शिवनुतिपरं सादरं तं नमामि ॥ ६ ॥

विद्युद्दीप्तविशालसौधविलसन्मैसूरुसंवासिनः
श्रीमद्रामकथाभिरामचरित श्रीकृष्णपृथ्वीपतेः ।
आस्थानस्य विभूषणेन विदुषा वेदान्तविद्याब्धिना
श्रीमच्छङ्करशास्त्रिणा शिवमुदे व्याख्यायते मुण्डकम् ॥७॥

शान्तिमन्त्रः

ॐ भद्रं कर्णेभिश्शृणुयाम देवाः । भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्राः । स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाँ संस्तनूभिः । व्यशेम देवहितं यदायुः ॥

स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः । स्वस्ति नः पूषा विश्वेदेवाः । स्वस्ति नस्तार्क्ष्योऽरिष्टनेमिः । स्वस्तिनो बृहस्पतिर्दधातु ॥

ॐ शान्तिश्शान्तिश्शान्तिः ॥

वीरशैवभाष्यम्

भद्रमिति--देवाः--चक्षु श्श्रोत्रादिकरणाभिमानिनो हे देवाः, कर्णेभिः—अस्मदीयैः श्रोत्रैः, भद्रं सर्वमङ्गलास्पदं शिवं, पञ्चाक्षरमहामनुमिति यावत् । तथा चोक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्येण 'मूलविद्या शिवः शैवसूत्रं पञ्चाक्षरस्तथा । एतानि नामधेयानि कीर्तितानि महामनोः ॥' इति । शृणुयाम-श्रोतुं समर्थाः स्याम । सर्वविद्यामूलभूत पञ्चाक्षरमहामनुश्रवणप्रतिबन्धकबधिरत्वं कदाप्यस्माकं माभूदित्यनुगृह्णन्तु भवन्त इति भावः । अक्षभिः—नेत्रैः, भद्रं-इष्टलिङ्गरूपं सदाशिवं, पश्येम-द्रष्टुं समर्थाः स्याम, युष्मदनुग्रहात् कथमप्यस्माकं आन्ध्यं न स्यादित्यर्थः । स्थिरैः-नित्यैः, अङ्गैः—सर्वज्ञत्वादि षडङ्गैः सह वर्तमानं—'सर्वज्ञता तृप्तिरनादिबोधः स्वतन्त्रता नित्यमलुप्तशक्तिः । अनन्तशक्तिश्च विभोर्विधिज्ञाः षडाहुरङ्गानि महेश्वरस्य' इत्यागमोक्तेः । उक्तं च तेषां नित्यत्वं ऋग्वेदे—स्थिरेभिरङ्गैः पुरुरूप उग्रः' (ऋ. २·२·१७) इति । तस्मान्नात्र स्थिरत्वविशिष्टाङ्गशब्दस्योपासक करचरणाद्यवयवपरत्वं पराभिमतं वक्तव्यम् । भद्रं—इष्टलिङ्गरूपं शिवं, यजत्राः—धारयन्तः, 'यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु' इति यजधातोः सङ्गतिकरणरूपधारणार्थकत्वात् । अत एव तुष्टुवांसः — तद्धारणार्चनार्पणानुभवसमुदितसान्द्रानन्दतुन्दिला

वयं, देवहितं—देवानां ब्रह्मविष्ण्वादीनां हितं इष्टं लिङ्गं, यदायुः—येषां देवादीनां मध्येऽस्माकमायुर्यावत्तावत्। 'शरीरवृत्तिर्व्रतम्' इति शिवसूत्रात् 'कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेच्छतं समाः' इति श्रुतेश्च, आयुःपर्यन्तमित्यर्थः। तनूभिः—स्थूलाद्यपरपर्यायैस्त्यागाङ्गादिभिः सह, व्यशेम—विशेम, साधनसहितसामरस्येन प्राप्नुयाम। इष्टप्राणभावलिङ्गेषु साधनसहित सामरस्याभ्यासेन त्यागाङ्गादीनां सामरस्यं प्राप्य तदभ्यासदार्ढ्येन वयमप्यङ्गिनः नद्योऽब्धाविव सामरस्यं प्राप्नुयामेत्यर्थः। तनूशब्दस्य 'स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः" इति कोशप्रसिद्धस्थूलतन्वादि वाचकत्वमेव, नत्वप्रसिद्धपराभिमतं श्रुत्यर्थकत्वमिति बोध्यम्। पुनः प्रकारान्तरेण मन्दबुद्धीनपि लिङ्गधारणे प्रवर्तयति भगवती श्रुतिः स्वस्तीति—

वृद्धश्रवाः—वृद्धं प्रवृद्धं श्रवः कीर्तिर्यस्य सः वृद्धश्रवाः, इन्द्रः—देवेन्द्रः, नः—अस्माकं वेदपुरुषाणामिव, स्वस्ति—शाम्भवं लिङ्गं, दधातु—धारयतीत्यर्थः। तथा पूषा—सूर्यः, स्वस्ति दधातु, विश्वेदेवाः स्वस्ति दधातु धारयन्तीत्यर्थः। वचनादिव्यत्ययश्छांदसः। तार्क्ष्यः—गरुडः, अरिष्टनेमिः—शुभप्रापको विष्णुः, 'रिष्टं क्षेमाशुभाभावेष्वरिष्टे तु शुभाशुभे' इत्यमरः। तथा बृहस्पतिः—देवगुरुः, स्वस्ति दधातु। तेषां सर्वेषामिन्द्रादिदेवानामप्यस्माकमिव,

मुक्त्यर्थं परशिवेष्टलिङ्गधारणसद्भावे किमु वक्तव्यमन्येषामिति भावः। 'अयं मे हस्तो भगवानयं मे भगवत्तरः' 'या ते रुद्र शिवा तनूरघोराऽपापकाशिनी। तया न स्तनुवा शन्तमया गिरिशन्ताभिचाकशीहि' इत्यादि श्रुतिषु वेदपुरुषाणां लिङ्गधारणं श्रूयते॥ मन्त्रस्यास्योपबृंहणवाक्यानि लैङ्गे भगवता बादरायणेन निर्दिष्टानि। 'भद्रं परशिवं भक्त्या शृणुयाम सुरर्षभाः। भद्रं नेत्रैः प्रपश्यामो लिङ्गरूपं सदाशिवम्। भद्रं यजामः सततं तुष्टुवामो यथा विधि। यावदायुः प्रवर्तेत तावद्देवहितं शिवं॥ तनूभिः सततं भक्त्या स्थापयामो यथाविधि। स्वस्त्याख्यं शाम्भवं लिङ्गमिन्द्रो वृद्धश्रवास्तथा॥ पूषा च विश्वेदेवाश्च तार्क्ष्यो विष्णुस्तथैव च। बृहस्पतिस्तथा लिङ्गं दधातु परमेश्वरम्॥ इति॥

बलवदनिष्टाननुबन्धीष्टसाधनता ज्ञानजन्यप्रवृत्तिप्रयोजकं अनुबन्धचतुष्टयमस्या वक्तव्यमन्यथा प्रेक्षावत्प्रतिपित्सात्र न स्यात्। अत्र 'यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रेऽस्तं गच्छन्ति नामरूपे विहाय। तथा विद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यम्' 'ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति' 'गुहाग्रन्थिभ्यो विमुक्तो भवति' इत्यादिना प्रयोजनम्॥ विषयश्च—'यत्तदद्रेश्यं' इत्यादिना शक्तिविशिष्टाद्वैतपर शिवब्रह्मरूपं लिङ्गम्। अधिकारी—तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां

वदेत शिरोव्रतं विधिवद्यैस्तु चीर्णं इत्यनेन शिरोव्रतरूप लिङ्गधारण महाव्रतात्मक शिवदीक्षासम्पन्नः । सम्बन्धस्तु— शास्त्रविषययोः प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावः इत्यनुबन्धचतुष्टयं ज्ञेयम् ॥

ब्रह्मादीनां ब्रह्मविद्यासंप्रदाय प्रवर्तकानामादौ पारंपर्यप्रदर्शनं च शिरोव्रतस्य लिङ्गधारणात्मकस्योत्कर्षार्थम् । पूर्वेषां ब्रह्मादीनामपि शिरोव्रतरूप लिङ्गधारण महाव्रताभावे ब्रह्मविद्याध्यापनाध्ययनश्रवणादौ नाधिकारः । किमु वक्तव्यम न्येषामनधिकार इति ज्ञात्वा सर्वेऽपि तत्र प्रवर्तेरन्नित्या शयेन भगवती श्रुतिस्तत्सम्प्रदायं दर्शयति । ज्ञानसमुच्चित पतिकर्मान्यतमलिङ्गधारणस्यापि मोक्षफलकत्वग्राहकान्वय व्यतिरेकयोरत्रैव 'नायमात्मा प्रवचनेन' 'नैतदचीर्ण व्रतोऽधीते' 'ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति' इत्यादिना वक्ष्य माणत्वात् । 'एतच्छ्रेयोभिनन्दन्ति मूढाः' इत्यादिना पशु कर्मणां तिरस्कृतत्वात् । न समुच्चयघटकत्वं पशुकर्मणामि त्यवधेयम् । अतः पतिकर्मोत्कर्षार्थं ब्रह्मविद्यासम्प्रदायप्रद र्शनमिति निर्णीयते । न तु ब्रह्मविद्यायामध्येतृप्रवृत्त्यर्थं ब्रह्मवि द्यास्तुत्यर्थं वा । अनुबन्धचतुष्टयेनैव तत्प्रवृत्तिसम्भवात् । तस्य तत्प्रवर्तकत्वस्य सर्वैरभ्युपगमात् । ब्रह्मविद्यास्तुत्या च सादरमध्येतृ प्रवृत्तिरेव खलु प्रयोजनं तस्य अनुबन्धचतु ष्टयेनैव निर्वाहे ब्रह्मविद्यासम्प्रदायकर्तॄणां पारंपर्यप्रदर्श

नस्य वैयर्थ्यात् । विद्यास्तुतिं विनापि ब्रह्मविद्यायामनुबन्ध चतुष्टयेन प्रवृत्तिसम्भवात् । ब्रह्मादिशौनकान्तानां शिरोव्रतित्वं च ब्रह्मविद्याधिकारित्वप्रकाशकेन 'तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत शिरोव्रतं विधिवद्यैस्तु चीर्णम्' इत्यनेनैवार्थात्सिद्धं भवति । एतच्च विस्तरतः शिरोव्रतव्याख्याने वक्ष्यामः ॥

ब्रह्मविद्यासम्प्रदायकर्तृपरम्परा

लिङ्गधारणात्मकशाम्भवदीक्षासम्पन्न ब्रह्मविद्यासंप्रदायकर्तृकथनरूपामाख्यायिकामाह—

मूलम्—

ब्रह्मा देवानां प्रथमः संबभूव
विश्वस्य कर्ता भुवनस्य गोप्ता ।
स ब्रह्मविद्यां सर्वविद्याप्रतिष्ठा-
मथर्वाय ज्येष्ठपुत्राय प्राह ॥ १ ॥

ब्रह्मेति—देवानां—विष्ण्वादीनां, प्रथमः—ज्येष्ठः ब्रह्मा चतुर्मुखः, सम्बभूव—स्वपितुः परमेश्वरादुत्पन्नोऽभूत् । न तु स्वयमाविर्भूतः । लोके चैत्रमैत्रादीनामयं चैत्रः प्रथमः संबभूवेत्युक्ते चैत्रस्याजातत्वं केनापि ज्ञातुमशक्यत्वात् । चतुर्मुखस्य स्वयमाविर्भूतत्व प्रयुक्तस्वातन्त्र्य प्रतिपादक स्मृतेः अप्रामाण्यं स्यादितिचेन्न । श्रुतिस्मृत्योर्विरोधे श्रुतेरेव

बलीयस्त्वात् । 'यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं, यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै (श्वे. ६-१८) 'यो देवानां प्रथमं पुरस्तात् विश्वाधिको रुद्रो महर्षिः । हिरण्यगर्भं पश्यत जायमानं (म. ना. अनु. १०) इत्यादिश्रुतेः । हरदत्ताचार्योऽप्याह । 'एषा महोपानिषदाह, 'हिरण्यगर्भं जातं तदेव भगवन् प्रथमं सुराणां ' इति । किंच विश्वस्य चराचरात्मकस्य जगतः कर्ता—स्रष्टा । भुवनस्य—जगतः गोप्ता पालयिता । चतुर्मुखस्य पालयितृत्वं स्तुत्यर्थमुक्तमिति मन्तव्यम् । उक्तं च क्रियासारे—'यदा तमस्तदा देवोऽध्यास्ते परमेश्वरः ॥ चकार दीक्षां तेषां च वीरशैवागमाच्छिवः । तदा प्रभृति विष्ण्वाद्याः शिवस्य परमात्मनः ॥ आज्ञया शक्तिमन्तश्च लोकेषु ख्यातिमाप्नुयुः । यस्याज्ञया जगत् स्रष्टा विरिंचिः पालको हरिः । संहर्ता कालरुद्राख्यः शिवः साम्बः सनातनः । घृतरीति घनीभूतस्सच्चिदानन्दलक्षणः ॥' इति । उक्तं च सिद्धान्तशिखामणौ—'जगत् सिसृक्षुः प्रथमं ब्रह्माणं सर्वलोकानां विदधे विश्वनायकः ॥ तस्मै प्रथमपुत्राय शङ्करः शक्तिमान् विभुः । सर्वज्ञः सकला विद्यास्सानुग्रहमुपादिशत् ' इति ॥

ननु—'नारायणाद्ब्रह्मा जायते नारायणाद्रुद्रो जायते ' (ना. उ. १-१) इत्यादि श्रुतेः । नारायणादेव चतुर्मुखो अभवदिति चेन्न । 'ध्यायीतेशानं प्रध्यायितव्यं, सर्व-

मिदं ब्रह्मविष्णुरुद्रेन्द्रास्ते संप्रसूयन्ते' (अथर्वशिखा–१) इत्यथर्वशिखावाक्याच्छिवस्यैव सर्वकारणत्वं स्पष्टं ज्ञायते। विष्णोरुत्पत्तिः ऋग्वेदादिषु श्रूयते 'विष्णुरित्था परमस्य विद्वान् जातः' (ऋ. ७–५–२९) 'सोमः पवते जनिता मतीनां जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः। जनिताग्नेर्जनिता सूर्यस्य जनितेन्द्रस्य जनितोऽत विष्णोः' (ऋ. ७·४·६) उक्तश्चैतद् श्रुत्यर्थः काशीखण्डे—'मतीनां द्यावापृथिव्यो-र्वह्नेः सूर्यस्य वज्रिणः। साक्षादपि च विष्णोर्वै सोमो जनयि-तेश्वरः' इति। अत्र अजातपरमेश्वरात् चतुर्मुखस्य जननं परित्यज्य जातविष्णोर्जनिमत्वस्य वक्तव्यत्वे मानाभावात्। 'नारायणात् ब्रह्मा' इति वाक्यस्य अवान्तरसृष्टिपरत्वमिति बोध्यम्। तदुक्तं शैवे वायवीयसंहितायाम्। 'त्रयस्ते कारणात्मानो जातास्साक्षान्महेश्वरात्। चराचरस्य विश्वस्य सर्गस्थित्यन्तहेतवः॥ पित्रा नियमिताः पूर्वं त्रयोऽपि त्रिषु कर्मसु। ब्रह्मा सर्गे हरिस्त्राणे रुद्रस्संहरणे पुनः॥ तथा-प्यन्योन्यमात्सर्यादन्योन्यातिशयार्थिनः। तपसा तोषयित्वा स्वं पितरं चन्द्रशेखरम्। लब्धा सर्वात्मता तस्य प्रसादा-त्परमेष्ठिनः। ब्रह्मनारायणौ पूर्वं रुद्रः कल्पान्तरेऽसृजत्। कल्पान्तरे पुनर्ब्रह्मा रुद्रविष्णूजगन्मयः। विष्णुश्च भगवान् रुद्रं ब्रह्माणमसृजत्पुनः। नारायणं पुनर्ब्रह्मा ब्रह्माणं च पुन-र्भवः।' (शि. वा. सं. पू. भा. ११ अ.) इति। किंच नारा-

यणाद्युपनिषत्सु मूर्तित्रयातीतत्वेन नारायणस्य व्यपदेशाभावात् । 'प्रपञ्चोपशमं शान्तं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यन्ते स आत्मा स विज्ञेयः शिवोऽद्वैतः' (१·७) इति माण्डूक्योपनिषद्वाक्यात् शिवस्य मूर्तित्रयातीतत्वस्यावगमात् । तस्यैव परब्रह्मत्वम् । 'नारायणाद्रुद्रो जायते' इत्यादिषु रुद्रोत्पत्तिः कालरुद्रपरेति वक्तव्यमन्यथा 'अजात इत्येव कश्चिद्भीरुः प्रपद्यते' (४·२१) इत्यादि श्वेताश्वतरश्रुति विरोधः स्यात् । न तु विष्णोरुत्पत्तिरवतारपरा, 'विष्णुरित्था परमस्य विद्वान् जातः' इत्यादि पूर्वोक्तश्रुतिविरोधात् । 'एको ह वै नारायण आसीत् (महो. १·१) इति श्रुतेः 'रोहितो लोहितादासीत् शक्तेरासीत् पराशरः' इत्यादिवदुत्पत्तिसत्तापरत्वमेव । परमेश्वरादेव चतुर्मुखः विष्णुश्च संबभूवेति युक्तम् । सः—चतुर्मुखः । ब्रह्मविद्यां—वेदविद्यां 'वेदस्तत्वं तपो ब्रह्म ब्रह्मा विप्रः प्रजापतिः' इत्यमरः । कीदृशीं सर्वविद्याप्रतिष्ठां—सर्वविद्याधिष्ठानभूतां ज्येष्ठपुत्राय अथर्वाय प्राह—उपदिदेश ॥

मूलम्—

अथर्वणेयां प्रवदेत ब्रह्माऽ-
थर्वा तां पुरोवाचांगिरे ब्रह्मविद्याम् ।
स भारद्वाजाय सत्यवाहाय प्राह
भारद्वाजोंगिरसे परावाराम् ॥ २ ॥

ब्रह्मा—चतुर्मुखः, यां—ब्रह्मविद्यां, पूर्वगुरोः—शिवादधिगतां वेदविद्याम् । उक्तंचादित्यपुराणे—'आदिसर्गे महादेवः ब्रह्माणमसृजद्विभुः । दक्षिणांगाद्विरूपाक्षः सृष्ट्यर्थं लीलया परः । तस्मै वेदान् पुराणानि दत्तवानग्रजन्मने ॥' इति । अथर्वणे—अथर्वनामकाय पुत्राय शिष्याय वा, प्रवदेत—प्रोवाच । अथर्वा—अथर्वनामा ऋषिः, तां—स्वगुरोश्चतुर्मुखादागतां ब्रह्मविद्यां, पुरा—पूर्वं, अंगिरे—अंगिर्नाम ऋषये, उवाच—उपदिदेश । सः—अंगिर्नामक ऋषिः, भारद्वाजाय—भरद्वाजपुत्राय, सत्यवाहाय—सत्यवाहनाम्ने, प्राह—प्रोक्तवान् । स च भारद्वाजः, आङ्गिरसे—अङ्गिरो नाम्ने स्वपुत्राय, परावरां—परा च सा अवरा च परावरा तां कार्यकारणरूपां ब्रह्मविद्यां, प्राहेत्यनुषङ्गः । 'स एव पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात्' 'शिव एव हि सर्वेषां गुरुराद्यः परात्परः । कालेन चानवच्छेदात्स पूर्वेषां गुरुः शिवः ॥' इति योगसूत्र क्रियासारप्रामाण्यात् । ब्रह्मादिपूर्वेषामपि परशिव गुरूपदिष्ट वेदविद्यावत्त्वात् । अङ्गिरसा स्वगुरोः सकाशात्परापरब्रह्मविद्यायाः श्रुतित्वाभावे स्वशिष्यं शौनकं प्रत्यग्रे 'द्वे विद्ये वेदितव्ये, इति ह स्म यद् ब्रह्मविदो वदन्ति परा चापरा च' इत्युपदेष्टुमशक्यत्वात् । तस्मात् 'परावरां' इत्यस्य विशेषणोभयपदकर्मधारयसमासवत्साधुत्वम् । 'परस्मादवरेण प्राप्तां परावराम्' इति पराभिमता-

र्थस्त्वाख्यायिकयैव ज्ञायते । किं पुनरत्र क्लिष्टकल्पनप्रयासेन ॥

शौनक प्रश्नः

अङ्गिरसा कस्य ब्रह्मविद्या प्राप्तेत्याह—

मूलम्—

शौनको ह वै महाशालोऽङ्गिरसं
विधिवदुपपन्नः पप्रच्छ ।
कस्मिन्नु भगवो विज्ञाते
सर्वमिदं विज्ञातं भवतीति ॥ ३ ॥

ह वै निपातौ । शौनकः—शुनकस्य ऋषेरपत्यं पुमान् शौनक इति प्रसिद्धः । महाशालः—महान् अतिशयितः शालः गृहस्थाश्रमो यस्य सः शिवगृहस्थाश्रमी शौनकः, घोरापारनिस्सारसंसारतापत्रयानलदन्दह्यमानः सन् स्वदाहशमन जलह्रदकल्प गुरूपसदनं विना न मे शान्तिर्भविष्यतीति मत्वा, विधिवत्—शास्त्रीयनियममनतिक्रम्य, शास्त्रीयनियमस्तूक्तः 'रिक्तहस्तेन नोपेयाद्राजानं देवतां गुरुम्' इति । समिदाद्युपायनपाणिस्सन्नित्यर्थः । उपसन्नः अंगिरसः समीपं गतस्सन् । अंगिरसं—अंगिरोनामकं गुरुं, पप्रच्छ—पृष्टवान् । परैस्तु—'महाशालः' इत्यस्य महागृहस्थः इति व्याख्यातमत्र महत्वविशेषणस्य वैयर्थ्यं स्यात् ।

अस्मन्मते तु महच्छब्देन प्राकृताश्रमातिशयितत्वबोधात् सार्थक्यं भवति। ननु बह्वन्नदानशालित्वेन प्राकृत गृहस्थाश्रमस्यापि महत्वविशेषणस्य सार्थक्यं भवतीति चेन्न। यथाशक्ति अन्नादिदानादेरेव गृहस्थाश्रमधर्मत्वात्। प्राकृतगृहस्थाश्रम वैलक्षण्यबोधार्थमेव महच्छब्दो निर्दिष्ट इति बोध्यम्। नन्वयमङ्गिराः कः वीरशैवश्चेत् अप्राकृतगृहस्थाश्रमिणः शिरोव्रतिनः, अत एव वीरशैवस्य शौनकस्योपसदनं संगच्छतेऽन्यश्चेत् कथं संगच्छते संप्रदायविरोधात्। इति चेन्न। तस्यापि शिरोव्रतित्वात्। तद्व्रतस्य लिङ्गधारणात्मकस्य ब्रह्मविद्याधिकार संपादकत्वात्। उक्तंच क्रियासारे—'अगस्त्यो जैमिनिश्चैव विश्वामित्रोऽथ काश्यपः। भरद्वाजोङ्गिरा अत्रिर्वसिष्ठो रोमहर्षणः॥ एते सर्वे महाभागा अतिवर्णाश्रमे रताः। वीरशैवाः समाख्याता जीवन्मुक्ता न संशयः' इति। अत्र ब्रह्मविद्यासंप्रदायप्रवर्तकानां गार्हस्थ्यदर्शनात् शिवगृहस्थाश्रमधर्मसमुच्चितमपि ब्रह्मज्ञानं मोक्षसाधनमिति निश्चीयते। न च 'भैक्षचर्यां चरन्तः' 'संन्यासयोगाद्यतयः' इत्यादि वक्ष्यमाणवाक्येन ब्रह्मविद्याधिकारस्य संन्यासमात्रनिष्ठत्वेन प्रतीयमानत्वात् सम्प्रदायप्रवर्तकानां च गार्हस्थ्यस्याभासमात्रत्वात् न गृहस्थाश्रमधर्मसहकृतत्वं ब्रह्मज्ञानस्य भाव इति वाच्यम्। किन्नामाभासमात्रत्वम्। वस्तुतो गार्हस्थ्यभावो वा। गृहस्थवत् प्रती-

यमानत्वं वा । न प्रथमः । चतुर्मुखस्य पत्नीपरिग्रहाभावे 'अथर्वाय ज्येष्ठपुत्राय' इत्यस्याप्रामाण्यापत्तेः । न द्वितीयः। गृहस्थवत् प्रतीयमानत्वस्य गृहस्थेऽपि वर्तमानत्वात् । तस्मात् 'अथर्वाय ज्येष्ठपुत्राय' 'शौनको ह वै महाशालः। इति वाक्यस्वारस्यात् अप्राकृतगृहस्थाश्रमधर्मसमुच्चितमपि ब्रह्मज्ञानं मोक्षसाधनम् । किंच केवल संन्यासनिष्ठत्वे 'तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत् समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम्' इति वक्ष्यमाणमन्त्रविरोधात्, अस्य संन्यास-विरुद्ध समित्पाणित्व प्रतिपादकत्वात् । गुरोरपि गृहस्थाश्र-मित्वस्योपदेष्टत्वात् । श्रोत्रियत्वोपदेशेन गुरोर्निषिद्धकर्मत्या गस्य ब्रह्मनिष्ठत्वोपदेशेन वागद्वैतनिराकरणपूर्वक शिवलि-ङ्गैकनिष्ठागरिष्ठत्वस्य चोक्तत्वात् । अन्यत्र गृहस्थस्यापि जनकस्य ब्रह्मविद्याधिकारदर्शनात् । वारुणिश्वेतकेतुनाचि-केतुप्रभृतीनां ब्रह्मचारिणामपि विद्याधिकारस्य तैत्तिरीया-दिश्रुति प्रसिद्धत्वात् । न संन्यासिनामेव ब्रह्मविद्याधिकारः । किन्तु अष्टावरण पञ्चाचार परायणानां सर्वेषां शिवाश्रमि णामप्यधिकारः । तथा च श्वेताश्वतरोपनिषदि उपसंहारे 'ब्रह्मवित् श्वेताश्वतरोऽथविद्वानत्याश्रमिभ्यः परमं पवित्रं प्रोवाच' इति । कैवल्योपनिषदि 'संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्वाः' इत्यादिना संन्यासविधानानन्तरमपि 'अत्याश्र-मस्थः सकलेन्द्रियाणि निरुध्य भक्त्या स्वगुरुं प्रणम्य'

इत्यादिनाचात्याश्रमस्थ चतुर्विध शिवाश्रमिणामपि ब्रह्मविद्याधिकार प्रदर्शनात् । स्कान्दे सनत्कुमारसंहितायां ' अत्याश्रमोऽयं सर्वेषु चतुर्ष्वप्याश्रमेषु च । यः पशुः स पशुत्वं च व्रतेनानेन सन्त्यजेत् ॥ ' इत्युक्तत्वात् । अत्याश्रमव्रतित्वं चतुर्विधशिवाश्रमिणां सिद्धम् । तथैवात्रापि यतिप्रकरणे संन्यासविधानानन्तरमुपसंहारे ' तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत । शिरोव्रतं विधिवद्यैस्तु चीर्णम् ' इति शिरोव्रतस्य नियताधिकारि विशेषणत्वप्रतीतेः । ' नैतदचीर्णव्रतोऽधीते ' इति शिरोव्रताभाववतां अधिकारनिषेधात् । संन्यासिनामपि ब्रह्मविद्याधिकारार्थं लिङ्गधारणात्मक शिरोव्रतमावश्यकम् । तथाचात्र ' नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यः ' इत्यादिना लिङ्गधारणात्मक शिरो व्रतस्य मोक्षफलकत्व ग्राहकान्वयव्यतिरेकयोर्वक्ष्यमाणत्वात् । शिवाश्रमविहितधर्मसमुच्चितमेव ब्रह्मज्ञानं मोक्षसाधनमिति सिद्धान्तः । उक्तं च क्रियासारे-' अत्याश्रमत्वं किन्नाम मोक्षमार्गोपयोगिता । सा च दृष्टा गृहस्थे च वामदेवे महात्मनि ॥ गार्ग्यामपि स्त्रियां चैव सा यतो ब्रह्मचारिणी ' इति । किमिति पृष्टवान् शौनक इत्यत आह-' कस्मिन्नु भगवो विज्ञाते ' इति भगव इति छान्दसः । हे भगवन्, शिव ज्ञानमहोदधे, यद्यप्ययं भगवच्छब्दो निरुपम निरतिशयैश्वर्यादि षड्गुणसम्पन्ने महेश्वर एव वर्तते । तथापि क्षिति

पत्यादिष्वादरातिशयप्रयुक्त भगवच्छब्द व्यवहारवदत्राप्यंगि रसि वीतरागे प्रज्ञावति भगवन्निति प्रयोगो बोध्यः। तदुक्तं हरदत्ताचार्येण चतुर्वेदतात्पर्यसंग्रहे—'नैवेश्वरान्न यशसा महतो न वीरान्नश्रीमतः क्षितिपतीनपि सार्वभौमान्। अन्यादृशानपि महेश्वर वीतरागान् प्रज्ञावतो भगवतः प्रवदन्ति वृद्धाः' इति॥

जगन्मिथ्यात्ववाद निरासः

यथा एकं हि वस्तु कार्यकारणात्मकं लोके दृष्टं मृद्घटः स्वर्णकुण्डलमिति। तत्र स्वर्णत्वादिना सुवर्णादौ विज्ञाते सर्वं सुवर्णादिमयं कटककुण्डलादिकं विज्ञातं भवति तथा 'कस्मिन्नु कस्मिश्चित् वस्तुनि' 'विज्ञाते' 'सर्वमिदं' कार्यजातं 'विज्ञातं भवति' इति प्रश्नाशयः। सर्वस्य कार्यजातस्य निमित्तोपादान कारणभूतं एकं वस्तु किमित्यर्थः ऊर्णनाभिदृष्टान्तस्य वक्ष्यमाणत्वात्। अत्र केचित्। उपादानात् कार्यस्य पृथक् सत्वाभावात् उपादाने ज्ञाते तत्कार्यं पृथङ्नास्तीति ज्ञातं भवतीति ज्ञात्वा प्रश्नः कृत इत्याहुः। तदसत्। यदि कारणव्यतिरेकेण कार्यमेव न भवेत्, कथमेकविज्ञानेन सर्वविज्ञानप्रश्नः संगच्छते? अभेदे हि कार्यकारणयोः कारणे विज्ञाते कार्यं विज्ञातमिति संगच्छते विज्ञातकारणाभिन्नत्वात् कार्यस्य। कार्यस्य मिथ्यात्वे च कथं कारणविज्ञानेन सर्वकार्यविज्ञानं सर्वस्यैवाभावात्।

न च 'मृत्तिकेत्येव सत्यं' 'तदनन्यत्वमारम्भणशब्दादिभ्यः' (ब्र.सू. २-१-१४) इति श्रुतिसूत्राभ्यां कार्यस्य कारणव्यतिरेकेण मिथ्यात्वं प्रतिपाद्यते इति वाच्यम्। अस्याः श्रुतेः लोक दृष्टस्यैव दृष्टान्तत्वेनानुवादकत्वात्। नत्वियं मृत्तिकाया अपूर्वं सत्यत्वं विकारस्य मिथ्यात्वं प्रतिपादयति, प्रसिद्धस्यैव दृष्टान्तत्वात्। 'लौकिकपरीक्षकाणां यस्मिन्नर्थे बुद्धि साम्यं स दृष्टान्तः' इत्यभियुक्तोक्तेः। तत्सूत्रघटकानन्यत्व शब्दस्य मिथ्यात्ववाचकत्वाभावात्। किन्त्वभेदवाचकत्वात्। तथा च यादृशं सत्यत्वं मृत्तिकाया लोकसिद्धं यादृशं चानृतत्वं विकारस्य तादृशमेवानुवदतीति वक्तव्यम्। न बाधितत्वरूपमनृतत्वं विकारस्य लोकसिद्धम्। न हि घटकाले मृदि घटो नास्तीति बाधः प्रतीयते। नापि मृत्तिकायाः सत्यत्व मबाधितत्वरूपं प्रतिपाद्यते तैस्तस्या अपि सत्यत्वानङ्गीकारात्। मृद्घटयोरुभयोरपि व्यावहारिकसत्यत्वाभ्युपगमात्। तैः सत्यत्वविशेषानङ्गीकाराच्च। किं च यदि मृद्व्यतिरेकेण घटस्यासत्यत्वं तदा अयं घटः इति प्रत्यक्षस्य को विषयः। नतावन्मृदेव विषयः। तस्याः कुलालव्यापारात्प्रागपि सत्वेन तदापि घट इति प्रतीत्यापत्तेः। प्रत्यक्षे विद्यमानविषयस्य कारणत्वात्। विद्यते चेत् कथं तस्यासत्वं, विद्यमानस्यैव सत्यशब्दार्थत्वात्। अस्ति, भवति, विद्यते, इत्यादीनां पर्यायत्वात्। अथान्यदेव सत्वं पारिभाषिकमिति चेत् किं

तत्। अबाध्यत्वमिति चेत् घटेऽपि तदस्त्येव। न हि घटकाले घटो नास्तीति बाधो दृश्यते। अथ सर्वदा सर्वत्राबाध्यत्वं सत्वम्। न च घटस्य तदस्ति, कालान्तरे तस्य बाधात्। इति चेत्तर्हि नित्यत्वे सति विभुत्वं सत्वम्। तद्बाधश्चासत्वं स्यात्। ईदृशं चासत्वं घटादीनामपीष्टमेव। न हि कार्यस्य नित्यत्वविभुत्वे केनचिदभ्युपगम्येते। न च 'मृत्तिकेत्येव सत्यं' इत्यत्रैवकारेण कारणस्यैव सत्वावधारणात्। श्रुत्या कार्यस्य मिथ्यात्वं प्रतिपाद्यते इति वाच्यम्। एवकारेणोपादानाद्विकारस्यात्यन्तभेदं प्रतिषिध्याभेदस्यैव प्रतिपाद्यमानत्वात्। तस्माद्वाचारम्भणवाक्यात्, 'तदनन्यत्वमारम्भणशब्दादिभ्यः' इति सूत्राच्च न मिथ्यात्वसिद्धिः। ननु 'सदेव सौम्येदमग्र आसीत्। एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म' 'नेह नानास्ति किंचन' इत्यादि श्रुतिभिः ब्रह्मणि प्रपञ्चाभाव प्रतीतेः प्रपञ्चस्य मिथ्यात्वं सिध्यतीति चेन्न। न तावत् 'एकमेवाद्वितीयं' इत्यतो मिथ्यात्व सिद्धिः। तस्य प्रपञ्चोत्पत्तेः प्राक् तदभाववोधकत्वेऽपि प्रपञ्चकाले तदभावाबोधकत्वात्। तदभावोऽपि तदा तदभिव्यक्त्यभाव एव। तदानीमपि तस्य सूक्ष्मरूपेण स्थितत्वात्। 'नासतो विद्यते भावो नाभावो विद्यते सतः॥' इत्युक्तत्वात्। उक्तं च कामिकागमे-' चिदात्मैव हि देवोऽन्तः स्थितमिच्छावशाद्बहिः। योगीव निरुपादानमर्थजातं

प्रकाशयेत्' इति। नापि 'नेह नानास्ति' इति वाक्या त्तत्सिद्धिः। तस्य ब्रह्मणि प्रपञ्चाभावाबोधकत्वात्। प्रपञ्च-भेदाभावस्यैव बोधनात्। ब्रह्मणो मूर्तामूर्ताभिन्नत्वस्य प्रतिपादनात्। तस्मान्न जगन्मिथ्यात्ववादि मतानुसारे-णोपादानस्य सत्यत्वमुपादेयस्य मिथ्यात्वमिति मत्वा प्रश्नः कृतः। किञ्चोपादानोपादेययोर्भेदाभेदवादिमतानुसारेणो-पादानोपादेयगतसुवर्णत्वादि सामान्यधर्मावच्छिन्नप्रतियोगि-ताक भेदाभावं तयोरुपादानोपादेययोर्ज्ञात्वा प्रश्नः कृत इति स्पष्टं ज्ञायते॥

भेदाभेदवादस्वरूपम्

स्वर्णं कुण्डलं, मृत् घटः, स्वर्णस्य कुण्डलं, मृदः घटः 'अहिः कुण्डलम्' अहेः कुण्डलम् इत्यादि प्रतीतेर्भेदविषयक-त्वस्य लोकसिद्धत्वात्। कार्यकारणयोरत्यन्तभेदे तन्तुघट-योरिव भिन्नस्वभावत्वेनाकारणत्वापत्तेरत्यन्ताभेदे चैकरूपत्वेन इदं कार्यमिदं कारणमिति विभागस्यानुपपत्तेः। न च भेदाभे-दयोर्विरोधात्कथं तयोर्भेदश्चाभेदश्च स्वीक्रियते इति वाच्यम्। कार्यकारण भावान्यथानुपपत्त्या तयोरङ्गीकरणीयत्वात्। मृदेव घटाकारेण भाति। मृत् घटत्वावच्छिन्नघटो न भवति; इति प्रतीतेः परिहर्तुमशक्यत्वात्। किं च तत्र घटो नास्तीत्यपि वक्तुं न शक्यते। मृदः कुम्भो जायत इत्यत्र वर्तमानकाला रूढ जनिक्रियाया निराश्रयत्वप्रसंगात्। भेदाभेदविष

यिण्याः तस्याः प्रामाण्याच्च । लोकदृष्ट्यैव तत्वविदा शौनकेन पृष्टत्वात् । विदिते वेदान्तवेद्ये तत्वे प्रश्नस्यैवायुक्तत्वात् । अतत्वविच्छौनक उपादानोपादेयभावो यत्र तत्र स्वर्णकुण्डलादौ सामान्यतोऽभेदं ज्ञात्वा 'कस्मिन्नु भगवो विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवति' इति पृष्टवानिति वक्तुं युज्यते ॥

अंगिरस उत्तरम्

ब्रह्मविद्या द्विविधेत्याह—

मूलम्—

तस्मै सहोवाच द्वे विद्ये वेदितव्ये इति ह्स्म ।
यद्ब्रह्मविदो वदन्ति परा चैवापरा च ॥ ४ ॥

सोऽङ्गिरास्तस्मै शौनकाय उवाच ह उक्तवान् किल । किमिति उक्तवान् इत्यत आह । यदिति । यत्-परशिवब्रह्मरूपं लिङ्गं, प्राप्तुमित्यध्याहारः । द्वे-द्विविधे, विद्ये, कार्यकारणरूपे वेदितव्ये—ज्ञातव्ये इति । एवं ब्रह्मविदः—वेदार्थाभिज्ञाः शिवाचार्याः, वदन्तिस्म ह—उक्तवन्तः किल । तस्मिन् ज्ञाते सर्वं ज्ञातं भवतीति प्रतिवचनमुक्तमिति बोध्यम् । ते के द्वे विद्ये इत्यत आह परा चापरा चेति । परा च—महामन्त्ररूपा कारणविद्या च 'पञ्चाक्षरी परा विद्या सतारा लिङ्गरूपिणी अधिकारयुजांतारे ध्येया सा यन्त्ररूपिणी' (चन्द्रज्ञानागम

प. ११ श्लो. ४४) 'पञ्चाक्षरी परा विद्या वितारा लिङ्गरू-
पिणी । तारेऽधिकार रहितैर्ध्येया सेऽयं भवेद्द्विज ' (चं. प.
११ श्लो. ४७) इत्यागमोक्तेः । अपरा च—ऋग्वेदादिरूपा
वक्ष्यमाणा कार्यरूपा चेति ॥ ॥ ४ ॥

अपरविद्या

तत्र कारणविद्याया अतिसूक्ष्मत्वात् दुर्ज्ञेयत्वात् स्थूलारुन्धतीन्यायेन प्रथमं अपरां कार्यरूपां स्थूलविद्यामाह ॥

मूलम्—

तत्रापरा ऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्ववेदः,
शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दोज्योतिषमिति ।
अथ परा यया तदक्षरमधिगम्यते ॥ ५ ॥

तत्र वेदविद्यायां निष्कामसमनुष्ठित मोक्षसाधनभूत धर्मज्ञानहेतुत्वात् षडङ्गसहितानां ऋगादिवेदानां अपरविद्यात्वं परम्परया मुक्तिसाधनत्वमित्यर्थः । कानि च षडङ्गानि । शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषमिति । तत्र वर्णस्वराद्युच्चारणप्रकारोपदेशिनी शिक्षा । 'वर्णस्वरः मात्रा बलं सामसन्तानः इत्युक्तः शीक्षाध्यायः' इति श्रुतेः । कल्पस्तु—आपस्तम्बादिसूत्रग्रन्थः । कल्प्यते सम-

र्थ्यतेऽनुष्ठेयप्रयोगोऽत्रेति व्युत्पत्तेः । व्याकरणं—प्रकृतिप्रत्ययाद्युपदेशेन पदस्वरूपतदर्थनिश्चायकम् । निरुक्तं तु पद-विभागमन्त्रार्थ देवता निरूपणार्थं शास्त्रम् । छन्दो—गायत्र्यादि छन्दोऽभिधायकम् । ज्योतिषं—कर्मकाण्डोक्त कर्मकालविधायकं शास्त्रम् । इत्यङ्गानि षट् ऋगादयश्चत्वारो वेदाः अपरविद्यात्वेनाभिहिताः । अथ—अनन्तरं यया विद्यया महामनुरूपया तत्—अक्षरमत्र तच्छब्दः । 'यद्ब्रह्मविदः' इत्यत्र पूर्वोक्त यच्छब्दार्थबोधकः । अक्षरं परशिवलिङ्गम् 'यदातमस्तन्न दिवा न रात्रिर्नसन्नचासच्छिव एव केवलः । तदक्षरं तत्सवितुर्वरेण्यं प्रज्ञा च तस्मात्प्रसृता पुराणी' इति श्रुतेः । अधिगम्यते—प्राप्यते सा परा विद्येत्यर्थः । उक्तं च रेणुक भगवत्पादाचार्येण 'मूलं विद्या शिवः शैवं सूत्रं पञ्चाक्षरस्तथा । एतानि नामधेयानि कीर्तितानि महामनोः ॥' इति । 'पञ्चाक्षरीमिमां विद्यां प्रणवेन षडक्षरीम् । जपेत्समाहितो भूत्वा शिवपूजापरायणः' इति च । 'पञ्चाक्षरीं परां विद्यां' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः मूलप्रणवसहित महामनोः परविद्यात्वं सिद्धम् । तस्य स्वार्थानुध्यायिनो ब्रह्मप्रापकत्वंचोक्तम् । 'जपेत्पंचाक्षरीमेतां विद्यां पाशविमुक्तये । यथानादिर्महादेवः सिद्धः संसारमोचकः । तथा पञ्चाक्षरो मन्त्रः संसार क्षयकारकः' इति । 'किमिह बहुभिरुक्तैर्मन्त्रमेनं महात्मा प्रणवसहितमादौ यस्तु पञ्चाक्षराख्यम् । जपति परमभक्त्या

पूजयन् देवदेवं स गतदुरितबन्धो मोक्षलक्ष्मीं प्रयाति' इति। उक्तं च त्रिपुरतापिन्यामुपनिषदि 'ॐ नमश्शिवायेति याजुषमन्त्रोपासको रुद्रत्वमाप्नोति' इति॥

ननु भवतु नाम पञ्चाक्षरमहामनुः स्वार्थानुध्यायिनां स्वार्थसाक्षात्कार संपादनद्वारा परशिवब्रह्मत्वप्रापकः। तस्य कारणरूपत्वं ऋगादि लक्षणविद्यायाः कार्यरूपत्वं च कथमिति चेदुच्यते। 'पञ्चाक्षरमयं शम्भुं परब्रह्मस्वरूपिणम्। नकारादियकारान्तं ज्ञात्वा पञ्चाक्षरीं जपेत्' इति। पञ्चब्रह्मोपनिषदि सद्यो जातादि पञ्चब्रह्मणां तद्वाचक नकारादि यकारान्त स्थूल पञ्चाक्षराणांचाभेदस्य श्रूयमाणत्वात्। सिद्धान्तशिखोपनिषद्यपि 'योऽयं नकारः सोऽयमकारः सद्योजातोभूद् ऋग्वेदः सम्पुटमुच्यते' इत्यादिना मूलप्रणवघटकानां नकारादीनां तद्वाच्यानां सद्योजातादीनां तज्जन्यानां ऋग्वेदादीनां कामिकाद्यागमान्तानां च भेदः श्रूयते। तथा च सूक्ष्मस्थूलात्मक प्रणवसहित पञ्चाक्षरीविद्यायाः कारणत्वावगमात्। षडङ्ग सहित ऋग्वेदादि चतुष्टयस्य कार्यत्वावगमात्। सद्योजाताद्यपरपर्यायाचारादिलिङ्गानां तदभिन्न तद्वाचक नकारादि यकारान्त पञ्चाक्षरी विद्या कारणरूपा परा। तज्जन्यषडङ्ग सहित ऋग्वेदाद्यात्मिका विद्या कार्यरूपा अपरा। तथा च स्मृतिः 'अष्टादशानामेतासां विद्यानां ब्रह्मवर्त्मनाम्। आदिकर्ता शिवः साक्षात् शूलपाणिरिति श्रुतिः॥ सद्यो

जातेन ऋग्वेदं वामदेवेन याजुषम्। अघोरेण तथा साम पुरुषेणत्वथर्वणम्। ईशानेन मुखेनैव कामिकाद्यागमां स्तथा। जनयामास विश्वेशः सर्वसिद्धिप्रदायकः ॥ विमर्शरूपिणी शक्तिः शिवस्यः परमात्मनः। निगमागमरूपास्यात्सर्वतत्त्व प्रकाशिनी ॥ तस्माद्वेदागमार्थेषु यः कुर्याद्भेदभावनाम्। स सहस्रकुलं घोरे नरके पतति ध्रुवम् ॥' इति निगमागमविद्याया नकारादि यकारान्त पञ्चाक्षरात्मक सद्योजातादि पञ्चब्रह्मजन्यत्वावगमाच्च। षडङ्ग सहित ऋग्वेदादि विद्यायाः कार्यत्वं पञ्चाक्षरीविद्यायाः कारणत्वमिति बाढं जानीमः ॥ किं च प्रणवघटकाकाराद्यभिन्न नकारादीनामेव ऋग्वेदादि कारणत्वमुक्तं क्रियासारे 'वेदात्मना तथा व्यक्तः प्रणवो विकृतिं गतः। तत्राकारो ऋगभवदुकारो यजुरव्ययः। मकारः सामसञ्जातो नादस्त्वाथर्वणी श्रुतिः' इति। तस्मात्प्रणवसहित पञ्चाक्षरीविद्यैव परा विद्या, सैव षट्स्थल ब्रह्मविद्या। तदुक्तं क्रियासारे चतुर्विंशोपदेशे 'स्वतन्त्रा स्वप्रकाशा सा शक्तिरेव यथाक्रमम्। लिङ्गेष्वेतेषु संभूता नाम्ना षड्रूपतामगात्। सूक्ष्मकार्यस्य करणं प्रपञ्चोत्पादनस्य तु। कारणीभूत चिच्छक्तेरन्यपर्यायरूपिणः ॥ प्रणवस्य स्वरूपाढ्या शान्त्यतीतोत्तराभिधा। कलेयं वक्ष्यमाणानां षण्णामाद्या निगद्यते ॥ द्वितीयानन्दरूपायाः पराशक्तेस्तथैव च। अन्यपर्याय यमयी शान्त्यतीतकलेति च।

औन्मुख्यलक्षणा या स्यादादिशक्तेस्तथैव च । अन्यपर्याय वमयी शान्तिस्तार्तीयकी कला ॥ सूक्ष्मक्रिया लक्षणाया इच्छाशक्तेस्तथैव च । विद्याकला तुरीयान्यपर्याया शिमयी भवेत् । बहिर्मुखी ज्ञानशक्तेरन्यपर्यायरूपिणः । मकारस्य स्वरूपा च प्रतिष्ठा पञ्चमी कला ॥ स्थूलोद्यम क्रियाशक्तेरन्य-पर्यायरूपिणः । नकाररूपिणी षष्ठी सा निवृत्तिकलाभिधा' इति । स्वतन्त्र स्वप्रकाशताशक्तेरेव चिच्छक्त्यपरपर्याय प्रण-वसहित यकारादि नकारान्त पञ्चाक्षरी विद्यात्मकत्वादिय-मेव कारणविद्या पराशब्दमयीत्युच्यते 'शिवा शब्दमयी प्रोक्ता शम्भुश्चार्थमयस्मृतः' इति स्मृतेः । अनयैव महाम-न्त्ररूपया लिङ्गाङ्गसामरस्योपदेशः कर्तव्यः । तदुक्तं क्रिया-सारे चतुर्थोपदेशे 'लिगांगयोः सामरस्यं महावाक्योपदेश-वत् । पंचाक्षरमहामन्त्राद्बोधनीयं विपश्चिता' इति । एकोन-विंशोपदेशे च 'पञ्चाक्षरार्थतश्चेममर्थं शिष्यस्य बोधयेत्' इति च ॥

नन्वस्तु प्रणवोपेत पञ्चाक्षरीविद्यायाः कारणरूपत्वं परत्वम् । 'तत्रापरा ऋग्वेदः' इत्यादिना अपरविद्यां निरूप्य 'अथ परा यया तदक्षरमधिगम्यते' इति पराया विद्यायाः पृथक् निरूपणेनास्याः ऋग्वेदादि बाह्यत्वस्यैव ज्ञायमान-त्वात् । तद्‌बाह्यत्वे तस्या मुक्तिसाधनत्वानुपपत्तेः 'या वेदबाह्यास्मृतयो याश्च काश्च कुदृष्टयः । सर्वास्ता निष्फलाः

प्रेत्यतमो निष्ठा हि ताः स्मृताः’ इति स्मृतेः कुदृष्टित्वादनु- पादेयत्वापत्तेः। किं च ‘आत्मा वाऽरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः’ इति बृहदारण्यक विधिवाक्येन श्रुतिवचनैरेव श्रवणस्य मोक्षोपयोगित्वेन विहितत्वात् श्रुतिवचनभिन्नवचनैरविहितत्वात् परायास्त्वदभिमताया विद्यायाः कथं मोक्षप्रापकत्वम्। नीलकण्ठशिवाचार्योऽप्याह क्रियासारे—‘श्रोतव्य वाक्यविहितं श्रवणं श्रुतिवाक्यतः। भाषाप्रबन्धैर्यद्ज्ञानं यच्च पौरुषवाक्यतः ‘न तस्य चात्रज्ञानस्य पुरुषार्थैक हेतुता। तस्माद्वैदिकविज्ञानं साक्षान्मुक्तिप्रदं नृणाम्’ इति। तस्मादवैदिकत्वात्त्वदभिमत प्रणवसहित पञ्चाक्षरीविद्यायाः स्वार्थानुसंधानाभ्यासदार्ढ्यप्रयुक्तसाक्षात्कारद्वारा न शक्तिविकासात्मक शिवत्वप्राप्तिरूप मुक्तिप्रापकत्वमिति प्राप्ते ब्रूमः। यजुर्वेद श्रीरुद्राध्याय, पञ्चब्रह्मोपनिषत्, पञ्चाक्षरजाबालोपनिषत्, सिद्धान्तशिखोपनिषत्, भस्मजाबालोपनिषत्, त्रिपुरतापिन्युपनिषदादि प्रसिद्धप्रणवोपेत पञ्चाक्षरीविद्याया न वेदबाह्यत्वं वक्तुं शक्यते। येन तस्या मुक्त्यसाधनता स्यात्। किंतु वेदान्तर्गतत्वमेव। तर्हि ततः ‘अथ परा यया तदक्षरमधिगम्यते’ इति विभागस्य वैयर्थ्यं स्यात्। स्याच्च पराया विद्याया मोक्षप्रापकत्वोक्तेरनौचित्यम् इति चेन्न। कारणकार्यरूपं पृथिव्योः पृथिवीत्वेनैकत्वेऽपि पृथिवी द्विविधा। नित्या कारणरूपा। अनित्या कार्यरूपा चेति

विभाजक कारणत्वकार्यत्वभेदेन विभागवदत्रापि परशब्दित कारणात्मिकायाः प्रणवसहित पञ्चाक्षरीविद्यायाः अपरशब्दित कार्यरूपषडङ्गसहित ऋग्वेदादि विद्यायाश्च वेदत्वेनैक्येऽपि विभाजककार्यत्व कारणत्वधर्मभेदेन विभागोपपत्तेरवैदिकत्वानापत्ते र्मुक्त्युपपत्तेर्न 'यया तदक्षरमधिगम्यते' इत्युक्तेरनौचित्यं च। तदुक्तमागमे 'पञ्चाक्षरी परा विद्या शिवज्योतिरवाप्तये' इति। शिवागमानुकूल्येनैव वेदार्थस्यापि वर्णनीयत्वात्। 'वेदसिद्धान्तयोरैक्यमेकार्थप्रतिपादनात्' इति रेणुकभगवत्पादाचार्येणाप्युक्तत्वात्' अत्र मोक्षप्रापिका परा विद्या कारणरूप प्रणवसहित पञ्चाक्षरीविद्यैव। नान्यथा परविद्याशब्दो व्याख्यातुं शक्यते॥

इतरेषां व्याख्यातॄणां मते अस्वरसो भावनम्; अद्वैतमतवादश्च

परेषामन्यथा व्याख्यानेऽस्वारस्यं प्रदर्शयिष्यामः। तत्सुधीभिरवलोकनीयम्। यदि परविद्या शब्देन उपनिषद्ग्रन्थसन्दर्भविशेषस्य प्रतिपाद्यत्वम्। ऋग्वेदादि शब्देन मुख्यया वृत्त्या ऋग्वेदादीनामेवप्रतिपाद्यत्वं तदा ब्रह्मप्रतिपादकोपनिषदां वेदबहिर्भावप्रसंगेन 'या वेदबाह्या स्मृतयः याश्च काश्च कुदृष्टयः' इत्युक्तरीत्या असदर्थत्वमेव स्यादित्यतो ऋग्वेदादिशब्दानां मुख्यार्थमाश्रित्य परैरुपनिषदां वेदबाह्यत्व वारणाय परविद्याशब्दोऽत्रोपनिषद्वेद्याक्षरविषयकज्ञानवाचीति व्याख्यातम्॥

विशिष्टाद्वैतमतवादः

अत्रेदमस्वारस्यं 'द्वे विद्ये वेदितव्ये' इत्यत्र सकृत्प्रयुक्त एष विद्याशब्दोऽसत्यपि साधारणे प्रवृत्तिनिमित्ते । ऋग्वेदादि ग्रन्थसन्दर्भ लक्षणामपराविद्यां ब्रह्मज्ञानलक्षणां परविद्यां च वक्तीति दोषोऽस्ति । अस्मन्मते स नास्ति । ऋग्वेदादिशब्दानामपि तज्जन्यज्ञानपरत्वात् ॥

शक्तिविशिष्टाद्वैतमतवादः

किं च परव्याख्याने ऋग्वेदादिवेद्य विलक्षणत्वात् ब्रह्मणः 'वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यः' इति स्मृतिः पीड्येत । अतः ऋग्वेदादिजन्यज्ञानं ब्रह्मविषयकमेवेत्युक्तम् । अतः परापरज्ञान शब्दितापरोक्ष परोक्षज्ञानविषयत्वं ब्रह्मण एवेत्यपरेण व्याख्यातं तदप्यसदेव । अपरोक्तरीत्यैव परमतेऽपि दोषसम्भवात् । तथा सकृत्प्रयुक्त एष विद्याशब्दोऽसत्यपि साधारणे प्रवृत्तिनिमित्ते ऋग्वेदादिजन्य परोक्षज्ञानमपरोक्षज्ञानं च कथं लक्षयति । न च ऋग्वेदादि शब्दराशिरूपग्रन्थस्य ज्ञानस्य चात्यन्त भेदात् । तादृशदोषोऽस्तीत्युक्तम् । नत्वत्र तादृश दोषोऽस्ति परापरशब्दद्वयस्यापि तज्जन्यज्ञानद्वयलक्षकत्वादिति वाच्यम् । तादृशशब्दजन्यज्ञान वैलक्षण्यात् । अन्यथा अपरविद्या शब्देन परोक्षज्ञानं परविद्याशब्देनत्वपरोक्षज्ञानमिति वक्तुमशक्यत्वात् । यदि सकृत्प्रयुक्त विद्याशब्दो

ऋग्वेदादिग्रन्थं ज्ञानं च न वक्ति तदा परोक्षज्ञानमपरोक्षज्ञानं च कथं लक्षयति । परोक्षापरोक्षयोर्ज्ञानयोरप्यत्यन्तभिन्नत्वात् । किं च परमते परशब्देनैकेन ज्ञाने लक्षणास्वीकारगौरवदोषः । अपरमते परापरशब्दयोर्द्वयोरप्यपरोक्षपरोक्षज्ञानद्वये लक्षणाद्वयस्वीकारात्ततोप्यधिको गौरवदोषः ॥

किं च 'तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत' इत्युपसंहार वाक्यगत ब्रह्मविद्या शब्दस्य 'प्रोवाच तां तत्वतो ब्रह्मविद्याम्' इति द्वितीयखण्ड पठित ब्रह्मविद्याशब्दस्य 'ब्रह्मविद्यां सर्वविद्याप्रतिष्ठामथर्वाय ज्येष्ठपुत्राय प्राह' इत्युपक्रमगत ब्रह्मविद्याशब्दस्य चोक्तिकर्मतयैव पठ्यमानत्वात् । विद्याशब्देन यदि ज्ञानं लक्ष्यते तर्हि तत्रोक्ति कर्मता बाधोऽपि स्यात् । किं च 'द्वे विद्ये' इत्यस्य परमपरं चेति ज्ञानं द्विविधमित्यर्थस्तर्हि 'वेदितव्ये' इत्यस्यासंगतिः स्यात् । कथं ज्ञाने ज्ञातव्ये ज्ञानविषये कर्तव्ये भवतः ? स्वस्यैव स्वविषयकत्वाभावात् विषयविषयिणोर्भेदावश्यंभावात् । ज्ञानस्य स्वातिरिक्तविषयकत्वानियमात् । न चौदनपाकं पचतीतिवन्निर्देश इति वाच्यम् । भ्रान्तप्रयोगापत्तेः । विद्याशब्दस्य वेदशब्दसमूहरूप मुख्यार्थस्वीकारे वेदितव्य शब्दस्य च ज्ञातव्यार्थकत्व सामञ्जस्ये मन्दग्राम्य प्रयोगसादृश्य प्रदर्शनमपि मन्दबुद्धिविलसितमेव स्यात् ॥

वेदनित्यत्वविचारः

तस्मादपरविद्याशब्देन यथाश्रुत षडङ्गसहित सशिरस्क ऋग्वेदादि शब्दराश्यात्मिकैव विद्या कार्यरूपा विवक्षिता। परविद्याशब्देन महामनुरूपैव कारणविद्या विवक्षितेति बोध्यम्। किमिदमपूर्वं व्याख्यानम्? कथं वा एवं व्याख्याने 'वाचा विरूप नित्यया' 'अनादिनिधना नित्या वागुत्सृष्टा स्वयंभुवा। आदौ वेदमयी विद्या यतः सर्वाः प्रवृत्तयः' इति श्रुतिस्मृत्योः ऋग्वेदादिविद्याया अपि नित्यत्ववादिन्योर्विरोधपरिहारः' इति चेदुच्यते। 'निश्वसितमेतदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेद' इति। 'तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः, ऋचः सामानि जज्ञिरे' इति। 'ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वभूतानाम्' इति च श्रुतेः। 'योऽयं नकारः सोऽयमकारः स सद्यो जातो भूद् ऋग्वेदः सम्पुट उच्यते' इत्यादेः 'योऽयं यकारस्तदिदं समस्तमोमिति निर्विशेषः प्रणवः सर्वोत्तर ईशान आकाश आगमो लिङ्गमुच्यते' इत्यन्तायाश्च श्रुतेः ऋग्वेदादिविद्याया जन्यत्वावगमात्। ग्रीष्मे भूविलीनदूर्वादेर्वर्षाकाले पुनराविर्भाववत् सृष्टेः प्राक् परमेश्वरीविमर्शशक्तिविलीन वेदशब्दराशेः सृष्टिकाले पुनराविर्भावस्याभ्युपगमान्न नित्यत्ववादिन्योः श्रुतिस्मृत्योर्विरोधः। बीजांकुरवदवस्थितस्यैव प्रकटीकरणमुत्पत्तिरित्यस्मदभ्युपगमात्। न जन्यत्वाजन्यत्ववादिन्योः श्रुतिस्मृत्योर्विरोधः। तस्मादृग्वेदाद्यपरवि

च्छायाः कार्यत्वमन्यथा शास्त्रयोनित्वाधिकरणविरोधः स्यात्। तत्र ऋग्वेदादिशास्त्रयोनित्वस्य शक्तिविशिष्ट परशिवब्रह्मण उक्तत्वात्। ननु ऋग्वेदादीनां सृष्टेः प्रागपि सूक्ष्मरूपेण स्थितत्वे 'न सन्नचासच्छिव एव केवलः' 'एक एव रुद्रो न द्वितीयाय तस्थे' 'नेह नानास्ति किंचन' 'न द्वितीयमस्ति' 'नान्यत्किंचनमिषत्' इत्यादि श्रुतिषु सृष्टेः प्राक् द्वितीयवस्तु निषेधः कथमुपदिश्यते इति चेन्न। तत्र परशिव ब्रह्मगतविमर्शशक्त्यपरपर्याय प्रज्ञाशक्तेरनिषिद्धत्वात्। अन्यथा 'प्रज्ञा च तस्मात्प्रसृता पुराणी' इत्युत्तरोक्तं शिवाविर्भूतत्वं प्रज्ञाशक्तेरनुपपन्नं स्यात्॥

चत्वारः वाक्प्रवृत्तयः

तस्मादृग्वेदादीनां वैखरी वाग्रूपाणां सृष्टेः प्रागपि परशिवशक्तौ सूक्ष्मरूपेण स्थितत्वान्नित्यत्वम्। सृष्टिकाले पुनः स्थूलरूपेणाविर्भूतत्वादनित्यत्वं कार्यत्वमिति सिद्धम्। 'चत्वारि वाक् परिमितानि पदानि गुहात्रीणि निहितानेङ्गयन्ति। तुरीयं वाचो मनुष्या वदन्ति' इति श्रुतेरङ्कुरायमाणांकुरितपल्लवितफलितरूप सूक्ष्मा पश्यन्ती मध्यमा वैखर्यपरपर्यायारम्भविवक्षाध्यवसायोक्ति रूपासु चतुर्विधासु वाक्षु 'यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं, यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै' इति श्रुत्युक्तरीत्या वेदशब्दजालमुपदेष्टुर्महेश्वरस्योक्तेः कण्ठदेशे फलित रूपाया उन्मेषक्रमवैलोम्यतो हृदये पल्लविता-

ध्यवसायोक्तिरूपत्वात् । तस्याः नाभावङ्कुरित विवक्षा वाक् स्वरूपत्वात्। तस्या आधारेऽङ्कुरायमाणारम्भवागात्मकत्वात्। तस्या विमर्शशक्त्यात्मकत्वात् । तस्माद्वैखरीवाग्रूप ऋग्वेदादिविद्यायाः स्थूलत्वम् ॥

यदुक्तं 'स्थानेषु विवृती वायौ कृतवर्णपरिग्रहा । वैखरीवाक्प्रयोक्तॄणां प्राणवृत्तिनिबन्धना। केवलं बुध्युपादानात्क्रमरूपानुपातिनी। प्राणवृत्तिमतिक्रम्य मध्यमा वाक्प्रवर्तते। अविभागात्तु पश्यन्ती सर्वतः संहृतक्रमा। स्वरूपज्योतिरेवान्तः सूक्ष्मा वागनपायिनी' इति । नन्वस्तु सूक्ष्मवागात्मक विमर्शशक्तेरेव ऋग्वेदादि कारणत्वम् । किं पुनः षडक्षरीविद्यायाः कारणत्व प्रतिपादनेन इति चेन्न । 'स्वतन्त्रा स्वप्रकाशा सा शक्तिरेव यथाक्रमम् । लिङ्गेष्वेतेषु सम्भूत नाम्ना षड्रूपतामगात्' इत्यादिभिः पूर्वोदाहृत वातुलोत्तरश्लोकैर्विमर्शशक्तेः षडक्षर्यात्मकत्वोपदेशात् । एतदागमश्लोकानुसारेणैव स्वप्रभानन्दशिवाचार्यैरपि शिवाद्वैतमञ्जर्यां 'सा स्वतन्त्र स्वप्रकाशताशाक्तिरेव क्रमादेषु लिङ्गेषु सूक्ष्म कार्यकरणप्रपञ्चोपादानकारणीभूत चिच्छक्त्यपरपर्यायप्रणव रूपशान्त्यतीतोत्तराख्यकलेतीत्यादिना' 'षड्रूपतामगमत्' इत्यन्तेन । 'तद्वाचक षडक्षरीरूपतां' इति च विमर्शशक्तेः षडक्षरीरूपत्वव्यपदेशाच्च । प्रणवव्यष्ट्यात्मक न कारादिजन्य-

त्वस्य ऋग्वेदादिविद्यायाः सिद्धान्तशिखोपनिषदादिषूपदिष्टत्वात् । प्रणवसहित पञ्चाक्षरीविद्याया एव कारणरूपत्वं परत्वम् ॥

अत एव रेणुकभगवत्पादाचार्यैण 'मूलं विद्या शिवः शैवसूत्रं पञ्चाक्षरस्तथा । एतानि नामधेयानि कीर्तितानि महामनोः' इत्युक्तमेतेन मूलमित्यभिधानेन सर्वं ऋग्वेदादि विद्यानां मूलत्वं कारणत्वं पञ्चाक्षरीविद्याया एवेति स्पष्टं ज्ञातव्यमन्यथा पूर्वोक्ता 'सद्योजातेन ऋग्वेदं' इत्यादिना वाच्यवाचकाभेद तात्पर्यैणोक्ता स्मृतिः पीड्येत । मन्त्रतनोः शिवस्य चिच्छक्त्यपरपर्याय प्रणवस्य अव्यक्तत्वात् गोप्यमुखात्मक महालिङ्गवाचकत्वात् प्रणवविकृतिरूप नकारादि यकारान्त पञ्चाक्षर्याः सद्योजाताद्यपरपर्यायाचारादिलिङ्गपञ्चकस्य वाचकत्वात् । तस्य प्रकट पञ्चमुखात्मकत्वोपदेशात् । नकारादि पञ्चाक्षरसमष्ट्यात्मक प्रणवस्य गोप्यमुखवाचकस्यापि न व्यष्टिरूप ऋग्वेदादिकारणत्वं संभवति ; व्यष्टिरूपकार्यस्य व्यष्टिरूपेणैव कारणत्वावश्यंभावात् । अत एवोक्तं क्रियासारे 'वेदात्मना तथा व्यक्तः प्रणवो विकृतिं गतः' इति न वयं प्रणवस्य नकारादि यकारान्तस्य च भेदं पश्यामः । प्रणवस्य सूक्ष्म पञ्चाक्षरात्मकत्वात् । नकारादि यकारान्तस्य स्थूल पञ्चाक्षरात्मकत्वात् । तदुक्तं पंचाक्षर जाबालोपनिषदि ॥

'अकारोकार मकारविन्दुनाद पंचकवाच्यार्थ स्थूल प्रणवरूप नकारादि पंचाक्षररूप षडध्वमयविग्रह स्थूल-सूक्ष्मैकरूप व्यष्टिसमष्ट्यात्मक षडक्षरस्वरूपः पंचाक्षर ॐनमःशिवायेति' इति। तथैव क्रियासारे एकोनविंशोपदेशेप्युक्तं पंचाक्षराख्यया प्रणवव्यष्टिरूपया पंचाक्षरसमष्टिरूपेण अकारोकारमकारविन्दुनादात्मक प्रणवेन च वाच्यरूपस्याद्य तत्वरूप महालिङ्गस्यैवोपास्यस्यागमिकैर्वैदिकैरपीत्यविशेषात्त दवान्तर तत्त्वभेदेऽप्यदोष इति' इति। 'तद्बीजं सर्वविद्यानां मन्त्रमाद्यं षडक्षरम्। अतिसूक्ष्मं महार्थं च ज्ञेयं तद्वटवीज वत्' इति। 'सांगानि वेदशास्त्राणि संस्थितानि षडक्षरे' इत्यादि वायवीयसंहितावचनैश्च प्रणवसहित पंचाक्षरी विद्याया एव कारणत्वावगमात्'। 'आश्रित्य परमां विद्यां हृद्यां पञ्चाक्षरीं मम'। 'आश्रित्य परमां विद्यां हृद्यां पञ्चाक्षरीं बुधः' इत्यादि श्रुतिभिः क्रियासारोदाहृत वाक्यैः तस्या एव परत्वोपदेशाच्च। प्रणवसहित पञ्चाक्षर विद्यैव कारण-रूपा पराविद्येति निश्चीयते। तथा चान्तर्लक्ष्य बहिर्लक्ष्य भेदेन द्विविधस्य ज्योतिर्लिङ्गापरपर्यायप्राणलिंगस्येष्टलिंगस्य चाभ्यन्तरे सूक्ष्मशरीरे बाह्ये स्थूलशरीरे धारणमेवानुसन्धानमुपासनम्। तच्च लिङ्गाङ्गसामरस्यात्मक शिवजीवैक्य विषयम्। तदैक्य बोधिकैव महामनुरूपा परा विद्या॥

पति-पशुकर्मविवेकः

तन्महामन्वर्थोपासनायामेव सर्वे वीरशैवीय धर्मा भूतिरुद्राक्षधारणादयः उपयुक्ताः । लिङ्गधारणरूपोपासनायां पतिधर्मापरपर्याय शिवाश्रमोक्त धर्माणामङ्गभूतानामभावे महामन्त्रार्थानुसन्धानरूप लिङ्गधारणस्याप्यंगिनः सिद्धेरभावात् । तदसिद्धौ उपासनस्य दर्शनाकारपरिणमनासम्भवात् । तदसम्भवे स्वशक्तिविकासात्मक शिवभावाभावात् । मुक्त्यभाव प्रसङ्गः । तस्मात्सांगो महामनुः स्वार्थानुसन्धानरूप लिङ्गधारणानन्तरभावि साक्षात्कारद्वारा परशिव ब्रह्मप्रापको भवतीत्येतत्सूचितं 'यया तदक्षरमधिगम्यते' इत्यनेनेति मन्तव्यम् । नाग्निष्टोमादीनां पशुकर्मणां ज्ञानसमुच्चितत्वम् । न हि तेषां निष्कामसमनुष्ठानमप्यस्माकं शिवभक्तानां वीरशैवानाम् । तदुक्तं क्रियासारे 'अग्निष्टोमादयो यज्ञा अश्वमेधावसानकाः । सर्वे ते शिवभक्तर्थं निश्चिता वेदशास्त्रयोः' इति । 'प्रक्षालनाद्धि पङ्कस्य दूरादस्पर्शनं वरम्' इत्युक्तेः ॥

नन्वाग्निष्टोमाद्यनुष्ठानाभावे तत्प्रतिपादक वेदभागस्य ज्ञातव्यत्वे प्रयोजनाभावात् कथं 'द्वे विद्ये वेदितव्ये' इत्युक्ताज्ञा संगच्छते । ऋग्वेदाद्यपरविद्याया अग्निष्टोमादि पशुकर्म प्रतिपादकत्वात् । अग्निष्टोमादीनां भवता पशुकर्मत्वेन परिगणितत्वात् इति चेत्सत्यम् । न हि मयैवेत्थं परिगण्यते

अस्यामेवोपनिषदि द्वितीयखण्डे 'प्लवा ह्येते अदृढा यज्ञरूपाः' इत्यादिना 'इमं लोकं हीनतरं वा विशन्ति' इत्यन्तेन पशुकर्मणामत्यन्तनिन्दितत्वात्। 'नास्त्यकृतः कृतेन' इति मोक्षस्य कर्मफलत्वाभावे उक्तेप्यग्रे 'तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत्समित्पाणिः। श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम्' इत्यादिना गुरूपसदनविधेः श्रूयमाणत्वात्। तृतीयखण्डे 'क्रियावानेष ब्रह्मविदां वरिष्ठः' 'सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष आत्मा' इत्यादिना तप आदीनामपि साक्षान्मोक्षसाधनत्वस्योक्तत्वात्। 'नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो' इत्यादिना चतुर्थखण्ड पठित वाक्येन लिङ्गधारणादि पतिकर्माभावे मोक्षाभावः। तत्सत्वे मोक्षसत्वमिति पतिकर्मणां मोक्षफलकत्वग्राहकान्वयव्यतिरेकयोः स्पष्टमुक्तत्वात्। 'नायमात्मा बलहीनेन लभ्यो न च प्रमादात्तपसोवाप्यलिङ्गात्' इत्यत्र 'अलिङ्गात्' इति पदे नेष्टलिङ्गाभावे मोक्षाभावस्यातिस्पष्टमुपदिष्टत्वात्। उपसंहारे च 'नैतदचीर्णव्रतोऽधीते' इत्यनेन लिङ्गधारणव्रतात्मक पतिकर्माभावेऽध्ययनाधिकारस्यापि निषिद्धत्वात्। न पतिकर्मणां निन्दितत्वम्; पशुकर्मणां पाशाश्रयत्वात्। स्वर्गाद्यनित्यफलकत्वात्। 'नास्त्यकृतः कृतेन' इति प्राकृतपशुकर्मणामेव निषिद्धत्वावगमात्। न हि तेषां ज्ञानेन साकं साक्षान्मोक्षसाधनत्वम्। किंतु उपक्रमोपसंहारमध्यवाक्यपर्यालोचने पतिकर्मणामेव ज्ञानेन साकं साक्षान्मोक्षसाधनत्वम्। इति

निश्चीयते । तस्मात्पशुकर्मप्रतिपादक वेदभागस्य दौर्बल्यम् । पतिकर्मप्रतिपादक वेदभागस्य प्राबल्यं वक्तव्यम् । तदुक्तं नीलकण्ठ शिवाचार्येण ॥

'न कचिद्वेदभागस्य वेदमात्राप्रमाणताम् । किन्तु चरमः पूर्वकाण्डात् ज्ञानकाण्डस्य मुख्यताम्' इति समग्र वेदप्रामाण्ये स्वीकृतेऽपि पतिकर्मप्रतिपादक वेदभागस्य मुख्यत्वेन वीरशैवैरङ्गीकरणीयत्वात् । पशुकर्मणामपि परं परया शिवोपासनद्वारा शिवत्वप्रापकत्वस्वीकारात् । संगच्छत एव तदाज्ञावचनम् । तदुक्तं क्रियासारे 'अनुति ष्ठन् पशोर्धर्मान् पतिधर्मान् स चार्हति । यथा पिपीलिका वृक्षमूलमाघ्राय तत्फलम् । आरुह्य लभते तद्वत्पातिधर्मैकत त्परः । यथा विहंगः पक्षाभ्यां फलितं वृक्षमागतः ॥ पश्यन् फलमवाप्नोति तद्वत् शीघ्रं तदर्हति' इति । अपरो दृष्टान्तश्च तत्रैवोक्तः 'रत्नापणे निविष्टानां विविधानां क्रमेण हि । काच मुक्तामरकत प्रभृतीनां यथा पुनः । क्रयाधिकारानुगुणात् दर्श येत्तदतिक्रयम् । गृहीतारः स्वसामर्थ्यानुगुण्येनैव केवलम् । गृह्णन्ति नैव चान्यस्य दूषणायैव कल्पते । एवं सामान्यतो वेद प्रामाण्ये सति तत्पुनः । स्वाधिकारानुसारेण वैदिकेषु प्रव र्तते ॥ क्रमसोपानमार्गेषु त्रयाणामथवा द्वयोः । अतिक्रमेण चारूढे सोपानोत्पाटनं नहि । कुर्वन्ति तद्वदेवात्र सर्वेषां च प्रमाणता । तर्हि शैवः क्वचिद्वापि सर्वकर्माणि यत्नतः ।

अनुतिष्ठेत्प्रमाणं चेदित्येवं नापलभ्यताम् । राजा धनी वा लोकेषु सत्सु रत्नेषु भूरिशः । अल्पकयमणिं दत्ते तावता तन्नदूष्यते । एवं प्रमाणं वेदाश्चेत्यास्तां किं विस्तरेण तु ' इति । ' त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ' इति गीतावाक्येनाप्यनित्यफलक पशुकर्मप्रतिपादकवेदभागस्यैव निन्दितत्वात् । श्रुतिस्मृत्यनुसारेण अपरविद्यापदं पतिकर्मप्रतिपादक ऋग्वेदादि भागपरम् । उक्तं च रेणुकभगवत्पादाचार्यैरपि—

' शिवार्थे देहसंशोषः तपः कृच्छ्रादि नो मतम् । शिवार्चा कर्मविज्ञेयं बाह्यं यागादिनोच्यते । जपः पञ्चाक्षराभ्यासः प्रणवाभ्यास एव वा । रुद्राध्यायादिकाभ्यासो न वेदाध्ययनादिकम् ' ' ध्यानं शिवस्य रूपादि चिन्तानात्मादि चिन्तनम् । शिवागमार्थविज्ञानं ज्ञानं नान्यार्थ वेदनम् । इति पञ्चप्रकारोऽयं शिवयज्ञः प्रकीर्तितः ' इति । ' रुद्राध्यायादि काभ्यासः ' इत्यत्रादिपदेन पतिकर्म पतिपर श्रीरुद्रोपनिष दादि सर्ववेदोपनिषद्ग्रहणं सूचितम् । वीरशैवाचार कौस्तुभे ' श्रीरुद्रबृहदारण्य श्वेताश्वतरमुण्डकाः ' इत्यादिना ' सुसिद्धान्तशिखामुख्या भक्तियोगादयो मताः । सन्त्यसंख्याकोपनिषद उत्तरः काण्ड उच्यते ' इत्यन्तेनोपनिषद्गणन प्रस्तावे ' इति । क्रियासारे च श्रीरुद्रोपनिषद एव आदिमत्वेन पठित त्वात् । किं च रुद्राध्यायाद्यर्थग्राहक वेदांगाद्यभ्यासोऽप्य र्थात् सूचित एवेति मन्तव्यम् । वेदांगादीनामभ्यासोऽपि

कथं वेदाध्ययनं विना संभवति ? कर्मकाण्डस्य ज्ञानकाण्डस्य चांगभेदाभावात् । इति चेत् समग्रवेदानां प्रामाण्यं वदता नीलकण्ठशिवाचार्येण पूर्वकाण्डोक्त पशुधर्मानुष्ठानमेव निषेधितं न तु वीरशैवानां तत्प्रतिपादक वेदाध्ययनादिकमिति बोध्यम् ॥

'न वेदाध्ययनादिकं' इत्यस्य पशुधर्माचरणेच्छया पशुधर्मपर वेदाध्ययनाभावार्थकत्वस्यैव सुवचत्वात्। अन्यथा वेदवेदांगोपबृंहणाद्यभ्यासाभावे श्रीरुद्रोपनिषदादीनामप्यर्थ ग्रहणाभावः स्यात्। वीरशैवानां पशुधर्माचरणे सिद्धान्तागम सिद्धान्तशिखामणि प्रतिपाद्य पूर्वाश्रमनिरसनस्थल विरोधः स्यात्। अप्राकृत शिवाश्रमिणां पशुकर्मत्यागपूर्वक पतिकर्माचरणस्यैव ईश्वरानुमतत्वात् । न तदाज्ञाभंगभीतिरपि विद्यते । 'कर्मणो गहना गतिः' इति न्यायेन नहि कैरपि यावत्कर्माण्यनुष्ठातुं शक्यते । किन्तु तत्तदाश्रमविहितकर्माण्यनुष्ठातुं शक्यते । एकाश्रमिणोऽन्याश्रमासाधारण धर्मानुष्ठानमवैदिकम् । तस्मात्तत्र तस्य नाधिकारः । स्वाश्रमोक्त धर्माननुष्ठाने प्रत्यवायः । स्वाश्रमत्यागपूर्वकान्याश्रमस्वीकारे तद्धर्मानर्हत्येव । एवमत्याश्रमशब्दित शिवाश्रम निषेविणां वीरशैवानां प्राकृताश्रम धर्माचरणमवैदिकं प्रत्यवायजनकञ्च । न हि तदननुष्ठान प्रयुक्तावैदिकत्वम् । सर्वेषामपि सर्व धर्माननुष्ठान प्रयुक्तावैदिकत्वापत्तेः । उक्तं च रेणुकभगवत्पा

धक महामनुरूपकारणविद्यायाः परत्वम् । तदर्थैक्योपासनाविधायकत्वात् कार्यरूपऋग्वेदाद्यन्तभागस्यापरत्वं च सिद्धम् ॥ ५ ॥

तत्सामरस्योपासनाविषयमक्षरं किं विशेषणकमित्यत आह—

मूलम्—

यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रमवर्ण
मचक्षुः श्रोत्रं तदपाणिपादम् ।
नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं
तदव्ययं यद्भूतयोनिं परिपश्यन्ति धीराः ॥ ६ ॥

यत्तदद्रेश्यमिति–यत्–यस्मात् परविद्याधिगम्यं परशिवलिंगं । तत्तस्मात् कारणात् । अद्रेश्यं–अदृश्यमशुद्धान्तःकरणेन साक्षात्कर्तुमशक्यमित्यर्थः । 'दृश्यतेत्वग्र्यया बुध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः' इति श्रुतेः । अग्राह्यं–बहिरिन्द्रिय जन्यप्रत्यक्षविषयम् । नत्वत्यन्ताग्राह्यमेव तस्य परविद्यार्थविषयकोपासनात्मकभावग्राह्यत्वात् । 'भावग्राह्यमनीडाख्यं भावाभावकरं शिवं । कलासर्गकरं देवं ये विदुस्ते जहुस्तनुम्' इति श्रुतेः । 'निष्कलं भावलिङ्गं स्यात् भावग्राह्यं परात्परम्' इत्यनुभवसूत्रोक्तेश्च । शिवोऽहमिति भावो हि शिवत्वापत्तिकारणम्' इत्याचार्य भगवत्पादो-

केश्च । अगोत्रं—गोत्रं कुलं, तद्रहितमनन्वयं नत्वक्षरशब्दवा च्यस्य मनुष्यादीनामिवोन्वयोऽस्ति । अवर्ण-वर्णाः शुक्ला- दयो गुणाः तद्रहितम् । 'अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययं' इति श्रुतेः । अचक्षुः श्रोत्रं—ज्ञानेन्द्रियरहितम् । 'पश्यत्यचक्षुः स शृणोत्यकर्णः' इति श्रुतेः । 'अदृश्यं नेत्रवद् ब्रह्मद्रष्टृत्वं चास्ति नेत्रवत् । स्वात्मन्येवोपलम्भोऽस्य दर्शनं घटवन्नतु' इत्यभियुक्तोक्तेः । तत्—प्रकृतं ब्रह्म । अपाणिपादं—कर्मेन्द्रिय रहितं, नित्यं-कालपरिच्छेदरहितं, विभुं—देशपरिच्छेदर हितं, सर्वगतं-सर्वान्तर्यामितया स्थितम् । कुतः सुसूक्ष्मं अणोरणीय इत्यर्थः । तत्-प्रकृतं ब्रह्म, अव्ययमक्षरशब्द- वाच्यम्, त्रिकालाबाध्यमित्यर्थः । यत्—एवमदृश्यत्वादिगु णकं ब्रह्म, भूतयोनिं—शब्दार्थमयविश्वोपादानकारणम् ॥

'जन्माद्यस्य यतः' 'शास्त्रयोनित्वात्' इति । 'यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते' 'निश्वसितमेतदृग्वेदः' 'छन्दांसि जज्ञिरे' इति च सूत्रश्रुतिभ्यः शब्दार्थमय प्रप ञ्चस्य कारणत्वावगमात् । एवंभूतं परशिवलिङ्गं धीराः— लिङ्गाङ्गसामरस्य परापरविद्यारममाणाः वीराः, परिपश्यन्ति- परशिवलिङ्गप्रसादात्साक्षात्कुर्वन्ति । न हि घटादिवत्स्वातिरि- क्ततया पश्यन्ति । किंतु दीक्षात्रयविगलितमलचिलासा अनु- ष्ठितसांगशिवलिंगार्चनादिवीरशैवीय धर्मविजृम्भित शिव- प्रसादविकसितशिवच्छक्तिसंकोचचित्तविशिष्टाः स्वाभेदेन

स्वमात्मानं शिवं पश्यन्तीत्यर्थः । उक्तं च शक्तिसूत्रे 'चितिरेव चेतनपदावरूढा चैत्यसंकोचिनी चित्तम्' 'तत्परिज्ञाने चित्तमेवान्तर्मुखीभावेन चेतनपदाध्यारोहाच्चितिः' इति । 'अणोरणीयान्महतो महीयानात्मास्य जन्तोर्निहितो गुहायाम् । तमक्रतुः पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशम्' इति श्रुतेः । अत्र योनिशब्दस्योपादानकारणपरत्वम् । 'यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च' इत्यग्रिमवाक्यात् 'यज्ञाङ्गयोनित्वमवेक्ष्य यस्य' इति महाकविप्रयोगाच्चावगम्यते । एवं चाक्षरशब्दवाच्यस्य परशिवलिङ्गस्य 'आत्मशक्तिविकासेन शिवो विश्वात्मना स्थितः । कुटीभावाद्यथा भाति पटः स्वस्य प्रसारणात्' इत्युक्तप्रकारेण विश्वोपादानत्वात् । तद्विषयकोपासनादार्ढ्यें परित्यक्तबहिर्मुखत्वरूपसंकोचकलाशाल्यन्तर्मुखीभावप्रवृद्धचित्तशक्तिविशिष्टेन शुद्धशिवांशरूपात्मना प्रभाकरांशचक्षुषीव प्रभाकरे साक्षात्कृते सर्वोपादाने परशिवब्रह्मणि सर्वमिदं विज्ञातं भवति । विज्ञातब्रह्माभिन्नत्वात्सर्वस्येत्युपरिष्टात्स्पष्ट आशयः ॥ ६ ॥

अथाक्षरसृष्टिः

ननु लोके घटाद्युपादानं मृण्मयकपालादिकं तदतिरिक्तं च निमित्तं कुलालादिकं दृष्टं, न हि घटाद्युपादाने दृष्टे निमित्तं निमित्ते च घटादिकं ज्ञायते । तत्कथमेकविज्ञानेन सर्वविज्ञानोपपत्तिरित्यत आह—

मूलम्—

यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च
यथा पृथिव्यामोषधयः सम्भवन्ति ।
यथा सतः पुरुषात् केशलोमानि
तथाक्षरात्सम्भवतीह विश्वम् ॥ ७ ॥

यथोर्णनाभिरिति—यथा ऊर्णनाभिः लूताकीटः स्वशरीरांशप्राधान्येन च स्वलीन तन्तून् बाह्ये जालाकारेण स्वेतरा ननपेक्ष्य सृजते, सृजत्युत्पादयति। पुनश्च तानेव गृह्णते—गृह्णाति स्वात्मलीनान् करोति । यथा पृथिव्यामोषधयः—ग्रीष्मकाले पृथिव्यां बीजरूपेण स्थिताः पृथिवीतोऽव्यतिरिक्ताः वर्षाकालेऽङ्कुरादिक्रमेण वनस्पतयः सम्भवन्ति—जायन्ते । तथा च स्मृतिः ' सत्प्रज्ञानघनानन्दे शिवे परमकारणे । चराचरजगज्जालं ग्रीष्मे क्ष्मालीनबीजवत् ' सूक्ष्मरूपेण संस्थित्या पुनस्तस्य चिकीर्षया स्थूलत्वेन बहिर्यातम् ' इति। यथा सतः—जीवतः, पुरुषात्—अजडात् चेतनात्, केशलोमानि—केशाश्च लोमानि च जडानि सम्भवन्ति-उत्पद्यन्ते, तथा अक्षरात्—अक्षरशब्दवाच्यात् परब्रह्मणः-शिवलिङ्गात्, विश्वं-चेतनाचेतनात्मकं, इह अक्षर एव नत्वन्यत्र सम्भवति स्वेच्छया उन्मिषितं भवति। नत्वन्येच्छया प्रकटीकृतं भवति अनीश्वरत्वप्रसङ्गात् । नहीच्छादिकल्याणगुणरहितात् निर्विशेषात्सम्भवति जडत्वप्रसं-

गात् । जडस्य विश्वसृष्ट्यौन्मुख्याभावात् । 'कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिम्' 'यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्य ज्ञानमयं तपः' इत्यादिना अक्षरे ब्रह्मणि ज्ञानादिकल्याणगुणानां वक्ष्यमाणत्वात् । अक्षरस्य निर्विशेषत्वे तस्य विरोधः स्यात् । तस्मात् ज्ञानाद्यनन्तशक्तिविशिष्टमेव परशिवलिङ्गमक्षरमिति बोध्यम् । तथा च 'चैतन्यमात्मा' 'स्वेच्छया स्वभित्तौ विश्वमुन्मीलयति' 'ईक्षतेर्नाशब्दम्' 'आत्मकृतेः परि णामात्' 'लोकवत्तु लीलाकैवल्यम्' इत्यादि शिवसूत्र शक्तिसूत्र ब्रह्मसूत्राणां चाविरोधोऽपि द्रष्टव्यः । स्वलीलार्थं विश्वभुवननिर्माणे परब्रह्मणः स्वातिरिक्तकारणान्तरसापेक्षत्वेऽनीश्वरत्वप्रसङ्गात् । कारणान्तरनैरपेक्ष्येण ईप्सितार्थप्रद चिन्तामण्यादिवत् योगिवच्च ऊर्णनाभिवच्च मयूराण्डरसगतपादपक्षादिवर्णवैचित्र्यन्यायेन जडाजडात्मक विश्वं शिवादिधरण्यन्तं प्रकटीकृत्य तत्स्थिति संहारबन्धमोक्षलक्षणकृत्यप्रवीणं परशिवलिङ्गमेवाक्षरमिति सिद्धान्तः ॥ उक्तं च शिवाधिक्यरत्नावल्याम् 'वेदान्ते पुरुषाक्षरामृतसदीशब्रह्म मुख्यैः प्रभुः । प्राधान्येन च वाच्य एव परमः शम्भुः प्रसिद्धैः पदैः । अन्यत्रांशतया शिवस्य हि तदा नामान्यमूनि क्वचित् । वर्तन्ते निगमान्तवित् बुधजना जानन्ति तन्नेतरे' । 'यस्मादक्षरशब्दकादुदभवद्विश्वं परब्रह्मणः । शम्भोः शक्तिमतः स्फुलिङ्गततिवद्वह्नेस्तु दीप्तेःपरम् । यस्मि-

स्वस्तमुपैति चान्तसमये वीजेन सार्धं पुनः । सोप्येकः परमस्त्रिमूर्तिजनकः सर्वाण्डयूथाधिपः, इति ॥ ७ ॥

अथ सृष्टिक्रमः

मूलम्–

तपसा चीयते ब्रह्म ततोऽन्नमभिजायते ।
अन्नात्प्राणो मनः सत्यं लोकाः कर्मसु चामृतम् ॥

तथाक्षरात्सम्भवतीह विश्वमित्युक्तं तत्कथं सम्भवतीत्यत्र–' तदक्षरं तत्सवितुर्वरेण्यं प्रज्ञा च तस्मात्प्रसृता पुराणी ' ' अनादि निधनाच्छान्ताच्छिवात् परमकारणादिच्छाशक्तिर्विनिष्क्रान्ता ' इत्यागमोक्तेः ' वहुस्यां ' इत्याकारकेच्छाशक्त्यपरपर्यायविमर्शशक्त्या जलाधिवासित चणकादिवत् सृष्ट्युन्मुखपरशिवलिङ्गमेव ईशानादिपंचब्रह्मरूप लिंगस्थलात्मना आविर्भूय, ततः चेतनाल्लोमनखादिवत् स्वविमर्शशक्त्यंशोन्मिषिताज्ञानापरपर्यायवन्धात्मकभेदबुद्धिरूपाशुद्धमायाप्रति - स्फुरितज्ञानक्रियागर्भेच्छाशक्तिरूपप्रकृत्यादिधरान्ततत्त्वब्रह्मा - ण्डादिविचित्रतनुकरणभुवनभोक्तृभोग्यात्मकविश्वात्मना विजृम्भते । इति सृष्टिप्रकारमाह—तपसेति ॥

तपसा—ज्ञानेन संकल्पात्मकेन, ' यस्य ज्ञानमयं तपः ' इति वक्ष्यमाणत्वात् । ब्रह्म उपक्रान्ताक्षरशब्दवाच्यं परशिव लिङ्गमेव । न तु चतुर्मुख विष्ण्वादिकं तस्य माया परि-

कल्पितत्वात् । पञ्चब्रह्मात्मकेन परशिवेन पञ्चकृत्येषु नियमितत्वात् । सद्योजातापरनामकाचारलिंगेन चतुर्मुखस्य सृष्टिकर्मणि नियमितत्वात् । वामदेवेन गुरुलिंगेन विष्णोः स्थितिकर्मणि नियमितत्वात् । अघोरेण शिवलिंगेन कालरुद्रस्य संहारकर्मणि नियमितत्वात् । तत्पुरुषेण चरलिंगेन ईश्वरस्य नियमनकर्मणि नियमितत्वात् । ईशानेन प्रसादलिंगेन सदाशिवस्य अनुग्रहात्मकबन्धमोचन कर्मणि नियुक्तत्वात् । 'पंचकृत्यनियन्तारं पंचब्रह्मात्मकं बृहत्' इति श्रुतेः । चतुर्मुखादीनामङ्गशब्दित भक्ताद्युपासक कोटिप्रविष्टत्वात् । सद्योजातादि पञ्चब्रह्मणां लिंगस्थलसंज्ञितोपास्यकोटि प्रविष्टत्वात् ॥

'ब्रह्मविष्णवादिभिः सेव्यं सर्वेषां जनकं परम्' इति श्रुतेः । चीयते—पंचब्रह्मात्मना उपचीयते । एवमुपचितात् विमर्शशक्तिविशिष्टात् ब्रह्मणः ऊर्णनाभ्यादेस्तन्त्वादिकमिव स्वांशेनाविर्भूतेऽज्ञाने बन्धरूपे प्रतिस्फुरितात् अन्नं—अद्यते इत्यन्नं त्रिगुणात्मकं प्रधानाख्यमभिजायते—प्रादुर्भवति । अन्नात्प्राणः—प्रसिद्धः, मनः—अन्तःकरणं, सत्यं—भोक्तृवर्गः, लोकाः—प्रसिद्धाः सप्त उत्पद्यन्ते इत्यर्थः किं च कर्मसु—पतिकर्मसु सत्सु विशुद्धादन्नात् चित्तापरपर्यायात् चितिरूपादमृतं—शिवत्वप्राप्तिरूपमोक्षोऽभिजायत इत्यनुषङ्गः । उत्पत्तिक्रमोऽत्रा विवक्षितः । भूतादिशुध्यापादकशिवलिङ्गार्चनादिपतिकर्मा-

नुष्ठायिनोऽशुद्धिरूपमलस्य वन्धकस्य निरस्तत्वात् अमृतत्वमाविर्भवति। तथा च 'अज्ञानं वन्धः' इति सूत्रेण कार्यसहितभेदवुद्धिरूपाज्ञानस्य वन्धकत्वमुक्त्वा 'उद्यमः शिवः' इति सूत्रेण क्रियादिदीक्षोपायरूपोद्यमस्य शिवत्व सम्पादकत्वमुक्तं शिवेन। उक्तं चानुभवसूत्रेऽपि परिशुद्धात्मनः शिवरूपत्वम्। 'आत्मायं केवलः शुद्धः शिवस्यांशः सदामलः। नित्यो निरञ्जनः शान्तस्तस्मादात्मा स्वयं शिवः' इति। उक्तं च पञ्चब्रह्मोपनिषदि 'पञ्चब्रह्मात्मकं सर्वं स्वात्मनि प्रविलाप्य च। सोऽहमस्मीति जानीयाद्विद्वान् ब्रह्मामृतो भवेत्। इत्येतद्ब्रह्मजानीयाद्यः स मुक्तो न संशयः। पंचाक्षरमयं शंभुं परब्रह्मस्वरूपिणम्। नकारादियकारान्तं ज्ञात्वा पंचाक्षरं जपेत्। सर्वं पंचात्मकं विद्यात् पंचब्रह्मात्मतत्त्वतः' इति। तस्मादमृतपदस्य स्वर्गाद्यनित्यफलार्थपरत्वानौचित्यात्। पूर्वोक्तोर्णनाभिदृष्टान्तवैषम्याच्च। तत्र लूताकीटाद्यस्मात् तन्तुप्रसारणस्य तत्रैव तद्विलयस्योक्तत्वात्। तथा दृष्टान्तादक्षरात् विश्वोत्पत्तेः तत्र विलयस्य च वक्तव्यत्वस्यौचित्यात्। तच्चामृतपदस्य मुक्तिपरत्वेन व्याख्यानेनैव घटते। तत्परकत्वे तु स्वात्मबन्धात्मकानर्थप्रपंचस्य परप्रमातृशिवलिङ्गलीलाविजृंभितस्य शिवार्चनात्मकशिवयोगाङ्गभूत प्रविलापनचिन्तनधारणदार्ढ्ये शुद्धचित्तस्य जीवस्य जीवत्वापादकाणवादिमलानां स्वकारणशक्तिरूपत्वात्। तस्याः

लिङ्गे नदीनां समुद्र इव सामरस्यात् सर्वस्यापि शिवरूपत्वात् सम्भवति ॥

इतर व्याख्यानानौचित्यनिरूपणम्

अतः परव्याख्यानं पूर्वापरमन्त्रतात्पर्यविरुद्धम् । 'मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिश्रेयसामृतम्' इति कोशावगतरूढिविरुद्धं च । 'शक्तथा प्रपंचसृष्टिस्स्यात् भक्तथा तद्विलयो मतः' इत्यनुभवसूत्रोक्तप्रकारेण 'तपसा' इत्यारभ्य 'लोकाः' इत्यन्तेन प्रपंचसृष्टिः 'कर्मसु चामृतम्' इत्यनेन तद्विलय उक्तः । इति दृष्टान्तानुगुण्येन स्पष्टं ज्ञायमानत्वेऽपि प्रपंचसृष्टिमात्रपरत्वेन व्याख्याने किमपि बीजं न पश्यामः । न च 'नास्त्यकृतः कृतेन' इति वक्ष्यमाणश्रुत्यनुरोधेनामृतत्वस्याजन्यत्वं वक्तव्यम् । तच्च भवदुक्तरीत्या मोक्षस्य शुद्धादन्नाज्जायमानत्वे विरुद्धं स्यादित्येव बीजमिति वाच्यम् । तत्र धातोराविर्भावार्थकत्वस्योक्तत्वात् । असदुत्पत्तेरसम्भवात् । 'नासतो विद्यते भावः' इति कृष्णेन गीतत्वात् । सर्वस्यापि प्रपंचस्य सूक्ष्मरूपेण परशिवस्थितेरभ्युपगमात् । नन्वेवंचेत् विश्वस्य सत्यतापत्त्या बन्धस्यापि सत्यत्वात् । 'नाभावो विद्यते सतः' इति कृष्णगीतत्वाच्च बन्धस्यापि निवृत्तिर्नस्यात् इति चेन्न । सत्यस्यापि कीटभावस्य भ्रमरत्वप्राप्तिदशायां निवृत्तिदर्शनात् । सत्यस्यापि बन्धस्य निवृत्तिरुपपद्यते । 'निवृत्तिः कारणलयः' इति

न्यायेन श्रीगुरुस्थापितलिङ्गत्रयबीजस्य ध्यानधारणादि जल सेचनयोगेन अङ्कुरादि क्रमेण फलित्वे बीजभावस्य स्वाकारण विलीनत्वात् जीवः शिव एव भवति। उक्तं च गौतम स्मृतौ 'कीटो भ्रमरयोगेन भ्रमरो भवति ध्रुवम्। मानवः शिवयोगेन शिवो भवति सर्वदा' इति। इच्छादिभूमिप्रविष्ट घटादिवन्मुक्तस्य न पुनर्बन्धः। परमेश्वरस्येच्छायास्तत्र नियामकत्वात्। ननु भवन्मते शिवशक्तेः शिवाभिन्नत्वेन निरवयवत्वात्। सावयवप्रपंचोपादानकारणत्वस्यासम्भ-वात्। पूर्वोक्तस्य एकविज्ञानेन सर्वविज्ञानप्रश्नस्यानुपपद्यमान त्वात्। तदुपपादनार्थं तत्स्वातन्त्र्यपरिकल्पितसावयवमाया शक्तिं परिकल्प्य तत्र प्रतिस्फुरणगत्या प्रविष्टविमर्शशक्तेः त्रिगुणात्मकाविद्यात्वकथनप्रयासापेक्षया मिथ्याभूताध्यासा त्मकमूलाविद्यां स्वीकृत्य तत्र प्रतिबिम्बितेश्वरस्य जगदु पादानकारणत्वमुपपाद्यतामिति चेन्न। तस्या दोषरूपत्वेन ब्रह्मणस्तदाश्रयत्वे दोषित्वप्रसङ्गात्। न च शुक्तिकाशकले भासमानस्य रजतस्य संपर्कः यथा तस्य न विद्यते तथा ब्रह्मणि भासमानस्य ज्ञानस्यापि संपर्काभावात् इति वाच्यम्। जीवेश्वरविवेकस्यानुपपत्तेः। ब्रह्मणस्तत्संपर्का भावात्। न च प्रतिबिम्बद्वारा तद्विवेकः सम्भवतीति वाच्यम्। बिम्बबाह्यदर्पणादिवत् ब्रह्मबाह्यदेशाभावात्। यत्र यदस्ति तत्र तत्प्रतिबिम्बो नास्ति जलप्रविष्ट

मुखवद्दर्पणरेखावच्चेतिव्याप्तेः । प्रतिबिम्बस्यार्थक्रियाशून्यत्वेन जगदुपादानकारणत्वभोक्तृत्वादेः निराश्रयत्वप्रसङ्गात् । न च दर्पणप्रतिबिम्बितादित्यनेत्रचंचुवत्सम्भवतीति वाच्यम् । तद्वद्बिम्बरूपे शुद्धब्रह्मणि जगत्कर्तृत्वादेरसत्वात् । पूर्वोक्तप्रश्नस्यानुपपन्नत्वात् । न च हरिद्राचूर्णसंयोगेनानुभयनिष्ठलौहित्यभासनमिव सम्भवतीति वाच्यम् । तद्वदविद्याप्रतिबिम्बयोः पारमार्थिकसत्यत्वाभावात् । संयोजकान्तरशून्यत्वाच्च शुद्धब्रह्मणोऽसङ्गत्वात् । संयोजकत्वाभावात् । अनेनैव लोहमणिदृष्टान्तस्यापि दूरापास्तत्वात् । प्रतिबिम्बस्य मायाकार्यत्वेन मिथ्यात्वात् । ऐक्यासम्भवात् । 'तत्त्वमसि' इत्युपदेशस्य वैयर्थ्यं स्यात् । न चाविद्यानिवृत्तिद्वारा प्रतिबिम्बस्यापीश्वरस्य जीवस्य च निवृत्तिर्जायते इतीदमेवात्मैक्यं तद्बोधकत्वादुपदेशस्य सार्थक्यमिति वाच्यम् । तथा वदतो नास्तिक्यात्मघातापत्तेः । कस्यापि भवदभिमतमुक्तौ प्रवृत्त्यनुपपत्तेः । तस्मात् 'तदीया परमा शक्तिः सच्चिदानन्दलक्षणा । समस्तलोकनिर्माणसमवायस्वरूपिणी । तदिच्छया भवत्साक्षात् तत्स्वरूपानुकारिणी । स्थानभूतो विमर्शो यस्तद्ब्रह्माण्डस्थलमुच्यते । पराहंतासमावेशपरिपूर्णविमर्शवान् ॥ सर्वज्ञः सर्वगः साक्षी सर्वकर्ता महेश्वरः । विश्वाधारं महासंवित् प्रकाशपरिपूरितम् ॥ पराहन्तामयं प्राहुः विमर्शपरमात्मनः । यथा चन्द्रे स्थिरा ज्योत्स्ना विश्ववस्तुप्रकाशिनी । 'तथा

शक्तिर्विमर्शात्मा प्रकाशे ब्रह्मणि स्थिता ।' इत्याचार्यभगवत्पादोक्तप्रकारेण निरवयवशक्तिविशिष्टपरमात्मनः मायादि सकलप्रपंचोपादानकारणत्वं वाच्यम् । तच्छक्तेरघटनघटनापटीयस्त्वात् न काचिदनुपपत्तिः ॥

किं च भवन्मते अविद्याया अनादिभावत्वेनाङ्गीकृतत्वात् सत्यत्वापत्तिः स्यात् । यदि सा सत्या न स्यात् । तर्ह्यनादिभावरूपापि न स्यात्, घटवत् । किं च ब्रह्मातिरिक्तत्वेनाङ्गीकृतत्वात् द्वैतापत्तिरनिवार्यैव स्यात् । तद्भिन्नस्य तद्बाह्यत्वनियमेन ब्रह्माश्रितत्वानुपपत्तेः । न च घटतद्गतरूपवत् सम्भवतीति वाच्यम् । तद्गतसमवेतत्वाभावात् । न च निरंशेऽप्याकाशे नक्षत्रादिस्थितिवत्सम्भवतीति वाच्यम् । आकाशस्यापि जन्यद्रव्यत्वेन सांशत्वांगीकारात् । दृष्टान्तवैषम्यात् । तस्मात्पराभिमताविद्यायां मानाभावात् । श्रुतेर्मानत्वे तत्सत्यत्वप्रसंगात् । द्वैतापत्तेरनिवार्यत्वात् । ब्रह्मणो जडत्वदोषनिवारणार्थं तत्स्वभावभूतविमर्शशक्तेरङ्गीकरणीयत्वेन तस्या विश्वोपादानकारणीभूतमायात्वमुपपादयितु मन्त्रपदव्याख्यानात्पूर्वमन्योन्याभावबुद्धिरूपाज्ञानसृष्टिमुक्त्वा तत्र प्रतिस्फुरितविमर्शशक्तिरेव त्रिगुणात्मिका माया सैवान्नपदवाच्येति व्याख्यानप्रयासः साधक इति बोध्यः ॥ ८ ॥

परविद्याया उपसंहारः

मूलम्—

यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्य ज्ञानमयं तपः ।
तस्मादेतद्ब्रह्म नामरूपमन्नं च जायते ॥ ८ ॥

॥ इति प्रथममुण्डके प्रथमःखण्डः ॥

ऊर्णनाभ्यादिदृष्टान्तेन अक्षरस्य ब्रह्मणः भूतयोनेः विश्वोपादानकारणत्वमुक्तम् । तच्च न सम्भवति । ऊर्णनाभ्यादिवदङ्गस्याभावादित्याशंक्य गुणापरपर्यायसर्वज्ञत्वाद्यङ्गविधानानन्तरं पूर्वोक्ततपश्शब्दार्थं विवृण्वन् अक्षरस्य विश्वोपादानकारणत्वं दर्शयत्ययं मन्त्रः 'यः सर्वज्ञ' इति । यः सर्वज्ञः—परशिवः 'कृशानुरेताः सर्वज्ञो धूर्जटिर्नीललोहितः' इति कोशावगतरूढ्या सर्वज्ञशब्दस्य शिव एव प्रसिद्धत्वात् । सर्ववित्—सर्वं विश्वं वेत्तीति सर्ववित् । सर्वत्वसामानाधिकरण्येन सर्वत्वावच्छेदेन सर्वज्ञानाद्यङ्गः । न हि निरतिशयसर्वज्ञत्वं शिवातिरिक्तविष्ण्वादिदेवेषु संभवति । तदुक्तं ब्रह्मगीतायामपि नवमाध्याये देवान् प्रति ब्रह्मवाक्यम् 'युष्मभ्योऽहं महाप्राज्ञो मत्तः प्राज्ञो जनार्दनः । जनार्दनादपि प्राज्ञः श्री रुद्रो गुरुमूर्तिमान् ॥ ततः प्राज्ञतमः साक्षात् शिवः साम्बः सनातनः । स एव साक्षात् सर्वज्ञस्ततोऽन्यो नास्ति कश्चन' इति । 'सर्ववित्' इत्येतद्विशेषणम् ।

सर्वज्ञपदस्य विशेष्यमात्रपरत्वात् । विशिष्टवाचकसर्वज्ञपदस्य पृथग्विशेषण समवधानात् । 'सकीचकैर्मारुतपूर्णरन्ध्रैः कूजद्भिरापादितवंशकृत्यम्' इति कालिदासमहाकवि प्रयोगदर्शनात् 'वेणवः कीचकास्तेस्युर्यैस्वनन्त्यनिलोद्धताः' इत्यमरवाक्यात् विशिष्टवाचककीचकपदस्य विशेष्यवेणुमात्रपरत्वम् । किं च न्यायमुक्तावल्यामपि 'विघ्नविघाताय' इत्यत्र विशिष्टवाचकघातपदस्य विशेष्यभूताभावमात्रपरत्वं दृष्टम् । सर्ववित्पदं च तृप्त्याद्यङ्गपंचकोपलक्षणम् । उक्तं च पारमेश्वरागमे 'सर्वज्ञता तृप्तिरनादिबोधः । स्वतन्त्रता नित्यमलुप्तशक्तिः । अनन्तशक्तिश्च विभोर्विधिज्ञाः षडाहुरङ्गानि महेश्वरस्य' इति । यस्य सर्वज्ञत्वाद्यङ्गस्य ज्ञानमयं सृज्यमानसर्वज्ञानरूपप्रथमांगमेव तपः । नत्ववाप्तसकलकामस्यास्यनिरतिशयसर्वज्ञत्वाद्यङ्गषट्कस्य विश्वामित्रादीनामिव सृष्टिसामर्थ्यापादकायासबहुलतपः सम्भवति । उक्तं च कक्ष्यास्तोत्रे 'तत्र सर्वज्ञताज्ञानं सर्वं च जायते यतः' इति । उक्तं च षाड्गुण्यविवेके 'गुणेषु ज्ञानमाद्यं ते' इति । तस्मात् सर्वज्ञत्वाद्यंगात् भाविप्रपंचनिमित्तकारणभूतात् महेश्वरात् निस्तरंगसमुद्रसमात् । ब्रह्मचिच्छक्तिवपुर्लिङ्गम् 'या ते रुद्र शिवा तनूरघोरा पापकाशिनी' इति श्रुतेः । 'लिङ्गन्तु शिवयोर्देहः' इत्यागमोक्तेः स्वात्मनि अण्डरसन्यायेन अहमित्यविभागपरामर्शात्मना स्थितस्य विश्वस्य विभागपरामर्शी

मयसृष्टिलीलायां उपादानकारणं लिंगतत्वमित्यर्थः । तस्य किंचिच्चलनविसृष्टसामरस्याधिकभावापन्नस्वप्रकाशतामय सूक्ष्मकार्यकरणप्रपंचोपादानकारणीभूतचिच्छक्त्यपरपर्यायप्रणवरूपशान्त्यतीतोत्तराख्य शक्तिविशिष्टत्वात् । ' प्रज्ञानं ब्रह्म ' इति श्रुतेः । ब्रह्मणो लिङ्गरूपत्वं चोक्तं सिद्धान्तशिखामणौ ' ब्रह्मेति लिङ्गमाख्यातं ब्रह्मणः पतिरीश्वरः ' इति । विश्वोपादानत्वं च ' लयं गच्छति यत्रैव जगदेतच्चराचरम् । पुनः पुनः समुत्पत्ति तल्लिङ्गं ब्रह्मशाश्वतम् ' इत्युक्तम् । निमित्तान्महेश्वरादाविर्भूतत्वं च । ' समस्तलोकनिर्माणसमवायस्वरूपिणी । तदिच्छयाभवत्साक्षात् तत्स्वरूपानुकारिणी ' इत्युक्तम् । एतस्यैव लिङ्गस्य चिदम्बरप्रकृतिशब्दितांगत्वेन व्यपदेशः । ' आकाशो ह वै नामरूपयोर्निर्वहिता ' ' आकाश शरीरं ब्रह्म ' इत्यादि श्रुतेः ॥

जगन्मिथ्यात्ववादनिरासः

एतत् परिदृश्यमानं नामरूपं शब्दार्थप्रपञ्चमयं कार्यं जातं जायते । किं च एतत्कारणमन्नं मलात्मकं भेदज्ञानमद्यमानत्वात् ग्रस्यमानत्वाच्छिवयोगिनामन्नं ' ज्ञानमन्नम् ' इति शिवेनापि सूत्रितत्वात् । जायते – आविर्भवति । तस्मात्सर्वज्ञत्वाद्यङ्गत्वात् अक्षरशब्दात् परमेश्वरात् आविर्भूतं चिदम्बरशक्तिवपुर्लिङ्गमेव कार्यकारणविश्वात्मना स्वर्णकुण्डलन्यायेन विकाररहित्येन स्वस्वातन्त्र्येण परिणमतीत्यर्थः ।

तस्मात् सर्वं जगत् स्वाभाविकं सत्यं, न तु मिथ्याभूत मायाकल्पितं 'यस्तूर्णनाभ इव तन्तुभिः प्रधानजैः स्वभावतः' इति श्रुत्यन्तराच्च । उक्तं चाभियुक्तैः 'यथा हैम्नो रूपकेषु वैचित्र्यं स्वान्नातिरिच्यते । अथ नित्यस्वरूपस्य तथा ते विश्वरूपता ॥ यथा दलितरूपस्य हेम्नः पिण्डात्मना स्थितिः । तथा गलितवेद्यस्य तव शुद्धचिदात्मता ॥' इति । उक्तं चानुभवसूत्रे, 'स्वशक्तिक्षोभमात्रेण स्थलं तद्द्विविधं भवेत् । एकं लिंगस्थलं प्रोक्तमन्यदङ्गस्थलं भवेत् ॥' इति महेश्वरादाविर्भूतत्वं लिङ्गतत्वस्य । तथा चोर्णनाभिरिव परमेश्वर एक एव स्वप्राधान्येन सशक्तिवपुर्लिङ्गमूर्तिप्राधान्येन च विश्वनिमित्तोपादानकारणं भवतीति दर्शितमनेन मन्त्रेणातो न भ्रमितव्यमक्षरात्सर्वज्ञात् ब्रह्मणः लिङ्गमूर्तेः भिन्नत्वात् पूर्वप्रश्नवाक्यासंगतिरिति ।

शक्तिशक्तिमत्पदार्थयोर्भेदाभेदविवेकः

शक्तिशक्तिमतोरभिन्नत्वस्याभ्युपगमात् । तथा चोक्तं कूर्मे 'व्योमसंज्ञा पराकाष्ठा ज्ञानरूपातिलालसा । स्वाभाविकी च तन्मूला प्रभाभानोरिवामला ॥ एका माहेश्वरी शक्तिरनेकोपाधियोगतः । परापरेण रूपेण क्रीडते तस्य सन्निधौ ॥ सेयं करोति सकलं पश्य कार्यमिदं जगत् । न कार्यं नापि करणमीश्वरस्येति सूरयः ॥ अनया सहितो देवः स्वात्मानन्दं समश्नुते । तया सर्वमिदं प्रोतमोतं चैवाखिलं जगत् ॥

एका शक्तिः शिवो ह्येकः शक्तिमानुच्यते शिवः । शक्ति-शक्तिमतोर्भेदं वदन्ति परमार्थतः ॥ अभेदं चानुपश्यन्ति योगिनस्तत्त्वचिन्तकाः ॥' इति । तथा च 'प्रज्ञा च तस्मात्प्रसृता पुराणी' इति श्रुत्युक्तप्रज्ञाशब्दितचिच्छक्तिविशिष्टमेव लिंगरूपं ब्रह्म । 'तस्मादेतद्ब्रह्म' इत्यत्र ब्रह्म शब्देन विधीयते इति बोद्धव्यम् । एते पूर्वमन्त्रात्प्राप्ताः सर्वज्ञत्वादयः स्वाभाविका गुणा उपक्रान्ताक्षरस्यैव महेश्वरस्य विहितास्तस्मान्निर्गुणब्रह्मवादिनो निरस्ता एवेति मन्तव्यम् ॥

निर्गुणब्रह्मवादनिरासः

न च निर्गुणं ब्रह्मास्ति येन निर्गुणवाक्यानां विषयं किंचिद्भवेत् । प्रमाणाभावात् । न च 'अशब्दमस्पर्शमरूपमव्ययम्' 'साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च' इत्यादि श्रुतिर्ब्रह्मणो निर्गुणत्वे प्रमाणम् । 'अरूपवदेव हि तत्प्रधानत्वात् । इति सूत्रंचेति वाच्यम् । 'यः सर्वज्ञः यस्य ज्ञानमयं तपः । 'आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्' इत्यादि 'श्रुतिभिः ईक्षतेर्नाशब्दं' 'सुखविशिष्टाभिधानादेव' विवक्षितगुणोपपत्तेश्च इत्यादि सूत्रैश्च ब्रह्मणो गुणवत्वस्याभ्युपगमात् । न च विरोधोऽपि प्रतिषिद्धगुणासम्भवेऽपि प्रतिपादित गुणसम्भवात् । न हि वह्नौ गन्धो नास्ति रूपमस्तीत्यनयोर्विरोधः । एवं 'अशब्दमस्पर्शम्' इत्यादिना शब्दादीनां प्रतिषेधात् । शब्दस्पर्शरूपादयो गुणा मा भूवन् । 'यः सर्वज्ञः स सर्ववित्' इत्या-

दिना सर्वज्ञत्वादीनां प्रतिपादनात् । सर्वज्ञानादिगुणाः किं न भवेयुः । तस्मान्न 'केवलो निर्गुणश्च' इति वाक्यस्य गुणसामान्याभावबोधकत्वम् ; किन्तु हेयप्राकृतगुणविशेषाभावबोधकत्वमेव । अन्यथा स विश्वकृत् विश्वविदात्मयोनिर्ज्ञः कालकालो गुणी सर्वविद्यः' । 'यः सर्वज्ञः सर्ववित्' इति श्वेताश्वतरोपनिषदादिवाक्यविरोधः स्यादेव । न च 'सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' इत्यादिना ज्ञानादिकं ब्रह्मणः स्वरूपत्वेन प्रतीयते न गुणत्वेनेति वाच्यम् । 'तदैक्षत बहुस्यां प्रजायेयेति' 'स ईक्षां चक्रे' 'तपसा चीयते ब्रह्म' इति च श्रूयमाणज्ञानादेराविर्भूतत्वावगमेन स्वरूपत्वायोगात् । न चाविद्या वृत्तिरूपं ज्ञानान्तरमेव जन्यते न स्वरूपज्ञानं स्वरूपत्वेऽपि वा विषयोपरक्तत्वाकारेण जन्यत्वश्रुतेरुपपत्तिरिति वाच्यम् । अविद्यायाः शशविषाणतुल्यत्वात् । तस्या असद्व्यक्तित्वेन तत्रेक्षणायोगात् । अन्यथा प्रधानस्यापीक्षणसम्भवे 'ईक्षतेर्नाशब्दम्' इति सूत्रासङ्गत्यापातात् । यदुक्तं स्वरूपत्वेऽपि विषयोपरक्तत्वाकारेण जन्यत्वश्रुत्युपपत्तिरिति तन्नसृष्टिकारणभूतेक्षणकाले विषयाभावात् । न च तदाप्यव्याकृतं नामरूपादिकमस्त्येवेति वाच्यम् । तत्सम्भवे प्रमाणाभावात् । 'तपसा चीयते ब्रह्म ततोऽन्नमभिजायते' इत्यनेनाव्याकृतस्य जन्यत्वावगमात् । अनादित्वाभावात् । अन्नपदस्याव्याकृतार्थकत्वस्य व्याख्यातत्वात् । तदानीं लोकसृष्ट्यादेर-

भावात् । तद्वासिनो जीवस्योपाधिभूताविद्याव्यष्टित्वेनान्नपदस्य व्याख्यातुमशक्यत्वाच्च ॥

कथं हि तर्हि 'सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म' इति सामानाधिकरण्यमिति चेन्नीलमुत्पलमित्यादिवत् । गुणगुणिनोर्भेदाभेदाभ्युपगमात् । स्वशक्तिस्वस्थतादशावच्छेदेन ज्ञानादिगुणानामभेदः । स्वशक्तिक्षोभदशावच्छेदेन भेदः इत्यङ्गीकरणीयत्वेन सामानाधिकरण्योपपत्तेरिति बोध्यम् । ज्ञानमस्यास्तीति मत्वर्थीयार्शाद्यच्प्रत्ययेन ज्ञानवदित्यर्थलाभाद्वोपपत्तेः । अत एव 'तद्गुणसारत्वात्तद्व्यपदेशः प्राज्ञवत्' इति सूत्रितम् । तस्मात् इदं निर्गुणप्रतिपादकमिदं सगुणप्रतिपादकमिति भागकल्पनमयुक्तमेव । एतेन मिथ्यामायाकल्पितमेव सार्वज्ञलक्षणं ज्ञानमित्याशयेन परव्याख्यानं परास्तम् । किं च परव्याख्याने 'सर्वज्ञः सर्ववित्' इत्यत्र पौनरुक्त्यं दुर्वारम् । उभयत्र योगार्थस्यैवाभ्युपगमात् । सामान्यविशेषभावेन सर्वज्ञानवत्वंचैकेनैव सर्वज्ञपदेन ज्ञातुं शक्यत्वात्, सामान्यतः सर्वं जानातीति सर्वज्ञः । विशेषतः सर्वं वेत्तीति सर्ववित् इति यत्तदयुक्तमेव । किंचापरव्याख्यानमप्ययुक्तमेव । स्वरूपतः प्रकारतश्च सर्वज्ञानवत्त्वमित्यस्यैकेनैवपदेन वक्तुमौचित्यात् ॥

इति मुण्डकोपनिषद्वीरशैवभाष्ये प्रथममुण्डक प्रथमखण्ड वीरशैवभाष्यम् । हरगुरुवरचरणार्पितं भूयात् ॥

अथ प्रथममुण्डके द्वितीयःखण्डः

मोक्षोपकारकपतिकर्मनिरूपणम्

मूलम्—

तदेतत् सत्यम् मन्त्रेषु कर्माणि कवयो
यान्यपश्यंस्तानि त्रेतायां बहुधा सन्ततानि ।
तान्याचरथ नियतं सत्यकामा
एष वः पंथास्सुकृतस्य लोके ॥ १ ॥

'यया तदक्षरमधिगम्यते' सा परा विद्या सूत्रात्मिका उक्ता तद्व्याख्यानं च संक्षेपतः । 'यत्तदद्रेश्यं' इत्यादिना । 'अन्नं च जायते' इत्यन्तेनोक्तम् । परविद्याया लिङ्गाङ्ग सामरस्यपरत्वात् । सामरस्यं च 'कर्मसु चामृतम्' इत्यनेनोक्तम् । एतावता कानि तान्यमृतार्थानि कर्माणीति विशेषतो नोक्तम् । तस्मात्तद्विशेषं वक्तुं द्वितीयखण्डे प्रथम मन्त्रः प्रवर्तते । तदेतदिति—मन्त्रेषु—ऋग्वेदादिषु यानि कर्माणि—मोक्षार्थानि पतिकर्माणि 'यान्यनवद्यानि कर्माणि तानि सेवितव्यानि नो इतराणि' इति श्रुतेः । कवयः—अतीन्द्रियार्थसाक्षात्कारसमर्थाः, त्रेतायुगाचार्याः एकवक्त्रादयः, कलियुगे रेवणसिद्धमरुलसिद्धादि पुण्याभिधानाः ।

अपश्यन्दृष्टवन्तः । अस्थिरफलकान् पशुधर्मान् तृणीकृत्य स्थिरमुक्तिफलकान् सारभूतान् पतिधर्मान् ज्ञातवन्त इत्यर्थः। तानि तैर्दृष्टान्याचारे स्थापितानि पतिकर्माणि । त्रेतायुगे बहुधा–बहुप्रकारं अधिकारिषु कश्यपाद्यर्षिमनुष्ययक्षगन्धर्वादिगणेषु सन्ततानि–नित्यान्यासन् नित्यानुष्ठेयान्यासान्निति यत् तदेतत्सत्यमेव । तानि वेदवेदान्तविहितानि नियतं–नियमेन, यथाक्रमं–यथाविधि, आचरथ–यूयं हे शिष्याः सत्यकामाः–सत्यं मोक्षं कामयमाना मुमुक्षवः सन्तः । एषः – लिंगांगसामरस्यानुकूल पंचाचाराष्टावरणानुष्ठानरूपः वः–युष्माकं, पंथाः–मार्ग उपाय इत्यर्थः । सुकृतस्य–यथाविध्यनुष्ठितस्य पतिकर्मणः पतिज्ञानं विना कृतं कर्म सुकृतं न भवति । किन्तु तदननुष्ठितसममेव तद्ज्ञानमन्तरा तदर्चनादेरसम्भवात् । ‘नकारादि यकारान्तं ज्ञात्वा पंचाक्षरीं जपेत्’ । ‘यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः । तदा शिवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यति’ इत्यादि श्रुतेः । उक्तं च कौर्मे ‘तस्मान्महेश्वरं ज्ञात्वा तध्यानपरमो भवेत्’ इति । उक्तं चान्यत्र ‘ज्ञात्वा समर्चयेन्मन्त्री चान्यथा निष्फलं भवेत्’ इति । लोके–लोक्यते अनुभूयते ‘चिन्मात्रोऽहं सदाशिवः’ इति स्वस्वरूप शिवधर्मः स्वशक्त्यभिव्यक्ततादशायां मुक्तैरिति लोकः, तस्मिन् लोके मोक्षे शिवत्वप्राप्तिरूपे फले । मोक्षप्राप्तये एष मार्ग इत्यर्थः । आत्मबु-

द्धिशक्त्योः परस्परविषयविषयिभावापन्नत्वात् । स्वबुद्धिशक्त्या शुद्धया स्वात्मानन्दं समश्नुते मुक्त इति वक्तुमुचितमन्यथा पाषाणप्रायमुक्तौ न केषांचित्प्रवृत्तिर्भवेत् । तस्मान्मुक्तात्मन्यपि पराहङ्कारमयबुद्धिशक्तिः पुष्पगन्धवत् जलशैत्यवत् अग्नितदीयौष्ण्यवत् दीपदीप्तिवत् अहिकुण्डलवत् संगच्छतेतरां; बुद्धिशक्तिवृत्तीनां नित्यत्वाभ्युपगमात् । 'आत्मरतिरात्मक्रीडः' 'चिन्मात्रोऽहं सदाशिवः' 'अहं ब्रह्मास्मि' इत्यादि श्रुतेः ॥ १ ॥

मूलम्—

यदा लेलायते ह्यर्चिस्समिद्धे हव्यवाहने ।
तदाज्यभागावन्तरेणाहुतीः प्रतिपादयेत् श्रद्धया हुतम् ॥

एवं मोक्षार्थानि कर्माणि विधाय 'द्वे विद्ये वेदितव्ये' इति ब्रह्मविदाज्ञावाक्येन वेदितव्यत्वेन प्राप्तायाः ऋग्वेदादि लक्षणपरविद्याया अपि ब्रह्मप्रापकत्वात् । तदुक्ताग्निहोत्रादि यावत्कर्मानुष्ठानस्याप्यावश्यकत्वे मुमुक्षूणाम् । 'मन्त्रेषु कर्माणि' इत्यत्र कर्मपदार्थे संकोचानौचित्यभ्रमो माभूदित्याशयेन श्रुतिरेव भगवती अग्निहोत्रादिपशुकर्माणि तिरस्कृत्य प्रथमतस्तत्तदस्थिरफलानि प्रदर्श्य च पुनरावृत्तिरहित मोक्षफलापेक्षिणः पशुकर्मभ्यो निवर्तयति यदेति—
यदा—यस्मिन् काले, हव्यवाहने—अग्नौ, समिद्धे—इन्धनादिभिः

प्रज्वलिते सति, अर्चिरग्नेः शिखा लेलायते—चलति, तदा हि—तस्मिन् काले आज्यभागौ—आज्यभागयोरन्तरेण, मध्ये आहुतीः प्रतिपादयेत्—प्रतिक्षिपेत् । तदेतत् श्रद्धया हुतं भवतीत्यर्थः ॥ २ ॥

पशुकर्मणः फलम्

मूलम्—

यस्याग्निहोत्रमदर्शमपौर्णमास-
मचातुर्मास्यमनाग्रयणमतिथिवर्जितं च ।
अहुतमवैश्वदेवमविधिनाहुत-
मासप्तमांस्तस्य लोकान् हिनस्ति ॥ ३ ॥

यस्येति—यस्याग्निहोत्रिण – अग्निहोत्रमग्निहोत्राख्यं कर्म । अदर्शं—दर्शाख्यकर्मरहितम् । अपौर्णमासं—पौर्णमासाख्येष्टिरहितम् । अचातुर्मास्यं—चातुर्मास्यकर्मणा विरहितम् । अनाग्रयणं — शरत्कालकर्तव्यताकाग्रायणाख्येनेष्टिविशेषेण वर्जितम् । अतिथिवर्जितं च—अतिथिसत्कारवर्जितम् । अहुतं—होमरहितम् । अवैश्वदेवं—वैश्वदेवकर्मवर्जितम् । अविधिना हुतं यथाशास्त्रमननुष्ठितम् । अनुष्ठितमप्यग्निहोत्रादिकर्म तस्य अग्निहोत्रिणः फलभूतान् आसप्तमान्—सत्याख्यसप्तमलोकपर्यन्तान् लोकान्—भूरादीन् हिनस्ति—नाशयति । यद्यपि दर्शपूर्णमासादिकमग्निहोत्राङ्गं न भवति तथाप्यग्निहोत्रे अदर्शमित्यादि विशेषणं नित्यनैमित्तिकं यावत्कर्मानुष्ठेयमित्यत्र

तात्पर्यप्रकाशार्थम् । तथा चाग्निहोत्रादिसकलकर्मणां यथाशास्त्रमनुष्ठाने तत्तत्कर्मानुगुण्येन प्राप्या ये भूरादयः सत्यन्ताः लोकास्ते यथाशास्त्रं यावत्कर्मानन्नुष्ठाने न प्राप्यन्ते कर्त्रा इत्यर्थः ॥ ३ ॥

काली कराली च मनोजवा च
सुलोहिता या च सुधूम्रवर्णा ।
स्फुलिङ्गिनी विश्वरुची च देवी
लेलायमाना इति सप्तजिह्वाः ॥ ४ ॥

कालीति—देवीति पदं विश्वरुच्या विशेषणम् । तथा च मन्त्रोक्तप्रकारेण काल्यादिभेदात् अग्नेः सप्तजिह्वा इत्यर्थः ॥ ४ ॥

एतेषु यश्चरते भ्राजमानेषु
यथाकालं चाहुतयो ह्याददायन् ।
तं नयन्त्येतास्सूर्यस्य रश्मयो
यत्र देवानां पतिरेकोधिवासः ॥ ५ ॥

एतेषु भ्राजमानेषु—दीप्यमानेषु जिह्वाभेदेषु यथाकालं—यस्य कर्मणः यस्मिन् कालेऽनुष्ठानं तत्कालं विहित कालानतिक्रमणेनेत्यर्थः । आददायन्—होमद्रव्यं गृह्णन् ।

'भूरादयस्त्रयो लोकास्सपातालास्सहार्णवाः। ब्रह्मणो दिनपर्यन्ते संह्रियन्ते पुनः पुनः॥ अह्नरादौ च सृज्यन्ते यथापूर्वं मुहुर्मुहुः। जनलोकादयः सर्वे लीयन्ते ब्रह्मणः क्षये' इति शिवतत्त्वरत्नाकरोक्तप्रकारेण अग्निहोत्रादि कर्मसाध्य ब्रह्मलोकपर्यन्तानामपि लोकानां क्षयिष्णुत्वात् तत्साधक कर्माणि निन्द्यन्ते। 'प्लवाह्येते अदृढा' इत्यादिना – अष्टा दशोक्तं – षोडशर्त्विक् पत्नीयजमानरूपाष्टादशकर्त्राश्रित त्वेनोक्तम्। अवरं–पाशाश्रयत्वादश्रेष्ठम्। कर्म–पशुकर्मेत्यर्थः। येषु– यजमानेषु वर्तते। एते यज्ञरूपाः– यज्ञप्रधानाः पुरुषाः, अदृढा – जीर्णाः, प्लवा – अल्पनौका इव 'उडुपन्तु प्लवः कोलः' इत्यमरोक्तेः। भवाब्धिसंतरणासमर्थाः। एतत्– पशुकर्म, श्रेयः – श्रेयस्करम्, येऽभिनन्दन्ति – तुष्यन्ति, ते मूढाः – अविवेकिनः। इदमत्र तेषां मौढ्यं 'अमृतस्य देवधारणो भूयासम्' 'सद्यो लिङ्गं स्थापयति पाणिमन्त्रं पवित्रम्' 'ॐ नमो ब्रह्मणे धारणं मेऽस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासम्' 'मोक्षार्थिनां मुक्तिहेतुर्लिंगं धारणमीर्यते' इत्यादि परश्शत श्रुतिस्मृतीतिहासपुराणादिवाक्यैः भस्मधारण, रुद्राक्षधारण, पंचाक्षरीमहामनुजप, हरगुरुचरचरणार्चन, तदर्पितग्रहणेष्टलिङ्गध्यानधारणादि पतिकर्मणां पुनरावृत्तिरहितमोक्षफलविधायकत्वे ऽप्यनवगतपतिकर्मतत्त्वलेशाः बह्वायाससाध्यास्थिरस्वर्गादिफलकपशुकर्मणामेव श्रेयस्कर-

त्वमित्यभिमन्यन्तीति । अतस्ते जरां मृत्युं च पुनरेव भूयो भूय एवापियन्ति – प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैरपि 'चोदिताः परमेशेन स्वस्वकर्मानुसारतः । स्वर्गं वा नरकं वापि प्राणिनो यान्ति कर्मिण ॥ पुनः कर्मविशेषेण जायन्ते गर्भकोटरात् । जाताः मृताः पुनर्जाताः पुनर्मरणभाजिनः । भ्रमन्ति घोरसंसारे विश्रान्तिकथया विना ॥' इति ॥

यद्वा अष्टादशपदेनाष्टादशविद्याश्रयो वेदो लक्ष्यते । अष्टादशविद्याश्चोक्ताः शैवे वायवीयसंहितायाम् – 'अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमांसा न्यायविस्तरः । पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्याह्येताश्चतुर्दश ॥ आयुर्वेदो धनुर्वेदो ह्यथ गन्धर्ववेदकः । अर्थशास्त्रान्तरं तस्माद्विद्याह्यष्टादश स्मृताः ॥ अष्टादशानामेतासां विद्यानां भिन्नवर्त्मनाम् । आदिकर्ता कविस्साक्षात् शूलपाणिरिति श्रुतिः ।' 'विद्या ह्यष्टादश प्रोक्ता वैदिका रेणुकेश्वर । इदानीं शैवतन्त्राणां लक्षणं कथय प्रभो' इति चोळरेणुकसंवादे चोळभूपालवाक्याच्चाष्टादशानां विद्यानां वैदिकत्वं सिद्धमेव । तेनोक्तं कथितमवरं वरात् पुनरावृत्ति रहितादपवर्गसाधकादनवद्यात् पशुविससनादिरहितात् पतिकर्मणः भिन्नमवरं कर्म पुनरावृत्तिसहितफलजनकमनवद्यं पशुविससनमांसभक्षणसुरापानाद्यनेकदोषदुष्टं पशुकर्मेत्यर्थः । येषु यजमानेष्वनुष्ठेयत्वेन वर्तते, तदेतत्स्वानुष्ठे-

यमवरं कर्म वस्तुतोऽश्रेयस्करमपि श्रेयः—श्रेयस्करमभिनन्दन्ति प्रहृष्यन्ति ये ते – एते मूढा – भ्रान्ता यज्ञरूपा- यज्ञस्यैव रूपं स्वरूपमस्थैर्यमेषां ते । यज्ञः रूप्यते – निरूप्यते निर्वर्त्यते यैस्ते यज्ञरूपाः – यज्ञनिर्वर्तका इति वार्थः । अदृढाश्चपलाः, प्लवा – वानरा इव 'उडुपे वानरे भेके प्लुते कारण्डवे प्लवः' इति निघण्टुपाठात् चपलचित्ताः शिवलिङ्गध्यानधारणादि राहित्यात् । अशान्ताः – पशुकर्मिणः । जरां मृत्युं च पुनरेवापि भूयो भूय एवापि यन्ति–प्राप्नुवन्ति हि । यथा चपलचित्ता कपयः कंचित्कालं फलपुष्पमाधुर्यमकरन्दादि रमणीयवृक्षविशेषमारुह्य तत्रत्य फलादीनुपभुज्य स्वकर्मवशात् परित्यक्तवृक्षविशेषा, अधोऽवतीर्य संचरन्तः कालक्रमेण जरामनन्तरं मरणं च प्राप्नुवन्ति ; तथैवैते कर्मिणः स्वकर्मानुगुण्येन स्वर्गादि चतुर्मुखलोकपर्यन्तमपि लोकमारुह्य तत्रत्य रमणीय रमणीमण्यादीनपि विषयानुपभुज्य क्षीणे स्वपुण्ये मर्त्यलोकमवतीर्य संसरन्तो जरां मरणं च प्राप्नुवन्तीति भावः ॥ ७ ॥

अविद्यायामन्तरे वर्तमानाः
स्वयं धीराः पण्डितं मन्यमानाः ।
जंघन्यमानाः परियन्ति मूढाः
अन्धेनैव नीयमाना यथान्धाः ॥ ८ ॥

अविद्यायामिति— अविद्यायां – क्लेशमूलायामन्तरे – मध्ये, वर्तमानाः अविवेकिनः पुरुषाः। स्वयं – स्वयमेव, धीरा – धीमन्तः स्वात्मानं पण्डितं मन्यमानाः। वस्तुतो मूढाः अत एव अन्धेनैव नीयमाना यथान्धा गर्तकण्टकादिना पीड्यन्ते, तथा जंघन्यमाना – भृशं हन्यमानाः पीड्यमानाः परियन्ति – संसरन्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अविद्यायां बहुधा वर्तमाना
वयं कृतार्था इत्यभिमन्यन्ति बालाः।
यत्कर्मिणो न प्रवेदयन्ति रागात्
तेनातुराः क्षीणलोकाश्च्यवन्ते ॥ ९ ॥

अविद्यायामिति—अविद्यायां बहुधा – बहुप्रकारं वर्तमाना वयं कृतार्थाः – वयमेव कृतकृत्या इत्यभिमन्यन्ति बालाः – बालिशसमाः, अज्ञानिन इत्यर्थः। यत् यस्मात् कारणात् कर्मिणः – पशुकर्मिणः रागात् – कर्मफलेऽनुरागात् न प्रवेदयन्ति – लिङ्गधारणदीक्षाविरहात् शिवत्वं – शाश्वत फलप्रदं न जानन्ति। तेन कारणेन आतुराः—व्याकुलचित्ताः। क्षीणलोका – नष्टस्वकर्मसाध्यस्वर्गादिलोकाः। च्यवन्ते – भ्रष्टा भवन्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्ठं
नान्यत् श्रेयो वेदयन्ते प्रमूढाः।

नाकस्य पृष्ठे ते सुकृतेऽनुभूत्वा
इमं लोकं हीनतरं वा विशन्ति ॥ १० ॥

इष्टापूर्तमिति— इष्टापूर्तं – 'त्रिष्वथ क्रतुकर्मेष्टं पूर्तं खातादि कर्म च' इत्यमरोक्तं श्रेयस्करमिति मन्यमाना अन्यत् – इष्टापूर्तकर्मभिन्नं । वरिष्ठं – श्रेष्ठम्, पाशानाश्रयत्वात् हिंसादिदोषशून्यत्वात् पतिकर्म वस्तुतः श्रेयस्करमपि, न वेदयन्ते – न जानन्ति, ये ते प्रमूढाः – अतिशयेन मोहान्धा, नाकस्य – स्वर्गस्य, पृष्ठे – ऊर्ध्वस्थाने, सुकृते – सुकृतकर्मसाध्ये लोके, अनुभूत्वा – कर्मफलमनुभूय, क्षीणेपुण्ये इमं लोकं – मर्त्यलोकम्, हीनतरं वा – अस्मान्मर्त्यलोकादपि हीनतरमत्यन्तजुगुप्सितं, नरकादि लक्षणं वा विशन्ति ॥ १० ॥

'हिंसादि दोषमुक्तत्वाद्विशुद्धश्चित्तसाधनः । ध्यान यज्ञः परस्तस्मादपवर्गफलप्रदः ॥ तस्मादशुद्धं स्वर्गीयमनित्यं बाह्यसाधनम् । यज्ञाद्यं कर्म सन्त्यज्य योगं मुक्त्यर्थमभ्यसेत् । 'ध्यानज्ञानात्मकः सूक्ष्मः शिवयोगो महामखः । विशिष्टः सर्वयज्ञानामसङ्ख्यातैर्महामखैः' इति शिवधर्मोक्तप्रकारेण पशुकर्माणि सन्त्यज्य ज्ञानिभिः पतिकर्माणि मोक्षफलकान्यनुष्ठेयानीत्याशयवान् मन्त्रः प्रवर्तते—

पतिकर्मानुष्ठानफलम्

तपः श्रद्धे ये ह्युपवसन्त्यरण्ये
शान्ता विद्वांसो भैक्षचर्यां चरन्तः ।
सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रयान्ति
यत्रामृतः स पुरुषो ह्यव्ययात्मा ॥ ११ ॥

तपः श्रद्धे इति— तपश्च-शिवाश्रमोचितो धर्मः । न तु प्राकृतो धर्मः । शिवाश्रमोचितधर्माश्चोक्ताः शिवधर्मे, 'शिवार्चाग्निपरो नित्यं तद्भक्तानां च भोजनम् । परमैथुनवर्जी स्यात् श्रीमान् शिवगृहाश्रमी ॥ देवाग्न्यतिथिभैक्षार्थं पचेन्नै वात्मकारणात् । आत्मार्थं यः पचेदन्नं नरकार्थं स जीवति ॥ यः शिवब्रह्मचारी स्यात् स शिवार्चाग्नितत्परः । भवेज्जितेन्द्रियः शान्तो नैष्ठिको भौतिकोऽपि वा ॥ यः सर्वसङ्गनिर्मुक्तः कन्द मूलफलाशनः । शिववैखानसो ज्ञेयः शिवार्चादिपरो भवेत् ॥ निवृत्तः सर्वसङ्गेभ्यः शिवध्यानपरः सदा । ज्ञेयः शिव यतीन्द्रोऽयं भस्मनिष्ठो जितेन्द्रियः ॥' इति । सिद्धान्त शिखामणावप्युक्तं— 'शिवोक्तधर्मनिष्ठा तु शिवाश्रमनिषे विणाम् ॥' इति । प्राकृताश्रमधर्मेण मोक्षात्मकाकृतकलोक प्राप्त्यसम्भवात् । तस्य ज्ञानसमुच्चितत्वाभावात् । 'नास्त्यकृतः कृतेन' इति वक्ष्यमाणत्वाच्च । पशुकर्मिणामत्रोक्त विरजस्त्व विरोधात् । पतिकर्मिणां तु 'भवभक्तिपरा ये तु भवप्रवणं

चेतसः । भवसंस्मरणोद्युक्ता न ते दुःखस्य भागिनः ॥' इति शिवधर्मोक्तेः, विरजस्त्वसत्वात् । श्रद्धा च–गुरूपदिष्टमन्त्रार्थोपासनायां विश्वासः । ते ये शान्ताः – शान्तियुक्ताः, भैक्ष्यचर्या – भैक्षेण भिक्षाणां समूहेनाशनेन 'भैक्षं भिक्षाकदम्बकम्' इत्यमरः । चर्या – वृत्तिं प्राणधारणम्, चरन्तः – कुर्वन्तः, परिग्रहयुक्ताश्रमिणश्च । विद्वांसः – शिवस्वरूपज्ञानिनः, अरण्ये – विविक्तदेशे, वर्तमानाः – उपवसन्ति – सेवन्ते, ते पुरुषाः विरजाः – व्यपगतरजसः, दुःखाद्युत्पादकमोक्षप्रतिबन्धका धर्मादिसाधनमलासंबद्धाः सन्तः सूर्यद्वारेण – सूर्यमण्डलभेदनद्वारा, प्रयान्ति – प्रकर्षेण पुनरावृत्तिराहित्येन, यान्ति – गच्छन्ति । तदुक्तं वातुलागमे 'लिङ्गाङ्गसंगं कुर्वन्तं दृष्ट्वा द्विजवरं रविः । स्थानाच्चलत्ययं भित्वा मण्डलं मे व्रजेच्छिवम्' इति । कुत्रेत्यत आह यत्रेति । यत्र – चिच्छक्त्यपरपर्यायपराहन्तामयदिव्य तेजोमण्डलमध्यात्मके लोके अमृतः –अविनाशी शिवः । अमृतत्वं च नान्येषां देवानां 'जातस्य मरणं ध्रुवम्' इत्यनेन ब्रह्मविष्णवादि देवानां जातत्वस्य पूर्वमुक्तत्वात् । मृतत्वस्यापि तेषां प्रसिद्धेः । परशिवस्य त्वमृतशब्दवाच्यत्वस्य श्रुतिप्रसिद्धत्वात् । कठवल्ल्युपनिषदि 'तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते' श्वेताश्वतरोपनिषदि 'यद्वेदगुह्योपनिषत्सु गूढम् । तद्ब्रह्मवेद ते ब्रह्मयोनिं ये पूर्वं देवा ऋषयश्च तं

विदुः ते तन्मया अमृता वै बभूवुः' कैवल्योपनिषदि 'शिवं प्रशान्तममृतं ब्रह्मयोनिम्' इति । पुरुषः – पुरुषपद वाच्यः, 'यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिं । तदा विद्वान् पुण्यपापे विधूय निरंजनः परमं साम्यमुपैति' इति वक्ष्यमाणवाक्यात् 'तमीशानं पुरुषं देवमीड्यं, निचाय्येमां शान्तिमत्यन्तमेति' इत्यथर्वशिरःश्रुतेः' 'तत्पुरुषाय विद्महे' इति तैत्तिरीयश्रुतेश्च । अव्ययात्मा नित्य ज्ञानक्रियादि स्वभावः सः 'यया तदक्षरमधिगम्यते' इत्य-त्रोक्तेः । अक्षरशब्दनिर्दिष्टः परशिवः अस्ति – अविनाभावेन वर्तते तत्रेत्यर्थः । 'तुर्यातीतपदं यत्तत्परं वाङ्मनसाध्वनः । अनुप्रविश्य तद्योगी न भूयो विश्वमीक्षते' इति रेणुकभगव-त्पादाचार्योक्तेः । अत्रामृतपुरुषाव्ययात्मत्वधर्मेभ्यः यत्रेति यत्पदनिर्दिष्टस्थलस्य परशिवाविनाभूतस्य मोक्षरूपस्वशक्ति परकत्वेन व्याख्यातुं शक्यत्वेऽपि तस्य हिरण्यगर्भस्थान पर कत्वेन व्याख्यानं अव्ययामृतपदसमभिव्याहृत पुरुषपदस्य हिरण्यगर्भपरत्वेन व्याख्यानं च केषांचिदसमंजसम् 'एष वः सुकृतो ब्रह्मलोकः' इत्यनेन पूर्वमेव तस्य प्राप्तत्वात् स्वर्गादि चतुर्मुखलोकप्राप्त्यादिपशुकर्मफलन्तु पूर्वमेवोक्तं 'तपः श्रद्धे' इत्यादिना तु पतिकर्मफलं मोक्षरूपपाशात्मकबीजाभावनि-वृत्तिपूर्वकस्वशक्तिविकासात्मकचिच्छक्तिविशिष्टशिवत्वप्राप्ति-रूपमुक्तम् । ब्रह्मप्रेप्सुना परापरोभयविद्याया वेदितव्यत्वेऽप्य

पर ऋग्वेदादिप्रतिपाद्यानामग्निष्टोमादीनां न ज्ञानसमुच्चितत्वम् किन्तु तदुत्तरकाण्डप्रतिपाद्यपतिकर्मणां शिवाश्रमोचितानामेव । लिङ्गाङ्गसामरस्यरूपमोक्षे निष्कामसमनुष्ठितानां तेषां पारंपर्येणोपयुक्तत्वेऽप्यस्माकं न किंचित्प्रयोजनम् । परम शिवभक्तानामित्युक्तं पूर्वम् । पाशाश्रयत्वात्तच्चोक्तं पशुकर्मेतिवै मया ' इति लिङ्गाङ्गसामरस्यापरपर्यायजीवब्रह्मैक्य लक्षणमुक्तौ पारंपर्येणोपयुक्तपशुकर्मैवात्र ' प्लवाह्येते ' इत्यादिना स्वर्गाद्यनित्यलोकफलकावरककर्मपदेनोक्तमिति स्फुटं ज्ञायमानत्वात् अमृतादिपदसमभिव्याहृतस्य यत्रेति यत्पदनिर्दिष्टपराहन्तामयचिच्छक्त्यात्मकलोकस्य पतिकर्मसाध्यस्य नित्यत्वस्य ' तपः श्रद्धे ' इत्यादिना ज्ञायमानत्वाच्च । पतिकर्मसाध्यश्च नित्यो लोकः, कर्मसाध्याश्चानित्या लोकाः वर्तन्ते । इति स्फुटीकृतमेतावता मन्त्रसन्दर्भेण ॥ ११ ॥

संसारहेयस्थलापन्नो भक्तः परविद्यार्थं श्रीगुरुमुपसर्पेत

परीक्ष्य लोकान् कर्मचितान् ब्राह्मणो
निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन ।
तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत्
समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ॥ १२ ॥

इतःपरं पतिकर्मपशुकर्मसाध्यनित्यानित्यलोकपरीक्षानन्तरमनित्यफलतज्जनकपशुकर्मणि निर्विण्णस्य नित्यफ-

लक्षशिवाश्रमोचितपतिकर्माचिचीर्षोः परशिवमहालिङ्गजिज्ञासोः संसारहेयत्वलापन्नस्य सांसारिकसकलदुःखविध्वंसिनी श्रीगुरूपसत्तिर्विधीयते । 'परीक्ष्यलोकान् कर्मचितान्' इति । कर्मचितान् – कर्मभ्यां ज्ञानसमुच्चितासमुच्चिताभ्यां, चितान् – संचितान् लभ्यानित्यर्थः, लोकान् – अधोर्ध्ववर्तमानान्, तत्तत्कर्मिभिरनुभूयमानान्, परीक्ष्य – प्रत्यक्षादिप्रमाणैर्नित्यत्वानित्यत्वाभ्यां विचार्य, ब्राह्मण इत्येतत्पदमध्वशुध्यादिसंस्कारार्हवर्णोपलक्षणार्थम् । य इत्यध्याहार्थम् । स इत्युत्तरत्रश्रवणात्, यः ब्राह्मणः अध्वशोधनरूप संस्काराधिकारी निर्वेदं – अनित्येषु लोकेषु तत्साधकेषु पशुकर्मसु च वैराग्यं, आयात् – प्राप्नुयात् । कुत इत्यत्राह 'नास्त्यकृतः कृतेन' इति । अकृतः – नित्यः शिवलोकः, पराहंतामयचिच्छक्त्यात्मकः मोक्ष इत्यर्थः : कृतेन–ज्ञानसमुच्छितेन पशुकर्मणा, नास्ति–लभ्यो न भवति । किन्तु पतिकर्मणा लभ्यो भवति। पतिकर्मणा मोक्षं प्राप्नोत्यधिकारीति यावत्। न च कर्मजन्यत्वे मोक्षस्यानित्यत्वं स्यात्। यत्कृतकं तदानित्यमिति व्याप्तेः । 'तद्यथेह कर्मचितो लोकः क्षीयते । एवमेवात्र पुण्यचितो लोकः क्षीयते' इति श्रुतेश्चेति वाच्यम् 'यदिहाप्यनेवं विन्महत्पुण्यं करोति तद्धास्यांततः क्षीयते एव । आत्मानमेव लोकमुपासीत स य आत्मानमेव लोकमुपास्ते नास्य कर्म क्षीयते' इति । अना-

त्मविदा कृतस्य कर्मणः फलोपभोगान्ते क्षयस्य ब्रह्मविदा तु कृतस्य कर्मणः क्षयाभावस्य प्रतिपादनेन अनित्यत्वप्रस क्त्यभावात् । न्यायस्य श्रुतिबाधितत्वात् । न च क्रियाया आशुतरविनाशित्वस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् कथमक्षयत्वप्रति पादनमिति वाच्यम् । क्रियायाः सूक्ष्मावस्थारूपस्यापूर्वस्य कर्मशब्दवाच्यस्याक्षयत्वप्रतिपादनात् । न च तस्मिन् मानाभाव इति वाच्यम् । तदपूर्वाभावे आशुतरविनाशिन्याः क्रियायाः कालान्तरे फलजनकत्वानुपपत्तेः । तदभावे 'प्राप्यान्तं कर्मणस्तस्य यत्किंचेह करोत्ययम् । तस्मा ल्लोकात्पुनरैत्यस्मै लोकाय कर्मणे (बृ. ४-४-५) इति । कस्य-वा क्षये परलोकादिहागमनमुच्येत । किं च 'रमणीय चरणा रमणीयां योनिमापद्येरन्' इति (छां. ५-१०-६) वाक्ये केन वा योनिविशेष प्राप्तिरुच्येत । तस्माद्धर्माधर्मयोः शास्त्रैकगम्यत्वात् न तर्केण प्रयोजनमस्ति । 'श्रुतेस्तु शब्द-मूलत्वात्' इति ह्युक्तम् । 'नास्त्यकृतः कृतेन' इति । 'तद्यथेह कर्मचितः' इति च श्रुतिरविद्वद्विषयेति बोध्यम् । तस्मात् ज्ञानसमुच्चितपतिकर्मप्राप्यमोक्षस्य नित्यत्वं सिद्धम् । तस्मात्तद्विज्ञानार्थं तस्य नित्यस्य पतिकर्मसमुच्चितज्ञानप्राप्यस्य विशेषेणाधिगमार्थम् । सः ब्राह्मणः समित्पाणिः लिङ्ग-धारणात्मकशिवदीक्षांगभूतहोमाद्यर्थं समिदाद्युपायनहस्तः, श्रोत्रियं – श्रुतवेदान्तं ब्रह्मनिष्ठं – ब्रह्मणि शिवलिंगे धार्यत्वेन

निष्ठा यस्य तं परित्यक्तानित्यफलकपशुकर्माणं नित्यफलक लिंगधारणादिपतिकर्मनिष्ठमित्यर्थः । तदुक्तं नीलकण्ठ शिवाचार्येण 'नायमात्मेति वाक्येन शिवस्य वरणं तनोः । वरणं नाम तद्रूपधारणं विधिमार्गतः 'लिंगांगेति वाक्येन मोक्षमार्गैकतत्पराः । अमृतस्येति वाक्येन धारणं प्रतिपादितम् 'तन्निष्ठा एव मनुजा अतिवर्णाश्रमे रताः । त एव हि महात्मानो ब्रह्मनिष्ठा उदाहृता' इति गुरुमेव 'गुरुस्थल समाख्याता गुरवः सर्वलिङ्गिनाम् 'इत्युक्तप्रकारेण लोके गुरुस्थलीयत्वेन प्रसिद्धम् । आचार्यमेवात्रैवकारेण नियमविधिःसूचितः । तथा च श्रुतिः' आचार्याध्द्धेव विद्या विदिता साधिष्ठं प्रापयतीति' (छां. ४·९-२) इति । 'आचार्यवान् पुरुषो वेद' इति 'आचार्यदेवो भव' इति च 'गुरुरुपायः' इति शिवसूत्राच्च । अभिगच्छेत्-उपसंगच्छेत् 'श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं स्वगुरुं गच्छेद्यथाविधि । गुरुस्तस्मै परां विद्यां दद्याद्ब्रह्मात्मबोधिनीम् । (रुद्रहृदयोपनिषत् ३४-३५) इति श्रुतेः । उक्तं च क्रियासारे द्वादशोपदेशे 'उपगम्य गुरुं विप्रमार्यं तत्त्वार्थं वेदिनं । जापिनं सद्गुरूपेतं ध्यानयोगपरायणम्' इति । किंच तत्रैव त्रयोदशोपदेशे 'तत्रादावुपसंगम्य ब्राह्मणं वेदपारगम् । गुरुमाराधयेत्प्राज्ञं सुभगं प्रियदर्शनम् । सर्वाभयप्रदातारं करुणाक्रान्तमानसम् ॥ तोषयेत्तं प्रयत्नेन मनसा कर्मणा गिरा' इति । उक्तं च तत्रैव पञ्चविंशोपदेशे दीक्षागुरु

लक्षणम् ‘ सा दीक्षा गुरुणा कार्या स गुरुः कथ्यतेऽधुना ’ इत्यादिना ‘ दीक्षाकर्मणि कर्मठः ’ इत्यन्तेन । श्रीकरभाष्यकारैरपि ‘ नास्त्यकृतः कृतेन ’ इति वाक्येन ‘ प्राकृतस्यैव कर्मणो निषिद्धत्वात् ’ इत्युक्तम् । तस्मान्न कर्मसामान्यबोधकत्वं कृतशब्दस्य । किंतु पतिकर्मव्यतिरिक्तं पशुकर्मबोधकत्वमेव । ‘ अमृतस्य देवधारणो भूयासम् ’ ‘ तस्याभिध्यानाद्योजनात्तत्त्वभावाद्भूयश्चान्ते विश्वमायानिवृत्तिः ’ ‘ व्रतमेतच्छाम्भवं तत्समाचरेन्मुमुक्षुर्न पुनर्भवाय ’ इति तैत्तिरीय श्वेताश्वतरादिषु शिवलिङ्गध्यानधारणाद्यप्राकृतपतिकर्मणां मोक्षहेतुत्वोपदेशात् । चिच्छक्त्यात्मकशिवलोकस्य शिवार्चनादि पतिकर्मसाध्यस्य नित्यत्वं श्रूयते भस्मजाबालोपनिषदि ‘ नान्यं मल्लोकात्परं । यमवाप्य न शोचति न स पुनरावर्तते न स पुनरावर्तते । लिंगरूपिणं मां संपूज्य चिन्तयन्ति योगिनः सिद्धाः – सिद्धिंगताः । इति शिवोक्तेः ॥ उक्तं च शिवधर्मोत्तरे – ‘ दिनकृत्कोटिसंकाशं स्थानमाश्चर्यसंयुतम् । सर्वकामसमायुक्तं विशुद्धं नित्यमक्षयम् ॥ संप्राप्य तत्पदं दिव्यं समस्तक्लेशवर्जिताः । सर्वज्ञाः सर्वगाः शुद्धाः परिपूर्णा भवन्ति च ॥ विशुद्धकार्यकरणाः परमैश्वर्य संयुताः । सदेहाश्च विदेहाश्च भवन्त्यात्मेच्छया पुनः ॥ ये संप्राप्ताः परं स्थानं यज्ञयोगरता नराः । न तेषां पुनरावृत्तिर्घोरे संसारमण्डले ॥ ’ इति । किं च ‘ स खल्वेवं वर्तयन् यावदायुषं

ब्रह्मलोकमभिसम्पद्यते न च पुनरावर्तते न च पुनरावर्तते' (छां. ८-१५-१) इति श्रुत्यापि ब्रह्मलोकशब्दितमोक्षात्मक शिवलोकप्राप्तानां पुनरावृत्तिराहित्यमुच्यते । तस्मान्नकर्मसाध्यत्वं मुक्तेरिति परेषां व्याख्यानं श्रुतिविरुद्धम् । पतिकर्म सहकृतज्ञानप्राप्यशिवलोकात्मकमुक्तेः नित्यत्वं सिद्धम् ॥१२॥

तस्मै स विद्वानुपसन्नाय सम्यक्
प्रशान्तचित्ताय शमान्विताय ।
येनाक्षरं पुरुषं वेद सत्यं
प्रोवाच तां तत्त्वतो ब्रह्मविद्याम् ॥ १३ ॥

इति प्रथममुण्डके द्वितीयःखण्डः ॥ २ ॥
इति प्रथममुण्डकम् ॥ १ ॥

'तस्मै स विद्वान्' इति – सः – भुवनप्रसिद्धरेणुकादिपंचाचार्याणां वीरादिगोत्रजातो गुरुस्थलीयत्वेन प्रसिद्ध आचार्यः। कथं भूत इत्यत आह विद्वानिति । विद्वान् – लिङ्गाङ्गसामरस्यज्ञानवान् । उपसन्नाय—'भो कल्याणमहाभाग शिवज्ञानमहोदधे । आचार्यवर्य संप्राप्तं रक्ष मां भव रोगिणम्' इति प्रार्थनापुरस्सरं उपगताय समिदाद्युपायन पाणये शरणागताय सम्यक् – सुष्ठु, प्रशान्तचित्ताय – शुद्धचित्ताय, भूतशुध्यादिगर्भगुरुकृतस्वास्तिकारोहणादिदीक्षा-

संस्कारसंस्कृतं चित्तं प्रशान्तं – शुद्धं भवति । शमान्विताय – शमेन शुध्यात्मकेन अन्विताय – युक्ताय । मन्त्र, मन्त्रेश्वर, मन्त्रमहेश्वरापरपर्यायेष्टादिलिङ्गत्रयानुयोगिकगुरु कृतांगत्रयप्रविलापनसंपन्नः शिष्यः शुद्धात्मा भवति । गुरुकृतदीक्षात्रयनिर्दग्धमलत्रयवत्वात् । तस्मै शुद्धचित्ताय शुद्धात्मने शिष्याय । येन – यया परविद्यात्मकस्थूलसूक्ष्म पंचाक्षरमहामनुरूपं अक्षरं अद्रेश्यादिविशेषणं पुरुषं – पुरुषपदवाच्यं शिवलिङ्गम् । वेद – जानात्युक्तशिष्यस्तां परां विद्यां तत्त्वतो ब्रह्मविद्यां – वस्तुतो ब्रह्मविद्यां पंचाक्षरीं ऋग्वेदादीनां ब्रह्मविद्यात्वेऽपि न ऋग्वेदादिविद्या तत्त्वतो ब्रह्मविद्या भवितुमर्हति । तस्याः पूर्वकाण्डरूपाया अवरपशुकर्मपरत्वात् उत्तरकाण्डस्य अपरविद्यात्वस्य पूर्वमुक्तत्वात् । पंचाक्षरमहामनुरूपायाः परविद्याया एव साक्षान्मोक्षोपयोगित्वात् । तस्या एव लिंगांगसामरस्यबोधकत्वात् । पंचाक्षरी पराविद्यैव तत्त्वतो ब्रह्मविद्या । तां प्रोवाच वातुल तन्त्रादिशिवागमोक्तप्रकारेण प्रब्रूयात् । उक्तं च क्रियासारे पंचाक्षरीविद्यायाः परत्वम्– 'आश्रित्य परमां विद्यां हृद्यां पंचाक्षरीं मम ' इति । 'अस्याः परमविद्यायाः स्वरूपमधुनोच्यते ' इति । उक्तं च वीरमाहेश्वराचारसंग्रहे । 'आश्रयेत्परमां विद्यां हृद्यां पंचाक्षरीं बुधः ' इति । उक्तं चानुभव सूत्रेऽपि 'पंचाक्षरी परा विद्या सतारा तु षडक्षरी ' इति ।

'तस्य दक्षिणकर्णे तु निगूढमपि कीर्तयेत्। छन्दोरूपं ऋषिं चास्य देवतान्यासपद्धतिम् ॥' इति रेणुकभगवत्पादाचार्योक्तप्रकारेणोपदिशेद्गुरुरित्यर्थः । एतादृशपरविद्योपदेशानन्तरं मन्त्रपूतः शिष्यः गुरुपुत्र इति लोके प्रसिद्धो भवति । उक्तं च क्रियासारे तृतीयोपदेशे 'जिह्वालिङ्गान्मन्त्रशुक्रं कर्णयोनौ निषिच्य वै। जातः पुत्रो मन्त्रपूतः पितरं पूजयेद्गुरुम् ॥ निमज्जयन्ति वै पुत्रं संसारे जनकः पिता । संतारयति संसारात् गुरुर्वै बोधकः पिता । उभयोरन्तरं ज्ञात्वा पितरं संप्रपूजयेत् ॥' इत्यनन्तरं परविद्यार्थं लिङ्गाङ्गसामरस्यं बोधयेदाचार्यः। तदुक्तं क्रियासारे एकोनविंशोपदेशे 'लीनार्थगमकं लिंगमन्यदङ्गमुदीरितम् । लिंगांगयोस्सामरस्यं जीवब्रह्मैक्यलक्षणम् ॥ तदपि द्विविधं प्रोक्तं साधनेन समन्वितम् । द्वितीयं तद्विनिर्मुक्तमाद्यं गुरुकृतं पुरा ॥ द्वितीयमपि शिष्यस्य गुरुवाक्यस्य पालनात् । आद्यं वेदादिदीक्षाभ्यास्त्रिपुण्ड्रस्यापि धारणात् । रुद्राक्षधारणाच्चापि पंचाक्षरजपादपि। मुख्याल्लिङ्गधृतेश्चापि दहराकाशमण्डले ॥ बहिर्दहरदेशे च हृदये लिङ्गधारणात्। क्रमागतेन मार्गेण कृतांगन्यासवान् गुरुः ॥ सकलीकृत्य देहं स्वं प्रविलापनपुरःसरम्। तत्तद्बीजाक्षरं न्यस्य तत्तस्थानेऽपि बुद्धिमान् । अङ्गतत्वानि यान्याहु लिंगतत्वानि यानि च ॥ सामरस्यं तयोर्ज्ञात्वा शास्त्रोक्तेनैव वर्त्मना । पंचाक्षरार्थतश्चेममर्थं शिष्यस्य बोधयेत् ॥ नमः

शब्देनांगतत्त्वं लिंगतत्त्वं शिवेति च । आयेत्यैक्यार्थबोधस्यादिति मन्त्रार्थबोधकः' इति । गुरुश्च लिंगांगसामरस्यापरपर्यायलिंगांगैक्यबोधकप्रमाणसहितपंचाक्षरमन्त्ररूपां षट्स्थलब्रह्मविद्यां परां प्रणवसहितपंचाक्षरीं कया रीत्या बोधयेदित्यादि नियमोऽप्याचार्यस्य प्रोवाचेत्यनेनोक्तः । स नियमश्च क्रियासारादिवीरशैवीयशास्त्रे प्रसिद्धः । तथा हि क्रियासारे त्रयोदशोपदेशे 'गुरुश्च स्वाश्रयं शिष्यं वर्षमेकं परीक्षयेत् ।' इत्यादिना 'तेषामध्वविशुध्यादि कुर्यान्मातृकुलोचितम्' इत्यन्तेनोक्तः । किं च तत्रैव 'तस्माल्लिंगानि संवीक्ष्य शक्तिपातस्य भूरिशः । ज्ञानेन क्रियया वाथ गुरुः शिष्यं परीक्षयेत् । योऽन्यथा कुरुते मोहात्स विनश्यति दुर्मतिः ।' इत्यादि नियमोप्युक्तः । तस्मात् तत्त्वमस्यादि महावाक्यार्थलिंगांगसामरस्यबोधिकां परां विद्यां प्राप्य तत्तदनुकूलश्रुतिस्मृत्यादिश्रवणमनननिदिध्यासन विध्वस्तसंशयादिः शिष्यः तदर्थज्ञानदार्ढ्यें मुक्तो भवति । तदुक्तं क्रियासारे त्रयोदशोपदेशे 'पंचाक्षरप्रभावेन सर्वेकामाः समाहिताः । सत्यं सत्यं पुनः सत्यं सर्वसञ्जीवनौषधम् ॥ पंचाक्षरामृतं पीत्वा शिवसायुज्यमाप्नुयात् । नावर्तते पुनर्मर्त्यः पुनर्नावर्तते ध्रुवम्' इति । पूर्वोक्तक्रमेण प्रणवस्यापि सूक्ष्मपंचाक्षरात्मकत्वात् निर्गुणब्रह्मप्रतिपादकत्वान्नकारादियकारान्तस्य स्थूलात्मकत्वात् सगुणाचारादिपंच-

ब्रह्मप्रतिपादकत्वात् सगुणनिर्गुणयोरभिन्नत्वेनोपासनाया वीरशैवाचार्यानुमतत्वात् । 'सिद्धान्तस्तु नीरूपस्यैवाकार-विशेषवतः साधकानुग्रहार्थं स्वीकर्तव्यत्वेन आरूढप्राप्यस्य निर्गुणस्योपासनानर्हत्वेनारुरुक्षुतावस्थायां सगुणोपासनस्य विधानात् । सगुणनिर्गुणोभयसाधारण्येन संसारदावानल-परितप्तानां पाशविच्छेदार्थं षडक्षर्यास्तारकत्ववर्णनात् । सगुणेऽन्यन्निर्गुणेन्यदिति वैयधिकरण्येन तारकत्वानौचि-त्यात् । निर्गुणोपासनायामशक्तोऽपि सगुणोपासनावसरे नित्यप्राप्तायाः प्रणवविशिष्टपंचाक्षर्या एव वाचकत्वेन सगुण-ब्रह्मानुशील्योपासनां कुर्यात् । यत्तु सगुणोपासनायां पंचा-क्षर्याः षडक्षर्या एव वाच्यवाचकयोरभेदोपासना । निर्गुणो-पासनायां तु प्रणवमात्रस्य वाच्यवाचकयोः अभेदो-पासनेति तदविचारितरमणीयम् । सगुणनिर्गुणयोर्भेदाभा-वात् । साधकानुग्रहार्थमाविर्भूतशक्तेः परमेश्वरस्योभयत्र साधारण्येन षडक्षर्यास्तारत्वमिति महालिंगस्य परब्रह्मण एवोपासनं युक्तम्' इति नीलकण्ठशिवाचार्योक्तत्वात् । प्रणवसहितपंचाक्षरमन्त्रातिरिक्तमन्त्राणां मुक्तिसाधनत्वेनान-भ्युपगमात् । क्रियासारे एकोनविंशोपदेशे—'पंचाक्ष-रेतरमन्त्राणामनेकेषां साधनत्वप्रतिषेधात् पंचाक्षरस्यैव वीरशैवानां मुक्तिसाधनत्वं नान्येषामिति । 'नीलकण्ठ-शिवाचार्यैः कण्ठतः स्पष्टमुपदिष्टत्वात् । अस्यैव महामनोः

सप्तकोटिमन्त्रोत्पत्तिस्थानत्वात्। लिंगांगसामरस्यात्मकषट्स्थल ब्रह्मोपदेशे विनियुक्तत्वात्। 'पंचाक्षरार्थतश्चेममर्थं शिष्यस्य बोधयेत्।' इत्युक्तत्वात् अस्यैव श्रौतप्रकरणपठितत्वात्। अष्टावरणघटकत्वेन श्रीकरभाष्यकारादिभिरप्यादृतत्वाच्च। एतन्मन्त्रातिरिक्तमन्त्रस्य वीरशैवैकदेशे मुक्तिसाधनत्वेनानुमतत्वे तस्याष्टावरणबाह्यत्वात् वीरशैवानादरणीयत्वमेव स्यात्। सानन्दयोगीन्द्रो महामनोरुच्चारमात्रेणाष्टाविंशतिनायकनरकस्थितपापिजनानुद्धृतवानिति सानन्दचरितस्य पुराणप्रसिद्धेः। सानन्दशतानन्दोपमन्युवसिष्ठवामदेवादिमुनयोऽप्यनेनैव महामनुना संसिद्धमहातेजस्विनो भूत्वान्ते मोक्षलक्ष्मीमपि प्राप्नुवन्ति इति सुप्रसिद्धः। ये केचिद्वीरशैवाः गुरूपदिष्टमहामनुं त्यक्त्वा मन्त्रान्तरं जपन्ति तदर्थं चानुसंदधते तेषां वीरशैवत्वभंगः स्यात्। स्याच्चाष्टावरणभंगस्तद्भंगे च कथं वा तेषां लिंगपूजाधिकारस्तदभावे कथं वा लिङ्गांगसामरस्यात्मकः शिवयोगस्तदभावे कथं वा तेषां मोक्षाधिकारस्तस्मात्सर्वेऽपि शिवाश्रमिणो वीरशैवाः दीक्षाकाले ब्रह्मविद्गुरूपदिष्टप्रणवविशिष्टपंचाक्षरमन्त्रार्थमनुसंदधानास्तदुपदेशकं गुरुं च श्रद्धधाना मुक्ताभवेयुरित्यस्माकमाशयः। न चाश्रमवैलक्षण्यादष्टावरणवैलक्षण्यं स्वीकर्तुं शक्यम्। आवरणानां द्वात्रिंशत्त्वापत्तेः। पूर्वाश्रमत्रये आवरणवैलक्षण्याभावे चतुर्थाश्रमेऽष्टावरणवैलक्षण्यमितियत् तत्तुच्छम्। विनि-

गमनानिरहात् । पूर्वाश्रमत्रयनिष्ठावरणानामपि मोक्षफलकत्वात् । सर्वेषां शिवाश्रमिणां मोक्षाधिकारात् । तस्मात् भस्मजाबालाद्युपनिषदुपदिष्ट तारकत्वब्रह्मविद्यात्वविशिष्टपरविद्यात्मकमहामनुबोधकदीक्षाशिक्षाज्ञानगुरुरेव त्रिविधवीरशैवैर्वन्द्यः – पूज्यः, कैवल्यप्रापकश्च तेषाम् । 'स्वगुरुं गच्छेद्यथाविधि' । 'भक्त्या स्वगुरुं प्रणम्य' इत्यादि रुद्रहृदयोपनिषत् कैवल्योपनिषदाद्युक्तप्रकारेण अत्याश्रमशाब्दितशिवाश्रमविशिष्टाः सर्वे वीरशैवाः स्वस्वगुरूपसदनं कृत्वा तदनुभवभोगरसिका भवेयुः ॥ १२ ॥

इति प्रथममुण्डके द्वितीयखण्ड वीरशैवभाष्यम् ।
हरगुरुचरचरणार्पितं भूयात् ॥

अथ द्वितीयमुण्डके प्रथमःखण्डः ।

तदेतत्सत्यम् । यथा सुदीप्तात्पावकात्
विस्फुलिङ्गाः सहस्रशः प्रभवन्ते सरूपाः ।
तथाक्षराद्विविधाः सौम्यभावाः
प्रजायन्ते तत्र चैवापि यन्ति ॥ १ ॥

प्रथममुण्डके पशुकर्मपतिकर्मसाध्ययोरनित्यानित्यलोकयोः प्राप्तिफलमुक्त्वा परविद्याख्यमहामन्त्रार्थं लिंगांगसामरस्यं बोधयितुं द्वितीयमुण्डकमारभ्यते । तत्रादौ तद्घटकलिंगांगस्वरूपज्ञानमन्तरा तत्सामरस्यज्ञानाभावात् दृष्टान्तद्वारा तत्स्वरूपं प्रदर्श्य तत्सामरस्यं प्रदर्शयत्ययं मन्त्रः । तदेतत्सत्यम्–'यथा सुदीप्तात्पावकात्' इति । यथा–येन प्रकारेण सुदीप्तात् काष्ठयोगेन सुष्टु प्रज्वलितात् पावकाद्वह्नेः, सहस्रशः–अनेके, विस्फुलिंगाः – कणाः, कथं भूता इत्यतआह–'सरूपाः' इति सदृशरूपाः प्रभवन्ते – निर्गच्छन्ति । साधारणासाधारणधर्माभ्यां भिन्नाभिन्ना इत्यर्थः । यद्यग्नेर्विस्फुलिंगयोरत्यन्तमेव भेदस्तदा विस्फुलिंगेन दह्यमानेऽपि तूलादावाग्निर्दहतीत्यभेदप्रतीत्यनुपपत्तिः स्यात् । स्याच्चाग्निभिन्नजलादाविव तूलादिदाहकत्वोष्णत्वप्रकाशकत्वाद्यभावोऽपि विस्फुलिङ्गे । यद्यत्यन्तमभेदस्तदा 'अग्नेर्विस्फुलिंगाः' इति भेदप्रतीत्यनुपपत्तिः स्यात् । स्याच्चाग्नाविव विस्फुलिंगेप्यार्द्रकाष्ठदाहकत्वशीतनिवर्तकत्व पाकसाधनत्वादि धर्मवत्वम् । तस्मादंशांशिनोर्भेदाभेदयोःपारमार्थिकत्वमेवाभिव्यक्तं 'सरूपाः' इति विशेषणेन । तथा सौम्य – हे प्रियदर्शन, अक्षरात् – चिच्छक्तिविशिष्टात् परशिवब्रह्मणः, स्वेच्छाशक्तिवशाद्विभक्ताः विविधा नानाविधाः भावा – शिवांशा अनाद्यविद्यासंबन्धाः जीवनामकाः सन्तः प्रजायन्ते । स्वात्मनि

चिच्छक्तौ कुसूलधान्यवद्वर्तमाना अंशा विभक्ता मायाक्रान्ता जीवनामकाः निर्गच्छन्तीत्यर्थः । 'अनाद्यविद्यासंबन्धात्तदंशो जीवनामकः' इति रेणुकभगवत्पादाचार्योक्तेः । न तु घटादि वदुत्पद्यन्ते 'न जीवो म्रियेत' (छां. ६-११-३) इति । 'ज्ञाज्ञौ द्वावजावीशनीशौ' (श्वे. १-८) इति च श्रुतेः' । जीवानामजत्वात् । तत्र चैव तस्मिन्नेवाक्षरे परशिवब्रह्मणि लिंगे नद्योऽब्धाविवापियन्ति – विलीयन्ते । तदेतत्सत्यम् – नत्वसत्यमित्यर्थः । परविद्यार्थं सामरस्यानुसन्धानाभ्यासदार्ढ्यसमुदितशिवत्वाभिव्यक्तिभाजो भवन्ति । 'यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रेऽस्तं गच्छन्ति नामरूपे विहाय । तथा विद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यम्' (मुण्ड. ३-२-७) इत्यग्रे वक्ष्यमाणत्वात् । यथा विस्फुलिंगाग्न्योरंशांशिभावेन भेदाभेदयोः पारमार्थिकत्वं तथा लिंगांगशब्दितशिवजीवयोरंशांशिभावेन भेदाभेदयोः पारमार्थिकत्वमिति भावः । मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम् । तस्यावयवभूतैस्तु व्याप्तं सर्वमिदं जगत् ।' इति (श्वे.४-९) 'पादोऽस्य विश्वाभूतानि, त्रिपादस्यामृतं दिवि' इति च श्रुत्यन्तरात् परशिवब्रह्मांशा एव जीवाः पुरुषाः । अंशवाचकत्वात् पादशब्दस्य । 'अंशो नाना व्यपदेशात्, इति सूत्राच्च । 'जीवब्रह्म स्वरूपैक्यं न क्वचित्सूत्रितं पुनः । अंशो नानेति सूत्रे तु जीवस्य ब्रह्मणोंशता ॥ भिन्नाभिन्नत्वमग्नेस्तु विस्फुलिंगवदी

रितम्। न ह्यग्नेर्विस्फुलिंगस्य स्वरूपैक्यं प्रदर्श्यते। 'जीवस्य ब्रह्मणो येन स्वरूपैक्यं पुनर्भवेत्' इति नीलकण्ठशिवाचार्योक्तेः। 'विश्वाभूतानि' इति बहुवचनं जीवानां बहुत्वात्। मन्त्रे सूत्रेचैकवचनं जात्यभिप्रायम्। एवमन्यत्रापि बोध्यम्। 'सत्यज्ञानात्मकोऽनन्तो विभुरात्मा महेश्वरः। तस्यैवांशो जीवलोको हृदये प्राणिनां स्थितः। विस्फुलिङ्गा यथा वह्नेर्जायन्ते काष्ठयोगतः। अनादिवासनायुक्ताः क्षेत्रज्ञा इति ते स्मृताः' इति शिवगीतायां 'शिवांशा ब्रह्मविष्ण्वाद्या अंशी देवः शिवः स्मृतः' इति। 'अमृतस्य लिङ्गस्य पुत्राः लिङ्गांशभूताः' 'विस्फुलिङ्गसमूहरूपदावाग्निज्वालावदनेक कोट्यन्तरजीवशब्दितांशरूपत्वेन आविर्भूतशक्तेरपगतकोरकभावात् कुसुमादेव गन्धोपलब्धेर्वायुसम्पर्काद्विस्तृतावयवात् पुष्पगन्धवदंशाः निस्सरन्ति, तद्वत्। इति क्रियासारे नीलकण्ठशिवाचार्योक्तेः। 'अग्नेर्विस्फुलिङ्गानिव स्वतादात्म्यापन्नात् चित्कणान् सृजत्यवति, संहरति, तिरयते, अनुगृह्णाति' इति मरितोण्टदार्योक्तेः। एतेन जीवैकत्वब्रह्मत्व जीवालीकत्व जीवप्रतिबिम्बादिकत्ववादो निरस्तः। अत्र दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः 'सहस्रशः' 'सरूपाः' 'विस्फुलिङ्गाः' 'विविधा भावाः' इति बहुवचननिर्देशात्। तथा 'नित्यो नित्यानां चेतनश्चेतनानाम्। एको बहूनां यो विदधाति कामान्॥' इति श्रुत्यन्तरे जीवबहुत्वप्रतिपादनाच्च, न

जीवैकत्वं संभवति । शिवजीवयोरत्राग्निविस्फुलिंगसादृश्य प्रतिपादनान्नजीवालीकत्वं संभवत्यन्यथा विस्फुलिंगानां मिथ्यात्वापत्तेः । न ह्यंशिनः सत्यत्वमंशस्य मिथ्यात्वं केनचिदभ्युपगम्यते । न हि जीव एव सर्वदा परब्रह्म भवितुमर्हत्यत्रांशांशिभावप्रतिपादनादंशांशिनोर्भेदस्यापि सत्वात् 'द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते । तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योऽभिचाकशीति ॥' इति वक्ष्यमाणमन्त्रे तयोर्भेदस्यापि स्फुटं प्रतीयमानत्वात् । न हि जीवो ब्रह्मणः प्रतिबिम्बो भवत्यत्र जीवब्रह्मणोरंशांशिभावनिर्देशात् । न हि बिम्बप्रतिबिम्बयोः सत्यासत्ययोः अंशांशिभावः संगच्छते । नह्येकत्र तयोः स्थितिः संभवति । 'गुहां प्रविष्टौ परमे परार्धे', 'गुहां प्रविष्टावात्मानौ हि तद्दर्शनात्' इति श्रुतिसूत्राभ्यां तयोरेकत्र स्थितेरभ्युपगमात् । न ह्येकस्यैव ब्रह्मणो देहाद्युपाधिनिमित्तौ प्रभवाप्ययौ वक्तुं शक्येते । अत्राग्निविस्फुलिंगसादृश्येन जीवानां वस्तुतो बहिर्निर्गमनस्यैवोक्तत्वात् । किंचैकस्यैव देहाद्युपाधिमात्रेण । न हि 'एष ह्येव साधु कर्म कारयति' इत्यादि श्रुतिविधीयमानप्रेर्यप्रेरकभावादिः संभवति । नह्येकस्यैव देवदत्तस्य गृहाद्युपाधिमात्रेण प्रेर्यप्रेरकभावनियम्यनियामकभावादिः सिद्ध्यति । 'नह्येकस्माद्देवदत्ताद्गृहाद्युपाधिमात्रेण स्वस्य भयादिकं दृष्टं लोके ।

श्रूयते च भयं वाय्वादीनां 'भीषास्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः' इति। न चोक्तदृष्टान्तेन जीवब्रह्मणोर्भेदो न सिद्ध्यति। विभक्तदेशावच्छिन्नत्वेन विस्फुलिंगेष्ववयवत्वव्यवहारेऽपि स्वतः पुनरग्न्यात्मत्वमेवोष्णप्रकाशत्वाविशेषादिति वाच्यम्। उष्णप्रकाशत्वाविशेषेऽप्यसाधारणधर्मविशेषात्। विस्फुलिंगनिष्ठविस्फुलिंगत्वपाकासाधनत्वार्द्रकाष्ठादाहकत्वादिविशेषाद्भेदः सिद्ध्यत्यन्यथा किंचिज्ज्ञत्वादयोऽपि ब्रह्मणि संभवेयुः। तस्मादंशांशिनोर्जीवब्रह्मणोर्भेदाभेदयोः पारमार्थिकत्वमत्र विहितम्। न च निरवयवस्य ब्रह्मणो मुख्यांशः जीवो भवति। येनांशांशिभावेन भेदाभेदयोः पारमार्थिकत्वं सिद्ध्येदिति वाच्यम्। प्राकृतावयवाभावेऽपि अप्राकृतावयवसद्भावात्। तस्य शक्तेरघटितघटनापटीयस्त्वात्। 'यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्य ज्ञानमयं तपः', 'स्थिरेभिरङ्गैः पुरुरूप उग्रः', 'सर्वज्ञता तृप्तिरनादिबोधः स्वतन्त्रता नित्यमलुप्तशक्तिः। अनन्तशक्तिश्च विभोर्विधिज्ञाः षडाहुरङ्गानि महेश्वरस्य॥' इत्यादि निगमागमेषु तस्य नित्यांगसद्भावस्य वर्णनात्। ननु जीवस्येश्वरांशत्वाभ्युपगमे तदीयसंसारदुःखेनेश्वरस्यापि दुःखित्वं स्यात्। यथा हस्तपादाद्यवयवगतदुःखेनांशिनो देवदत्तस्य दुःखित्वमिति चेन्न। शुद्धशिवांशात्मनः स्थूलादिमलावृतत्वेऽप्यंशिनः शिवस्य तदभावात्। दुःखादेर्मलकार्यत्वान्नेश्वरस्य दुःखित्वम्।

'तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्योऽभिचाकशीति ।' इत्यत्रैव वक्ष्यमाणत्वात् । किं च । न हि वयं मलत्रयावृतस्य जीवस्य शिवांशभावेनाभेदं प्रतिपादयामः । किंतु दीक्षा-त्रयविगलितमलत्रयस्य शुद्धस्यात्मनः शिवांशभावेनाभेदं प्रतिपादयामः । तदुक्तमनुभवसूत्रे— 'आत्मायं केवलः शुद्धः शिवस्यांशः सदामलः । नित्यो निरंजनश्शान्तस्तस्मा-दात्मा स्वयं शिवः' इति । अयमेव शुद्धात्मांगशब्देन व्यवह्रियते । सिद्धान्तशास्त्रे 'अं शिवं गच्छति' इति निर्वचनात् । 'चिद्वत्तच्छक्तिसंकोचान्मलावृतः संसारी' इति शक्तिसूत्रस्थितेः । 'प्रकाशादिवन्नैवं परः' इति ब्रह्मसूत्रस्थितेश्च । न जीवसंसारदुःखेनेश्वरस्य दुःखित्वम् । अंशात्मनाऽपि शुद्धस्यामलत्वेन सांसारिकप्राकृतगुणाभावे किमु वक्तव्यमंशिनः परमशुद्धस्य पराशिवब्रह्मणस्तदभाव इति । परमते जीवानां कल्पितत्वेन नाक्षरब्रह्मसादृश्यमपरमते जीवानां घटादिवज्जन्यत्वेन नाक्षरसादृश्यं तस्मात्परापर-व्याख्यानं एतन्मन्त्रतात्पर्यैर्विरुद्धमेवेति सुधीभिरवलोक-नीयम् ॥ १ ॥

संक्षेपेणोक्तपरविद्याघटकमक्षरशब्दवाच्यं परशिव-ब्रह्मस्वरूपमेव विशदयति ।

मूलम् —

दिव्यो ह्यमूर्तः पुरुषः स बाह्याभ्यन्तरो ह्यजः ।
अप्राणो ह्यमनाः शुभ्रो ह्यक्षरात्परतः परः ॥ २ ॥

'दिव्यः' इति हि यस्मात् दिव्यः, दिवि स्वतन्त्रस्वप्रकाशताशक्तौ तिष्ठतीति दिव्यः । 'वृक्ष इव स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्' (श्वे. ३. ८.) इति श्रुतेः । स्वशक्तिस्वस्थतादशायामस्मि, प्रकाशे, नन्दामि इति स्वस्वरूपानुभवशक्तिविशिष्ट इत्यर्थः । अन्यथा जडत्वापत्तिर्दुर्वारा स्यात् । अमूर्तः – अपरिच्छिन्नपरिमाणवान् । पुरुषः – पुरुषपदवाच्यः । सः बाह्याभ्यन्तरः – यद्बाह्यं स्थूलमाभ्यन्तरं च शरीरं तेन सहाविनाभावेन संबन्धेन वर्तमानः । भक्तानुग्रहार्थं घृतकाठिन्यन्यायेन विराडाद्यपरपर्यायेष्टादिलिङ्गरूपेण परिच्छिन्नपरिमाणवानपीत्यर्थः । 'अणोरणीयान्महतो महीयान्' इति । 'द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे मूर्तं चामूर्तं च' (बृ. २. ३. १.) इति च श्रुतेः । 'उपासनार्थमन्तस्थं परिच्छिन्नं स्वमायया' इति रेणुकभगवत्पादाचार्योक्तेश्च । अजः जन्मरहितः । अजपदेन 'जायते, ऽस्ति, वर्धते, विपरिणमते, ऽपक्षीयते, नश्यति' इति यास्कोक्तानां सर्वभावविकाराणां जनिमूलत्वात् तन्निषेधेन सर्वे भावविकारा निषेधिता भवन्ति । अप्राणो हि प्राणशून्य एव । अमनाः–संकल्पविकल्पात्मकमनःशून्यः । अत एव

शुभ्रः – सदा निर्मलः । न कदाप्यात्मनोऽशस्येव मलावृतत्वमस्येत्यर्थः । परतः – परस्मात्, स्वविलक्षणजडरूपचित्तापरपर्यायप्रधानाविद्यामायाशब्दितकार्यापेक्षया परं चिच्छक्त्याख्यमक्षरं विद्याप्रज्ञादिशब्दितमुपादानकारणत्वात् । तस्मादक्षरादपि परः शिवस्तदधिष्ठानत्वात् । ततो न कोऽपि पर इत्यर्थः । 'तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवतानां परमं च दैवतम् । पतिं पतीनां परमं परस्ताद्विदाम देवं भुवनेशमीड्यम् ॥ (श्वे. ६. ६.)' इति । 'क्षरन्त्वविद्याह्यमृतं तु विद्या विद्याविद्ये ईशते यस्तु सोऽन्यः ॥' न तु अचेतनजडस्वभावप्रधानमायादेरक्षरत्वं संभवति । किन्त्वजडपरशिवस्वभावरूपाया एव प्रज्ञाशक्तेरक्षरत्वम् । 'पराऽस्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च' इति (श्वे. ६. ७), 'प्रज्ञा च तस्मात्प्रसृता पुराणी' (श्वे. ४. १७) इति श्रुतेश्च । न भ्रमितव्यं हरस्यैवाक्षरत्वममृतत्वमुक्तम् । 'अमृताक्षरं हरः' इति श्रुत्यन्तरे, न तु त्वदभिमतचिच्छक्ताविति । हरस्वभावात् । चिच्छक्तेः तस्याप्यक्षरत्वात् । अत एवोक्तं 'क्षरं त्वविद्या ह्यमृतं तु विद्या' इति विद्याशब्दितचिच्छक्तेरक्षरत्वम् । तत्परत्वं च 'विद्या विद्ये ईशते यस्तु सोऽन्यः' इत्यनेनोक्तम् । तस्मादत्रापि परस्मादक्षराच्चिच्छक्तिरूपादपि परत्वम् । परशिवस्य निष्प्रत्यूहम् । परमते चिच्छक्तिस्वरूपमात्रस्य

ब्रह्मत्वमस्मन्मते तद्विशिष्टस्य ब्रह्मत्वमिति विशेषः । तदुक्तं केनोपनिषच्छङ्करभाष्ये 'चिच्छक्तिस्वरूपमात्रः प्रत्ययैरेव प्रत्ययेष्ववशिष्टतया लक्ष्यते । 'नान्यद्द्वारमात्मनो विज्ञानाय' इति । 'यथा चन्द्रे स्थिरा ज्योत्स्ना विश्ववस्तुप्रकाशिनी । तथा शक्तिर्विमर्शात्मप्रकाशे ब्रह्मणि स्थिरा ॥' इति । 'स्वाभाविकी च तन्मूला प्रभा भानोरिवामला ।' इति च सिद्धान्तशिखामणि कूर्मपुराणादिषूक्तत्वात् । चिच्छक्तिविशिष्टं ब्रह्मेति निर्णीयते । अत एवोक्तं शिवाधिक्यरत्नावलिकारैरपि— "भाष्ये शङ्करनिर्मिते निगदिता ब्रह्मेति चिद्या परा सा शक्तिर्भवति प्रभोर्मुररिपुर्ब्रह्मेति निर्धारितम् । श्रीभाष्ये स च शक्तिरंगजरिपोः । श्रीकण्ठभाष्ये परब्रह्मत्वं परशक्तिमत्त्वमुदितं त्र्यय्यन्तसूत्रादिभिः ॥" इति ॥ २ ॥

'ऊर्ध्वाय नमः, ऊर्ध्वलिंगाय नमः' इति श्रुतिप्रतिपाद्यं षष्ठं प्रणवमयचिच्छक्तिविशिष्टं शुद्धात्माभिन्नमहालिंगमुक्तमिदानीं पंचाक्षरमय शान्त्यतीताद्यपरपर्यायपरादिपंचशक्तिविशिष्टं लिङ्गपंचकं साङ्गोपाङ्गस्थलपंचकं चाह— 'एतस्मा' इति ।

मूलम्—

एतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च ।
खं वायुर्ज्योतिरापः पृथिवी विश्वस्य धारिणी ॥३॥

अत्र क्रमानुकूलो न पाठक्रमः । 'गताः कलाः पंचदश प्रतिष्ठाः ।' (मुं. ३. २. ६) इतिं वक्ष्यमाणमन्त्रेण प्राणादीनां भौतिकत्वावगमात् । भूतोत्पत्यनन्तरं प्राणादीना-मुत्पत्तिर्वक्तव्या । तथा हि । एतस्मात् – य मयपरा-शक्तिविशिष्ट प्रसादलिंगापरपर्यायेशानब्रह्मरूपादुक्तादक्षरात् प्रणवमयाच्चिच्छक्तिविशिष्टात् खं सदाशिवापरपर्यायशरणाङ्गम् चिद्व्यापनशक्तिविशिष्टमाकाशं शब्दैकगुणकं जायते – निर्ग-च्छति । 'ईशानादाकाशम्' इति श्रुतेः । एतस्मात् – व मयादिशक्तिविशिष्टचरलिंगापरपर्यायतत्पुरुषब्रह्मरूपाद्वायुः चित्स्पन्दनशक्तिविशिष्टप्राणलिङ्ग्यभिधानेश्वराङ्गं स्पर्शैकगुणकं जायते–आविर्भवति। 'तत्पुरुषाद्वायुः' इति श्रुतेः । एतस्मात् शि मयेच्छाशक्तिविशिष्टशिवलिंगापरपर्यायाघोरब्रह्मरूपात् ज्योतिः - चिदुज्वलनशक्तिविशिष्टप्रसादाभिधं रुद्राङ्गं तेजः रूपैकगुणकं जायते । 'अघोराद्वह्निः' इति श्रुतेः । एतस्मात् – म मयज्ञानशक्तिविशिष्टगुरुलिंगाभिधानवामदेवब्रह्मरूपात् आपः– चिदाप्यायनशक्तिविशिष्टमहेशाभिधविष्णवङ्गं जलं रसै-कगुणकं जायते । 'वामदेवादुदकं' इति श्रुतेः । एतस्मात् – न मयक्रियाशक्तिविशिष्टाचारलिंगाभिधानसद्योजातब्रह्मरूपात् विश्वस्य – जगतः धारिणी चिद्धृतिशक्तिविशिष्टात् पृथिवी भक्ताभिधब्रह्माङ्गं गन्धैकगुणकं जायते । 'सद्योजातात् पृथिवी' इति श्रुतेः । 'पंचाक्षरं पंचभूतजनकं पंचकलामयं

व्यापश्यते ।' (त्रिपुरतापिनी १.) इति च श्रुतेः । अत्र 'विश्वस्य धारिणी' इति धारणशक्तिबोधकविशेषणपदमितरभूतशक्त्युपलक्षणमिति मन्तव्यम् । 'आकाश आत्मा' (तै. १. ७. १.) इत्यादि श्रुतेः। ब्रह्मणः सकाशादाकाशादेस्तदभिमानिसदाशिवादेरुत्पत्तेरवगमात्। 'य आत्मानमन्तरो यमयति' इत्यादिश्रुतेः तन्नियम्यत्वावगमाच्च । किं च अथर्वशिखायां 'ध्यायीतेशानं प्रध्यायितव्यम् । सर्वमिदं ब्रह्मविष्णुरुद्रेन्द्रास्ते संप्रसूयन्ते । सर्वाणि चेन्द्रियाणि सह भूतैर्न कारणं कारणानां ध्याता कारणं तु ध्येयः सर्वैश्वर्यसम्पन्नः सर्वेश्वरः शम्भुराकाशमध्ये' (अथर्वशिखा ३) इति चतुर्मुखादीनां भूतैः सहोत्पत्तिश्रवणात् कारणब्रह्मणां तदभावश्रवणाच्च । एतस्मात्- क्रियाशक्तिप्रधान परशिवब्रह्मणः प्राणः- शरीरान्तःसंचारी पंचवृत्त्यात्मकवायुः क्रियाशक्तिप्रधानः । एतस्मात् - इच्छाशक्तिप्रधानात् परशिवब्रह्मणः मनः - संकल्पविकल्पादि लक्षणमन्तःकरणमिच्छाशक्तिप्रधानं जायते । एतस्मात् - ज्ञानशक्तिक्रियाशक्तिप्रधानात्परशिवब्रह्मणः सर्वेन्द्रियाणि - ज्ञानशक्तिप्रधानानि ज्ञानेन्द्रियाणि, क्रियाशक्तिप्रधानानि कर्मेन्द्रियाणि च जायन्ते। परशिवब्रह्ममहालिंगमेकमेवोपास्योपासकलीलयांगलिंगपंचकरूपेणांगपंचकरूपेण चावभासते। श्रूयते च नारायणोपनिषदि 'स वा एष पुरुषः पंचधा पंचात्मा येन सर्वमिदं प्रोतम् ।'

(नारा. ७९) इति । स एवैष पूर्वोक्तं कारणरूपं पुरि चिच्छक्तिवपुषि शयनात्पुरुषसंज्ञकं महालिंगं ईशानादि-पंचकारणब्रह्मरूपेण पंचधा भवति । किं च कार्यरूपसदा-शिवादि पंचांगस्थलरूपेण पंचात्मा भवति । पंच आत्मानो अंगानि यस्य । ईशानादिपंचलिंगरूपस्य सा पंचात्मेत्यर्थः । 'शिव एव स्वयं लिंगमात्मैवांगस्थलं भवेत्' इत्यनुभव-सूत्रोक्तेः । उक्तं च सूतसंहितायां ज्ञानयोगखण्डे– 'एक एव शिवः साक्षात् सत्यज्ञानादिलक्षणः । विकाररहितः शुद्धः स्वशक्त्या पंचधा स्थितः ॥' इति । उक्तं च योगशिखोप-निषदि, 'एकस्तम्भे नवद्वारे त्रिस्थूणे पंचदैवते । ईदृशे तु शरीरे तु मतिमान्नोपलक्षयेत् ॥' (योगशिखा ७२) इति । उक्तं च सूतसंहितायां– 'कार्यं ब्रह्मा महीभागे कार्यं विष्णु-र्जलांशके । वह्निभागे तथा रुद्रो वाय्वंशे चेश्वरः स्थितः ॥ आकाशांशे शरीरे तु साक्षादेव सदाशिवः' इति । ब्रह्मा हरिश्च रुद्रश्च ईश्वरश्च सदाशिवाः ।' इत्यनुभव-सूत्रेऽपि सदाशिवादीनामंगत्वोपदेशात् । उक्तं च श्वेताश्व-तरोपनिषदि– 'मायां तु प्रकृतिं विद्यात् मायिनं तु महेश्वरम् । तस्यावयवभूतैस्तु व्याप्तं सर्वमिदं जगत् ॥' (श्वे. ४. ९.) 'तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः संभूतः, आकाशाद्वायुर्वायोरग्निरग्नेराप अद्भ्यः पृथिवी' (तै. ब्रह्म-वल्ली १.) इत्यत्र स्वातन्त्र्येणैव वियदाद्यभिमानि सदाशिवा-

दिदेवतानां स्वस्वोत्तरभूतजनकत्वस्य श्रूयमाणत्वात् कथं तेषामीशानादि ब्रह्मजन्यत्वमिति चेदुच्यते । न हीदं वाक्यं भूत भूताभिमानिदेवतानां स्वोत्तरभूतभौतिकोत्पादने स्वातन्त्र्यं विधत्ते। किन्तु तदधिष्ठातुः परमेश्वरस्यैवेशानादिरूपस्य 'यः पृथिव्यां तिष्ठन्' इत्यादि श्रुतेः । पृथिव्यां – तदभिमानिदेवतायामिति बोद्धयम् । आकाशादेः जडत्वात् । जीवात्मरूपतदभिमानिदेवतानां तत्परशिवनियम्यत्वात् । तदुक्तं भगवता बादरायणेन, 'तदभिध्यानादेव तु तल्लिंगात्सः' (अ. २. पा. ३. सू. १३.) इति । तथा च 'तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः' इति श्रुतेः अयमर्थः । चिच्छक्तिविशिष्टोर्ध्वलिंगात्मनः ईशानरूपाद्ब्रह्मणः आकाशः आकाशांगसदाशिवः संभूतः आविर्भूतः । आकाशात् – आकाशांगसदाशिवानुप्रविष्टात् तत्पुरुषब्रह्मणः वायुः, वाय्वंगेश्वरः संभूतः । वायोः – वाय्वंगेश्वरानुप्रविष्टात् अघोरब्रह्मणः अग्निः - अग्न्यंगरुद्रः संभूतः । अग्नेः – अग्न्यंगरुद्रानुप्रविष्टात् वामदेवाख्यब्रह्मण आपः – जलांगविष्णुः संभूतः । अद्भ्यः – जलांगविष्णवनुप्रविष्टात्सद्योजातब्रह्मणः पृथिवी – भूम्यंगचतुर्मुखः संभूतः, इति । तदुक्तं शैवे, 'महेश्वरान्महाशक्तेश्चेशानाख्यः खगात्मकः । संभूतः पुरुषस्तस्मात्पवनाख्यो महाबलः ॥ तस्मादघोरः संभूतः ज्वलनः सर्वभक्षकः । जलात्मको वामदेवस्तस्माज्जातः कृपा-

निधिः ॥ तस्माद्भूम्यात्मकः सद्योजातमूर्तिः शुभप्रदः ' इति । सर्वान्तर्यामिरूपेण सर्वचराचरविश्वोत्पादनसामर्थ्यं परशिवब्रह्मणः सर्वाधिष्ठातुरेव नान्यस्य कस्यचित्सदाशिवादेराकाशाद्यभिमानिनः परतन्त्रस्य । उक्तं च स्कान्दे, ' सदाशिवः शब्दमूर्तिः स्पर्शमूर्तिर्महेश्वरः । रुद्रस्तेजोमयः साक्षाद्रसमूर्तिर्जनार्दनः ॥ गन्धमूर्तिश्चतुर्वक्त्रः इत्येते पंचमूर्तयः । सदाशिवादयो ह्येते पंचब्रह्मपदे स्थिताः । तेषां सृष्ट्यादयो लोकास्तदन्तर्यामिरूपतः ' इति । नन्वाकाशादिशब्दानां आकाशाद्यभिमानिदेवताधिष्ठातरीशानादिब्रह्मणि लक्षणावृत्तिस्वीकारे गौरवदोषः स्यादिति चेन्न । ' सेऽयं देवतैक्षत हन्ताहमिमास्तिस्रो देवताः । अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्य नामरूपे व्याकरवाणि ॥ ' (छां. ६. ३. २.) इति श्रुतेरेकस्यैवाधिष्ठानब्रह्मणः नामरूपविभागाय सर्ववस्त्वनुप्रवेशेन आकाशादितदभिमानिदेवतावाचकशब्दवृत्तिर्मुख्यैव । यथा आत्मनः ब्राह्मणादिशरीरप्रविष्टस्य ब्राह्मणादिशब्दवृत्तिः मुख्या । इत्यंगीकारात् । तदुक्तं भगवता बादरायणेन,— ' चराचरव्यपाश्रयस्तु स्याद्व्यपदेशोऽभाक्तस्तद्भावभावित्वात् ' (अ २. पा ३. अधि ९. सू १५) इत्यस्मिन् सूत्रे चराचरवाचिशब्दो ब्रह्मण्यभाक्त इत्युपदिष्टम् । तथैव विशेषार्थप्रकाशिकायां, ' आचारः स्यात् पृथ्वी गुरुरापः । शिव उदीर्यते तेजः । चर एव स्याद्वायुः प्रसाद आकाश इत्यु-

दाह्रियते ।' इति । अनुभवसूत्रेऽप्यस्याः श्रुतेः । 'आत्मन आकाशसंभूतिराकाशाद्वायुसंभवः । वायोरग्निसमुत्पत्तिरग्ने-राप उदाहृताः । अद्भ्यस्तु पृथ्वीसंभूतिर्लक्षण्यैक्यप्रभावतः ॥ ऐक्यस्थलादिभक्तान्तस्थलसंभूतिरीरिता ॥ इति । आकाशा-द्यभिमानिसदाशिवादि देवतारूपांगस्थल सृष्टिपरकत्वेनैव व्याख्यातत्वात् । तेषां सृष्ट्यादयो नोक्ताः' इति । पूर्वोक्तपुराणवाक्येनापीशनादि पंचब्रह्मणां सृष्टेर्नोक्तत्वात् । तेषां कारणत्वं सदाशिवादीनां कार्यत्वमवगन्तव्यम् । उक्तं चानुभवसूत्रे सदाशिवाद्यपरपर्यायशरणादीनामाकाशाद्यङ्ग-त्वम्— 'व्योमांगं शरणस्थलम्' इत्यादिना 'भक्तं भूम्यंगमिष्यते' इत्यन्तेन । कार्यत्वादेव सदाशिवादीना-मेकविज्ञानेन सर्वविज्ञानप्रश्नवाक्यमुपपद्यते । कार्यत्वं नाम न वियदादिवदुत्पत्तिमत्वम् । किन्तु जडत्वमशुद्धत्वम् । तच्च अज्ञानादि मलावृतत्वमत एव पुरुषतत्वं शुद्धाशुद्ध-तत्त्वेषु परिगणितम् । वृद्धजाबालोपनिषदि— 'माया कालो नियतिः कलाऽविद्यारागः पुरुषः' इति शुद्धाशुद्धानि सप्त' इति । तथैवान्यत्र 'कायो जडो हि जीवः स्याज्जडाजड-समाह्वयः । अजडः परमेशानस्तयोरैक्यं जडं विना ॥' प्रतिशरीरं भिन्नोऽपि जीवात्मैकशरीरावच्छेदेनैकोऽप्याधा-रादिस्थानेषु पृथिव्याद्यभिमानरूपाशुद्धिग्रन्थिप्रभावेन चतुर्मु-खादिनाम्ना व्यवह्रियते । चिति संकोच चित्तापरपर्याय पृथि-

व्यादित्रयोविंशति तत्त्वगर्भमूलकारणप्रकृत्यात्मकस्थूलदेहरूप-कार्मिकं सूक्ष्मदेहरूपमायीयकारणदेहात्मकाणवाशुद्धिरूपा-ज्ञानमलावरणस्यापगमे तु शुद्धात्मा साक्षाच्छिव एव भवति। 'आत्मायं केवलः शुद्धः शिवस्यांशः सदामलः । नित्यो निरंजनश्शान्तस्तस्मादात्मा स्वयं शिवः ॥' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः। अलं प्रासंगिकेन । प्रकृतमनुसरामः । वस्तुतः स्थूलादिदेह-तद्गतपृथिव्याद्यभिमानरूपाशुद्धिविशिष्टत्वादेव शुद्धशिवांशा-त्मनः कार्यत्वमिति ध्येयम् । तस्मान्न जीवनित्यत्वानित्यत्व-बोधकश्रुत्योर्विरोधः । अशुद्ध्यात्मकबन्धदशायां जन्यत्वस्य शुध्यात्मकमुक्तिदशायां नित्यत्वस्याभ्युपगमात् । 'यतः प्रसूता जगतः प्रसूती तोयेन जीवान् विससर्ज' (महा-नारायण १. ४.) 'प्रजापतिः प्रजा असृजत' 'यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते' इत्यादिश्रुतिभ्यः सचेतनस्य जगत उत्पत्तिराम्नायते । 'ज्ञाज्ञौ द्वावजावीशनीशौ' (श्वे. १. ८.) 'न जीवो म्रियते' इत्यादिश्रुतिभ्यः उत्पत्तिर्नाशश्च प्रतिषिध्यते । तस्मादस्य मन्त्रस्य न विवर्तवादे तात्पर्यम् । किन्तु परिणामवादे तात्पर्यम् । चिच्छक्तिविशिष्टस्य ब्रह्मणोऽभिन्ननिमित्तोपादानकारणत्वात् । ब्रह्मणो माया-प्रतिबिम्बितरूपेण कारणत्वे स्वेन रूपेण कारणत्वाभावे 'एतस्माज्जायते' इत्यस्य मन्त्रस्य स्वेन रूपेण ब्रह्मणः कारणत्वप्रतिपादकस्य विरोधात् । न परव्याख्यानं मन्त्रानु-

कूलम् । किंच ब्रह्मैव यद्यन्त्यकार्यपर्यन्तेन तेन तेनाकारेण न विवर्तते इत्युच्येत तदा आकाशादीनां शशशृंगवत्तुच्छत्वमेव स्यात् । स्याच्च प्रागसद्रूपप्रपंचस्य रज्जुसर्पवद्विवर्तत्वांगीकारेऽसतः शशशृंगादेरपि विवर्तत्वम् । तदंगीकारे आकाशादिसत्यशशशृंगादितुच्छयोर्महद्वैलक्षण्यं न स्यात् । किं चाधिष्ठानस्यान्यथाभानस्य विवर्तत्वे चराचरप्रपंचातिरिक्तत्वेन ब्रह्मणोऽसत्वप्रसङ्गः । तत्त्वे 'विश्वाधिको रुद्रो महर्षिः' इत्यादिश्रुतिविरोधः । कार्यकारणभावबोधकानेकश्रुतिविरोधश्च । किंचान्यथात्वं भिन्नत्वमिति चेत् तस्यानुयोगित्वप्रतियोगित्वयोर्वक्तव्यत्वात् । ब्रह्मरूपाधिष्ठानप्रतियोगिकभेदस्यैवाप्रसिद्धेः । तन्मते आकाशादिप्रपंचस्यैवाभावादनुयोगित्वासिद्धेः । ब्रह्मणो निर्धर्मकत्वात् प्रतियोगित्वासिद्धेरन्यथात्वस्याप्रसिद्धौ तद्भानस्याप्यप्रसिद्धेः। किंच निर्विशेषं ब्रह्म कथं तत्तदाकारेण विवर्तते ? इत्यत्र दृष्टान्ताभावात् । रज्जुसर्पादिवत् किंचिद्विशेषांगीकारे निर्विशेषत्वभंगप्रसङ्गः । यदि तत्तत्कार्याकार्यविवर्तनानुकूलविलक्षणसामर्थ्यं ब्रह्मणि, तदास्मन्मतप्रवेशः । न चात एव वस्तुतः प्रपंचस्योत्पत्तेरेवाभाव इति वाच्यम् । 'अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णाम्', 'मायां तु प्रकृतिं विद्यान्मायिनं तु महेश्वरम्' इत्यादिश्रुतेरप्रामाण्यापत्तेः । न च वेदप्रामाण्यसिद्ध्यर्थमचेतनमायायाः जगत्कारणत्वं मायाप्रतिबिम्बिते-

श्वरस्य वा जगत्कारणत्वं वाच्यम् । अचेतनमायायाश्चेतनजीवेश्वरकारणत्वासंभवात् । नीरूपस्य ब्रह्मणः प्रतिबिम्बासंभवस्य दर्शितत्वात् न मायाप्रतिबिम्बितरूपेण ब्रह्मकारणत्वपरकव्याख्यानं युक्तम् ॥ ३ ॥

मूलम्—

अग्निर्मूर्धा चक्षुषी चन्द्रसूर्यौ
दिशः श्रोत्रे वाग्विवृताश्च वेदाः ।
वायुः प्राणो हृदयं विश्वमस्य
पद्भ्यां पृथिवी ह्येष सर्वभूतान्तरात्मा ॥ ४ ॥

षट्स्थलपरशिवब्रह्मणश्चराचरविश्वकारणत्वेन विश्वाधिकत्वमुक्तमिदानीं तस्य तन्तूत्पन्नपटस्य तन्त्वात्मकत्वं, समुद्रोत्पन्नफेनतरंगादेः समुद्रात्मकत्वमिव स्वात्मशक्तिविकासेन विश्वात्मकत्वमाह 'अग्निर्मूर्धा' इति । अग्निः – अग्नित्वेन रूपितो द्युलोकः । 'असौ वाव लोको गौतमाग्निः' इति श्रुतेः । 'यस्याग्निरास्यं द्यौर्मूर्धा खं नाभिश्चरणौ क्षितिः । सूर्यश्चक्षुर्दिशः श्रोत्रं तस्मै लोकात्मने नमः' इति स्मृतेश्च । अस्येति – तृतीयपादस्थस्य पदस्य सर्वत्रानुषंगः कर्तव्यः । तथाचास्य अस्यैव परशिवब्रह्मणः मूर्धा – शिरः चक्षुषी–नेत्रे चन्द्रसूर्यौ । 'वन्दे सूर्यशशांकवह्निनयनं वन्दे

मुकुन्दप्रियम् । वन्दे भक्तजनाश्रयं च वरदं वन्दे शिवं शंकरम् ॥' इति स्कान्दोक्तेः । दिशः – प्राच्यादिरूपाः, श्रोत्रे – कर्णौ । विवृताः वर्णाध्वादिस्थूलरूपेण विवृतिं विकृतिं गताः, वेदाः – ऋगादयः, वाक् – वैखरीवाक् । उक्तं चाभियुक्तैः 'ततः शब्दात्मकत्वेन विवृताऽर्थमयी भवेत्' इति । 'स्थानेषु विवृते वायौ कृतवर्णपरिग्रहा । वैखरी वाक्प्रयोक्तॄणां प्राणवृत्तिनिबन्धना ॥' इति । नन्वस्य ब्रह्मणः प्राणस्यैवाभावात् कथमस्य वाचः प्राणव्यापारनिबन्धनत्वमित्यत आह– 'वायुः प्राणः' इति । अस्य वायुः महावायुरेव । प्राणः – विश्वमयशरीरान्तःसंचारी वायुः । अस्य विश्वं चराचरात्मकं सर्वं हृदयं प्रणवमयचिच्छक्त्यात्मकं 'हृदयं मूलविद्या' इत्यागमोक्तेः । 'हृदयं तद्विजानीयाद्विश्वस्यायतनं महत्' इति श्रुतेः । 'वृक्षस्थं पत्रपुष्पादिवटबीजास्थितं यथा । तथा हृदयबीजस्थं विश्वमेतच्चराचरम् ॥' इति रेणुकभगवत्पादोक्तेश्च । 'चिति स्वतन्त्रा विश्वसिद्धिहेतुः' (प्रत्यभिज्ञाहृदय. सू. १) इति शक्तिसूत्रस्थितेः । सदाशिवादिभूम्यन्तचराचरविश्वोत्पादनस्वतन्त्रचिच्छक्त्यामस्यां हृदयाख्यायां परशिवाभिन्नायां प्रसरन्त्यां सर्वस्य विश्वस्य प्रसरणस्य निवृत्तप्रसरायां च निमेषस्य 'यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते । येन जातानि जीवन्ति । यत्प्रयन्त्यभिसंविशन्तीति ।' (तै. भृ. १) 'सर्वाणि ह वा

इमानि भूतान्याकाशादेव समुत्पद्यन्ते । आकाशं प्रत्यस्तं यन्ति ।' (छां. १. ९. १.) इत्यादिश्रुतिसिद्धत्वात् । उपादानोपादेययोरभिन्नत्वात् विश्वमेवास्य हृदयमित्युक्तम् । एतदन्यस्य मायाप्रकृत्यादेश्चित्प्रकाशभिन्नत्वाज्जडत्वान्न सदाशिवाद्यजडकारणत्वम् । न वा स्वातन्त्र्येण जडप्रपंचकारणत्वम् । किन्तु स्वप्रतिस्फुरितच्चिच्छक्तिरूपेणैव । पृथिवी – भूमिः । पद्भ्यां – पादौ । 'प्रकृत्यादिभ्य उपसङ्ख्यानम्' इति तृतीया । एष उक्तः परशिवो विश्वात्मको हि विश्वरूप एवेत्यर्थः । सर्वभूतान्तरात्मा – सर्वेषां भूतानां जीवानामन्तरात्मापि भवति । तत्तत्प्राणिप्रेरकत्वेन सर्वहृदयान्तर्वर्तीश्वरोऽपि भवतीत्यर्थः । 'एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्वव्यापी सर्वभूतान्तरात्मा । कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥' (श्वे. ६.११) इति श्रुतेः । 'यः सर्वाणि भूतान्यन्तरो यमयत्येष त आत्मा अन्तर्याम्यमृतः ।' (बृ. ३. ७. १४.) इति श्रुतेः । उक्तं च कृष्णगीतायां 'ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति । भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥' इति । उक्तं च रेणुकभगवत्पादाचार्यैः 'सर्वेषां प्रेरकत्वेन शम्भुरन्तस्थितः सदा ।' (सिद्धान्त प. १८–१०.) इति ॥ ४ ॥

मूलम् –

तस्मादग्निः समिधो यस्य सूर्यः
सोमात्पर्जन्य ओषधयः पृथिव्याम् ।
पुमान्रेतः सिञ्चति योषितायां
बह्वीः प्रजाः पुरुषात्संप्रसूताः ॥ ५ ॥

उक्तादक्षरपरशिवब्रह्मणः एव स्थूलप्रपंचलीलायां द्युलोकादि पंचाग्न्युत्पत्यनन्तरं प्रजोत्पत्तिमाह 'तस्मात्' इति । तस्मात् – परशिवब्रह्मणोऽक्षरात् यस्य – द्युलोकाग्नेः सूर्यः समिधः काष्ठरूपः सोऽग्निः अग्नित्वेन रूपितो द्युलोको जात इति शेषः । सोमात् – द्युलोकाग्न्युत्पन्नात् चन्द्रात् पर्जन्यो मेघाख्यो द्वितीयाग्निः संभूत इति शेषः । पर्जन्यात् – पृथिव्यां भूम्याख्य तृतीयाग्नौ ओषधयः व्रीहियवादिरूपाः वृष्टिद्वारा समुत्पद्यन्त इति शेषः । ओषधिभ्यश्चान्नरूपेण चतुर्थाग्निरूपपुरुषं प्राप्ताभ्यो रेतो जायते इत्यध्याहृत्य पुमान् चतुर्थाग्निरूपः पुरुषः रेतः – शुक्रं योषितायां – पंचमाग्नि-रूपायां स्त्रियां सिंचति – प्रक्षिपतीति योजयितव्यम् । एवं क्रमेण बह्वीः – बह्व्यः प्रजाः – मनुष्यादयः प्राणिवर्गाः पुरुषादुक्तादक्षराद्ब्रह्मणः संप्रसूताः – सम्यगाविर्भवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

मूलम्—

तस्मादृचः साम यजूँषि दीक्षा
यज्ञाश्च सर्वे क्रतवो दक्षिणाश्च ।
संवत्सरश्च यजमानश्च लोकाः
सोमो यत्र पवते यत्र सूर्यः ॥ ६ ॥

किं च तस्मात् – परशिवब्रह्मणः शक्तिविशिष्टात् ऋग्यजुःसामवेदाश्च दीक्षाः अप्राकृताः प्राकृताश्च ज्ञानदान-मलक्षपणधर्मिण्यश्चाप्राकृताः क्रियाज्ञानशक्त्यात्मकाः । तदुक्तं स्पन्दप्रदीपिकायां, 'ददाति ज्ञानसद्भावं क्षपयत्य-खिलं मलम् । बोधानुवेधाद्दीक्षोक्ता दानक्षपणधर्मिणी ॥' इति । तथैव रेणुकभगवत्पादाचार्यैरप्युक्तं, 'दीयते च शिवज्ञानं क्षीयते पाशबन्धनम् । यस्मादतः समाख्याता दीक्षेतीयं विचक्षणैः ॥' इति । न भ्रमितव्यमप्राकृतदीक्षा-यास्तांत्रिकत्वमिति । दीक्षाशब्दितानां विभूतिलिंगधारणा-दीनां 'भूत्यै न प्रमदितव्यं', 'लिंगांगशोभा मोक्षमार्गैक-निष्ठाः', 'अमृतस्य देवधारणो भूयासम्' इत्यादिप्रत्यक्ष-श्रुत्यैव विधानात् । दीक्षाशब्दितवीरशैवनियमानां वैदिकत्वं सिद्धम् । पशुपतिसंस्कारसाहित्यतद्राहित्यप्रयुक्तत्वादप्राकृत-त्वप्राकृतत्वयोः । वीरशैवानां शिवसंस्काररूपदीक्षैव । तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्येण 'विशुद्धाः प्राकृताश्चेति द्विविधा मानुषा स्मृताः । शिवसंस्कारिणः शुद्धा इतरे

प्राकृता मताः ॥' इति ज्ञानदानमलक्षपणदीक्षारूपाशिवसंस्कारसंपन्नानां पूर्वकाण्डीय पाशाश्रयपशुकर्मानुष्ठाने प्रयोजनाभावात् पूर्वाश्रयनिरसनस्थलविरोधाच्च । यज्ञाश्चाग्निहोत्रादयो यूपरहिताः सर्वे क्रतवश्च । सयूपा विश्वजिदादयः शिवार्चादयः शिवयज्ञाश्च । प्राकृताप्राकृतानुष्ठेयाश्च । 'किं यज्ञैरग्निहोत्राद्यैः किं तपोभिश्च दुश्चरैः । लिंगार्चनरतिर्यस्य स सिद्धः सर्वकर्मसु ॥' इति रेणुकभगवत्पादाचार्योक्तेः । न ह्यनुष्ठेयानि पशुकर्माणि वीरशैवैः । दक्षिणाश्च संजाता इति शेषः । संवत्सरादयः कलाः । यजमानश्च तत्तत्कर्मफलभूता लोकाश्चोत्पन्ना भवन्तीत्यर्थः । के ते लोकाः इत्यत आह– 'यत्र' इति यत्र लोके सोमः–स्रावः पवते-प्रकाशते यत्र लोकेषु सूर्यस्तपतीति शेषः । इत्येतत्सर्वं तस्मादेव ब्रह्मणो जातमित्यर्थः ॥ ६ ॥

मूलम्—

तस्माच्च देवा बहुधा संप्रसूताः
साध्या मनुष्याः पशवो वयांसि ।
प्राणापानौ व्रीहियवौ तपश्च
श्रद्धा सत्यं ब्रह्मचर्यं विधिश्च ॥ ७ ॥

किं च तस्माच्च तस्मादेवाक्षरात् देवाः पृथिव्याद्यभि-

मानिनो ब्रह्मविष्ण्वादयोऽङ्गशब्दिताः 'ब्रह्मविष्णुरुद्रेन्द्रास्ते संप्रसूयन्ते ।' (अथर्वशिखा) इति । 'विष्णुरित्था परमस्य विद्वान्' (ऋग्वेद ७. ५. २९) 'सोमः पवते' (ऋग्वेद. ७. ४. ६.) इति श्रुत्यन्तरात् । बहुधा - नानाविधाः, संप्रसूताः - संजाताः । साध्याः—साध्यनामकाः देवविशेषाः । तस्मात्संप्रसूताः इति सर्वप्रथमाबहुवचनांतपदैः संबन्धः कर्तव्यः । मनुष्या ब्राह्मणादयश्चत्वारो वर्णाः । तदुक्तं क्रियासारे चतुर्विंशोपदेशे, 'अथ तस्य महेशस्य घनलिंग-स्वरूपिणः । स्थूलप्रपंचनिर्माणलीलायां तेषु वै पुनः ॥१४८॥ आचारादिषु लिंगेषु क्रियाशक्तेः कलाभवत् । अन्यपर्याय-रूपा च निवृत्तिरथ तद्वशात् ॥ १४९ ॥ अहंकारादि-भूम्यन्त त्रयोविंशतितत्वकम् । तन्मूलकारणीभूता भूयुः सत्वादयो गुणाः ॥ १५० ॥ तदात्मिकायाः प्रकृतेरन्या चेयं ततः पुनः । मायातत्वं समुत्पन्नमथ सत्वादिषु त्रिषु ॥१५१॥ संप्रविष्टं तु चैतन्यं तदेवं च निगद्यते । रुद्रो विष्णुरजश्चेति सद्भिः सूक्ष्मार्थदर्शिभिः ॥ १५२ ॥ क्रमेण वह्निसूर्यश्च सोमश्चैतेषु वै पुनः । अन्तर्गताश्च चत्वारो वर्णाश्च ब्राह्म-णादयः ॥ १५३ ॥' इति । पशवः — गवादयो ग्राम्याः आरण्याश्च मृगादयः । वयांसि — पक्षिणः । प्राणापानौ प्राणिनां जीवनहेतुभूतौ उपलक्षणमेतदितरप्राणवृत्तीनामपि । व्रीहियवौ— व्रीहियवशब्देन धान्यमात्रोपलक्षणं कृतमिति

बोध्यम् । तपः – वीरशैवाभिमतं शिवपूजार्थं सामग्रीसंपादने शरीरसंशोषणरूपम् । प्रसिद्धं कृच्छ्रचान्द्रायणादिरूपं वा । श्रद्धा–आस्तिक्यबुद्धिः । सत्यं–यथार्थभाषणं, ब्रह्मचर्यं–अष्टविधमैथुनत्यागरूपम्, विधिः – नित्यनैमित्तिकादिः । चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थकः । इत्येतत्सर्वं तस्मादेव संप्रसूतमित्यर्थः ॥ ७ ॥

मूलम्—

सप्त प्राणाः प्रभवन्ति तस्मात्
सप्तार्चिषः समिधः सप्तहोमाः ।
सप्त इमे लोका येषु चरन्ति प्राणा
गुहाशया निहिताः सप्त सप्त ॥ ८ ॥

किं च सप्तप्राणाः – द्वे श्रोत्रे, द्वे चक्षुषी, द्वे घ्राणे, एका वाक् इति शिरसि स्थितानि सप्तेन्द्रियाणि । प्रभवन्ति - तस्मादेवाक्षरात् समुत्पद्यन्ते । सप्तार्चिषः – उक्तेन्द्रियव्यापाराः सप्त । तस्मादेवाक्षरात्प्रभवन्तीति सर्वत्रानुषंगः । सप्त समिधः – सप्त विषयाः, स्वविषयैरेव समिध्यन्ते हि सप्त प्राणाः । सप्त होमाः – तद्विषयकोपासनानि । सप्त इमे लोकाः – इन्द्रियगोलकरूपाः सप्तसंख्याकाः, येषु सप्त लोकेषु-गोलकेषु संचरन्ति प्राणाः – उक्तसप्तेन्द्रियाणि । कीदृशाः प्राणाः,

गुहाशयाः – गुहायां हृदये शेरत इति गुहाशयाः निहिताः सप्त सप्त। प्रतिप्राणिशरीरं सप्त सप्त संख्याकाः स्थापिताः सर्वेश्वरेणेति शेषः। यद्वा – सप्तप्राणाः – पंच ज्ञानेन्द्रियाणि मनोबुद्धिश्चेति सप्तप्राणाः प्रभवन्ति। सप्तार्चिषः – गार्हपत्यादयः, सप्तार्चिषः – कालीकराल्यादिसप्तजिह्वाविशिष्टगार्हपत्याद्यग्नयः इत्यर्थः। समिदाद्युपकरणानि सप्तकालीकराल्यादि सप्तजिह्वाः इमे परिदृश्यमानाः सप्त लोकाः। सप्तपदमुपलक्षणम्। चतुर्दशभुवनानीत्यर्थः। प्रभवन्ति – येषु चतुर्दशभुवनेषु प्राणाः गुहाशयाः उक्तसप्तप्राणा अपि ईश्वरेण निहिताः सन्तः संचरन्ति। सप्त सप्तेति वीप्सा पुरुषभेदाभिप्रायेण ॥ ८ ॥

मूलम्—

अतः समुद्रा गिरयश्च सर्वेऽ-
स्मात्स्यन्दन्ते सिन्धवः सर्वरूपाः।
अतश्च सर्वा ओषधयो रसश्च
येनैष भूतैस्तिष्ठते ह्यन्तरात्मा ॥ ९ ॥

किं च अतः – अस्मात् परमेश्वरात्, समुद्राः – क्षाराद्याः सप्त सागराः, प्रभवन्ति, इति पूर्वमन्त्रात्क्रियानुषंगः। सर्वे – निखिलाः, गिरयः – पर्वताश्च प्रभवन्ति।

तस्मात्प्रकृतादक्षरात् परमेश्वरात् सर्वरूपाः – अनेकरूपाः सिन्धवः – नद्यः, स्यन्दन्ते – स्रवन्ति । अतश्च – अस्मादेवाक्षराद्ब्रह्मण एव, सर्वाः – समस्ता, ओषधयः – व्रीहियवादिरूपाः जाताः इति शेषः । रसश्च – मधुरादिषड्विधोऽपि रसः, तस्मादेव जात इत्यर्थः । एषः अक्षरः परशिवः, हि यस्मात् कारणात् येन यैः, वचनव्यत्ययश्छान्दसः, भूतैः – पृथिव्यादि भूताभिमानिब्रह्मादिदेवैः सह सामानाधिकरण्येन तिष्ठति । तदधिष्ठानतया तदुपासनार्थं ब्रह्मादिस्थानेषु आधारादिषु तिष्ठति । तस्मात्तेषामन्तरात्मा भवत्यन्तर्यामितया अन्तरात्मेति संज्ञां लभते । तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः, 'अन्तः षट्चक्ररूढानि पंकजानि विभावयेत् । ब्रह्मादिस्थानभूतानि भ्रूमध्यान्तानि मूलतः ॥ भ्रूमध्यादूर्ध्वभागे तु सहस्रदलमम्बुजम् । भावयेत्तत्र विमलं चन्द्रबिम्बं तदन्तरे ॥ सूक्ष्मरन्ध्रं विजानीयात् तत्कैलासपदं विदुः । तत्रस्थं भावयेच्छम्भुं सर्वकारणकारणम् ॥' (सि. शि. प १२, ५. ६. ७) इति । एषः – शिवः, सर्वभूतान्तरात्मापि न जीवदुःखेन दुःखी भवति । 'सूर्यो यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्यते चाक्षुषैर्बाह्यदोषैः । एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा न लिप्यते लोकदुःखेन बाह्यः ॥' (कठ. ६. १२) इति श्रुतेः । तस्मादत्रान्तरात्मन्शब्दस्य न सूक्ष्मदेहपरकत्वेन कृतं परव्याख्यानं युक्तम् । सन्दर्भविरोधात् ।

अन्यत्र महानारायणोपनिषदि वृषभेन्द्रपण्डितशिवाचार्यैरपि शिवपरत्वेन व्याख्यानाच्च ॥ ९ ॥

'शुद्धतत्त्वानुसन्धानाद्वाऽपशुशक्तिः' (शिवसूत्र. १६-१.) इति शिवसूत्रोक्तप्रकारेण स्वस्यपशुपतिशक्तिप्राप्त्यर्थं मृत्सिन्धुतन्त्वाद्युपादानकत्वात् घटतरङ्गपटादीनां तदभिन्नत्वमिव शिवतत्त्वोपादानकत्वात् सर्वस्य जगतः शिवाभिन्नत्वानुसन्धानमाह 'पुरुष एवेदमिति'—

मूलम्—

पुरुष एवेदं विश्वं कर्म तपो ब्रह्म परामृतम् ।
एतद्यो वेद निहितं गुहायां सोऽविद्याग्रन्थिं
विकिरतीह सोम्य ॥ १० ॥

इति द्वितीयमुण्डके प्रथमः खण्डः

इदमक्षरात् पुरुषादुत्पन्नं विश्वं स्थूलसूक्ष्मकारणरूपं धरादिमायांतं सर्वं जगत् । पुरुष एव – परमकारणपरमात्मरूपं लिंगमेव । 'यस्मिन् समस्तवस्तूनि कल्लोला इव वारिधौ । संभूय विलयं यान्ति तद्रूपं परमात्मनः ॥' (सि. शि. १८. ५) इति । 'पीठिका परमा शक्तिर्लिंगं साक्षात्परः शिवः । शिवशक्तिसमायोगं विश्वं लिंगं तदु-

च्यते ॥' (सि. शि. ११. ३२) इति रेणुकभगवत्पादोक्तेः । 'न वज्रचक्रांकसरोरुहांकं लिंगांकितं पश्य जगद्भगांकम् ।' 'ज्ञानकर्मेन्द्रियैर्विश्वं चित्क्रियालिंगरूपकम् ।' इति पुराणोक्तेश्च । 'ये ये पदार्था लिंगांकास्ते ते शर्वविभूतयः । अर्था भगांकिता ये ये ते ते गौर्या विभूतयः ॥' लैंगोत्तरभाग. अ. १२. श्लो. ३१) इति पुराणोक्तेश्च । सर्वं विश्वं पुरुष एव । पुरि – स्थूलादिशरीरे इष्टादिलिंगरूपेण शयनात् पुरुषसंज्ञकं परशिवलिंगमेव । न हि विश्वं नाम परमात्मनो परशिवलिंगादत्यन्तभिन्नमास्ति । अतो यत्पृष्टं 'कस्मिन्नु भगवो, विज्ञाते सर्वमिदं विज्ञातं भवति' इति तदुत्तरितम् । अस्मिन्नेव परमकारणे परशिवलिंगे विज्ञाते सर्वं विज्ञातं भवति । सर्वस्य कार्यस्य विज्ञातपरमकारणाभिन्नत्वात् । तथैव श्रीशम्भुभट्टारकेनाप्युक्तं 'एको भावः सर्वभावस्वभावः सर्वे भावा एकभावस्वभावाः । एको भावस्तत्त्वतो येन दृष्टः सर्वे भावास्तत्त्वतस्तेन दृष्टाः ॥' इति । कृष्णगीतायामपि, 'सर्वभूतेषु येनैकं भावमक्षयमीक्षते । अविभक्तं विभक्तेषु तद्ज्ञानं विद्धि सात्विकम् ॥' ननु स्थूलसूक्ष्मादिभेदेन त्रिविधप्रपंचस्य त्रिविधकारणत्वावश्यंभावात् । स्थूलादेः विराडाद्यपरपर्यायकेष्टादेः कारणत्वात् कार्यस्य कारणरूपतापत्तावपि कार्यस्य त्रिविधकारणाभिन्नत्वे कथमेकविज्ञानेन सर्वविज्ञानं भवतीत्याशंकायामाह 'कर्म तपो

ब्रह्म परामृतम् ' इति । कर्मपदेन कर्मविग्रहमिष्टलिंगं स्थूलप्रपंचकारणं लक्ष्यते । ' कर्मविग्रहकामारे कलयामि करांवुजे । ' इति नीलकण्ठशिवाचार्योक्तेः । ' गुरोर्विज्ञानयोगेन क्रिया यत्र विलीयते । तत्क्रियालिंगमाख्यातं सर्वैरागमपारगैः ॥ ' इति रेणुकभगवत्पादोक्तेः । ' शिष्यपाणितले दत्ता या दीक्षा सा क्रियोच्यते ' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः । तपः उपासनज्ञानविषयं प्राणलिंगं, सूक्ष्मप्रपंचकारणम् । ब्रह्म – भावलिंगं, भावग्राह्यं, स्थूलसूक्ष्मकारणजडमायाकारणम् । ' क्रिया यथा लयं प्राप्ता तथा भावोऽपि लीयते । यत्र तद्देशिकैरुक्तं भावलिंगमिति स्फुटम् ॥ ' (सि. प. १५. १.) इति रेणुकभगवत्पादोक्तेः । एतत्कारणरूपलिंगत्रयमपि परामृतं पुरुषरूपपरशिवलिंगमेव – उपासनार्थमेव त्रिविधत्वात् । केवलं स्थूलसूक्ष्मकारणरूपोपाधिभेदेनैव भेदात् । क्रियाशक्तिप्रधानत्वात् – स्थूलप्रपंचकारणत्वात् दृक्कलाग्राह्यत्वात् कर्मलिंगं स्थूलमिदमेवेष्टलिंगं बाह्यमिति यावत् । तत्र स्थूलप्रपंचार्पणानन्तरं तत्तादात्म्यभावनाभ्यासदार्ढ्यानन्तरं तपःपदेनोक्तं उपासनाविषयं प्राणलिंगं सूक्ष्मप्रपंचकारणं सूक्ष्ममाभ्यन्तरं मनोग्राह्यमवलम्ब्य तत्र सूक्ष्मप्रपंचं समर्प्य तदभेद चिन्तनदार्ढ्यानन्तरं ब्रह्मपदेनोक्तभावलिंगं भावग्राह्यं सबाह्याभ्यन्तरं कारणशरीररूपमायाकारणमवलंब्य तत्र मायारूप कारणशरीरमपि समर्प्य तत्र स्वात्माभेदानु-

सन्धानदार्ढ्यसमुदित शिवसाक्षात्कारे 'नाहं विश्वात्मकः शिवः' इत्यज्ञानबन्धमाणवं मलं कारणशरीररूपं स्थूल-सूक्ष्मात्मककार्मिकमायीयमलकारणरूपं स्वकारणे ऊर्ध्व-मायायां विलीनं भवतीत्याह 'एतद्यो वेद निहितं गुहायां सोऽविद्याग्रन्थिं विकिरति' इति । एतत्सर्वात्मक परशिव-रूपमूर्ध्वलिंगं गुहायां सर्वप्राणिनां आधारादिहृत्त्रये हृत्त्रयं चोपदिष्टं भगवता रेणुकाचार्येण 'आधारे कनकप्रख्यं हृदये विद्रुमप्रभम्। भ्रूमध्ये स्फटिकच्छायं लिंगयोगी विभावयेत्॥' इति । निहितं–लिंगरूपेण स्थितं, यः–अधिकारी शुद्धात्मा, वेद–स्वसामरस्येन नदीसमुद्रन्यायेन जानाति, सः इह जन्मनि अविद्याग्रन्थिं 'नाहं विश्वात्मकः शिवः' इत्यन्योन्याभावबुद्धि ग्रन्थिवद्दुर्मोचां, विकिरति – जडमायां निरस्यति । 'कॄ विक्षेपे' इति धातुः । सौम्य – हे प्रियदर्शन, उक्तं च भगवता बादरायणेन लैंगोत्तरभागे विंशतितमेऽध्याये—'लिंगं तु त्रिविधं प्रोक्तं स्थूलं सूक्ष्मं तु कारणम्। धारयन्तो नराः स्थूलं कारणं संप्रयान्ति हि । कुर्यात्रिपुटिसन्धानं शिवसायुज्यकारणम् ॥९१॥ वक्ष्ये त्रिपुटिसन्धानलक्षणं शिव-योगिनाम्। स्थूललिंगस्य देहस्य सूक्ष्मस्य मनसस्तथा ॥ ९२ ॥ कारणस्यात्मनो नित्यं कुर्यादैक्यमतन्द्रितः। देहेन (लिंगेन इति पाठान्तरम्) धारयेल्लिंगं ध्यायेच्चित्तेन शांकरम् ॥ ९३ ॥ स्वात्मना भावयेत्पूर्णमैक्यभावेन सर्वतः । एतत्रिपुटिसंधान-

लक्षणं परिकीर्तितम् ॥ ९४ ॥ कीटो भ्रमरयोगेन भ्रमरो भवति ध्रुवम् । मानवः शिवयोगेन शिवो भवति निश्चयम् ॥ ॥ ९५ ॥ अनेन वर्त्मना गच्छन् स जीवन्नेव शंकरः ।' इति। सूत्रितं च, 'उपासात्रैविध्यादाश्रितत्वादिह तद्योगात्' इति । अनुभवसूत्रेऽप्युक्तं, 'भावलिंगं परं तत्त्वं प्राणलिंगं तु सूक्ष्मकम् । इष्टलिंगं भवेत् स्थूलमेतल्लिंगत्रयं स्मृतम् ॥' इति । रेणुकभगवत्पादाचार्यैरप्युक्तं, 'लिंगं तु त्रिविधं प्रोक्तं स्थूलं सूक्ष्मं परात्परम्' इति । यद्यपि परामृतशब्दवाच्यमहालिंगस्य परशिवब्रह्मणोऽपरिच्छिन्नत्वादेकत्वात् स्थानशून्यत्वान्नोपास्यत्वं, तथापि भक्तध्यानपूजार्थं स्वस्वातन्त्र्यापरपर्यायमायाशक्त्या घृतकाठिन्यन्यायेन परिच्छिन्नत्वात् स्थानभेदेन लिंगत्रयरूपत्वादुपास्यत्वात् न 'कर्म तपो ब्रह्म' शब्दवैयर्थ्यम् । परव्याख्याने वैयर्थ्यं दुर्वारं, विश्वपरकत्वेन व्याख्यानात् । कार्यात्मकविश्वस्य पुरुषादुत्पन्नस्य पूर्वमन्त्रप्राप्तस्यात्रेदं पदनिर्दिष्टस्य 'पुरुष एव' इति पुरुषाभिन्नत्वप्रतिपादनमनेनाभिमतमिति स्पष्टं ज्ञायमानत्वात् ॥ १० ॥

इति द्वितीयमुण्डक प्रथमखण्ड वीरशैवभाष्यं

हरगुरुचरचरणार्पितं भूयात् ॥

अथ द्वितीयमुण्डके द्वितीयः खण्डः

परशिवमहालिंगादुत्पन्नं विश्वं परशिवमयमेवेति शिवजगन्मयस्थलोक्तरीत्या तत्र विश्वाभिन्नत्वानुसंधानरूप उपाय उक्तः । इदानीं तत्सृष्टस्थूलादिपदार्थत्रयात्मकस्य विश्वस्य तस्मिन् स्थूलेष्टादिलिंगरूपे ब्रह्मण्यर्पणानन्तरं तद्विश्वमर्पितं प्रसादरूपेणैव ज्ञात्वानुभोक्तव्यं नान्यथेत्यनुशास्त्ययं मन्त्रः ।

मूलम्—

आविः सन्निहितं गुहाचरं नाम
महत्पदमत्रैतत् समर्पितम् ।
एजत्प्राणन्निमिषच्च यदेतज्जानथ सद-
सद्वरेण्यं परं विज्ञानाद्यद्वरिष्ठं प्रजानाम् ॥ १ ॥

'आविः' इति गुहाचरं – गुहासु सर्वप्राणिनां हृदयरूपासु चरतीति गुहाचरं, हृदयगुहास्थितं नाम प्रसिद्धं पूर्वोक्तमक्षरमेव महत् महालिंगरूपं पदं स्थलम् । 'परंपरस्थं गहनादनादिमेकं निविष्टं बहुधा गुहासु । सर्वालयं सर्वचराचरस्थं त्वामेव शम्भुं शरणं प्रपद्ये ॥' इति परमार्थसारोक्तेः । हृदयदर्पणे प्रकाशमानत्वात् हृदयगुहाचरमि-

त्युक्तम् । उक्तं च परमार्थसारे, ‘राहुरदृश्योऽपि यथा शशिबिम्बस्थः प्रकाशते तद्वत् । सर्वगतोऽप्ययमात्मा विषयाश्रयणेन धीमुकुरे ॥’ इति । चराचरात्मकविश्व-विश्रान्तिस्थानभूतत्वात् परशिवमहालिंगमेव महत् पदमि-त्युक्तम् । ‘आद्यन्तशून्यममलं परिपूर्णमेकं सूक्ष्मं परात्पर-मनामयमप्रमेयम् । भावैकगम्यमजडं शिवतत्वमाहुश्चिच्छक्ति-संस्फुरणरूपमहात्मलिंगम् ॥’ इत्यनुभवसूत्रोक्तेः । आविः — गुरुचरेष्टरूपेण प्रादुर्भूतं बाह्येन्द्रियग्राह्यं सदित्यर्थः । ‘प्रकाशे प्रादुराविस्स्यात्’ इत्यमरोक्तेः । ‘त्रिपादूर्ध्वं उदैत्पुरुषः’ इति श्रुत्यन्तरात् । ‘एक एव शिवः साक्षात् सर्वानुग्रह-कारकः । गुरुजंगमलिंगात्मा वर्तते भुक्तिमुक्तिदः ॥’ (सिद्धान्त. ९. २.) इति रेणुकभगवत्पादाचार्योक्तेः । ‘त्रिपादिति त्रयः पादा यस्य स स्यात्त्रिपाच्छिवः । गुरुर्लिङ्गं जंगमश्च तेषां पादत्रयस्त्रिपात् ॥’ इति श्रीनीलकण्ठशिवा-चार्योक्तेः । ‘अप्रत्यक्षो महादेवः सर्वेषामात्ममायया । प्रत्यक्षो गुरुरूपेण वर्तते भक्तिसिद्धये ॥’ (सिद्धान्त. ९. ३.) इति रेणुकभगवत्पादाचार्योक्तेः। उक्तं च वीरागमे, ‘ललाटलोचनं चान्द्रीं कलामपि च दोर्द्वयम् । अन्तर्निधाय वर्तेऽहं गुरुरूपो महेश्वरि ॥’ ‘सर्वलोकोपकाराय यो देवः परमेश्वरः । चरत्यतिथिरूपेण नमस्ते जंगमात्मने ॥’ इति । सन्निहितं — भक्तकर्तृकषट्त्रिंशद्विभूत्यभ्युक्षणाह्वानाद्यर्चनोपचारग्रहणार्थ —

मन्तिकस्थम् । 'तदिहान्तिके च' इत्यत्रैव वक्ष्यमाणत्वात् । 'तदन्तिके' इति (ईशावास्य) श्रुत्यन्तराच्च अत्राह्वानं करालपीठेऽङ्गगतसज्जकस्थलिंगमानीयोपवेशनम् । नातो 'संस्कारेषु लिंगेषु सदा सन्निहितः शिवः । तत्राह्वानं न कर्तव्यं प्रतिपत्तिविरोधकम् ॥' (सिद्धान्त. १०. ३.) इति रेणुकभगवत्पादाचार्योक्तेर्विरोधः । 'अत्र' परशिव-महालिंगे इष्टादिरूपे 'एतत्' वक्ष्यमाणमात्मभोग्यस्थूलादि-द्रव्यत्रयं मलरूपं 'समर्पितं' चिश्वाद्यात्मना प्रविलापितं स्वशुद्ध्यर्थम् । तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्येण 'आत्मयोगाय नियतं यद्यद्द्रव्यं समाहितम् । तत्तत्समर्प्य देवाय भुञ्जीता-त्मविशुद्धये ॥' इति । उक्तं चानुभवसूत्रे 'आत्मोपभोग-जातानि द्रव्याणि त्रिविधानि हि । स्थूलाख्यं प्रविविक्ताख्य-मानन्दाख्यमिति त्रिधा ॥ स्थूलद्रव्यं भवेद्रूपं प्रविविक्तं रुचिर्भवेत् । आनन्दस्तु भवेत्तृप्तिरेवमेव पृथक्क्रमात् ॥ बहिरंगार्पणे रूपमन्तरंगार्पणे रुचिः । आत्मसंगमयं साक्षात् आनन्दार्पणमुच्यते ॥ आत्मांगार्पणमेवात्र तृप्तिरित्यभिधीयते ॥ रूपद्रव्यार्पको विश्व इष्टलिंगे स्वभावतः । रुचिद्रव्यार्पकः साक्षात्प्राणलिंगे तु तैजसः ॥ भावलिंगे सदा प्राज्ञ आनन्दा-र्पक उच्यते ॥' इति । एतत्किमित्यत आह 'एजदिति' । यदेजत् – कंपमानं बहिरन्तःकरणग्राह्यं जाग्रद्विषयं स्थूलं, धरादिपुरुषतत्वान्तम् । प्राणत् – उन्मिषन्मनोमात्रजन्यज्ञान-

विषयं स्वाप्निकं प्रविविक्तं सूक्ष्मं पंचकञ्चुकम् । निमिषच्च – बाह्येन्द्रियमनोनिमेषवच्च सौषुप्तम् । मायामयमानन्दरूपम् । 'जागरितस्थानो बहिःप्रज्ञः', 'स्वप्नस्थानोऽन्तः प्रज्ञः' 'यत्र सुप्तो न कंचन कामं कामयते । न कंचन स्वप्नं पश्यति । तत्सुषुप्तम् । (माण्डूक्य, ३. ४. ५) इति श्रुत्यन्तरात् । 'ज्ञानं जाग्रत्' 'स्वप्नो विकल्पाः' 'अविवेको मायासौषुप्तम्' (शिवसू. १. ८. ९. १०) इति शिवसूत्रस्थितेः । 'अक्षैर्यो-र्थग्रहः पुंसां तज्जाग्रदिति कथ्यते । यत्तैर्विनार्थस्मरणं मनसा स्वप्नसंज्ञितम् ॥ यत्रार्थस्मरणे न स्तत्तत्सौषुप्तमुदाहृतम् ॥' इति स्पन्दप्रदीपिकोक्तेः । अत्र 'च' कारस्समुच्चयार्थकः । यदेतत्स्थूलसूक्ष्मपरमावरणलक्षणं पृथिव्यादि मायातत्त्वांतं तण्डुलस्य तुषकंचुक किंशारुकमिवाच्छादकं स्थूलसूक्ष्मकारण-त्रय, मलत्रय, कोशत्रय शब्दितं दीक्षात्रय परिशुद्धमत एव । यत्र महालिंगे इष्टादिरूपे चतुरस्रदीर्घवर्तुलस्थूलद्वित्रिपात्रेषु तत्तदाकारपरिमाणवतो गोक्षीरमिव बृहत्पात्रस्थक्षीरे समर्पितं तदेतत् महालिंगमेकमेव जानथ, भोक्तृभोग्यभोगात्मकत्वेना-वगच्छत शिष्या यूयमन्यथा मललेपः स्यादेव युष्माकम् । 'त्रिषु धामसु यद्भोग्यं भोक्ता भोगश्च यो भवेत् । त्रिविधं प्रति यो वेद स भुञ्जानो न लिप्यते ॥' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः । जाग्रदादिविषयं यत् स्थूलसूक्ष्मपररूपमलत्रयं तदिष्टादि-लिंगरूपे महालिंगे समर्प्य नाहं स्थूलादिः किंत्विष्टादि-

महालिंगमेवेति स्वसामरस्येनैव ध्यातव्यमवगन्तव्यमन्यथा वन्धनिवृत्तिर्न स्यात् इत्याशयः। तथा च श्रुतिः, 'जाग्रत् स्वप्नसुषुप्त्यादिप्रपंचं यत्प्रकाशते। तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा सर्वबन्धैः प्रमुच्यते॥' (कैवल्ये १. १६) इति श्रुतेः। 'जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिसर्वावस्थासु सर्वदा। लिंगार्पितोपभोगेन निर्लेपोऽयं न संशयः॥' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः। तत् पुनः कथंभूतमित्यत्राह सदसद्वरेण्यमिति। सदसद्भिः– स्थूलसूक्ष्माभिमानिभिः विश्वादिजीवैः वरेण्यमुपास्यम्। कुतः विज्ञानात् – जीवात्। 'यो विज्ञाने तिष्ठन्' (बृहदारण्यक ३. ८. २१.) इति श्रुतेर्विज्ञानशब्दस्य जीवपरत्वात्। परमधिकं भिन्नमित्यर्थः। वस्तुतो जीवाभिन्नत्वे उपास्योपासकभावासंभवात्। अत एवोक्तं भगवता बादरायणेन 'अधिकं तु भेदनिर्देशात्।' (ब्र. सू. २. २. २२) इति। पुनस्तदेव प्रजानां ब्रह्मविष्ण्वादिजीवानां वरिष्ठं गुरुबोधितपरविद्यार्थानुसंधानसाधनसाध्यत्वेन वरतमं फलरूपत्वात्। स्वेतरांगोपांगसहित लिंगस्थलानां स्वस्मिन् सामरस्यात्। तस्यैव सर्वैरभ्यर्थनीयत्वाच्च। तदेव महालिंगं वरिष्ठं नान्यदित्यर्थः। परव्याख्याने सन्निहितगुहाचरशब्दयोरर्थान्तराभावात्पौनरुक्त्यं दुर्वारम्॥ १॥

मूलम्—

यदर्चिमद्यदणुभ्योऽणु च यस्मिन्
लोका निहिता लोकिनश्च ।
तदेतदक्षरं ब्रह्म स प्राणस्तदु वाङ्मनः । तदेतत्
सत्यं तदमृतं तद्वेद्धव्यं सौम्य विद्धि ॥ २ ॥

किंच यत् परशिवब्रह्म अर्चिमत् – सर्वप्रकाशकं 'तस्य भासा सर्वमिदं विभाति' इति वक्ष्यमाणत्वात्, यत् – परशिवब्रह्म, अणुभ्यः – सूक्ष्मेभ्यः अणु – सूक्ष्मम् । 'तस्याः शिखाया मध्ये तु परमात्मा व्यवस्थितः ।' इति श्रुतेः । चकाराद्यत् स्थूलेभ्यः पृथिव्यादिभ्यः स्थूलम् । 'अणोरणीयान् महतो महीयान्' इति श्रुतेः । यस्मिन् लोका–भूरादयः, लोकिनश्च–लोकनिवासिनो मनुष्यादयश्च । चकारः समुच्चयार्थकः । निहिताः – स्थिताः । तदेतदक्षरं ब्रह्म – परशिवमहालिंगम् । स तन्महालिंगमेव प्राणप्रेरकत्वात् प्राणः – प्राणलिंगमित्यर्थः । 'प्राणस्य प्राणम्' इति श्रुत्यन्तरात् । तदु–तदेव वाक्–वाक्प्रेरकत्वात् वाक्प्रसादलिंगमित्यर्थः । 'श्रोत्रवाचोर्न भेदोऽस्ति' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः । श्रोत्रांगप्रसादलिंगस्यैव वागंगत्वात् । तदु - तदेव मनः – मनःप्रेरकत्वात् महालिंगम् । मनोंगत्वान्महालिंगस्य । 'श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो मनः यद्वाचो ह वाचं स उ प्राणस्य प्राणः चक्षुषश्चक्षुः' (केन. १. २.) इति श्रुत्यन्तरात् ।

तत् – महालिंगम् । एतत् – बाह्यान्तःकरणाङ्क प्रसादादि-लिंगरूपम् । सत्यं – त्रिकालाबाध्यं, सद्रूपं भावलिङ्गम् । तत्–तदेव, अमृतं – आनन्दरूपमिष्टलिंगम् । 'सद्रूपं भावलिंगं स्यात् चिद्रूपं प्राणलिंगकम् । आनन्दरूपमाचार्यैरिष्टलिंग-मुदाहृतम् ॥' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः । तदक्षरं परशिवमहालिंगं वेद्धव्यम् । दृङ्मनोभावैर्भावयितव्यम् । बहिर्लक्ष्ये इष्टलिंगे दृष्टिस्थैर्यम् । अन्तर्लक्ष्यप्राणलिंगे भावलिंगे च मनोभाव-स्थैर्यं च कर्तव्यमित्यर्थः । सौम्य – हे प्रियदर्शन, विद्धि – इत्थमुपासनं कुरु ॥ २ ॥ अन्तर्लक्ष्यवेधनक्रममेवाह—

धनुर्गृहीत्वौपनिषदं महास्त्रं
शरं ह्युपासानिशितं सन्दधीत ।
आयम्य तद्भावगतेन चेतसा
लक्ष्यं तदेवाक्षरं सौम्य विद्धि ॥ ३ ॥

'धनुः' इति धनुश्चापं, औपनिषदं – उपनिषत्सु प्रसिद्धं प्रणवरूपं पंचाक्षरकल्पद्रुमबीजम् । तस्याकारादि-पंचावयवघटितत्वात् । महास्त्रं – महायुधं गृहीत्वा – गुरु-मुखादादाय, तस्मिन् उपासानिशितं – शिवदीक्षासंस्कार-संस्कृतमत एव त्रिपुट्यनुसन्धानलक्षणलिंगांगसामरस्यध्या-नेन निशितं मलत्रयविभक्तं शुद्धं परमात्मरूपं 'नारुद्रो

रुद्रमर्चयेत्' 'शिवो भूत्वा शिवं यजेत्' इत्यादिश्रुतेः। लिंगधारणात्मक शिवदीक्षासंस्काराभावे शिवार्चन शिवोपासनादावधिकाराभावात्। 'नाशिवस्य शिवोपास्तिर्घटते जन्मकोटिभिः।' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः। सन्दधीत – सन्धानं कुर्यात्। किं कृत्वा सन्धानं कुर्यादित्यत्राह, 'आयम्य तद्भावगतेन चेतसा' इति तस्य भावः। शिवोऽहमस्मीति शिवसत्ताविषयकः पराहन्तामयः स्वरूपानुभवः। तं गतेन समाविष्टेन चेतसा – चित्तेन पराहन्तामयचिच्छक्त्यात्मक भावहस्तेनेत्यर्थः। आयस्य–आकृष्य, हस्तस्य धनुराकर्षणहेतुत्वस्य प्रसिद्धत्वात्। प्रवृत्तिमार्गे प्रणवमयहृदयस्यैव भावादि चित्तान्त हस्तषट्करूपत्वात्। निवृत्तिमार्गे चित्तादिहस्तपंचकस्य भावहस्तरूपत्वात्। तस्य परशिवमहालिंगरूपत्वात्। हस्ताभावे बाह्यधनुराकर्षणस्यानुपपन्नत्वात्। तस्य हस्तेनेव अन्तः प्रणवमय हृदयधनुराकर्षणमप्यन्तर्हस्तकरणकं वक्तव्यमतस्तत्प्रदर्शनार्थमुक्तम्। 'तद्भावगतेन चेतसा' इति। प्रसिद्धश्चायमाशयो वीरशैवीयषट्स्थलसिद्धान्ते। सौम्य – हे प्रियदर्शन शिष्य, तदेवाक्षरं – परशिवलिंगमेव लक्ष्यं विद्धि – जानीहि। पृथिव्याद्यंगो भक्तादिः श्रद्धादिभक्त्या मौर्व्या चित्तादिहस्तेन स्वपदार्थजातमाचारादि लिंगमुखेषु समर्प्य ततः ऐक्यस्थलापन्नस्सन् समरसभक्त्या भावहस्तेन शरत्वेन रूपितस्य

शुद्धात्मनोऽप्यर्पणमभिहितमनेनेति बोध्यम् ॥ ३ ॥

उक्तधनुरादिकमेवाह—

प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ।
अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ॥ ४ ॥

'प्रणवो धनुः' इति प्रणव एव धनुरिष्वसनम् । 'ओमित्यात्मानं युंजीत' इति श्रुतेः । 'चिच्छक्तियुक्तस्य महालिंगस्य समरसभक्त्या सद्भावहस्तेन तृप्तिपदार्थं धृत्वा प्रणवमन्त्रमनुस्मरन् मनोमुखे समर्प्य तत्प्रसादतृप्तस्सन् परिणामी भवति ।' इति स्वप्रभानन्दशिवाचार्योक्तेश्च । प्रणवमन्त्रार्थानुस्मरणस्य शररूपात्मसमर्पणहेतुत्वात् । प्रणवस्य धनुष्ट्वेन रूपणम् । शरो हि – इषुरेव, आत्मा – शुद्धात्मा, आत्मरूपशरस्य अशुद्धिरूपमलसद्भावे लक्ष्यरूपमहालिंगवेधनात्मक समावेशासंभवात् । दीक्षात्रयविगलितमलत्रयवत्त्वरूपशुद्धिरात्मनो महालिंगप्रवेशोपयोगित्वात् । ब्रह्म – परशिवमहालिंगं तल्लक्ष्यं, तस्य शरत्वेन रूपितस्यात्मनः लक्ष्यं शरव्यं तद्रूपमुच्यते षट्स्थलतत्त्वज्ञानिभिः । अप्रमत्तेन – प्रमादशून्येन । प्रमादश्च – बाह्यनश्वरविषयविषयकश्रद्धा, निष्ठा, अवधान, अनुभव, आनन्द समरसमोहरूपः । तद्रहितेन अंतराधारादिगताचारादिलिंगश्रद्धादिभक्तिज्ञानयुक्तेनेत्यर्थः । 'श्रद्धाभक्तिध्यानयोगादवेहि' इति श्रुतेः ।

'प्रमादोऽनवधानता' इत्यमरवाक्यात् । अप्रमत्तशब्दस्य सावधानत्वभक्तिवाचकस्यापीतरभक्त्युपलक्षकत्वात् । वेद्धव्यं – उक्तब्रह्ममहालिंगं लक्ष्यम् । तद्वेधनानन्तरं 'शरवत् तन्मयो भवेत्' शरस्य लक्ष्यप्रवेशानन्तरं लक्ष्यत्वेनैव यथा प्रतीयमानत्वं तथा शुद्धात्मनोऽपि महालिंगप्रवेशानन्तरं महालिंगत्वेनैव प्रतीयमानत्वं भवतीत्यर्थः । 'शिव एको ध्येयः शिवंकरः सर्वमन्यत्परित्यज्य' इति श्रुतेः । 'कीटो भ्रमरयोगेन भ्रमरो भवति ध्रुवम् । मानवः शिवयोगेन शिवो भवति सर्वदा ॥' इति स्मृतेश्च । भ्रमद्भ्रमरचिन्तायां कीटोऽपि भ्रमरायते । शिवचिन्तासमाक्रान्तः शिवरूपी भवेद्ध्रुवम् ॥' इति वीरागमवचनाच्च ।

गुरुमुखात् स्थूलपंचाक्षरबीजप्रणवश्रवणं धनुर्ग्रहणं । गुरूपदेशानुसारेण तदर्थानुसन्धानं धनुषि शरसन्धानम् । अनुसन्धानाभ्यासो धनुरायमनम् । चित्तस्य शिवभावाकारपरिणामो हस्तः । श्रद्धादिभक्तिर्ज्या । अंगस्य महालिंगे सामरस्यात्मकसमाधिः लक्ष्यवेधः । तन्मयत्वं च पुनः स्थूलाद्यंगाभिमानानुदयेन भक्ताद्यंगानां महालिंगैक्यम् । यद्यप्यायमनकरणं हस्तादिकं कण्ठतो नोक्तं, तथापि हस्तादेरभावे आयमनस्यानुपपन्नत्वात् । तस्यावश्यं वक्तव्यत्वात् । 'तद्भावगतेन चेतसा' इति । 'अप्रमत्तेन इति च तृतीयांतपदेनाभिप्रेतमिति मन्तव्यम् ॥ ४ ॥

अक्षरपरशिवमहालिंगसमावेशमेवाह—

यस्मिन् द्यौः पृथिवी चान्तरिक्ष-
मोतं मनः सह प्राणैश्च सर्वैः ।
तमेवैकं जानथात्मानमन्या
वाचो विमुञ्चथ अमृतस्यैष सेतुः ॥ ५ ॥

'यस्मिन्' इति । यस्मिन् – परशिवमहालिंगे, द्यौः – स्वप्रकाशताशक्तिः । पृथिवी अन्तरिक्षं च, ओतं–समर्पितम् । चकारेणानुक्त जलादिभूतग्रहणम् । चकारस्यानुक्त समुच्चयार्थकत्वात् । परशिवमहालिंगस्यैवाधारादिस्थानभेदेनाचारादिलिंगरूपत्वात् । महालिंगे स्वप्रकाशताशक्तेः । आचारलिङ्गादिरूपे महालिंगे पृथिव्यादेश्च समर्पणं च प्रसिद्धं वीरशैवशास्त्रे । तदुक्तमनुभवसूत्रे 'आचारायार्पिता पृथ्वी गुरोरापः समर्पिताः। शिवाय चार्पितं तेजश्चराय मरुदर्पितः॥ प्रसादायार्पितं व्योम जीवात्मा महतेऽर्पितः ॥' इति । सह प्राणैश्च सर्वैः – बाह्यान्तःकरणैः सहितं मनश्च यस्मिन् षट्स्थलपरब्रह्मणि महालिंगे, ओतं – समर्पितम् । उक्तं च रेणुकभगवत्पादाचार्यैः 'करणैः सहितं प्राणं मनस्याधाय संयमी । योजयेत्स शिवः साक्षाद्यत्र नास्ति जगद्भ्रमः ॥' (सि. १७. ९.) इति । तमेव – सर्वभूतभौतिकाद्यधिष्ठानं,

एकं – अद्वितीयं, 'एक एव रुद्रो न द्वितीयाय तस्थौ' इति श्रुतेः। आत्मानं – परशिवम्। 'प्रपंचोपशमं शान्तं शिवमद्वैतं चतुर्थं मन्यन्ते। स आत्मा स विज्ञेयः।' (माण्डूक्य. ७.) इति श्रुतेः। 'द्युभ्वाद्यायतनं स्वशब्दात्' (ब्र. १. ३. १.) इति सूत्रेण बादरायणेन परशिवब्रह्मण्ये-वात्मशब्दप्रयोगस्य दर्शितत्वात्। जीवस्य द्युपृथिव्यंतरिक्ष-मनःप्राणाद्यधिष्ठानत्वासंभवात्। जानथ – परविद्यया स्व-सामरस्येनावगच्छत। हे दीक्षिताः शिष्या यूयं अन्याः – षट्स्थलब्रह्मपरभिन्नाः वाचः – पशुधर्मपरवाचः पूर्वकाण्ड-वेदभागानित्यर्थः। 'जपः पंचाक्षराभ्यासः प्रणवाभ्यास एव वा। रुद्राध्यायादिकाभ्यासो न वेदाध्ययनादिकम्॥' इति रेणुकभगवत्पादोक्तेः। विमुंचथ – परित्यजत। कुतः 'अमृतस्यैष सेतुः'। यतः एषः – षट्स्थलपरपरविद्यारूपो महामन्त्रः स्वश्रवणमनननिदिध्यासनद्वारा अमृतस्य-मोक्षस्य सेतुः। सेतुरिव संसारमहासागरपारगमनरूपस्य मोक्षस्य प्राप्तेरुपायस्तत इत्यर्थः। 'यथा तदक्षरमधिगम्यते' इति पूर्वमेवोक्तत्वात्। पंचार्थयोगसंपन्नो दुःखान्तं लभते सुधीः' (लैंग. अ. ८७. ४८.) इति पुराणोक्तेः॥ ५॥

किंच, मूलम्—

अरा इव रथनाभौ संहता यत्र नाड्यः।
य एषोऽन्तश्चरते बहुधा जायमानः।

ओमित्येवं ध्यायथ आत्मानं
स्वस्ति वः पाराय तमसः परस्तात् ॥ ६ ॥

'अरा इव' इति । अरा इव रथनाभौ – रथस्य नाभौ मध्यवर्तिकाष्ठविशेषे अराः – तिर्यक्प्रसारितकाष्ठ-विशेषा इव यत्र – हृदये, नाड्यः संहताः – संलग्नाः, तत्रान्तः – हृदयमध्ये, स एष उक्तः परमात्मा शिवः चरते - चरति । भक्तध्यानाद्यर्थं प्राणलिंगरूपेण वर्तते । कीदृशः सः बहुधा जायमानः ब्रह्मविष्ण्वादिभक्तानुग्रहार्थम् । अप्राकृत-(सोमधार्यादि) पंचविंशतिलीलाविग्रहरूपैः बहुधा – बहुरूपैः जायमानः – आविर्भूयमानः । तं आत्मानं परशिवं, ओमित्येवं – सर्वोपादानप्रणवमय चिच्छक्तिविशिष्टमित्येवमेव ध्यायथ – चिन्तयत । हे शिष्या यूयं स्वसामरस्येन भावयतेत्यर्थः । कस्मै प्रयोजनायेत्यत आह– 'पाराय तमसः परस्तात्' इति । तमसः – मोहमयमायातत्वात् परस्तात् – उपरि शुद्धाध्वनिवर्तमानाय, पाराय – 'पारावारे परार्वाची तीरे' इत्यमरवाक्यात् । पारशब्दस्य प्राप्यस्थानवाचकत्वात् । पयसामर्णव इव भक्ताद्यंगानां प्राप्यस्थानभूताय फलरूप-परशिवमहालिंगसामरस्यायेत्यर्थः । 'ओमित्येवमात्मानं ध्यायथ' इति पूर्वेणान्वयः । एवं तध्यानाभ्यासप्रवृत्तेभ्यो वः युष्मभ्यं स्वस्ति भवत्वित्याचार्य आशास्ते ॥ ६ ॥

'तनुत्रयगतानादि मलत्रयमसौ गुरुः। दीक्षात्रयेण निर्दग्ध्वा लिंगत्रयमुपादिशत् ॥' इत्युक्तप्रकारेण लिंगत्रयमुपदिशति गुरुः —

यः सर्वज्ञः सर्वविद्यस्यैष महिमा भुवि ।
दिव्ये ब्रह्मपुरेह्येष व्योम्न्यात्मा प्रतिष्ठितः ।
मनोमयः. प्राणशरीरनेता
प्रतिष्ठितोऽन्ने हृदयं सन्निधाय ॥
तद्विज्ञानेन परिपश्यन्ति धीरा
आनन्दरूपममृतं यद्विभाति ॥ ७ ॥

'यः सर्वज्ञ' इति। 'यः सर्वज्ञः सर्ववित्' इत्यस्योक्तोऽर्थः। यस्य परशिवमहालिंगस्य भुवि – भूलोके, एष महिमा – विभूतिः। भक्तानुग्रहार्थं गुरुलिंगजंगमरूपेण इन्द्रियगोचरत्वरूपा। सः – गुरुलिंगजंगमरूपमहत्वान्वितः सर्वज्ञपदवाच्यः। एषः – परशिवः, दिव्ये – द्योतनवति, ब्रह्मपुरे – ब्रह्मण आवासस्थाने योगांगापरनामके कारणांगे वर्तमाने व्योम्नि अन्तर्हृदयाकाशे, प्रतिष्ठितः – स्थापितो मया आचार्येण वेधादीक्षया। तदुक्तमनुभवसूत्रे 'योगांगे भावलिंगन्तु वेधादीक्षाबलेन वै।' इति। तस्मात् हे शिष्य न त्वं कारणशरीररूपाज्ञानमलात्मकोऽसि, किंतु 'तत्त्वमसि'

तदधिष्ठानभूत भावलिंगमेवासीत्यर्थः । पुनरप्याचार्यः सूक्ष्मशरीरे स्थूलशरीरे च तच्छिवलिंगप्रतिष्ठापनमुपदिश... शिष्येभ्यः । यः कारणशरीरगत चिदाकाशे प्रतिष्ठितः स एव मनोमयः – शुद्धमनोग्राह्यत्वात् मनोमयः । किञ्च प्राणशरीरनेता – प्राणश्च शरीरं च तस्य नेता प्रभुः प्राणशरीरव्यापारस्य तदधीनत्वात् तस्य नायक इत्यर्थः । 'अधिभूर्नायको नेता प्रभुः' इत्यमरः । प्राणशरीरव्यापारस्य तदधीनत्वात् तस्य नायक इत्यर्थः । तं प्राणलिंगरूपेण हृदयं – मध्यहृदये सूक्ष्मशरीरस्थिते सन्निधाय – प्रतिष्ठाप्य मन्त्रदीक्षया । ततः अन्ने – अन्नपरिणामे स्थूलशरीरे प्रतिष्ठितः – स्थापित इष्टलिंगरूपेण क्रियादीक्षाबलेन मया आचार्येणेत्यर्थः । 'मन्त्रदीक्षाबलेनैव भोगांगे प्राणलिंगकम् । क्रियादीक्षाबलेनायं देशिकस्तस्य चिद्घनम् ॥ इष्टलिंगं तथा चैव त्यागांगे समयोजयेत् ॥' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः । यत् – मया आचार्येण कारणादि शरीरत्रये परशिवब्रह्मभावादिलिंगरूपेण स्थापितं सत् विभाति – प्रकाशते । आनन्दरूपं – सच्चिदानन्दरूपं आनन्दरूपमिति पदमितरसद्रूपचिद्रूपोपलक्षणम् । अमृतं – अनश्वरम् । तत् – परशिवब्रह्मसच्चिदानन्दरूपम् । 'सद्रूपं भावलिंगं स्यात् चिद्रूपं प्राणलिंगकम् । आनन्दरूपमाचार्यैरिष्टलिंगमुदाहृतम् ॥' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः । विज्ञानेन विशेषेण लिंगांगसामरस्यविषयकेन ज्ञानेन

अविच्छिन्नतैलधारावदेकाकारवृत्त्यात्मकेन विशेषज्ञानेन ध्यानेनेत्यर्थः। धीराः – लिंगांगसामरस्यज्ञाने रममाणा वीरशैवाः, परिपश्यन्ति – स्वसामरस्येन साक्षात्कुर्वन्ति। तस्माद्यूयमपि तल्लिंगध्यानधारणादिद्वारा साक्षात्कुरुतेत्याचार्यस्याशयः॥ ७॥

तन्महालिंगसाक्षात्कारफलमाह—

भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः।
क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे॥ ८॥

'भिद्यते' इति। परावरे – परं निष्कलमवरं च सकलं तदुभयात्मनि तस्मिन् परशिवमहालिंगे षडक्षरमनुरूपपरविद्यावोध्ये 'निष्कलः संविदाकारः सकलो विश्वमूर्तितः। उभयात्मा शिवो मन्त्रे षडक्षरमये स्थितः॥' इति रेणुकभगवत्पादाचार्योक्तेः। यद्वा परं – इन्द्रादिदेवपदापेक्षयोत्कृष्टं कार्यरूपं ब्रह्मविष्ण्वाद्यंगस्थलमवरं निकृष्टं यस्मात् कारणरूपात् आचारादिलिंगस्थलात् इति परावरं, तस्मिन् परविद्यावोध्ये षट्स्थलब्रह्मणीत्यर्थः। तस्मिन् – परशिवमहालिंगे दृष्टे – साक्षात्कृते, अस्मि, प्रकाशे, नन्दामि इति साक्षात्कारे जाते सतीत्यर्थः। अस्य – जीवस्य हृदयग्रन्थिः – 'नाहं शिवः' इत्यज्ञानात्मकाणवमलमयः।

भिद्यते – भिदां नाशमायाति । सर्वसंशयाः – मायीयमलमयाः, छिद्यन्ते – नाशमायान्ति । कर्माणि – कार्मिकमलमयानि प्रारब्धेतराणि, क्षीयन्ते – क्षयमायान्ति । न तु शरीरारम्भकाणि, उपभुज्यमानत्वात् । तदुक्तमनुभवसूत्रे, 'तस्मिन् दृष्टे परे लिंगे निष्कले निरुपाधिके । अस्य जीवस्य कर्माणि क्षीयन्ते सकलानि हि ॥ अविद्याहृदयग्रन्थिर्भिद्यते शतधापि च । संशया बहुसंकल्पाश्छिद्यन्ते च सहस्रधा ॥' इति ॥ ८ ॥

उक्तपरशिवमहालिंगतत्त्वमेवाह—

हिरण्मये परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम् ।
तच्छुभ्रं ज्योतिषां ज्योतिस्तद्यदात्मविदो विदुः ॥

'हिरण्मय' इति । हिरण्मये – ज्वलत्सुवर्णवद्दीप्यमाने, परे – सर्वाभ्यन्तरे, मायीयकार्मिकमलकारणे कोशे – कोशवदाच्छादके कारणांगे 'परमावरणं मल इह सूक्ष्मं मायादि कंचुकं स्थूलम् । बाह्यं विग्रहरूपं कोशत्रयवेष्टितो ह्यात्मा ।' इति परमार्थसारोक्तेः । विरजं - विगतरजस्कम् । अज्ञानादिमलवर्जितम् । निष्कलं - निरवयवं ब्रह्म - भावलिंगम् । 'निष्कलं भावलिंगं स्यात्' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः । विगतरजस्कत्वात् । निष्कलत्वात् । तत् - भावलिंगं, शुभ्रं -

सदा मलरहितम् । न कदापि नित्यशुद्धस्य परशिवलिंगस्य मलपरामृष्टत्वम् । तद्विभक्तस्य तदंशस्यात्मन एव मलावरणसद्भावात् । 'क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः पुरुषविशेष ईश्वरः' इति योगसूत्रस्थितेः । ज्योतिषां - सर्वप्रकाशकानामादित्यादीनामपि, ज्योतिः - प्रकाशकम् । यत् - तत्सर्वावभासकं भावलिंगम् । आत्मविदः - षडंगस्थलाभिज्ञाः, 'आत्मैवांगस्थलं भवेत्' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः। विदुः-जानन्ति। 'षडङ्गयोगमार्गेण साध्यो विश्वविदव्ययः' इत्यभियुक्तोक्तेः। नत्वितरे वाचनिकज्ञानिनः। 'यदि वाचनिकात् ज्ञानान्मुक्तिः स्याद्भावनां विना। शरीरमानसैर्दुःखैर्मुच्येरन् सर्वजन्तवः॥' इत्यभियुक्तोक्तेः। भक्ताद्यंगस्थलानां साधनरूपत्वात्। यमनियमाद्यष्टांगानां भक्ताद्यंगस्थलान्तर्गतत्वात्। साधनज्ञानाभावे साध्यज्ञानानिष्पत्तेः। सोपानारोहणाभावे सौधारोहणस्यासंभवात् ॥ ९ ॥

कथं तल्लिंगं ज्योतिषां ज्योतिरित्यत आह—

न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं
नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः ।
तमेव भान्तमनुभाति सर्वं
तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥ १० ॥

तत्र – तस्मिन् सर्वान्तर्वर्तिनि कारणांगावच्छिन्नात्मप्रतिष्ठिते भावलिंगे, सूर्यः – सर्वप्रकाशकोऽप्यादित्यः, न भाति – न तद्भावलिंगं प्रकाशयति । चन्द्रतारकं – चन्द्रश्च तारकाश्च तेषां समाहारश्चन्द्रतारकम् । न भाति – न प्रकाशयति । इमाः – अतिज्योतिष्ट्वेन प्रसिद्धाः विद्युतः – सौदामिन्यः, न भान्ति – न प्रकाशयन्ति । अयमस्मद्दृष्टिगोचरोऽग्निः कुतः – कथं भासयेत् – न भासयतीत्यर्थः । तमेव – परशिवमेव भान्तं – स्वतः प्रकाशमानं, सर्वमपि सूर्यादिकं जगत् । अनुभाति – अनुदीप्यते । तस्य स्वतः प्रकाशाभावात् । गच्छन्तमनुगच्छतः पुरुषस्य स्वतो गतिरिव तस्यापि स्वतः प्रकाशः । किं न स्यात् इत्यत आह— ‘तस्य भासा सर्वमिदं विभाति’ इति । तस्य – परशिवस्य, भासा – प्रकाशेन, सर्वमिदं सूर्यादिकं जगत्, विभाति – दीप्यते । न स्वतःप्रकाशस्तस्येत्यर्थः । तस्मात् स्वप्रकाशशिवान्तर्गतत्वेन भासमानत्वात् । सर्वं शिवमयमेव । ‘नाप्रकाशः प्रकाशते’ इति न्यायेन प्रकाशवाचि शिवभिन्नत्वे तस्य तुच्छत्वात् । गगनपुष्पादिवत्तस्य सत्त्वैव न स्यात् । तदुक्तमभियुक्तैः । ‘प्रकाशमानं न पृथक् प्रकाशात् । स च प्रकाशो न पृथग्विमर्शात् । नान्यो विमर्शोऽहमिति स्वरूपात् । अहं स्वरूपोऽस्मि चिदेकरूपः ।’ इति । उक्तश्चैतन्मन्त्रार्थो रेणुकभगवत्पादाचार्यैः ‘न सूर्या-

भाति तत्रेन्दुर्नविद्युन्न च पावकः । न तारका महालिंगे द्योतमाने परात्मनि । (सि. १२. ७.) इति ॥ १० ॥

उक्तपरशिवमहालिंगप्रकाशान्तर्गतत्वात् । तस्यैव सर्वावभासकत्वात् । सर्वं चेतनाचेतनात्मकं जगत् परशिव ब्रह्मैव नान्यदित्याह—

ब्रह्मैवेदममृतं पुरस्ताद्
ब्रह्म पश्चात्ब्रह्म दक्षिणतश्चोत्तरेण ।
अधश्चोर्ध्वं च प्रसृतं
ब्रह्मैवेदं विश्वमिदं वरिष्ठम् ॥ ११ ॥

इति द्वितीयमुण्डके द्वितीयः खण्डः ॥

'ब्रह्मैवेदं' इति । पुरस्तात् अग्रे वर्तमानं वस्तुजातम् अमृतं - आविनाशिरूपं ब्रह्मैव - परशिवब्रह्मस्वरूपमेव, पश्चात् - पृष्ठतो वर्तमानमपि, ब्रह्मैवं, दक्षिणतश्च - दक्षिणतो वर्तमानमपि ब्रह्मैव । उत्तरेण - उत्तरे वर्तमानमपि ब्रह्मैव । अधश्चोर्ध्वं च - अधोदेशे ऊर्ध्वदेशे च ब्रह्मैव । प्रसृतं - व्याप्तम् । किं बहुना इदं विश्वं - दृश्यमानं सर्वं सूर्यादिकं जगत् । वरिष्ठं - सर्वोत्कृष्टं ब्रह्मैव - स्वप्रकाशपरशिव-ब्रह्मैव । शिवप्रकाशेनैव प्रकाशमानत्वात् । न सूर्यादिजगतः

स्वतः प्रकाशः । सर्वस्याप्यचेतितत्वाभावात् । अप्रकाशितत्वे तस्य सत्वाभावात् । "यद्यच्छिवप्रकाशवाह्यं तत्तदवस्तु" इति नियमात् । न भिन्नं परशिवब्रह्मणः किंचित्तस्मात्सर्वं परशिवब्रह्मैवेत्यर्थः ॥ ११ ॥

इति द्वितीयमुण्डके द्वितीयखण्ड वीरशैवभाष्यं
हरगुरुचरचरणार्पितं भूयात् ।

अथ तृतीयमुण्डके प्रथमः खण्डः ।

श्रीगुरूपदिष्टपरविद्याख्य प्रणवसहित पंचाक्षरमहामन्त्रार्थानुसन्धानाभ्यासदाढर्यसमुदितलिंगांगसामरस्यसाक्षात्कारानन्तरभावि लिंगांगयोः पारमार्थिक्यभेदरूपं सामरस्यमुक्तमिदानीं तत्साक्षात्काराभावे तयोर्भेदमपि पारमार्थिकमाह—

द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया
समानं वृक्षं परिषस्वजाते ।
तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति
अनश्नन्नन्यो ऽभिचाकशीति ॥ १ ॥

'द्वासुपर्णा' इति । द्वा सुपर्णेत्यादौ द्विवचनस्याकारश्छान्दसः । द्वा - द्वौ, सुपर्णा - सुपर्णौ पक्षिणौ, कीदृशावित्यत आह "सयुजा" इति । सयुजा - सयुजौ सह सामानाधिकरण्येन युजौ - युक्तौ वर्तमानावित्यर्थः । सखाया - सखायौ, सदृशौ किंचिज्ज्ञत्व किंचित्कर्तृत्व सर्वज्ञत्व सर्वकर्तृत्व प्रेर्यत्वप्रेरकत्व पूजकत्व पूज्यत्वादिना परस्परभेदेऽपि ज्ञानक्रियात्मचैतन्येन सामान्यधर्मेण तयोर्भेदाभावात् सदृशरूपावित्यर्थः । एवं भूतौ शिवजीवौ पक्षित्वेन रूपितौ । समानं - एकं, वृक्षं - वृक्षतुल्यं शरीरम् । परिषस्वजाते - आश्रितवन्तौ भवतः । तयोः - पक्षिरूपेणोक्तयोः शिवजीवयोर्मध्ये, अन्यः - शिवादन्यः जीवः, स्वादु - परिपक्वं, पिप्पलं - सुखदुःखात्मकं कर्मफलम् । अत्ति - भुङ्क्ते । स्वकर्मानुसारेण देवतिर्यङ्मनुष्यादि नानायोनिसंजनितस्सन् तत्तज्जात्युचितकर्मफलमनुभवतीत्यर्थः । तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः । 'चक्रनेमिक्रमेणैव भ्रमन्ति हि शरीरणः । जात्यायुर्भोगवैषम्यकारणं कर्मकेवलम्' इति । अन्यः - जीवादिभिन्नः शिवः प्रेरयिता । अनश्नन् - कर्मफलमभुंजानस्सन् । अभिचाकशीति - पश्यत्येव केवलम् । तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः 'एतेषां देहिनां साक्षी प्रेरकः परमेश्वरः । एतेषां भ्रमतां नित्यं कर्मयन्त्रनियन्त्रणे' उक्तं च सूतसंहितायां द्वौ सुपर्णौ

शरीरेस्मिन् जीवेशाख्यौ व्यवस्थितौ। तयोर्जीवः फलं भुङ्क्ते कर्मणो न महेश्वरः। इति ॥ १ ॥

पुनश्च स जीवः 'चिद्वत्तच्छक्तिसंकोचान्मलावृतः संसारी' इति शक्तिसूत्रोक्तरीत्या घोरापारनिस्सारसंसार-तापत्रयानलदन्दह्यमानो भूत्वा परशिवसाक्षात्कारानन्तरं परमसुखी भवतीत्याह—

समाने वृक्षे पुरुषो निमग्नो
अनीशया शोचति मुह्यमानः।
जुष्टं यदा पश्यत्यन्यमीशं
अस्य महिमानमिति वीतशोकः ॥२॥

'समाने' इति। अनीशया - कर्तुमकर्तुमन्यथा-वा कर्तुं समर्थात् स्वतन्त्रात् ईशाद्भिन्ना चेतनाविर्भूत जडलोमादिवच्छिवाविर्भूता एकोत्तरत्रिंशत्तमत्वेन परि-गणिता भेदबुद्धिरूपा जडा माया। भेदबुद्धिरूपा अस्वतन्त्रा - अनीशा तया मुह्यमानः - मोहमाणवमलमज्ञानमाक्रान्तः सन् तदपहृतैश्वर्यत्वात् किंचित्कर्तृत्व किंचिज्ज्ञत्वादिलक्षण कलाविद्याद्यावृतो तिरोहित स्वशुद्धशिवरूपः पुरुषः पंच-विंशतितम तत्त्वेन परिगणितः जीवनामकः। समाने - एकरूपे, वृक्षे - वृक्षतुल्ये शरीरे शरीरादितादात्म्यापन्नः।

मनुष्योऽहं देवदत्तोऽहं, युवाहं, वृद्धोऽहं, कृशोऽहं, स्थूलोऽहं, क्षुधितोऽहं, तृषितोऽहं, सुखितोऽहं, दुःखितोऽहं, इत्यादि देहप्राणबुद्धितादात्म्यालंबनाभिमानात्मप्रत्ययैरावृतोऽपरिच्छिन्न स्वशक्तिमविज्ञाय पंकनिमग्न पुरुष इव निमग्नो भवति । अत एव शोचति । एकशृंखलाबन्धित कारागृहप्रविष्टपुरुषादप्यधिकं शोचति संतप्यते । मलत्रयशृङ्खलितत्वात् । मलत्रयं च स्थूलसूक्ष्मकारण शरीररूपमेव । तदुक्तं परमार्थसारे 'परमावरणं मलमिह सूक्ष्मं मायादि कंचुकं स्थूलम् । बाह्यं विग्रहरूपं कोशत्रयवेष्टितोह्यात्मा' इति । यदा - यस्मिन् काले, जुष्टं - सन्तुष्टम् । स्वार्चनार्पणार्पितग्रहण वाचकमन्त्रजपतदर्थानुसंधानादिरूपैः पतिकर्मभिः संप्रीतमित्यर्थः । अन्यं - स्वस्मात्पूजकाद्भिन्नमीशं - शिवं, पूज्यम् । वस्तुतः शिवजीवयोर्भेदाभावे पूज्यपूजकभावासंभवात् । तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः, 'प्रेरकं शंकरं बुध्वा प्रेर्यमात्मानमेव च । भेदात्तं पूजयेन्नित्यं न चाद्वैतपरो भवेत् ॥' इति । अत्रेशपदस्य 'शम्भुरीशः पशुपतिः शिवश्शूली महेश्वरः ।' इति कोशावगतरूढ्या शिवैकपरत्वात् । न पराभिमत वासुदेवपरत्वं युक्तम् । पश्यति-साक्षात्करोति । शिवभक्तिशिवार्चनाशिवमन्त्रजप तदर्थानुसंधानादिविजृम्भितशिवप्रसादप्रशमितनिखिल -

मलपाशाग्निः सन् 'शिवोऽहं' इति स्वात्मानं शिवमपरोक्षीकरोतीत्यर्थः। किंचास्य महिमानं – विभूतिं, सर्वज्ञत्वादि षडङ्गैश्वर्यं, हरगुरुचररूपां वा पश्यति। इति शिवरूपस्य ममैवायं महिमेति साक्षात्करोति। तदा – तस्मिन् काले, वीतशोकः – अपगतविद्याक्लेशः कृतकृत्यो भवतीत्यर्थः। यावत्पर्यन्तं 'तत्त्वमसि' इति महावाक्यार्थस्य लिंगांग-सामरस्यस्य गुरुबोधितपरविद्यार्थाभिज्ञस्यैव साक्षात्कारो न भवेत् तावत्पर्यन्तं शिवजीवयोर्भेद एवेत्याशयः। तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः, 'साक्षात्कृतं परं तत्त्वं यदा भवति बोधतः। तदाद्वैतसमापत्तिर्ज्ञानहीनस्य न क्वचित् ॥' इति। 'क्रियाद्वैतं न कर्तव्यं भावाद्वैतं समाचरेत्।' इत्यागमोक्तेः। 'पदार्थकायः पूजायां भक्तो भक्तिप्रभावतः। प्रसादकायः पूजान्ते पुनः पूजाक्रियावधि ॥' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः। शरीर पातपर्यन्तं ज्ञानिनापि पतिकर्माण्यनुष्ठातव्यान्येव न त्यक्तव्यानि। तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः, 'ज्ञानेनाचारयुक्तेन प्रसीदति महेश्वरः। तस्मादाचारवान् ज्ञानी भवेदादेहपातनम् ॥' इति। 'ज्ञानामृतेन तृप्तोऽपि योगी धर्मं न संत्यजेत्। आचारं महतां दृष्ट्वा प्रवर्तन्ते हि लौकिकाः ॥' (सि. शि. १६. ७.) इति ॥ २ ॥

उक्तार्थे विशेषधर्ममाह—

यदा पश्यः पश्यते रुक्मवर्णं
कर्तारमीशं पुरुषं ब्रह्मयोनिम् ।
तदा विद्वान् पुण्यपापे विधूय
निरञ्जनः परमं साम्यमुपैति ॥ ३ ॥

यदेति । यदा – यस्मिन् काले, पश्यः – परविद्याजन्यलिंगांगसामरस्यज्ञानयोग्योऽधिकारी । रुक्मवर्णं–हिरण्यवर्णम् । 'नमो हिरण्यबाहवे हिरण्यवर्णाय हिरण्यरूपाय हिरण्यपतये अम्बिकापतये उमापतये पशुपतये नमो नमः ।' (महानारायण. अ. २०.) इति श्रुतेः । कर्तारं – परम कर्तारम् । सृष्टिस्थितिबन्धमोक्षरूप पञ्चकृत्यकर्तॄणामपि पर शिवमहालिंगनियम्यत्वात् तेषां सृज्यकोटिप्रविष्टत्वात् । 'ब्रह्मविष्णुरुद्रेन्द्रास्ते संप्रसूयन्ते ।' (अथर्वशिखा १.) इति श्रुतेः । 'आत्मन आकाशः आकाशाद्वायुः वायोरग्निरग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी' इति श्रुतेश्च । आकाशादेस्तदभिमानि सदाशिवादेरपि परशिवब्रह्मजन्यत्वावगमाच्च । न परमकर्तृत्वं चतुर्मुखादीनाम् । ईशं – चराचरजगन्नियन्तारं शिवम् । ईशपदस्य शिव एव प्रसिद्धत्वात् । पुरुषं – सर्वत्र परिपूर्णं शिवम् । 'तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहे । तन्नो रुद्रः प्रचोदयात् ।' इति श्रुतेः । ब्रह्मयोनिं – ब्रह्मणां चतुर्मुखादि पञ्चकार्यब्रह्मणां योनिं – जनकम् । पश्यते –

पश्यति स्वसामरस्येन साक्षात्करोति । तदा – तस्मिन् काले निरञ्जनः – निरस्तमललेपः । विद्वान् – स्वात्मशिवज्ञानवान् पुण्यपापे समूले विधूय – निरस्य, परममुत्कृष्टं साम्यं – सारूप्यम् । यद्वा, सायुज्यम् । तेन न ' न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते ', ' शिवस्वरूपो भवति शिवस्वरूपो भवति ' इति श्वेताश्वतर वृद्धजाबालश्रुत्योर्विरोधः । ' गगनं गगनाकारं सागरः सागरोपमः । रामरावणयोर्युद्धं रामरावणयोरिव ॥ ' इत्यादाविवानन्योपमैवाभेदः साम्यमित्यर्थः । उपैति – प्राप्नोति । नद्योऽब्धाविव परशिवसमुद्रसमरसो भवतीत्यर्थः । अत्र उपैतीत्यनेनोपास्योपासकयोः प्राप्य - प्रापकभावः स्फुटीकृतः । तथा स्कान्दे श्रूयते ' यद्यपि भेदापगमे साम्ब तवाहं न मामकीनस्त्वं, सामुद्रो हि तरंगः क्वचन समुद्रो न तारङ्गः ॥ ' इत्युक्तम् । अत्रेशपदस्य निरुपपदस्य ' शम्भुरीशः पशुपतिः शिवः शूली महेश्वरः । ' इत्यमरकोशेन शिवे योगरूढत्वात् । ' ईशं तं ज्ञात्वा अमृता भवन्ति । ' ' यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः । तदा शिवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यति ॥ ' इत्यादि श्रुत्या चेशपदवाच्यत्वस्य मोक्षप्रदत्वस्य च शिवस्यैव प्रतिपादनात् । रुक्मवर्णस्यापि तस्यैव श्रुत्यन्तरे दर्शनाच्च । न ईशपदस्य वासुदेवपरकत्व व्याख्यानं युक्तम् ॥ ३ ॥

प्राणो ह्येष यः सर्वभूतैर्विभाति
विजानन् विद्वान् भवते नातिवादी ।
आत्मक्रीडः आत्मरतिः क्रियावान्
एष ब्रह्मविदां वरिष्ठः ॥ ४ ॥

'प्राणः' इति । किञ्च प्राणः – प्राणलिंगरूप ईश्वरः 'स उ प्राणस्य प्राणः' (केन १ · २), 'प्राणस्य प्राणमुत' (बृह. ४. ४. १८) इति श्रुतेः । एष हि – पूर्वोक्त एव यः परशिवः सर्वभूतैः – सर्वपृथिव्याद्यभिमानिब्रह्मादिभिः सह सामानाधिकरण्येन ब्रह्मादिस्थानेष्वाधारादिषु तदधिष्ठानतया तदुपासनार्थं विभाति – विविधेनाचारादिलिंगरूपेण दीप्यते । तं परशिवं विजानन् – विशेषेण गुरूपदिष्ट परविद्यार्थ-श्रवणमननादिना जानन् । विद्वान् – साक्षात्कुर्वन् अति-वादी – स्वात्मशिवातिरिक्तानतिक्रम्य वदितुं शीलमस्य-सोऽतिवादी भवति । स्वात्मानं शिवं पश्यन् शिवादन्यं न पश्यत्येवातोऽतिवादी न भवते – न भवति । तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः, 'नान्यत्पश्यति योगीन्द्रो नान्यज्जा-नाति किंचन । नान्यत् शृणोति संदृष्टे चिदानन्दमये शिवे ॥' इति । किंच आत्मक्रीडः स्वात्मनि शिवे पत्यावेव क्रीडा केलिर्यस्य सः आत्मक्रीडः, न बाह्योद्यानकेलिः । किंच, आत्मरतिः – स्वात्मन्येव पतौ शिवे रतिर्यस्य सः

आत्मरतिः, न बाह्यसत्यां रतिमान् स्वस्याः सत्याः सत्यन्तराभावात् बाह्यसतीसंगं परित्यज्य स्वच्चिच्छक्तिसम्मेलनानन्दतुन्दिल इत्यर्थः । तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः, 'सतीव रमणे यस्तु शिवे शक्तिं विभावयन् । तदन्यविमुखः सोऽयं ज्ञातश्शरणनामवान् ॥' इति शिवज्ञाने समुत्पन्ने परानन्दः प्रकाशते । तदासक्तमना योगी नान्यत्र रमते सुधीः ॥' (सि. १३. ५. ११.) इति । 'सती चाहं पतिर्लिङ्गं हृदि युक्तस्स्वयं प्रभुः । प्रापंचिकसुखं नास्ति शरणस्थलमुत्तमम् ॥' इति स्कान्दे शङ्करसंहितोक्तेः । एषः शरणाभिधानः, क्रियावान् – स्वपतिशिवस्वरूपाभेदानुसंधानरूपक्रियावान् । अत एवायं शरणस्थलापन्नः ब्रह्मविदां चतुर्विध परशिवब्रह्मज्ञानिनां मध्ये वरिष्ठः वरतमः अत्यन्तश्रेष्ठ इत्यर्थः । अस्य प्रारब्धकर्मलेपाभावात् ॥ ४ ॥

लिङ्गाङ्गसामरस्यात्मक मोक्षप्राप्तिसाधनान्याह—

सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष आत्मा
सम्यक्ज्ञानेन ब्रह्मचर्येण नित्यम् ।
अन्तश्शरीरे ज्योतिर्मयो हि शुभ्रो
यं पश्यन्ति यतयः क्षीणदोषाः ॥ ५ ॥

'सत्येन' इति । क्षीणदोषाः – कामक्रोधादिदोष-

वर्जिताः । यतयः – जितेन्द्रियाः शरणस्थलारूढा इत्यर्थः । शरीरे – शिवागाररूपे । अन्तः – हृदयपुण्डरीकमध्ये । यं – चिदाकाशरूपेण प्रकाशमानं शिवं, पश्यन्ति – स्वाभेदेन साक्षात्कुर्वन्ति । तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः, 'शिवा-गारमिदं प्रोक्तं शरीरं बोधदीपितम् । षट्त्रिंशत्तत्त्वघटितं सुमनः पद्मपीठकम् ॥ पराकाशस्वरूपेण प्रकाशः परमेश्वरः । हृदाकाशगुहालीनो दृश्यतेऽन्तः शरीरिणाम् ॥' इति । स एषः पूर्वोक्तः ज्योतिर्मयः प्रकाशरूपः हि – प्रसिद्धः, शुभ्रः – नित्यनिर्मलः परशिवः । नित्यमित्यस्य तृतीयान्त सत्यादि पदचतुष्टयेनान्वयः । तथा हि नित्यं – सत्येन – भूतहितयथार्थवचनेन । लभ्यः – प्राप्तव्यः । नित्यं – तपसा - शिवपूजार्थं सामग्रीसंपादने शरीरसंशोषणरूपेण । लभ्यः इत्यनुषङ्गः । नित्यं सम्यज्ज्ञानेन – साधनसहित लिंगांग - सामरस्यज्ञानेन लभ्यः । तदुक्तं नीलकण्ठशिवाचार्येण, 'लिंगांगयोः सामरस्यं जीवब्रह्मैक्यलक्षणम् । तदपि द्विविधं प्रोक्तं साधनेन समन्वितम् ॥ द्वितीयं तद्विनिर्मुक्तमाद्यं गुरूक्तं पुरा । द्वितीयमपि शिष्यस्य गुरुवाक्यस्य पालनात् ॥ आद्यं वेधादिदीक्षाभ्यः त्रिपुण्ड्रस्यापि धारणात् । रुद्राक्ष-धारणाच्चापि पंचाक्षरजपादपि ॥ मुख्यालिङ्गधृतेश्चापि दहराकाशमण्डले ॥ बहिर्देहरदेशे च हृदये लिंगधारणात् ॥'

(क्रियासार. उ. १९.) नित्यं - ब्रह्मचर्येण - अष्टविधमैथुनत्यागेन लभ्यः ॥ ५ ॥

उक्तसाधनेषु सत्यं स्तौति—

सत्यमेव जयते नानृतं
सत्येन पन्था विततो देवयानः ।
येनाक्रमन्त्यृषयो ह्याप्तकामा
यत्र तत्सत्यस्य परमं निधानम् ॥ ६ ॥

'सत्यमेव' इति । सत्यमेव - लोके यथार्थभाषणवानेव । जयते - जयत्यनृतवादिनम् । नानृतं - अनृतवादी न जयतीति प्रसिद्धम् । शास्त्रेऽपि सत्यस्य प्रकृष्टत्वं प्रसिद्धमित्याह । 'सत्येन' इति । सत्येन - यथाभूतार्थकथनेन । देवयानः - देवयानाख्यः, पंथाः - मार्गः, विततः - सातत्येन प्रवृत्तः । येन पथा । ऋषयः - तत्त्वदर्शिनः । आप्तकामाः । विगततृष्णास्सन्तः । आक्रमन्ति - आक्रमन्ते, हि - प्रसिद्धम् । आक्रमणस्थानमाह । 'यत्र' इति । यत्र - यस्मिन् - सत्यस्य साधनस्य सम्बधि साध्यम् । परमं - परमप्रयोजनभूतम् । निधानं - भूगतनिधिरिव पराशिवब्रह्म वर्तते । तत्स्थानं चिदम्बरशक्तिरूपमहाकैलासस्थानमित्यर्थः ॥ ६ ॥

सत्यादिसाधनसाध्यस्य परशिवब्रह्मणो दुर्ज्ञेयत्वात् पुनरपि सत्यस्वरूपमाह—

बृहच्च तद्दिव्यमचिन्त्यरूपं
सूक्ष्माच्च तत्सूक्ष्मतरं विभाति ।
दूरात्सुदूरे तदिहान्तिके च
पश्यत्स्विहैव निहितं गुहायाम् ॥ ७ ॥

'बृहच्च' इति । तत् – प्रकृतं परशिवं ब्रह्म, बृहत् - महत् महालिंगमित्यर्थः, आकाशादेरप्याधारत्वात् । दिव्यं – दिवि स्वप्रकाशतामय चिच्छक्तिवपुषि वर्तमानं, अचिन्त्य-रूपं – चिन्तयितुमशक्यमचिन्त्यं रूपं यस्य तदचिन्त्यरूपम् । ब्रह्मणः सच्चिदानन्दरूपस्येयत्तापरिच्छेदस्याभावात् । अपरि-मेयरूपमित्यर्थः । न त्वचिन्त्यरूपमित्यनेन वाङ्मनसातीतत्वेन ब्रह्मणो निर्विशेषत्वं प्रतिपाद्यते । 'यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।' इति श्रुतेः वाङ्मनसातीतत्वप्रति-पादकत्वाभावात् । तत् प्रतिपादकत्वे 'आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् न बिभेति कुतश्चन' इत्युत्तरश्रुतेरसांगत्यापत्तेः । न हि वाङ्मनोऽतिरिक्तमानगम्यत्वं ब्रह्मणि संभवति । ब्रह्मणि मानान्तराप्रवृत्तेः । 'नावेदविन्मनुते तं बृहन्तं नैषा तर्केण मतिरापनेया ।', 'मनसैवानुद्रष्टव्यम् ।' (बृह. ४.४.१९.)

इत्यादिश्रुतिविरोधाच्च । तस्मात् ब्रह्मरूपस्येयत्तापरिच्छेदाभावात् । अपरिमेयरूपत्वमुक्तमचिन्त्यपदेन । न तु वाङ्मनसातीतत्वम् । तादृशमप्यपरिमेयानन्दादिरूपं यो वेत्ति, शुद्धचित्तेन स कुतश्चन न बिभेतीति शुद्धचित्त चिन्त्यत्वमुच्यते ब्रह्मानन्दादेः । किञ्च तत् – परशिवब्रह्म, सूक्ष्मात् – अणुरूपाच्छिवादपि सूक्ष्मतरमत्यन्तसूक्ष्मं तदन्तरेऽपि प्रवेशात् । 'नीलतोयदमध्यस्था विद्युल्लेखेव भास्वरा । नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा । तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः ॥' (महानारायण. ११.) इति श्रुत्यन्तरे । 'तस्याः' इति तत्पदेन जीवस्योपदिष्टत्वात् । विभाति – दीप्यते । दूरात्सुदूरे - श्रद्धादिभक्तिरहितानामत्यन्तदूरदेशे वर्तते भक्तिरहितैरप्राप्यत्वात् । 'भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया' इति कृष्णेनापि गीतत्वात् । तत् - परशिवब्रह्म, इह - अस्मिन् शरीरे, अन्तिके च – श्रद्धादिभक्तियुक्तानां समीप एव वर्तते । शरीराभ्यन्तर वर्तमानाधारादि स्थानेष्वाचारादि लिङ्गरूपेण सन्निहितत्वात् । तत्कथमनुभूयते इत्यत आह । 'पश्यत्स्विहैव' इति । इहैव - अस्मिन् शरीर एव, गुहायां - शुद्धात्मरूप हृद्गुहायाम्, निहितं – स्थापितम्, चित्कलामयपरशिवलिंगम् । पश्यत्सु – साक्षात्कुर्वत्सु सत्सु समीपस्थत्वमनुभूयते । तदुक्तमनुभवसूत्रे,— 'स बाह्याभ्यन्तरं साक्षाल्लिंगं ज्योतिः परं स्वकम् । तिले तैलमिवाभाति ह्यरण्यामिव

पावकः ॥ क्षीरे सर्पिरिव स्रोतस्यम्बुवत् स्थितमात्मनि । तद्भावलक्षणां भक्तिं सुसूक्ष्मां परमामपि । दर्शयामास शिष्यस्य देशिकः परमेश्वरः ॥' इति । गुरूपदिष्टपरविद्याघटक नकारादिमयाचारादि लिङ्गाधिकरण पातंजलोक्ताष्टांगयोगगर्भषडंगयोगाभ्यासदार्ढ्यं समुदित शिवप्रसादप्रशमिते मलत्रये स्वसमीपे स्वात्मन्येव स्वात्मानं शिवं पश्यत्सु सत्सु शिवयोगिषु तेषां स्वसमीपस्थत्वस्यानुभववेद्यत्वात् ॥७॥

मुख्यं तद्दर्शनोपायमाह—

न चक्षुषा गृह्यते नापि वाचा
नान्यैर्देवैस्तपसा कर्मणा वा ।
ज्ञानप्रसादेन विशुद्धसत्वः
ततस्तु तं पश्यते निष्कलं ध्यायमानः ॥८॥

'न चक्षुषा' इति । पूर्वोक्तं परशिवलिङ्गं चक्षुषा - चक्षुरिन्द्रियेण । न गृह्यते - न चाक्षुषप्रत्यक्षविषयं भवति । नीलपीतादिरूपरहितत्वात् । भावग्राह्यत्वात् । निष्कलत्वाच्च । नापि वाचा - पशुकर्मपर वाचा, पूर्वकाण्डवेदभागेनेत्यर्थः । न गृह्यते - न तज्जन्म ज्ञानविषयं भवति । परविद्यानुकूल - ज्ञानकाण्डेन वेदभागेन गृह्यमाणत्वात् । अन्यैर्देवैरन्यैरिन्द्रियैरपि न गृह्यते निष्कलत्वात् । तपसा - प्रसिद्धेन कृच्छ्रादि-

रूपेण । कर्मणा वा – पशुकर्मणा च । न गृह्यते – नोपलभ्यते । किन्तु निष्कलं – हेयाः, कलाः – धरादि - मायान्ततत्त्वभागाः स्थूलसूक्ष्मपरशरीरत्रयात्मकमलत्रयगताः तैर्विरहितं भावलिङ्गम् । ‘भावग्राह्यमनीडाख्यं भावाभावकरं शिवम् । कलासर्गकरं देवं ये विदुस्ते जहुस्तनुम् ॥’ (श्वे. ५-१४) इति श्रुतेः । ‘निष्कलं भावलिंगं स्याद्भावग्राह्यं परात्परम् ।’ इत्यनुभवसूत्रोक्तेः । ध्यायमानः -ध्यायन् तद्ध्यानबलेनाभिमुखीकृतं परशिवलिंगं यदा प्रसीदति तदा ज्ञानप्रसादेन – अत्र ज्ञानपदेन ज्ञायते अनेन श्रुत्यादिनेति व्युत्पत्त्या, ‘चिन्मात्रोऽहं सदाशिवः’, ‘अचिन्त्यं चाप्रमेयं च यत्सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं ज्ञानं तन्मे मनः शिवसंकल्पमस्तु ।’ इत्यादिश्रुत्या च परशिवलिंगमेवोच्यते । ‘तद्भावज्ञापकं ज्ञानं लयं यत्र समश्नुते । तद्ज्ञानलिंगमाख्यातं शिवतत्त्वार्थकोविदैः ॥’ इति श्रीरेणुकभगवत्पादाचार्योक्तेः । शिवयोगिनां ज्ञानवृत्तेरपि परशिवलिङ्गविलीनत्वात् । ज्ञानपदेन ज्ञानाश्रयं वा चिद्रूपपरशिवलिङ्गं लक्ष्यते । तस्य प्रसादेन शुद्धसिद्धप्रसिद्धरूपेण । विशुद्धसत्वः – परिशुद्धचित्तः - ‘आहारशुद्धौ सत्वशुद्धिः सत्वशुध्या ध्रुवा स्मृतिः । स्मृतिलम्भे सर्वग्रन्थीनां विप्रमोक्षः’ इति श्रुतेः । ‘अन्नशुध्या हि सर्वेषां सत्वशुद्धिरुदाहृता । विशुद्धमन्नजातं हि यच्छिवाय निवेदितम् ॥ तदेव सार्वकालन्तु भुञ्जानो लिङ्गतत्परः । मन-

प्रसादमतुलं लभते ज्ञानकारणम् ॥' [सि. ११-९-१०] इति रेणुकभगवत्पादोक्तेः। चित्तस्य परिशुद्धिश्च चितिसङ्कोचरूपप्रकृत्यपरपर्यायचित्तरूपतापरित्यागेन चितिशक्तिरूपेणावस्थितिः। तदुक्तं शक्तिसूत्रे—'चितिरेव चेतनपदादवरूढा चेतन्यसङ्कोचिनी चित्तम्' ॥ 'तत्परिज्ञाने चित्तमेवांतर्मुखीभावेन चेतनपदाध्यारोहाच्चेति' [प्र. ह्र. ५·१३] इति। ततस्तु परिशुद्धाच्चितिरूपात्तु तं - शिवं पश्यते शिवत्वं प्राप्य शिववत् 'अस्मि, प्रकाशे, नन्दामि' इति सच्चिदानन्दरूपं पश्यति – साक्षात्करोतीत्यर्थः। तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः 'शम्भोः शिवप्रसादेन संसारच्छेदकारिणा। मोहग्रन्थिं विनिर्भिद्य मुक्तिं यान्ति विवेकिनः' [सि. १८, ४] इति ॥ १७ ॥

कारणाङ्गावच्छिन्नात्मप्रतिष्ठितं निष्कलभावलिङ्गोपलब्ध्युपाय उक्त इदानीं सूक्ष्मांगावच्छिन्नात्मप्रतिष्ठित प्राणालिंगोपलब्धिसाधनमाह—

एषोऽणुरात्मा चेतसा वेदितव्यो
यस्मिन् प्राणः पञ्चधा संविवेश।
प्राणैश्चित्तं सर्वमोतं प्रजानां
यस्मिन्विशुद्धे विभवत्येष आत्मा॥ ९ ॥

'एषोऽणुः' इति। यस्मिन् प्राणलिंगे। पंचधा—प्राणापानसमानव्यानोदानरूपेण विभक्तः। प्राणः-प्राणवायुः। संविवेश-समाविवेश विलीन इत्यर्थः। तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः—'प्राणो यत्र लयं याति भास्करेन्दुविघट्टनात् तत्प्राणलिंगमुद्दिष्टं तद्धारी स्यात्तदाकृतिः॥' इति। उक्तं च शिवयोगप्रदीपिकायां, 'चराचरलयस्थानं लिंगमाकाश संज्ञकम्। प्राणे तद्योम्नि संलीने प्राणलिंगी भवेत्पुमान्॥' इति। यस्मिन्-प्राणलिंगे प्रजानां-साधनसम्पन्नानां जनानां सर्वं-चित्तं प्राणैश्चक्षुरादीन्द्रियैः सह ओतं समर्पितं विलीनम्। विकल्पक्षय, शक्तिसंकोच, विकास, वाहच्छेदाद्यन्तकोटि निभालनादि साधनैः प्राणविलये चित्तस्यापि विलयसम्भवात्। मनोमारुतयोर्जीवपक्षिणः पक्षरूपत्वात्। तस्मिंश्चित्ते चिद्रूप प्राणलिंगविलीने अत एव विशुद्धे चिच्छक्तिरूपमापन्ने सति। एषः-स एष आत्मा-प्राणलिंगरूपः। अणुः-उपासनार्थं परिच्छिन्नः। 'अर्भकौकस्त्वात् तद्व्यपदेशाच्चनेति चेन्न निचाय्यत्वादेवं व्योमवत्' (ब्र. अ. १. ७) भगवता बादरायणेन उपासनार्थं परशिवब्रह्मणः परिच्छिन्नवत्वस्योपदिष्टत्वात्। 'उपासनार्थमन्तस्थं परिच्छिन्नं स्वमायया' इति रेणुकभगवत्पादाचार्यैरप्युपदिष्टत्वात्। चेतसा शुद्धेनचिच्छक्तिरूपेण। वेदितव्यः-साक्षात्कर्तव्यः। 'मनसैवानुद्रष्टव्यम्' (ब्र. ४.४. १९) इति श्रुतेः। 'प्राणलिंगं मनोग्राह्यं' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः-

'कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्वमिच्छन्' (कठ. ४. १. २) इति श्रुतेः ॥

विशुद्धचित्तानामपरोक्षीकृतशिवतत्वानां शिवयोगिनां स्वसत्यसङ्कल्पानुसारेण स्वाभीष्टफलप्राप्तिः स्वभक्ताभीष्टफलप्रदानशक्ति श्चाविर्भवतीत्याह–

यं यं लोकं मनसा संविभाति
विशुद्धसत्वः कामयते यांश्च कामान् ।
तं तं लोकं जयते तांश्च कामां-
स्तस्मादात्मज्ञं ह्यर्चयेद्भूतिकामः ॥ १० ॥

इति तृतीयमुण्डके प्रथमःखण्डः

'यं यं' इति । यं यं लोकं—पातालादि शिवलोकांतं लोकं मनसा—शुद्धचित्तेन संविभाति—संकल्पयति स्वशरीरराज्य ग्राममन्दिरपरिवारादिभिस्सह प्राप्तुं स्वभक्तान् प्रापयितुं वा इच्छतीत्यर्थः । यांश्च कामान् भोग्यान् विषयान् वा कामयते—इच्छति । विशुद्धसत्वः—शुद्धचित्तः । तं तं लोकं—सर्वोर्ध्वं शिवलोकान्तम् । तांश्च कामान्–तादृशान् विषयान् जयते-जयति वशीकरोतीत्यर्थः । यतोऽयंसत्यसंकल्पो वशीकृतसर्वलोककामः शिवयोगी लोकान् कामान् प्राप्तुं स्वभ-

क्तान्प्रापयितुं च समर्थोभवति तस्माद्भूतिकामः-ऐहिकामुष्मिकैश्वर्याभिलाषी भक्तः आत्मज्ञं हि शिवतत्ववेत्तारं परविद्योपदेष्टारं स्वाभिलषितपलदातारमेवायं मह्यमभिलपितफलं प्रयच्छतीति वुध्या । अर्चयेत् - इष्टलिंगमिव पादप्रक्षालनादिना पूजयेत् । हरगुरुचराणामभिन्नत्वात् । तेषु प्रकर्षापकर्षप्रयुक्त भेदस्याभावात् । तद्भेदकर्तुः प्रत्यवायविधानात् । 'भेदकृत्पापमश्नुते' इति क्रियासारोक्तेः । नन्वत्र शिवयोगिनां शरीरादिभिः सह कथं लोकांतरप्राप्तिः सम्भवतीति चेन्न । सानन्दशतानन्दादीनां नारकीयपापिजनोद्धरणस्य लोकान्तरगमनं विना सम्भवात् अष्टाविंशतिकोटिनायकनरकस्थित पापिजनोद्धरणाय पापिनः संगिरस्य नरास्थितस्योद्धरणस्य च सानन्दशतानन्दचरितसिद्धान्तशिखामण्यादिषु प्रसिद्धत्वात् । किंच भल्लाण, चिरुतुण्ड, चारम, वेमाराध्योद्भटाराध्यादीनां शरीरेण, राज्येन, परिवारेण, ग्रामेण सह शिवलोकप्राप्तेस्तत्पुराणप्रसिद्धत्वात् । उक्तं चानुभवसूत्रे-'केचित्प्राणैः सह शिवपदं केचिदात्मीयकायैः । केचिद्दारैर्निजतनुभवैर्मन्दिरैर्बन्धुवर्गैः । ग्रामैर्देशैः सह परिजनैः केचिदन्ये क्रमेण । त्यक्त्वाचैतत्सकलमपि यान्ति स्वयं चैव भक्ताः ॥ प्राणादिवस्तुविषयेष्वनुरागयुक्ताः । भक्ताः प्रयान्ति कतिभिः सहिताः शिवैक्यम् ॥ केचिद्विरागनिरता विषयेषु तेषु त्यक्त्वा च तान् शिवपदं स्वयमेव यान्ति ॥' इति । शिवभक्तानां शिवयोगिना

मुपबृंहित शिवशक्तिकत्वात् । सत्यसंकल्पमात्रेण सर्वस्यापि सुलभत्वाच्च स्वशरीरपरिवारादिना शिवलोकप्राप्तेरपि सम्भवात् । उक्तं च क्रियासारे, 'भिन्दन्ति शैलानुदधीन् पिबन्ति व्यत्यासयन्ति क्षितिमन्तरिक्षम् । तृणीकृतब्रह्मपुरन्दराणां किं दुष्करं शंकरकिंकराणाम् ॥ अगस्त्यः कुम्भजन्मा तु शिवभक्त्यैव केवलम् । पपौ समुद्रमतुलं शिवशक्त्युपबृंहितः ॥' (क्रि. उ. १७. ३. ४.) इति । उक्तंचोत्पलदेवाचार्येण, 'न प्राप्यमस्ति भक्तानां नाप्येषामस्ति दुर्लभम् । केवलं विचरन्त्येते भवत्पूजामदोन्मदाः' इति (शिवसूत्रावलि १७. सू २३) उक्तश्च भगवता बादरायणेन मुक्तिफलस्यानियमः । 'एवं मुक्तिफलानियमस्तदवस्थाधृतेस्तदवस्थाधृतेः' [अः ३. ४. ५२] इति । शिवतत्त्वसाक्षात्कारवतां सर्वेषामशरीरमुक्तिरूपकैवल्य मुक्तिफलमेवेति नियमाभावात् । 'सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन् । सोऽश्नुते सर्वान् कामान् सह ब्रह्मणा विपश्चिता' [तै. ब्रह्मवल्ली १.] इति श्रुतेः । 'एवं लिंगार्पितं सर्वमिति यो वेत्ति तत्वतः । सोऽश्नुते सकलान् भोगान् विपश्चिद्ब्रह्मणा सह ॥' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः । ब्रह्मविदां ब्रह्मणा सह सर्वकामावाप्तेः दर्शनात् । परलोकवासनाविरहितानामशरीरज्योतिर्लिंगानुसन्धानवतामिहैवामूर्तदहराकाशज्योतिर्लिंगे शुषुप्तिसुखवदशरीरेण प्रारब्धवासनापर्यन्तं जीव-

न्मुक्तदशायां नित्यनिरतिशयानन्दमनुभूय तत्समाधिकाले प्रचण्डातपमध्यानिक्षिप्तनिवातदीपवत् स्थित्वा विदेहमु-क्त्यवसरे नदीसमुद्रन्यायेन परशिवैकत्वं सम्भवति। तद्भिन्नानां मूर्तपरशिवलोकभोगवासनायुक्तानां प्राणावसाने शिवलोकनिवासोचितदिव्यमंगलविग्रहेण सालोक्य, सामी-प्य, सारूप्यात्मक सशरीरमुक्तिर्भवति। तस्माज्जीवन्मुक्तानां सशरीरमुक्तिरेवाशरीरमुक्तिरेवेति नियमो नास्ति। मूर्त-परशिवब्रह्मोपासनया शिवयोगिचित्तस्य तदाकारपरिणामे-नावस्थितेरमूर्तपरशिवब्रह्मोपासनया तच्चित्तस्य तदाकारप-रिणामेनावस्थितेः। 'यं यं वापि स्मरन् भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम्। तं तमेवैति तत्त्वज्ञः सदा तद्भावभावितः॥ अन्त्यकाले प्रबुद्धो यः सुहृदा बोधितोऽपि वा। शिवै-कमना ध्यायन्, स याति परमां गतिम्॥ यदा शिवात्मकं रूपं ध्यायन् प्राणान्विमुंचति। तदासौ शिवतां याति नान्यां गतिमिति श्रुतिः॥' इत्यादि श्रुतिस्मृत्यादिषु तथैवोपदेशात्। न च स्वर्गप्राप्ततेजश्शरीर नक्षत्रादिवत् शिवलोकप्राप्त महापुरुषाणामपि पुनरावृत्ति-रिति वाच्यम्। 'वेदान्तविज्ञान सुनिश्चितार्थाः सन्यासयो-गाद्यतयः शुद्धसत्वाः। ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले परामृ-तात्परिमुच्यन्ति सर्वे' इत्यग्रिममन्त्रेण तल्लोकादेव विदेह-कैवल्य मुक्त्युपदेशात्। उक्तं च शैवपुराणे, 'दिनकृत्कोटिसं-

काश स्थानमाद्यमुमापतेः । सर्वकामसमायुक्तमन्तः क्लेशविवर्जिताः । सर्वज्ञाः सगणाः शुद्धाः परिपूर्णा भवन्ति च । विशुद्धकार्यकरणाः परमैश्वर्य संयुताः ॥ सदेहाश्च विदेहाश्च भवत्यात्मेच्छया पुनः । संप्राप्ता ये परं स्थानं ज्ञानयोगरता नराः । न तेषां पुनरावृत्तिर्घोरे संसारमण्डले ॥ ' इति ॥ १० ॥

इति तृतीयमुण्डके प्रथमखण्ड वीरशैवभाष्यम् ।

अथ तृतीयमुण्डके द्वितीयः खण्डः ।

परविद्योपदेष्टुः शिवतत्ववेत्तुरर्चनस्य मोक्षफलकत्वमाह-

स वेदैतत्परमं ब्रह्म धाम
　　यत्र विश्वं निहितं भाति शुभ्रम् ।
उपासते पुरुषं ये ह्यकामास्ते
　　शुक्रमेतदति वर्तन्ति धीराः ॥ १ ॥

' स वेद ' इति । यत्र षडक्षरात्मके परशिवब्रह्मणि महालिंगे विश्वं - स्थूलसूक्ष्मपररूपं जगत् निहितं - समर्पितं सत् शुभ्रं - शुद्धसिद्धप्रसिद्धप्रसादरूपं भाति - प्रकाशते । तदुक्तमनुभवसूत्रे—' षडक्षरात्मके लिंगे सर्वांगे सुप्रतिष्ठिते ।

तत्रैव चार्पितं सर्वमित्याहुः श्रुतयः खलु ॥' इति । यद्वा–विश्वं पृथिव्यादिग्राह्यतदभिमानि ग्राहक ब्रह्मादिसकलं प्रमेयप्रमात्रात्मकम् । निहितं – समर्पितं सत् शुभ्रं – परिशुद्धं भाति। तत् एतत् परमं सर्वोत्कृष्टं धाम स्वतन्त्रस्वप्रकाशतामय परशिवमहालिंगस्थलम् । सः – पूर्वोक्तो विशुद्धचित्तः। यतो वेद – साक्षात्करोति । ततः पुरुषं – साक्षात्कृतपरशिवमहालिंगतत्वं गुरुं अकामा हि – परलोकाविषयानभिलाषुका एव ये मुमुक्षवः । उपासते – हरमिवार्चनादिना सेवन्ते, 'यथा देवे परा भक्तिः' इति श्रुत्यन्तरात् ते धीराः – वीराः मुमुक्षवः । एतत् सर्वजनप्रसिद्धं शुक्रं – रेतः अतिवर्तन्ते – अतिक्रम्य वर्तन्ते । रेतोद्वारा स्त्रीयोनौ न प्रविशन्ति । किन्तु मुक्ता भवन्तीत्यर्थः । 'परमाद्वैतविज्ञान परमौषधिदानतः। संसाररोगनिर्माथी देशिकः केन लभ्यते ॥' इति रेणुकभगवत्पादोक्तेः। गुरोरपि शिववन्मन्त्रमूर्तित्वात् । परविद्यादातृत्वात् । 'गुरुरुपायः' इति शिवसूत्रेण तस्य मुख्योपायत्वेनोपदिष्टत्वात् । दीक्षात्रयेण मलत्रयं व्यपोह्य शिक्षया संशयादिकं निरस्य लिंगांगैक्यज्ञानदानेन जीवन्मुक्तिदातृत्वात् । गुरोरेव मुख्योपायत्वम् । तदुक्तं रेणुकभगवत्पादैः, 'शिववेधकरे ज्ञाने धत्ते येन सुनिर्मले । जीवन्मुक्तो भवेत् शिष्यः स गुरुः ज्ञानसागरः ॥' [सि. शि. १५-२९] इति ॥ १ ॥

अनवगतशिवतत्त्वानां कामानुसारेण तत्तज्जन्मप्राप्ति मवगतशिवतत्त्वानां निष्कामानां मुक्तिफलप्राप्तिं चाह—

कामान्यः कामयते मन्यमानः

स कामभिर्जायते तत्र तत्र ।

पर्याप्तकामस्य कृतात्मनस्तु

इहैव सर्वे प्रविलीयन्ति कामाः ॥ २ ॥

'कामान्यः' इति । यः कामान्–दृष्टादृष्टेष्टविषयान् मन्यमानः – भोग्यत्वेन चिन्तयमानः । कामयते – प्रार्थयते । स – पुरुषः । तत्र तत्र – देवमनुष्यादि भोग्यविषयेषु । कामभिः – कामैः सह । जायते – कामसंयुत एवोत्पद्यते । निष्कामस्य शिवज्ञानिनस्तु ततो वैलक्षण्यमाह 'पर्याप्तकामस्य' इति । पर्याप्ताः समन्तात्प्राप्ताः कामाः तत्तल्लोकोचित भोग्यपदार्थाः येन तस्य कृतात्मनस्तु – अवगतशिवलिंगसामरस्यस्य तु । इहैव – अस्मिन्नेव जन्मनि । सर्वे कामाः– सर्वे मनोरथाः । प्रविलीयन्ति – विलयं यान्ति । लिंगांगसामरस्यज्ञाननिरस्तकाममूलमलत्वात् । 'ये कृतात्मानः ज्ञानवन्तः तेषां परपदप्राप्तिं र्निरतिशयमोक्षः' इति । श्री नीलकण्ठशिवाचार्यैरप्युक्तत्वात् । इहैव स्वदेवता साक्षात्कारपर्यन्तोपासनावन्त एव कृतात्मानस्तेषां मोक्षस्य 'परस्यान्ते कृता-

त्मानः प्रविशन्ति परं पदम् ' इति पुराणोक्तत्वात् । न कृतात्मनां पुनरावृत्ति प्रसक्तिः ॥ ' शब्ददर्दुरं करोति ' इत्यत्रैव कृञो ज्ञानमर्थः ॥ २ ॥

इष्टलिंगधारणस्यान्वयमुखेन साक्षान्मुक्तिकारणत्वमभिधातुं तदितरवेदाध्ययनादिकस्य काणत्वं निराकरोति । ' नायमात्मा ' इति ॥

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो
न मेधया न बहुना श्रुतेन ।
यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष
आत्मा विवृणुते तनुं स्वाम् ॥ ३ ॥

अयमात्मा – प्रकृतः परमात्मा शिवः । प्रवचनेन- केवल वेदाध्यनेन न लभ्यः – न प्राप्यः । न मेधया – केवल वेदार्थावबोधरूपया बुद्धया न लभ्यः । न बहुना श्रुतेन – गुरूपदेशरहितेन बहुश्रवणेनापि न लभ्यः । तर्हि केनोपायेन लभ्य इत्यत आह ' यम् ' इति । एव – मुमुक्षुः यं – परशिवलिंगम् । वृणुते – प्राणेष्टलिंगरूपेणान्तर्बहिर्धत्ते । तेन- मुमुक्षुणा वीरशैवेन लभ्यः प्राप्यः ' ये धारयन्ति हृदये लिंगं चिद्रूपमैश्वरम् । न तेषां पुनरावृत्तिर्घोरे संसारमण्डले ' इति रेणुकभगवत्पादोक्तेः । उक्तं च नीलकण्ठशिवाचार्येण

'नायमात्मेति वाक्येन शिवस्य वरणं तनोः। वरणं नाम तद्रूपधारणं विधिमार्गतः' इति। तस्य – मुमुक्षोः, एष आत्मा शिवः। स्वां–स्वकीयां तनुं – सालोक्यं सारूप्यं सायुज्यं वा फलं विवृणुते – प्रकाशयति। 'अमृतस्य देव-धारणो भूयासम्' इति श्रुत्यन्तरात्। 'मोक्षार्थिनां मुक्ति-हेतुर्लिंगधारणमीर्यते।' इति पुराणोक्तेः। 'मल्लिंगधारणा-ल्लोके न किंचिदपि दुर्लभम्। यंल्लोकवसतिं कांक्षेत् तत्र सिध्यति पार्वति। ब्रह्मलोकं विष्णुलोकं रुद्रलोकमथापि वा। सम्प्राप्य योगिविहितं सोमलोकं मदालयम्। सालोक्यं चैव सारूप्यं सष्टिसायुज्यमप्यथ। प्रयाति धृतलिंगो यः साम-रस्य पुरस्सरम्।' इति कामिकोत्तर वचनाच्च। यद्वा स्वां स्वकीयां तनुं। सर्वज्ञतादिरूपां विवृणुते – प्रकटयति। 'ते ध्यानयोगानुगता अपश्यन् देवात्मशक्तिं स्वगुणैर्निगूढाम्' इति श्रुतेः। 'सर्वज्ञता तृप्तिरनादिबोधः। स्वतन्त्रता नित्यम-लुप्तशक्तिः। अनन्तशक्तिश्च विभोर्विधिज्ञाः षडाहुरंगानि महे-श्वरस्य॥' इत्यागमोक्तेः॥ ३॥

व्यतिरेकमुखेन लिंगधारणस्य साक्षान्मुक्तिकारणत्वम-भिधातुं प्रवृत्तोऽयं मन्त्रो बलादीनामपि तत्सहकारितामाह–

नायमात्मा बलहीनेन लभ्यो

न च प्रमादात्तपसो वाप्यलिङ्गात्।

एतैरुपायैर्यतते यस्तु विद्वां स्तस्यैष
आत्मा विशते ब्रह्म धाम ॥ ४ ॥

' नायमात्मा ' इति । अयमात्मा – प्रकृतः परमात्मा शिवः । बलहीनेन – बलं शिवशक्तिः, तद्रहितेन चिच्छक्तिसंकोचचित्तशक्तिविशिष्टेन पुरुषेणेत्यर्थः । न लभ्यः – न प्राप्यः । किन्तु यस्य चित्तं यदा अन्तर्मुखीभावाभ्यासेन चेतनशिवपदमध्यारुह्य चिच्छक्तिरूपेण परिणमति तदा तेन पुरुषेण लभ्य इत्यर्थः । ' बललाभे विश्वमात्मसात्करोति ' (प्र.हृ.सू. १५) इति शक्तिसूत्रस्थितेः । ' अतः पशुरसौ सर्वैः पाशमुक्तः पतेर्बलात् ' [सू. ५-२१] इति सूक्ष्मतन्त्रे पाशमुक्तेः पशुपति बलकारणकत्वस्योक्तत्वात् । न च प्रमादात् - अनवधानतादिलक्षणात् – प्रमादशब्दस्येतरश्रद्धादीनामुपलक्षकत्वात् । श्रद्धादिषड्विधभक्तिराहित्यान्नलभ्यः । किन्तु श्रद्धादिषड्विधभक्तिसाहित्यादेव लभ्य इत्यर्थः । तपसो वा कृच्छ्रचान्द्रायणादिरूपात् न लभ्यः । किन्तु शिवपूजार्थं सामग्रीसम्पादने शरीरशोषणरूपात्तपसः लभ्य इत्यर्थः । अलिंगाद्वा – अविद्यमानं लिंगं यस्य सोऽलिंगस्तस्मादलिंगिनोऽवीरशैवात् न लभ्यः । किन्तु लिंगिनो वीरशैवाल्लभ्य इत्यर्थः । धृतेष्टलिंगत्वस्य वीरशैवासाधारणलक्षणत्वात् । ' अन्यत्र नास्ति मल्लिंगधारणं मतव-

तिंषु [पा. प. १-६८] इत्याद्यागमोक्तेः । 'अतप्ततनुर्नतदामो अश्नुते [ऋ. ७.३.८] इति श्रुतेः । 'अतप्ततनुरज्ञो वै आमः संस्कारवर्जितः । दीक्षया रहितः साक्षान्नाप्नुयाल्लिंगमुत्तमम् ॥ [सि. पं. ६-४०] इति रेणुकभगवत्पादोक्तेः । शिवरहस्येऽप्युक्तं 'परिशुद्धेन मनसा नियमेन दृढव्रतः । शिवस्य लिंगं बिभ्राणः शिवमेव प्रपद्यते ॥' इति, 'तपः कृच्छ्रादिकर्म च' इत्यमरकोशप्रसिद्धार्थपरित्यागे मानाभावात् । न ज्ञानाद्यर्थकत्वं तपः शब्दस्य । किं च लिंगशब्दस्य 'ऊर्ध्वाय नमः, ऊर्ध्वलिंगाय नमः' इत्यादिना 'सर्वे लिंगं स्थापयति' इत्यन्तेन श्रूयमाणलिंगशब्दपरंपरायाः परशिवलिंगे प्रयोगदर्शनान्न संन्यासाद्यर्थकत्वम् । शब्दशक्तेः पूर्वपूर्व प्रयोगनियतत्वात् । 'लिंगे सुषुप्तिः' [हंसोपनिषत्] 'लिंगं ब्रह्मैव केवलम्' [साम-रुद्रसूक्ते] 'मस्तके लिंगधारणम्' [गौतम स्मृतिः] 'ब्राह्मणा वीरशैवस्थाः शिखायज्ञोपवीतिनः । लिंगरुद्राक्षभस्मांका ब्रह्मकर्मसमाश्रिताः' [पा. प. १७] इत्याद्यनन्तश्रुतिस्मृत्यादिषु लिंगशब्दस्य शिवलिंग एव प्रयोगदर्शनाच्च । किंच 'आतिवाहिकास्तल्लिंगात्' [ब्र. सू. ४-३-४] इत्यत्र अगस्त्यमुनिसार्वभौमेन स्वकीयलघुसूत्रवृत्तौ—'लिंगे सुषुप्तिः' इत्यादि बहुश्रुतिषु घट-कुम्भशब्दादिवद्ब्रह्मलिंगशब्दयोः पर्यायत्वावगमात् । तल्लिंगात् । तत्पूर्वोक्त दहरादिसर्वविद्योपास्य परशिवात्प्रेरिताः

सन्तः । आतिवाहिकाः । मर्त्यलोक शिवलोकांतराल निवासिनो देवाः । दहरादिसर्वब्रह्मविद्योपासकं पुरुषं सौधसोपानन्यायेन क्रमक्रमेण निरुपमानन्दनित्यवैभवमहाकैलासं नयन्ति इति व्याख्यातत्वाच्च न पराभिमत संन्यासाद्यर्थकत्वं लिंगशब्दस्य । एतैरुपायैः पूर्वोक्तैर्बलादिभिस्साधनैः यः विद्वान् शिवतत्त्वज्ञानी । यतते – यत्नवान् भवति । तस्य साधकस्यात्मा – शुद्धात्मा शिवांशरूपः । ब्रह्मधाम – परशिवज्योतिर्लिंगं विशते – प्रविशति । नदीसमुद्रन्यायेन परशिवसमरसो भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

उक्तलिंगांगसामरस्यमेव विशदयति—

संप्राप्यैनमृषयो ज्ञानतृप्ताः
कृतात्मानो वीतरागाः प्रशान्ताः ।
ते सर्वगं सर्वतः प्राप्य धीरा
युक्तात्मानः सर्वमेवाविशन्ति ॥ ५ ॥

'सम्प्राप्य' इति । ये ऋषयः – शिवतत्त्वज्ञानिनः । एनं परमात्मानं शिवं संप्राप्य – सम्यक् सामरस्येन प्राप्य– आधारादिस्थानगताचारादि लिंगोपासनाबलात् प्राणान् धारयन्तोऽपि परशिवमहालिंगसमाधिसुखात्मक मुक्तिमनुभूयेत्यर्थः । ज्ञानतृप्ताः – ज्ञानेन तेनानुभवेन तृप्ताः –

सन्तुष्टाः । कृतात्मानः – शिवांशभावेन कृत आत्मानो येषां ते । स्वजीवभावं व्यपोह्य शुद्धशिवांशभावेन स्थिता इत्यर्थः । 'आत्मायं केवलः शुद्धः शिवस्यांशः सदामलः । नित्यो निरंजनश्शान्तस्तस्मादात्मा स्वयं शिवः ॥' इत्यनुभवसूत्रोक्तेः । वीतरागाः – अपगतरागादिदोषाः । अत एव प्रशान्ताः – विशुद्धसत्वाः ऊर्ध्वमायाक्रान्ता इत्यर्थः। ते धीराः – वीराः, सर्वगं – सर्वगतं परशिवलिंगम् । 'सर्वानन शिरोग्रीवः सर्वभूतगुहाशयः । सर्वव्यापी च भगवांस्तस्मात्सर्वगतः शिवः' [श्वेता. ३–१०] इति श्रुतेः । सर्वतः – साकल्येन प्राप्य तत्र – परशिवलिंगे समरसीभूय युक्तात्मानः – युक्ताः संयोजिताः आत्मानः शुद्धात्मानः शिवत्वमापन्ना इत्यर्थः । सर्वमेव – सर्वात्मक परशिवलिंगमेव विशन्ति – प्रविशन्ति । सर्वात्मक सर्वाधिक परशिवाभिन्ना भवन्ति । देहकलाया अपि विलीनत्वात् देहपातानन्तरं विदेहमुक्तिभाजो भवन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः
संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्वाः ।
ते ब्रह्मलोके तु परांतकाले
परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे ॥ ६ ॥

'वेदान्त' इति। यतयः – उक्तवलादिसाधनैर्मोक्ष-प्राप्तिप्रयत्नशीलाः। वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः – वेदान्तः सप्रणवपंचाक्षरमहामन्त्रः, तेन यद्विज्ञानं श्रवणात्मकं विचार-रूपं तेन सुनिश्चिता अर्थाः लिंगं च अंगं च तयोः सामरस्यं च ते एते पदार्थाः येषां ते। 'शिवस्य बाह्यपूजान्ते तदेक-न्यस्तमानसः। वेदान्तार्थविचारोऽयं कार्यः पाशनिवृत्तये। वेदान्तार्थविचारोऽयं श्रुतिभिः श्रवणं भवेत्। श्रुतिः पंचा-क्षरो मन्त्रो मन्त्रार्थस्यैव चिन्तनम्॥ तच्चिन्तनानुकूलास्ता श्रुतयः सकला अपि। शास्त्राणि स्मृतयश्चैव पुराणानि दशाष्ट च' (क्रिया. २७-१२३) इति श्रीनीलकण्ठशिवाचा-र्योक्तेः। यद्वा वेदान्तपदेन यावद्वेदान्त उच्यते। संकोचे मनाभावात्। तेन विज्ञानं श्रवणादिरूपं 'आत्मा वा रे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः' (बृह. २·४·५) इति श्रुतेः। तेन सुनिश्चितार्थाः सम्यक् संशयादिराहित्येन निश्चिताः प्रमाविषयीकृताः अर्थाः पदार्थाः पतिपशुपाशरूपाः येषां ते। वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्तः। संन्यासयो-गात् – सम्यक् न्यासश्चित्तस्य ज्योतिर्लिंगेऽर्पणम्। अवि-च्छिन्नतैलधारावदखण्डज्योतिर्लिंगाकारपरिणामात्मकध्यान-मित्यर्थः। तेन यो योगः – समाधिः। 'युज् समाधौ' इति धात्वर्थात्। तस्मात् शुद्धसत्वाः – परिशुद्धचित्ता अपगत सुखदुःखमोहमयचितिशक्तिसंकोचरूपाधोमायात्मक-

चित्ता उपगतचितिशक्त्यात्मकोर्ध्वमायारूप शुद्धय इत्यर्थः। ते सर्वे भक्ताः। ब्रह्मलोके तु – शिवलोकेऽपि शिवस्य ब्रह्मापरपर्यायत्वात्। स्थित्वा तत्र स्वेच्छानुसारेण सर्वैश्वर्ययोगमनुभूय ततः। परान्तकाले – परस्य तच्छिवलोकभोगवासनामयस्य शरीरस्य, अन्तकाले। परामृतात् – परात् सर्वोर्ध्ववर्तित्वादुत्कृष्टात् कैलासात्। परिमुच्यन्ति – सूक्ष्मपरशरीरं विहाय परिपूर्णं शिवसायुज्यं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः। तथा अन्यत्र दहरविद्यायां श्रूयते, 'यदिहात्मानमनुविद्यव्रजन्त्येतांश्च सर्वान् कामान्' इति। परलोकवासनायुक्तभक्तानां सर्वकामावाप्तेर्दर्शितत्वात्। तस्मादनेन मन्त्रेण परलोकभोगवासनायुक्तभक्ताः कामवासनया शिवलोकमनुप्रविश्य तत्र सर्वान् कामाननुभूय वासनाक्षये तल्लोकादेव शिवसायुज्यं प्राप्नुवन्तीति निश्चीयते। निष्काम सकामभक्तानां फलभेदेऽपि चरमसायुज्यफलमेकमेव। 'ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले परामृताः परिमुच्यन्ति सर्वे' इति पाठे ब्रह्मलोकेषु – चतुर्मुख विष्णु शिवलोकेषु स्कान्दशिवधर्मोत्तरादिषु तारतम्येन वर्णितेषु परामृताः – परः सर्वोर्ध्ववर्तित्वात् सर्वोत्कृष्टः अमृतः नित्यः कैलासः प्राप्यत्वेन येषां वर्तते। ते कैलासापरपर्याय शिवलोकं प्राप्ताः सर्वे भक्ताः। उक्तं च पारमेश्वरतन्त्रे 'न कैलासात्परो लोको न दैवं शंकरात्परम्। न वीरशैवाच्च मतं नास्ति मुक्तेः परं सुखम्॥' (पार. प. १०-८८)

इति । परिमुच्यन्ति – शिवलोकोचितशरीरधारणेन तत्रस्थभोगान् भुक्त्वा लिंगशरीरं विहाय शिवसायुज्यं विदेहकैवल्यं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । उक्तं च शिवधर्मोत्तरे पाताललोकमारभ्य तपोलोकपर्यन्तं त्रयोदशलोकानामुपरिभावं पूर्वपूर्व लोकापेक्षयोत्तरोत्तर लोकस्य योजनसंख्यापुरस्सरं वर्णयित्वा अनन्तरं 'सत्यलोकस्तपोलोकात्कोटिषष्टि समुच्छ्रितः ।' इति ब्रह्मलोकस्य तपोलोकापेक्षयोपरिभावमुक्त्वा, अनन्तरं 'ब्रह्मलोकाद्विष्णुलोकाद्विगुणेन समुच्छ्रितः । विस्तरेण तदर्थं च दिव्यभोगसमन्वितः ॥ विष्णुलोकाच्च परतः श्रीमच्छिवपुरं महत् । द्वात्रिंशत् कोटिविस्तीर्णं तदर्धं च समुच्छ्रितः । सूर्यायुतप्रतीकाशं सर्वकामार्थसिद्धिदम् ॥' इत्यादिना शिवलोकस्य सर्वोपरिभावमुक्त्वा अनन्तरं 'सम्प्राप्ता ये परं स्थानं ज्ञानयोगरता नराः । न तेषां पुनरावृत्तिर्घोरे संसारमण्डले ।' इत्यादिना पुनरावृत्तिरहित शिवसायुज्य मुक्तेर्वर्णितत्वात् ब्रह्मलोकशब्दतल्लोकत्रयमध्ये शिवलोकस्य सर्वोत्कृष्टत्वम् । तल्लोकप्राप्तानां भक्तानां तल्लोकभोगवासनाक्षये शिवसायुज्यं च सिद्धम् । 'तयोर्ध्वमायन्नमृतत्वमेति' इति श्रुत्या मूर्धन्यया नाड्या सर्वोर्ध्ववर्तिशिवलोकं गतस्यामृतत्वप्राप्तेर्वर्णितत्वात् । 'न च पुनरावर्तते न च पुनरावर्तते' इति परशिवब्रह्मलोकं गतस्यानावृत्तेः श्रूयमाणत्वाच्च ॥ ६ ॥

लिंगांगसामरस्यात्मक शिवसायुज्ययुक्तिक्रममाह—

गताः कलाः पंचदशप्रतिष्ठा
देवाश्च सर्वे प्रतिदेवतासु ।
कर्माणि विज्ञानमयश्च आत्मा
परेऽव्यये सर्व एकीभवन्ति ॥ ७ ॥

'गताः कलाः' इति । विरागनिरतस्य विदुषो मोक्षकाले पंचदश – 'स प्राणमसृजत प्राणाच्छ्रद्धां' इत्यादिना प्रश्नोपनिषदुक्ताः पंचदशसंख्याकाः कलाः प्राणश्रद्धास्थूलभूतपंचेन्द्रिय मनोऽन्नवीर्यं तपोमन्त्र कर्मलोकात्मकाः देहभागाः प्रतिष्ठाः गताः, प्रतिष्ठा इति द्वितीयाबहुवचनम् । स्वस्वकारणलिंगं प्राप्ता भवन्तीत्यर्थः । सर्वे देवाश्च । ज्ञानेन्द्रिय कर्मेन्द्रियतदभिमानिदेवाश्च, प्रतिदेवतासु – स्वस्वकारणाधिष्ठात्रीषु सद्योजाताद्याह्वयासु मूर्तिषु गता भवन्तीत्यनुषङ्गः । तदुक्तमनुभवसूत्रे, 'श्रोत्रस्य वाचः शब्दस्य विभोर्व्योम्नस्तथैव च । ईश्वरीमीश्वरस्यैनामीशानाख्यां विदुर्बुधाः ॥ त्वक् पाणि स्पर्शवायूनां ईश्वरीं मूर्तिमैश्वरीम् । पुरुषाख्यां विदुः पूर्वं पुराणागमवेदिनः ॥ चक्षुषश्चरणस्यापि रूपस्याग्नेस्तथैव च । अघोराख्यामधिष्ठात्रीं मूर्तिमाहुर्मनीषिणः ॥ रसनाया उपस्थस्य रसस्यापां तथैव च । ईश्वरीं वामदेवाख्यां मूर्तिं मुनिवरा विदुः ॥ घ्राणस्य चैव पायोश्च गन्धस्य च भुवस्तथा । सद्योजाताह्वयां मूर्तिमीश्वरीं

सम्प्रचक्षते ॥' इति। कर्माणि – प्रारब्धव्यतिरिक्तानि प्रारब्धस्य भोगमन्तरा विलयाभावात्। विज्ञानमयः आत्मा च मलत्रयापसरणात् केवल चिदंशरूपः शुद्धात्मा च सर्वे उक्तकर्मादयः सर्वे परे – सर्वोत्कृष्टे अव्यये – नित्ये परशिवमहालिंगे एकीभवन्ति। साक्षात्परंपरासंबन्धेन समरसा भवन्ति। भूतभौतिकानां स्व स्व कारणसामरस्यात् तदभिमानिब्रह्मादिदेवानामपि सामरस्यात् नदीसमुद्रन्यायेनैक्यमविभागात्मकमभेदं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

ऐक्यात्मक षष्ठाङ्गस्यात्मनः शुद्धस्याविभागात्मकमभेदं दृष्टांतपूर्वकमाह—

यथा नद्यः स्यन्दमानाः
समुद्रेऽस्तं गच्छन्ति नाम रूपे विहाय।
तथा विद्वान् नामरूपाद्विमुक्तः
परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ ८ ॥

'यथा' इति। नद्यः – गङ्गायमुनासरस्वत्याद्याः। स्यन्दमानाः – गच्छन्त्यः। नामरूपे – नाम च गंगादि, रूपं च शुक्लादि ते विहाय – त्यक्त्वा। यथा समुद्रे अस्तमविभागं गच्छन्ति – प्राप्नुवन्ति। इयमियं नदीति भेदेन न प्रतीयन्ते। किन्तु समुद्रं प्राप्ताः समुद्रसमरसाः समुद्रनाम

रूपापन्ना एव भवन्ति । तथा विद्वान् – षट्स्थलब्रह्मज्ञानी । नामरूपात् – नाम च चतुर्मुखादि रूपं च पृथिव्याद्यङ्गं तस्मात् । विमुक्तः – पृथिव्याद्यङ्गाभिमानं तदभिमानप्रयुक्त ब्रह्माद्यभिधानं च त्यक्त्वा, परात् – चिच्छक्तिरूपात् ‘ अक्षरात्परतः परः ’ इत्यत्र पंचम्यन्तपदोपस्थाप्यात् । परं उत्कृष्टं तां शक्तिं स्वाहंतयाच्छाद्य स्थितत्वात् । ‘ ऊर्ध्वाय नमः ऊर्ध्वलिंगाय नमः ’ इति श्रुतेः । दिव्यं स्वप्रकाशतामय चिच्छक्ति वपुषि स्थितम् । पुरुषं – सर्वस्मिन् परिपूर्णं परशिवब्रह्म । उपैति – प्राप्नोति । तत्र सामरस्यं सायुज्यं गच्छंतीत्यर्थः । अयमत्राशयः संन्यास्यवधूत योगी पाशुपत, शिव, लिंगी, वीर, वीरशैव, महामहेश्वर यत्यपरपर्याय वीरशैव ब्राह्मणवर्णसंजनित विरक्तानां कैलासादिपदकांक्षाराहित्याभ्यासस्यापि विहितत्वात् । ते तदभ्यासदार्ढ्यात् परलोकभोगं विना परशिवसायुज्यमेवाप्नुवन्ति । इतराश्रमिणश्च विरागा अविरागा भोगमन्तरा भुक्त्वा च गच्छन्तीति । निराभारस्य वीरशैवसन्यासिनो लिंगिनः कैलासादि पदाकांक्षाराहित्यं च विहितं ‘ कैलासादि पदाकांक्षां त्यजेल्लिंगांगयोगभाक् ’ [सू. तन्त्र. ७.९५] इति । तस्मात् सर्वेऽपि शिवाश्रमिणो विरागा शिवलोकभोगं विना निष्कलपरशिवसायुज्यभाजो भूत्वा निष्कलपरशिवरूपा एव भवन्ति । ‘ स एषोऽकलोऽमृतो भवति ’ [प्र. ६. ५] इति श्रुतेः । अत्र नदीसमुद्रदृष्टान्तेन दर्शितमिदं लिंगांगसा-

मरस्यं विवर्तवादे न सम्भवत्येव । तत्र कलानां जीवात्मनश्च मिथ्यात्वात् दृष्टान्ते नदीसमुद्रान्यतरस्य मिथ्यात्वाभावात् । सदसतोः सामरस्याभावात् । सतीनां नदीनां सति समुद्रे सामरस्यस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् । न हि भवति मरुमरीचिकाजलस्यासत्यस्य सत्ये जले सामरस्यम् । ननु किमिदं सामरस्यमभेद इति चेन्न । भेदाभावात्मकाभेदस्य प्रतियोगिभेदसिध्यनन्तरसिद्धिकत्वात् । घटभेदप्रतियोगिनो घटस्य सिद्धिं विना घटभेदासिद्धेः । नह्यप्रसिद्धस्य गगनीयत्व विशिष्ट पुष्पस्य भेदः सिध्यति । भेदस्यान्योन्याभावस्य नित्यत्वात् । न हि घटं पटं कर्तुं शक्यते केनापि प्रमाणेन । तस्माद्घटपटभेदवल्लिंगांगयोरपि भेदस्य केनापि कदापि वारयितुमशक्यत्वात् । न लिंगांगयोरभेदरूपं सामरस्यं सिध्यतीति चेत्प्रथमं भेद एव विमर्शनीयः । भेदो नाम किमन्योन्याभावो वा ; वैधर्म्यं वा ; वस्तुस्वरूपं वा ? आद्ये – तत्रान्यत्वं भावस्वभावो वा ? भेदनिबन्धनः कश्चिदुपाधिर्वा ? नाद्यः भावस्याभावत्वप्रसंगात् । अन्यत्वस्य भावस्वभावत्वात् । भावादन्योऽभाव इति प्रसिद्धत्वात् । न च भावानां बाहुल्यात् । भावस्य भावान्तरान्यत्वं स्वभाव इति वाच्यम् । तस्य विशेषघटितत्वात् । इह तु भेदसामान्यलक्षण प्रविष्टान्यत्वस्य प्रश्नविषयत्वात् । तस्योत्तरस्यानर्हत्वात् । तस्य भेदसामान्यसिध्यनन्तरभावित्वात् । किंच भावस्य भावांतरान्यत्वं स्वभाव

इति नियमः तत्तद्भावकृतो वा ; तद्व्यतिरिक्तमहापुरुषकृतो वा ? नाद्यः – घटादिभावस्य जडत्वेन कर्तृत्वाभावात्। न द्वितीयः– कल्पनायाः प्रागनन्यत्वेनान्तरालिकतया अन्यत्वस्य तत्स्वभावत्वासम्भवात् । ननु न केनापि कृतः किन्तु स्वतः सिद्ध इति चेत् । स्वप्रकाशोऽपि स्यात् । ब्रह्मवत्स्वतःसिद्धत्वात् । न च ब्रह्मापि मानान्तरासिद्धत्वात् न स्वतः सिद्ध इति वाच्यम् । ब्रह्मणो नित्यत्वेन कारकव्यापारासंभवात्। स्वप्रकाशत्वेन ज्ञापकव्यापारासंभवात् । अन्यथा जडत्वप्रसंगात् । नापि द्वितीयो भेदनिबन्धनः कश्चिदुपाधिः आत्माश्रयादि दोषप्रसंगात्। नापि द्वितीयो वैधर्म्यरूपो विकल्पः। घटे पटत्वं नास्ति पटे घटत्वं नास्तीत्येवंविध वैधर्म्यनिश्चयस्य घटपटभेदसिध्यनन्तरभावित्वात्। न च घटपटयोस्तन्तुमयत्व मृण्मयत्वाभ्यां भेदः सिद्ध एवेति वाच्यम्। घट एव मृण्मयत्वं पट एव तन्तुमयत्वमित्यसाधारण प्रतीतेर्घटपटभेद सिध्यधीनत्वात्। तस्या अद्यापि साध्यकोटिप्रविष्टत्वात्। किंच तन्तुमयत्व मृण्मयत्वयोर्भेदस्तत्तदवयवभेदात्। तद्भेदस्तदवयव भेदात् इति परमाणुपर्यन्तपर्यालोचनायां परमाणूनां निरवयवत्वेन भेदाग्रहात् । न च परमाणुभेदकः कश्चिद्विशेषोऽस्तीति वाच्यम् । तदेतत्परमाणु विशेषाणामपि भेदकस्य कस्यचिद्विशेषस्य स्वीकार्यत्वे मूलक्षयकारिण्यनवस्था स्यात् । नापि तृतीयो वस्तुस्वरूपो

भेद इति। वस्तुस्वरूपं हि वस्त्वन्तरस्वरूपाननुगामीत्यङ्गीकरणीयम्। अन्यथा स्वरूपसांकर्यापत्तेः। एवं चेदं रजतमित्यत्र शुक्तिरेव रजतत्वेन निश्चीयते इति भ्रान्तिज्ञानोच्छेदप्रसङ्गः। रजतवस्तुस्वरूपस्य शुक्तिवस्त्वन्तरस्वरूपाननुगामित्वात्। न च रजतत्वस्य तत्स्वरूपाननुगामित्वेऽपि दूरत्वादिदोषवशादेव तथा निश्चीयते इति वाच्यम्। इंगालादिकस्यापि रजतत्वेन निश्चीयमानत्वापत्तेः। तत्रापि दूरत्वादिदोषसद्भावात्। न च तत्र श्यामत्वादि विशेषदर्शनसामग्री प्रतिबन्धिकेति वाच्यम्। शुक्तिकायामपि नीलपृष्ठत्वादि विशेषदर्शनसामग्रीसत्त्वेन अनारोपप्रसङ्गात्। तत्र विशेषसामग्रीप्राबल्यात् आरोपः संभवतीति चेन्न। वस्त्वन्तरे वस्त्वन्तरस्वरूपमनुप्रविष्टमित्यङ्गीकरणीयत्वेनाननुप्रविष्टमिति वक्तुमशक्यत्वेन स्वरूपसांकर्यापत्तेरनिवार्यत्वेन भेदवादोच्छेदप्रसङ्गात्। न वस्तुस्वरूपो भेदः। किंच वस्तुनि भासमानो भेदस्तत्तद्वस्तुस्वरूपादभिन्नो वा, तद्भिन्नो वा। नाद्यः, अत्यन्तविरोधात्, भेदस्याभेदत्वापत्तेः। न द्वितीयः सोऽपि भेदः कीदृश इत्युपर्युपरि विचार्यमाणे सत्यनवस्थामेवोपस्थापयति। विश्रान्त्यभावात्। नाप्यभेदात्यन्ताभावो भेदः। आत्माश्रयदोषात्। नाप्यैक्यप्रतियोगी भेदः। एकत्वस्य प्रतियोगित्वाभावात्। द्वित्वादीनां तन्मूलकत्वात्। तदयोगात्। 'एक एव रुद्रो न द्वितीयाय तस्थ' इति श्रुतेरेकस्यैव शिवस्य

नित्यत्वावगमात् । द्वित्वादीनामपेक्षाबुद्धिजन्यत्वस्य भेदवादिभिरप्यंगीकृतत्वात् । 'यदा तमस्तन्न दिवा न रात्रिर्न सन्नचा सच्छिव एव केवलः' इति श्रुत्या सृष्टेः प्राक् द्वितीयवस्तुशून्यत्वस्य ज्ञायमानत्वात् । नापि विभागो भेदः । विभागस्य संयोगपूर्वकत्वेन प्राचीप्रतीच्योर्दिशोः पूर्वपश्चिमाचलयोश्च संयोगस्याभावेन तयोः भेदाभावप्रसंगात् । नापि पृथक्त्वं भेदः । गुणगुणिनोर्भेदाभावप्रसंगात् । घटो न रूपमिति घटभेदस्य रूपे प्रत्यक्षसिद्धत्वात् । तस्माद्गत्यन्तराभावेन भेदव्यवहारसिध्यर्थं सकलसामरस्यात्मनो महेश्वरस्येच्छावशात् सागरतरंगन्यायेन जन्यो विभागो भेद इत्यंगीकरणीयत्वेनाविभागरूपोऽभेदः सामरस्यमिति सिद्धान्तः । सागरतरंगविभागस्याप्यभेदपर्यवसायित्वात् । तदुक्तं शैवे व्यासमहर्षिणा 'यद्यपि भेदापगमे सांब तवाहं न मामकीनस्त्वम् । सामुद्रो हि तरंगः क्वचिन्न समुद्रो तारंगः' इति । लिंगांगयोरविभागात्मकाभेद एव सिध्यति । तदेतत्सामरस्यमनेन मन्त्रेण स्फुटीकृतमिति चोद्यम् ॥ ८ ॥

तत्परशिवमहालिंगसामरस्यापन्नस्य शिवयोगिनः शिवत्वाभिव्यक्तिमुक्तिमाह—

स यो ह वै तत्परमं ब्रह्म वेद
ब्रह्मैव भवति नास्याब्रह्मवित् कुले भवति ।

तरति शोकं तरति पाप्मानं
गुहाग्रन्थिभ्यो विमुक्तोऽमृतो भवति ॥ ९ ॥

'यो ह वै' इति। यः कोऽपि पुरुषः हवै – निश्चयेन। तत् – प्रकृतं, परमं – सर्वोत्कृष्टं। ब्रह्म – महालिंगम्। वेद – सामरस्येन साक्षात्करोति। सः – लिंगांगसामरस्य वित् शिवयोगी। ब्रह्मैव – परशिवब्रह्मस्वरूप एव भवति। न तु कथंचित्ततोऽपकृष्टो भवति। मुक्तस्य परशिवब्रह्मणः कथंचिदपकर्षे संसारित्वापत्तेः। प्रकर्षापकर्षप्रयुक्तभेदसद्भावात्। भेदे भयसद्भावात् अभयात्मकमुक्तेरभावात्। 'अभयं वै जनकः प्राप्तोऽसि' इति श्रुतेः। किंचास्य शिवतत्त्वज्ञानिनः कुले – पुत्रादिवंशे। अब्रह्मवित् – शिवतत्त्वज्ञानरहितो न भवति। किंतु शिवतत्त्वज्ञानवानेव भवतीत्यर्थः। किंच शोकं – इष्टवस्तुनोऽप्राप्त्या नाशेन वा जनितं संतापं। तरति – अतिक्राम्यति। पाप्मानं – दुःखजनकमधर्मं तरति – गुहाग्रन्थिभ्यो गुहासु – आधारादिस्थानेषु ये ग्रन्थयस्तेभ्यो ब्रह्मादिग्रन्थिभ्यः पृथक् सिद्धानां पृथिव्यादीनामप्यपृथक्सिद्धत्वेनाभिमानरूपा एव ग्रन्थयस्तेभ्यो ग्रन्थिवद्दुर्मोचेभ्य इत्यर्थः। विमुक्तः – विरहितस्सन्। अमृतो भवति – मुक्तो भवति। 'आहारशुद्धौ

सत्त्वशुद्धिः सत्त्वशुध्या ध्रुवा स्मृतिः । स्मृतिलम्भे सर्वग्रन्थीनां विप्रमोक्षः ॥' इति श्रुतेः ॥ ९ ॥

ब्रह्मविद्यासम्प्रदाने विधिं दर्शयन् लिंगधारणात्मक शिरोव्रतसम्पन्नानामेव ब्रह्मविद्याधिकारित्वं दर्शयत्ययं मन्त्रः ।

तदेतदृचाभ्युक्तम्—

क्रियावन्तः श्रोत्रिया ब्रह्मनिष्ठाः
स्वयं जुह्वत एकर्षिं श्रद्धयन्तः ।
तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत
शिरोव्रतं विधिवद्यैस्तु चीर्णम् ॥ १० ॥

'तदेतदिति' इति । तदेतत् – ब्रह्मविद्यासम्प्रदान विधानम् । ऋचा – मन्त्रेण । अभ्युक्तं – अभिहितं । तं मन्त्रं दर्शयति क्रियेति । क्रियावन्तः – पतिक्रियावन्तः । परित्यक्त पशु कर्माणोऽनुष्ठितपतिकर्माण इत्यर्थः 'न कर्मणा न प्रजया' 'नास्त्यकृतः कृतेन' इत्यादि श्रुत्या पशुकर्मणां निन्दितत्वात् । श्रोत्रियाः – वैदिकाः । ब्रह्मनिष्ठाः – ब्रह्मणि परशिव लिंगे धार्यत्वेन निष्ठा येषां ते ब्रह्मनिष्ठाः लिंगधारिणो वीरशैवा इत्यर्थः । तदुक्तं श्रीनीलकण्ठशिवाचार्येण—' लिंगांगेति वाक्येन मोक्षमार्गैकतत्पराः । अमृतस्येति वाक्येन धारणं

प्रतिपादितम् । तन्निष्ठा एव मनुजा अतिवर्णाश्रमे रताः । त एव हि महात्मानो ब्रह्मनिष्ठा उदाहृताः ' [क्रि. उ. १.१८०] श्रद्धयन्तः – लिंगधारणस्य मुक्तिजनकत्वेन श्रद्धधानास्सन्तः। स्वयमेकर्षिं – एकमेव ऋषिं परशिवो ' विश्वाधिको रुद्रो महर्षिः । ' [महानारायण १.२.३.] इति श्रुतेः । जुह्वते उपासते । ' शिव एको ध्येयः शिवंकरः सर्वमन्यत्परित्यज्य ' (अथर्वशिखा) इति श्रुतेः । न तु शिवेतरं भजन्ति । शिवेतरोपासने शिवेतराशिवत्वफलप्राप्तेर्दुर्वारत्वात् । तथा च स्मृतिः ' शिवं भजन्ति ये नराः शिवं व्रजन्ति ते नराः । शिवेतरं भजन्ति ये शिवेतरं व्रजन्ति ते ॥ ' इति । यैस्तु – अधिकारिभिः शिरोव्रतं – शिरसि व्रतं लिंगधारणात्मकं महाव्रतम् ' मुखे मन्त्रं हृदि ध्यानं मस्तके लिंगधारणम् । ' इति गौतमस्मृतेः । यद्वा शिरसि अथर्वशिरसि व्रतं उपदिष्टं लिंगधारणात्मकं महापाशुपत व्रतं विधिवत् विधिमनतिक्रम्य निगमागमोक्तविधानेनेत्यर्थः। चीर्णं आचरितम् । तेषामेव – उक्ताधिकारिणामेव । एतां – पूर्वोक्तां ब्रह्मविद्यां – वेदविद्यां । वदेत् – ब्रूयात् । लिंगधारणस्य यावज्जीवं नियमेनानुष्ठेयत्वात् । अथर्वशिरस्युपदिष्टत्वाच्च इदमेव लिंगधारणात्मकमहाव्रतं शिरोव्रतं पाशुपतव्रतमत्याश्रमव्रतं शाम्भवव्रतमिति निश्चीयते । तेषामर्थैक्ये बाधकाभावात् । अथर्वशिरो, मुण्डक, कैवल्य श्वेताश्वतर कालाग्निरुद्रोपनिषदा-

युक्त पाशुपतव्रत शिरोव्रतात्याश्रमव्रत शांभवव्रतविशिष्ट-तत्तदधिकारिविशेषान्वेषणापेक्षयैकस्यैवाधिकारिणोऽन्वेषण - सौकर्याच्च। नन्वथर्वशिरसि—'अग्निरिति भस्म' इत्यादिना 'तस्माद्व्रतमेतत्पाशुपतं पशुपाशविमोक्षाय।' इत्यन्तेन भस्म-धारणात्मकमेव पाशुपतव्रतमुक्तमितिचेन्न। तत्पूर्वमेवान्तर्ब-हिर्लिंगधारणात्मकपाशुपतव्रतस्योपदिष्टत्वात्। तथा हि— 'तदेतदुपासितव्यम्' तद्वाग्वदतु तदन्तर्ग्रहणमयं पन्था विततः उत्तरेण येन देवा येन ऋषयो येन पितरः प्राप्नुवन्ति परमं पदं परायणं चेति वालाग्रमात्रं हृदयस्य मध्ये विश्वं देवं जातवेदं वरेण्यं तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्ति-श्शाश्वतीनेतरेषाम्।' अस्यार्थः तदेतद्दहराकाशरूपं प्राण-लिंगं उपासितव्यं मुमुक्षुणानुसन्धातव्यम्। तत् प्रकृतं लिंगमेव। वाक् – वागिन्द्रियं। वदतु – प्रणवसहितपंचा-क्षरात्मकपरविद्यादिद्वारा स्तुतिं करोतु। तत् प्रकृतं लिंग-मेव अन्तः – आधारादिस्थानेषु आचारादिलिंगरूपेण स्थितं सत् ग्रहणं – ग्रहणयोग्यं धारणार्हमित्यर्थः। अयं पन्थाः लिंगधारणरूपो मोक्षोपायः। विततः – प्रसिद्धः ऋग्वेदादिषु। देवाः – हरिब्रह्मादयः। उत्तरेण येन लिंगधारणात्मकेन पथा परमं सर्वोत्कृष्टम्। परायणं – सर्वोर्ध्वस्थानभूतम्। पदं – परशिवं प्राप्नुवन्ति। सामरस्येन प्रयान्तीत्यर्थः। 'ब्रह्मविष्णुसुरेशादिदेवताः परया मुदा। शिरोभिर्धारयन्त्येते

शिवलिंगमहर्निशम् ॥ ' इति कामिकागमवचनात् । येन – उत्तरेण पथा पितरः प्राप्नुवन्ति । तदुक्तं शंकरसंहितायां– 'कांक्षन्ति सर्वे पितरः कुले नः संभूय पुत्राः शिवभक्तियुक्ताः । सन्तो भविष्यन्ति विशुद्धभावास्तेषामथैको विभृयाच्च लिंगम् ॥ तस्य प्रभावाद्वयमीशलोकं प्राप्स्यामहेऽनन्त सुतृप्तिभाजम् । इत्थं हि स्वर्लोकगतिं गतास्ते कांक्षन्ति नित्यं पितरश्शिवैक्यम् ॥ ' इति ऋषयः भृगूपमन्युदेवल दधीचि दूर्वास वसिष्ठ कपिल गौतम वामदेवादि मुनिजनाः येन लिंगधारणात्मकेन उत्तरेण सर्वोत्कृष्टेन पथा मोक्षोपायेन प्राप्नुवन्ति । तदुक्तं कामिकागमे 'कण्ठेषु हरकण्ठादि मुनयो मनवस्तथा । सर्वदा शिवलिंगं तु धारयन्ति यजन्ति च ॥ ' इति ब्रह्माण्डपुराणे शैवसंहितायां व्यासजैमिनिसंवादे 'पाणिनिश्च कणादश्च कपिलो गौतमादयः । प्रसादसेवनध्यानादर्चनाद्धारणादपि ॥ जाता दर्शनकर्तारः श्रावयन्ति जगत्त्रयम् ' इति । हृदयस्य मध्ये – हृदयकमलमध्ये, वालाग्रमात्रं – वालाग्रमिवातिसूक्ष्मम् नीवारशूकादप्यतिसूक्ष्ममित्यर्थः । 'नीलतोयदमध्यस्था विद्युल्लेखेव भास्वरा । नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा ॥ तस्याः शिखाया मध्ये तु परमात्मा व्यवस्थितः ॥ ' इति श्रुतेः । विश्वं – विश्वात्मकं, 'सर्वं खल्विदं ब्रह्म ' इति श्रुतेः । देवं – स्वप्रकाशं, जातवेदं – अग्निरूपम् 'ज्वालामालाकुलं भाति विश्व-

स्यायतनं महत् । तस्यान्ते सुषिरं सूक्ष्मं तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम् । तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतो मुखः । [म. नारायण] इति श्रुतेः । वरेण्यं उपास्यं प्राणलिंगम् । 'तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः ॥' इति दहरोपास्यं प्रस्तूय समनन्तरानुवाके 'ऊर्ध्वाय नमः, ऊर्ध्वलिंगाय नमः' इत्यादिना तस्योपास्यस्य लिंगरूपत्वव्यपदेशात् । 'अंगुष्ठमात्रः पुरुषो ज्योतिरिवाधूमकः ॥' (कठ) इति श्रुत्या तस्य विधूमाग्निरूपत्व व्यपदेशाच्च । तं – हृदयकमलमध्यस्थितचिन्मयप्राणलिंगरूपम् । आत्मस्थं – स्वात्मनि स्थितं परमात्मलिंगं 'तिलेषु तैलं दधिनीव सर्पिरापः स्रोतस्वरणीषु चाग्निः । एवमात्मनि गृह्यतेऽसौ सत्येनैनं तपसा योऽनुपश्यति ।' [श्वे. १.१४] इति श्रुतेः । ये धीराः – अधिकारिणो वीरशैवाः । अनुपश्यन्ति – स्वसामरस्येन साक्षात्कुर्वन्ति । तेषामेव वीराणां शाश्वतिः नित्या शान्तिः मुक्तिः । 'ईशं तं ज्ञात्वाऽमृता भवन्ति ॥' [श्वे. ३.६] 'यदा चर्मवदाकाशं वेष्टयिष्यन्ति मानवाः । तदा शिवमविज्ञाय दुःखस्यान्तो भविष्यति [श्वेत. ६.१९] इत्यादि श्रुतेः । 'प्राणेष्वन्तर्मनसो लिंगमाहुः यस्मिन् क्रोधो या च तृष्णा क्षमा च । तृष्णां छित्वा हेतुजालस्य मूलं बुध्या संचिन्त्य स्थापयित्वाऽथ रुद्रे रुद्र एकत्वमाहुः । रौद्रं शाश्वतं वै पुराणमिष्टमूर्जं तपसानुयच्छति । व्रतमेतत्पाशुपतम् ॥' [अथर्व. शि.अ. ४] । अस्यार्थः

प्राणेषु – पंचप्राणेषु अन्तर्मनसः – अन्तर्हृदयस्य । लिंगं – प्राणलिंगमिति आहुः । शिवतत्त्वज्ञानिनो वदन्ति । यस्मिन् सूक्ष्मशरीरे क्रोधो वर्तते या च तृष्णा वर्तते क्षमा च वर्तते हेतुजालस्य – संसारहेतुजालस्य मूलं – मूलभूतां, तृष्णां क्षयिष्णुब्रह्मादिपदकांक्षारूपां छित्वा वैराग्येण छेदयित्वा बुध्या प्राणलिंगाकारमत्या, संचिन्त्य – संध्यात्वा रुद्रे रुद्रा त्मके प्राणलिंगे स्थापयित्वा, प्राणप्रधान सूक्ष्मशरीरं संस्थाप्य, रुद्रे लिंगस्वरूपे पराशिवे एकत्वं सामरस्यं आहुः इति। तदुक्तं रेणुकभगवत्पादाचार्यैः ' शिष्यस्य प्राणमादाय लिंगे तत्र निधापयेत् । तल्लिंगं तस्य तु प्राणे स्थापयेदेकभावतः ॥ ' इति । रौद्रं रुद्रात्मकं शाश्वतं नित्यं पुराणं चिरंतनम् । ऊर्ज- मूर्जितं इष्टलिंगमानन्दरूपं तपसा शिवपूजासामग्रीसम्पाद- नार्थं देहसंशोषरूपेणानुयच्छति मोक्षं ददातीत्यर्थः । एतत् व्रतं – एतत् अंतर्बहिर्लिंगधारणरूपं व्रतं पाशुपतं शैवमि त्यर्थः । अग्रे – ' अग्निः ' इत्यादिना एतल्लिंगधारणमहाव्रतां गस्य भस्मधारणस्योक्तत्वात् । न केवलं भस्मधारणं पाशु- पतव्रतम् । किंतु अंतर्बाहिर्लिंगधारणमेव पाशुपतव्रतमिति सुस्पष्टं ज्ञायमानत्वात् । नन्वस्तु अथर्वशिरस्युपदिष्टमन्तर्ब- हिर्लिंगधारणात्मकव्रतं पाशुपतव्रतम् । तस्य शिरोव्रतत्वे किं मानमिति चेदुच्यते । व्रतं पाशुपतं चीर्णं यैर्द्विजैरादरेण तु । तेषामेवोपदेष्टव्यमिति वेदानुशासनम् ॥ ' इति सूतसंहितायां

शिरोव्रतस्य पाशुपतव्रतापरपर्यायत्वेन कथनात् । एत. द्व्याख्यानकृन्माधवाचार्येणापि—'तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत शिरोव्रतं विधिवद्यैस्तु चीर्णम्' इति मन्त्रभागस्य वेदानुशासनपदाभिप्रेतत्वेन प्रदर्शनाच्च । किं च लिंगांगसंगिनांवत्स पुनर्जन्म न विद्यते । एष पाशुपताचारः पशुपाशनिवृत्तये ॥ सर्ववेदान्तसारोयमत्याश्रम इति श्रुतिः ॥ परब्रह्मिदं लिंगं पशुपाशविमोचकम् । यो धारयति सद्भक्त्या स पाशुपत उच्यते ॥ शरीरत्रितये भक्त्या लिंगं परशिवात्मकम् । यो धृत्वा विचरेद्भूमौ स पाशुपत उच्यते ॥ लिंगं शिवो भवेत् क्षेत्रमंगं संयोग आश्रयः । तस्माल्लिंगांग संयुक्तो योऽपि सोऽत्याश्रमी भवेत् ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थो यतिस्तु वा । यस्तु लिंगांगसंयुक्तः स एवात्याश्रमी भवेत् ॥' इत्यादित्य लिंग स्कान्दपुराणादि वाक्येषु पाशुपतात्याश्रमव्रतयोर्लिंगधारणव्रतपर्यायत्वेन निर्देशात् । पूर्वोक्त सूतसंहितावाक्येन शिरोव्रतस्य पाशुपतव्रतपर्यायत्वेन निर्दिष्टत्वाच्च । यावज्जीवं नियमेनानुष्ठेय लिंगधारणमहाव्रतमेव शिरोव्रतमिति बाढं जानीम । तस्मान्न पराभिमतं शिरस्यग्निधारणाग्निपात्रधारणांगारपात्रधारणरूपं शिरोव्रतं पूर्वोक्तानेकोपबृंहण वाक्यविरोधात् । उपबृंहणानुसारेणैव श्रुत्यर्थस्य वक्तव्यत्वात् । 'यश्चतुर्वेदविद्विप्रः पुराणं वेत्ति नार्थतः । तं दृष्ट्वा भयमाप्नोति वेदो मां प्रतरेदिति ॥' इति

सूतसंहिता वचनात् । ' इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरेदिति ॥ ' इति महाभारते व्यासवचनाच्च ॥ १० ॥

लिंगधारणस्य ब्रह्मविद्यांगत्वं व्यतिरेकमुखेनोक्त्वा प्रकृतकथामुपसंहरति—

तदेतत्सत्यमृषिरंगिराः
पुरोवाच नैतदचीर्णव्रतोऽधीते ।
नमः परमऋषिभ्यः
नमः परमऋषिभ्यः ॥ ११ ॥

' तदेतदिति ' । तदेतत् – प्रकृतमक्षरं परशिवब्रह्म सत्यं – त्रिकालाबाध्यम् । पुरा – पूर्वकाले । अंगिराः – अंगिरस् नामा ऋषिः । उवाच – शौनकाय उक्तवानित्यर्थः । किंचैतत् – ब्रह्मविद्यारूपम् । अचीर्णव्रतः – न चीर्णमाचरितं शिरस्यथर्वशिरस्युपदिष्टमन्तर्बहिर्लिंगधारणात्मकं व्रतं पाशुपतव्रतं येन सः पुरुषः । नाधीते – न पठति । यावज्जीवं नियमेनानुष्ठेयं यदन्तर्बहिर्लिंगधारणमहाव्रतं तद्रहितेन नाध्येतव्या ब्रह्मविद्येत्यर्थः । ' तेषामेवैतां ब्रह्मविद्यां वदेत ' इत्यचीर्णव्रतायैतदध्यापनं निषिद्धम् । अस्मिन् वाक्ये अचीर्णशिरोव्रतस्याध्ययनं निषेधितमिति विशेषोऽवगन्तव्यः । नमः

परमऋषिभ्यः – परमपरशिवब्रह्म। ऋषन्ति – गच्छन्ति साक्षात् कुर्वन्तीति परमर्षयः। ये परशिवशिष्यप्रशिष्याः चतुर्मुखादि शौनकान्तास्तेभ्यो वीरशैवेभ्यः नमः। द्विरुक्तिरादरार्था समाप्त्यर्था वा ॥ ११ ॥

आस्थान विदुषा हुब्बल्लिमण्डलान्तर्गत उमचिगिपुरमध्य
विद्योतमान वृष्टिमठाध्यक्षेण ब्रह्मश्री
शङ्करशास्त्रिणा विरचितमिदं
मुण्डकोपनिषद्वीरशैव
भाष्यं समाप्तम्।

हर गुरु चर चरणार्पितं भूयात्।

भव्यं भाष्यविभूषणं भवहरं श्रीवीरशैवाभिधम्
भाष्यं बालिशहृत्तमोपहरणादित्यं सुधीसन्नुतम्।
श्रीमन्मुण्डकमण्डनं परमतव्याख्यानसत्खण्डनं
भूतेशार्पितमस्तु षट्स्थलपरं सुज्ञानसंपत्प्रदम् ॥

वियदृतुवसुब्रह्म मितेऽब्दे शालिवाहने।
चतुर्थ्यां चैत्रशुक्लस्य भाष्यमेतत् समापितम् ॥

शालि. १८६०. क्रि. श. १९३८.

ಪ್ರಬೋಧ ಪುಸ್ತಕಮಾಲೆ (೧೯೪೬)

ಪ್ರಬೋಧ ಮುದ್ರಣ ಮತ್ತು ಪ್ರಕಟನಾಲಯ, ಮೈಸೂರು.

(ಎಂ. ಜಿ. ಎನ್. ವಿರಚಿತ)

—೦—

ಪಕ್ಷ್ಮಲಾಕ್ಷಿ . . . ು ಕಾವ್ಯ)	೦–೫೦
ಶಿವನಸೋ . . . ಕನಾಟಕ)	೧–೦೦
ಸಿರಿಗನ್ನಡ . . . ಮಾನ್ಯ ಪ್ರತಿ)	೧–೫೦
ಆ॥ ಕಾ॥ ಬಸ . . . ನ-ಕೃತಿವಿಮರ್ಶೆ)	೧–೫೦
ಗುಬ್ಬಿತೋಟ	೧–೦೦
ಶಿವರಾತ್ರಿ-ಶಿ	೩–೦೦
ಗೀತೆ, ಅಂತ . . . ಣಿ (ಕನ್ನಡ)	೧–೫೦
ಸಂಸ್ಕೃತ ಸ್ತವ . . . ವಸ್ತ್ರಶಾಸ್ತ್ರೀ)	೧–೦೦
ಕನ್ನಡ ವಿಕ್ರಮೋ . . . ಟಿಟೊ)	೧–೦೦
ಚಾರುದತ್ತ	೧–೬೦
ವೀರಶೈವ ಸದ . . . ನ	೧–೫೦
ವೀರಶೈವ ವಿಶೇ . . .	೧–೦೦
ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ಷಟ್‌ಸ್ಥ	೦–೫೦
ಶ್ರೀಶೈಲ ಜಗದ್ಗು . . . (ಸಂಸ್ಕೃತ)	೨–೦೦
ಶ್ರೀಶೈಲ ಪಂಡಿತಾ . . . ಧ್ಯ ಚರಿತ್ರಮು (ಪುಲ್ಲಕವಿ) (ತೆಲಗು)	೫–೦೦
ಸ್ತೋತ್ರಮಂಜರಿ: ೦–೨೫ ಸ್ತೋತ್ರಸಂಗ್ರಹ	೦–೨೫
ಇಷ್ಟಲಿಂಗವಿಜ್ಞಾನ (ದೇವರಾಜ ಬ॥ ನಿಧಿ ಬಹುಮಾನಿತ)	೧–೦೦
ಕೈವಲ್ಯೋಪನಿಷತ್‌ಭಾಷ್ಯಂ (ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಸಹಿತ)	೨–೫೦
ಮುಂಡಕೋಪನಿಷತ್‌ಭಾಷ್ಯಂ („) (ದೇವ. ನಿಧಿ. ಬಹುಮಾನ)	೩–೫೦
ವೀರಶೈವ ಪ್ರಯೋಗರತ್ನಂ (ಟಿಪ್ಪಣಿ ಸಹಿತ)	೬–೦೦
ವೀರಶೈವಾಗಮ ಪ್ರಯೋಗರತ್ನಂ („)	

———